

מס' תיק _____
הסדר גפלה-רבא
העלאת

משרד _____

מדינת ישראל

משרדי הממשלה

הכנה (וועד) -

וועד גפלה

1/95 - 12/95

מחלקה _____

מס' תיק מקורי

6

תל המערבי - הסדרי תפילה

ג-6-13299

R0005r35

2-108-7-6-3

תאריך הדפסה 03/01/2021

לכבוד ועדת המנכ"לים
לענין הסדרי התפילה
ברחבת הכותל המערבי

סיכום ומסמכים בענין מימוש
זכות הגישה של נשות הכותל

הוגש ב-27.2.95

סיכום בענין ממוש זכות הגישה של נשות הכותל לכותל המערבי

התפילה של נשות הכותל היא בהתאם להלכה לפי דעות של פוסקים אורתודוקסים

נשות הכותל מבקשות להתפלל בקבוצות תפילה, כשהן עטופות בטליתות וקוראות בקול מהתורה. הן אינן נוהגות או מבקשות להתפלל במניין או לברך "ברכו" בברכת התורה.

תפילה מעיו זו היא בהתאם להלכה היהודית לפי דעות של פוסקים אורתודוקסים, כפי שמוכח בתשובת הרב משה פיינשטיין, בתשובת הרב גורן, בספרו של הרב וייס ובחוות הדעת של פרופסור שילה ושל פרופסור שיפמן.

הכותל מהווה מרכז דתי, תרבותי ולאומי לנשות הכותל כמו לכל העם היהודי

לתפילה ליד הכותל חשיבות רבה בעיני נשות הכותל. להן, כמו לכל עם ישראל בישראל ובגולה, הכותל מהווה "מרכז דתי, תרבותי ולאומי", כפי שציין השופט אלון עצמו.

אין סיבה או הצדקה שנשות הכותל לא יותרו לבוא לכותל ולראות בו את מרכז חיי הנפש שלהן כמו שהדבר מותר ליהודים אחרים.

זכותן של נשות הכותל להתפלל ליד הכותל נקבעה בבג"צ

בבג"צ 257/89, 2410/90, נקבעה זכותן של נשות הכותל להתפלל ליד הכותל, בדרכן. עם זאת, שופטי בית המשפט השאירו את ההסדרים למימוש זכות זו לקביעה על ידי וועדה ציבורית.

המנהגים ליד הכותל מגוונים ואין הצדקה ציבורית לאסור תפילת נשים לפי ההלכה

ברחבת הכותל, מתנהלים טכסים דתיים וחילוניים מגוונים: כגון, חגיגת בר מצוה ובת מצוה, תפילה על פי המסורות השונות של עם ישראל כגון המסורת האתיופית והשבעת צנחנים.

לכל אלה יש מכנה משותף אחד – השאיפה בתום לב של עורכי הטכסים לקיימם ליד הכותל בהיותו "המרכז הדתי, התרבותי והלאומי של עם ישראל". תפילת נשות הכותל שייכת למכנה המשותף הזה ואין להוציאה ממנו, על אחת כמה וכמה כשהטכס שלהן הוא על פי ההלכה היהודית.

החשיבות של מתן ייחוס שווה

לנשים יש זכות להשתתף באופן שווה בחיי החברה והציבור של העם היהודי בישראל. נשות הכותל, כמו הגברים המתפללים ליד הכותל, רוצות בתום לב להתפלל שם בדרך שנהגה בהלכה לפי חפוש האורתודוקסי.

שלילת הזכות ליחס שווה פוגעת ברגש החשתייכות לחברה ויחס מפלה לנשות הכותל יפגע ברגש השייכות של נשים ציוניות, אלה ואחרות, לעם ישראל.

אין זה דבר של מה בכך שבמשך שש שנים, ניסו נשים אלה, בכל דרך חוקית, לממש את זכותן להתפלל ליד הכותל. הן השקיעו בכך מזמנן ומכספן בניהול הליכים משפטיים – הכל תוך כיבוד קפדני של הוראות צו הביניים של בג"צ.

שלילת זכות תפילתן של נשות הכותל פוגעת קשות בתדמיתה של ישראל בעולם

בקרב היהודים בחו"ל, הדחקתן של נשות הכותל מרחבת הכותל יצר גלים של התנגדות ורגש ניתוק מהחברה בישראל. וועדה מכובדת זו ונשות הכותל קיבלו מאות מכתבים המוחים על כך, ביניהם מכתבים מארגונים ויחידים חידועים בשל תרומותיהם החשובות למדינת ישראל ולמטרות יהודיות וציוניות כאחד.

אין להיכנע לאלימות ולשלול את זכות הגישה לכותל

האלימות נגד נשות הכותל היתה של מיעוט קטן שאיננו מייצג את הזרם המרכזי ביחידות האורתודוקסיות בארץ או בחו"ל. יתרה מזו, יש סיכוי ותקווה שהתנהגות זאת היתה תופעה חולפת שלא תחזור על עצמה. היום, למעשה, גזירת רשויות הכותל נגד תפילתן של נשות הכותל, הנובעת מחשש האלימות, היא הדבר הוודאי שעומד בדרכן של נשות הכותל להתפלל במקום.

אף אם ימשיך מיעוט המבקרים בכותל באלימותו, אין להיכנע לאלימות מעין זו. חכניעה משמעה נכונות לתת מונופול להתנהגות פלילית ולפנטיות. תפקיד המשטרה לשמור על הסדר הציבורי כדי לאפשר לאזרח/ית התם/ה לנהל את אורח חייו/ה על זכויות האדם המובטחות לו/לה.

אין ספק שהבחרה על ידי וועדה נכבדה זו – שמותר לנשים להתפלל ליד הכותל בקבוצה, כשחן עטופות בטליתות וקוראות מהתורה – תהווה גורם חשוב למניעת החזרה של תופעת האלימות.

הוועדה הבינלאומית למען נשות הכותל אינק

כ"ז באדר א' תשנ"ה

27.2.1995

מר שבס, מר לפידות, מר רזנברג, מר קלעג', מר בן-ארי, גב' ארד, גב' בן-שאול וייס

שמי סוזן ארנוף, אני פרופסורית לכלכלה במכללה הקהילתית קינגסבורו של אוניברסיטת העיר ניו-יורק. אני גם חברה בקבינט הנשים של המגבית המאוחדת לישראל (UJA) וחברה לשעבר של ההנהלה; אחד מחברי הדירקטוריון של היימס (HIAS), החברה למען מהגרים יהודיים; דירקטורית של "עגונה" אינק; ואחד ממנהלי הוועדה הבינלאומית למען נשות הכותל אינק.

אני מופיעה לפניכם היום כנציגת הוועדה הבינלאומית למען נשות הכותל אינק ואלפי תומכינו, וכמייצגת מעל שש מאות הנפשות שכתבו אליכם - אנו יודעות, משום שהם שלחו לנו עותקים; ולמען הארגונים היהודיים המבוססים המייצגים מעל שלושה וחצי מליון יהודים, אשר שלחו לכם מכתבים התומכים בזכות האשה היהודית לתפילה בקבוצה - בכבוד בשלום, עם תורה וטלית, ליד הכותל המערבי.

הארגונים האלה כוללים:

נשות הדסה; הקונגרס היהודי האמריקני, הועד היהודי האמריקני; כנסת הרבנים; בתי הכנסת המאוחדים של היהדות המסורתית; ליגת הנשים למען היהדות המסורתית; הכינוס המרכזי של רבני אמריקה; אחדות הקהילות האמריקניות העבריות; פדרציית אחדות הנשים של בתי כנסת רפורמיים; כנוס הרבנים הרקונסטרוקטיביים; המכללה לרבנות הקונסטרוקטיבית; פדרציית בתי כנסת רקונסטרוקטיביים; והאקדמיה לדת.

תודה על הסכמתכם לשמוע אותנו היום.

באחד בדצמבר 1988, לפני למעלה משש שנים, כמאה נשים יהודיות מכל קצוות העולם היהודי המייצגות ביניהן את הטווח המלא של הדעה היהודית הפוליטית והדתית באו יחד ברגע של קדושה ואחדות בכותל המערבי. נשים אלה היו בירושלים ב"כנס הבין-לאומי הראשון של פמיניסטיות יהודיות". בשעה שהתקיים הכינוס, העולם היהודי היה שרוי במחלוקת "מי הוא יהודי", ואווירת איבה, השמצות ושנאת אחים השטלטה.

רבקה האוט, מלומדת בתלמוד, שהינה אשה אורטודוקסית מברוקלין, ומחלוצות קבוצות תפילה לנשים לפי ההלכה, חשבה לעצמה שזאת תהיה הזדמנות לביטוי אהבת ישראל ואהבת חינוך אם קבוצת נשים, המייצגות דרכים שונות, תבוא לכותל להתפלל יחד, ויתעלו מעל כל המבדיל ביניהן כיחידות אל המאחד אותנו כנשים וכיהודיות, במעשה אחדות ותיקון. הנשים יצאו מהכנס ביום חמישי, יום בו קוראים מהתורה בסדר תפילת הבוקר הרגיל - היה זה אמור להיות בוקר תפילה, קריאת תורה, ושמחה וחגיגת אור - בואו של חג החנוכה בתוך חשכת החורף וגם תוך חשכת החזיון המביש של יהודים השונאים יהודים.

מאז אותו יום בכסלו 1988, מאות פעמים יצאו נשות הכותל, קבוצת נשים ישראליות ונשים מהתפוצות המבקרות או הלומדות בארץ, לכותל. הם חגגו חתונות, לידות, בנות מצווה ואירועים "ראשונים" אחרים: הפעם הראשונה בה אשה נגעה או קראה מספר תורה; הפעם הראשונה בה אשה נקראה לתורה בשמה לשם עליה. הנשים הלכו בקור, בגשם, בחום. הן קמו השכם, לפני העבודה, להמשיך את מסורת התפילה הקבוצתית של נשים בכותל, את מסורת האחדות בין נשים ושמחות נשים. הן יצאו בהתאמה מוחלטת עם ההלכה ועם החוק הישראלי, המבטיחים חופש גישה לאתרים קדושים. הן יצאו מתוך יחס של כבוד האחת כלפי חברתה, מלאות יחס של יראת כבוד לאתר הקדוש, וכן - מתוך כבוד אפילו לאלו שלא הסכימו עם צאתן. הן, נשות הכותל, ואנו, הועדה הבין-לאומית למען נשות הכותל, מאוחדות אנחנו כאחת.

כפי שחברי ועדה זו יודעים היטב, במשך החורף, האביב וקיץ 1989, היו נשות הכותל קרבנות לאלימות מחרידה מידי מיעוט מתפללים אחרים. רוב ציבור המתפללים לא שמו לב, או הודו לנשים בעד תפילתן היפה. עם זאת, השלטונות לא הגנו על זכויות הנשים לתפילתן לפי חוק המדינה, ולא ריסנו את האלימות של המיעוט: משרד הדתות הכניס שומרות כדי להוציא את הנשים בכותל, והמזעזע מכל הוא, שהוא קבע כל נגיעת יד של אשה בתורה, ותפילה בקול רם של נשים בסביבות הכותל, כעבירות פליליות. לדאבון הלב, בני אדם שהם יהודים אבל נשים, המתפללות בקבוצה ועם ספר תורה, יושות עליהן קנס או יחוייבו במאסר.

נשות הכותל המשיכו ללכת לכותל, התפללו שם בלחש, וסיימו את תפילותיהן בקול רם ובצהלה בקריאת התורה לפי ההלכה במקום אחר בעיר העתיקה.

העובדה שנשים יהודיות לא יכולות להתפלל בצורה חופשית ליד הכותל מהווה חתירה

מתחת לאושיות המשפט הישראלי, ובושה למדינת ישראל, שחייליה סיכנו והקריבו את חייהם ב-1967 כדי להחזיר את הכותל לידיים יהודיות, על מנת שלעולם לא ייאסר על יהודי לגשת במלוא הגאווה לכותל עם ספר תורה בידיו. הכאב שגרמו לנו הגויים לאורך מאות שנים, בכך שאסרו או הגבילו תפילה קבוצתית חופשית בכותל, זהה לסבל שיהודים, נציגי הרבונות היהודית, גורמים עתה ליהודים אחרים: נשים יהודיות.

אבסורדית היא הטענה, שיש לחסום קבוצות תפילה של נשים מלהתפלל בכותל בשל היות הדבר חידוש. הרבה מנהגים חדשניים נראו ונתקבלו בכותל מאז שהוחזר לידיים יהודיות: חגיגות בר-מצווה סוערות וטכסי חופה וקידושין; טכסי צבא הגנה לישראל; טכסים לזכר חללי צה"ל ולקרבת השואה. למה לא נשים המתפללות יחד עם ספר תורה? ה"סטטוס קוו" השתנה הרבה פעמים מאז 1967 ובצדק. המבנה הפיזי של הכותל עצמו השתנה לגמרי מאז 1967. ברחבת הכותל המערבי מתאסף עם שהינו חופשי לחגוג ולזכור; הכותל איננו עוד רק מקום לאבלות, כפי שעשו אותו אויבינו במשך מאות שנים. לפי איזו מידה של צביעות אסורים ומגונים חידושים בכותל, רק כאשר מדובר בנשים?

אנו יודעות שיש אלו המתנגדים למנהגנו. שלא יצטרפו לשורותינו. עם זאת, שיכבדו את זכותנו להתפלל בשקט, כמו שאנו מכבדות את זכותם. הסובלנות היא עצם היכולת לקבל נוהגים, איתם אינך מסכים. כדברי נשיא בית המשפט העליון מאיר שמגר בתיק זה, הסובלנות היא הגורם שנעדר עד עתה, ומעתה עליה לגבור. אם אלה העומדים נגדנו לא יקבלו את צו הסובלנות של הנשיא שמגר, מוטלת החובה על מדינת ישראל להבטיח את שלטון החוק ולוודא, שלא האלימות ולא האיומים לאלימות, יכתיבו את המדיניות. אם לא כן - הרי המדינה תתן פרס לאלימות, ותוותר על אחריותה היסודית: לתמוך בחוק ולהגן ללא פשרות על מימוש זכויות המובטחות על ידי החוק.

לא תפילתנו היא המחללת את האתר הקדוש, אלא האלימות, ושיתוף הפעולה של הרשויות עם דרכיה ועם דרכי ההפחדה והכפייה, הם שמלילים אותו. על המדינה לרסן את האלימות, ולא את הנשים בתפילתן.

לא יתכן שעצם נגיעתה של אשה בספר תורה ייקרא "חילול", ושנשים יהודיות המתפללות כמונו ייקראו זונות העושות את עבודת השטן - מפי רבנים ידועים - הצהרות מגונות שנכללו בתשובת מדינת ישראל אשר הוצגה בפני בית המשפט העליון.

חפץ קדוש לא נעשה טרף כשנוגעת בו אשה. מעשים קדושים לא הופכים לטרפים

כשמבצעת אותם אשה. כל הצעה להפך היא שינאת נשים המתחפשת לתורה: חילול הקודש, ועלבון לתורה ולכבוד האשה היהודית.

הכותל המערבי הינו המקום בו באו אבותינו ואמותינו לחפש את הקדוש ברוך הוא. הכותל הינו פיסגת הזכרון היהודי הקדוש של אלפי שנות געגועים וקשר. לא ייתכן שנוותר על זכותנו לגשת לכותל לפי מנהגנו, כקבוצה ועם ספר התורה, בדיוק כפי שלא ייתכן שאלה המתנגדים אלינו יוותרו על זכותם לגשת לשם.

וכך, לפי המנדט המוטל על ועדתכם מאת הנשיא שמגר ומאת מדינת ישראל, השאלה הנשאלת היא לא האם בזכותנו לגשת לכותל כקבוצה, בקול רם ועם ספר תורה, אלא באיזה אופן ניתן ליישב את זכותנו לגשת לכותל באופן עם רגישויות המתנגדים לה. אין ברצוננו להעליב אף אחד. קיימות אי-ידיעה ואי-הבנה רבה בקשר אלינו ומטרותנו. אנו מזועזעות שהאחרים על הנהלת רחבת הכותל לקחו על עצמם לקבוע קביעות בקשר לאופיינו ומניעינו מבלי לפגוש אותנו ולהכיר אותנו, ושלא השתמשו הם במישרתם כדי להפיג כעס ואי-הבנה. אנו מבקשות מכם, מחברי הוועדה, להשתמש במנדט שניתן לכם כדי לעודד הבנה וכבוד הדדי בינו לבין המתנגדים אלינו, כי בהם - בכבוד ההדדי ובהבנה - נמצא הבסיס לסובלנות, עליה נצטוו בדברי הנשיא שמגר.

בשם מליזני היהודים ששלחו אותי, תודה ששמעתם לדברי. יברך אלהים את מאמצנו בהצלחה, שנלמד לשמוע ולהקשיב אחד לשני ושישרור השלום בירושלים.

סוזן ארנוף - ממנהלי הוועד הבין לאומי למען נשות הכותל אינק.

ד"ר סוזן ארנוף
מרים בנסון, עו"ד
ד"ר פיליס צ'סלר
הרב הלין פריס
שולה גלפוס
רבקה האוט
נורמה באומל יוסף
הרב גייל לבוביץ
ד"ר שולמית מגנס
ד"ר ונסה אוכס

הצהרת נשות הכותל

מוגשת לוועדה הממשלתית בעניין התפילה בכותל המערבי

אמר שופט ביהמ"ש העליון מנחם אלון שהכותל המערבי מהווה מרכז לאומי, דתי ורוחני לכלל ישראל, הן אלו שבמדינת ישראל והן אלו שבתפוצות.

אנו, נשות הכותל, הננו קבוצה של ישראליות דתיות שעורכות תפילה על פי ההלכה מזה שש שנים ויותר בעזרת הנשים ברחבת הכותל המערבי.

לא יעלה על הדעת שלתושבות עיר הקודש לא יתאפשר לגשת בדרך קבע לכותל המערבי, מקום שדורות של יהודים נכספו להתפלל בו.

אנו בין הנשים היהודיות שבדור האחרון רכשו ידע מעמיק במקורות היהודיים, ותפסו עמדות מפתח בקהילות יהודיות בקרב כל העולם.

למעלה משש שנים, אנו נוהגות להתפלל בשעות הבוקר. תפילתנו כוללת את הנדרש על פי ההלכה: שחרית בתוספת קריאת התורה בימי שני וחמישי, ובתוספת הלל ומוסף במועדים ובראשי חדשים.

מתוך כבוד למוסדות המדינה ולחוקיה, ולקדושת המקום, יזמנו פנייה לבג"ץ, ואנו מופיעות בפניכם היום. וזאת בניגוד לבריונות ולאלימות שהופגנו בתחילה נגדינו במקום.

מאז עתירתנו ועד עתה, הקפדנו שלא נחרוג מן ההוראות שנתנו בעניינינו: הן מבג"צ, הן ממשרד הדתות והן מרב הכותל.

יש ניגוד גמור בין קיומה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי ובין העובדה שמצאנו את עצמנו נרדפות על היותנו מקיימות מצוות ליד הכותל המערבי.

אנו מצטרפות לתהליך שהתחילה את הציונות שפעלה ועשתה למען שינוי ה"סטטוס קוו" ב"מצב היהודי", ולהחייאת העם היהודי בארץ מולדתה. לא ניתן להשתמש ב"טיעון ה"סטטוס קוו" למנוע מיהודים לקיים מצוות ומנהגים יהודיים דתיים במדינת ישראל.

מגוון הטקסים, האירועים והפעילויות המתנהלים ליד הכותל המערבי מאז 1967 הולך וגדל ומתבטא בשינוי מתמיד של הנעשה ברחבת הכותל. אנו שותפות מלאות לרבגוניות זו.

אנו מברכות אתכם כשותפים עמנו בתהליך היסטורי שהתכנסות הועדה מהווה חלק ממנו, ונתפלל ליד הכותל המערבי בנחת רוח וביראת שמים, כמו שכתוב:
בשפה ברורה ובנעימה קדושה כאחד, כולם עונים ואומרים ביראה.

(נוסח התפילה)

Page
310
1912

מתוך פסק-דינו של המשנה לנשיא השופט אלון, בבג"צ 2410/90, 257/89 הופמן נ' הממונה על הכותל ואח' (טרם פורסם) (בעמ' 68-69 של פס"ד המודפס):

כאמור, העותרות בבג"צ 2410/90 מקיימות "קבוצות תפילה" של נשים, שאינה נחשבת כ"תפילה במנין", אין בה אמירת "ברכו", "קדושה", "חזרת הש"ץ", ואין בה פגם הלכתי פורמלי כלשהוא. אך לדעת הרב שכטר אין לקיים "קבוצת תפילה" לנשים, משום כדבריו - "אילו היו מתפללות בבית הכנסת במנין הרגיל, היו מקיימות מצוות התפילה בשלמותה (היינו עם אמירת "ברכו", קדיש וכו'), ובמה שעושות 'מנין' לעצמן, הרי הן מחסרות ומגרעות בקיום התפילה שלהן" (שם, עמ' 118).

נימוק זה קשה להולמו. כאמור לעיל, נשים אכן מצוות, לפי ההלכה, להתפלל באופן פרטי, אך אינן מחויבות להתפלל בציבור, ומשום כך אינן נוטלות חלק בהרכבת "מנין" מבחינה הלכתית. מה חסרון יש, איפוא, לאשה שאינה מתפללת - בעזרת נשים - במנין של גברים, אלא בקבוצת תפילה של נשים, בעובדה שאינה שומעת 'ברכו' וכיוצא בזה, שהיא אינה חייבת בהם? (ווייס, שם, עמ' 55-56). זאת ועוד. "קבוצת תפילה" של נשים (ללא אמירת "דברים שבקדושה"), נהוגה בבתי ספר ובמכללות לבנות של כל מערכות החינוך האורתודוקסיות, ומעולם לא נהגו להביא לתפילתן "מנין" של גברים לצורך אמירת "ברכו" וכדומה;

WOMEN AT PRAYER

A HALAKHIC ANALYSIS OF
WOMEN'S PRAYER GROUPS

Avraham Weiss

KTAU PUBLISHING HOUSE, INC.

Hoboken, New Jersey

1990 5750

Conclusion

The conclusion is clear. Within halakhic guidelines, women may participate in women's prayer groups, as long as these groups fall into the halakhic category of tefillah and not minyan. Rabbinic and lay leaders, in synagogues and yeshivot, have a responsibility to organize and sustain women's tefillah groups, providing logistical support (e.g., making available synagogue facilities and *Sifrei Torah*). Classes teaching women to read the Torah and Haftarah, and to lead the services, should be arranged for those who seek this type of learning and religious experience.¹

One should not infer from this conclusion, however, that women's prayer groups are suited for everyone. Within halakhic guidelines, there are many stylistic possibilities in public prayer. Some men, for example, enjoy Bnei Akiva or Young Israel type davening, while others are more comfortable in an Agudah, shteibel, or Hasidic setting. Some opt to pray in a homogeneous atmosphere; others in a more open and heterogeneous community. These preferences are valid halakhic options. The Ba'al Shem Tov noted that in the Amidah, we acknowledge "the God of Abraham, the God of Isaac, and the God of Jacob" (not "the God of Abraham, Isaac, and Jacob"), because, although praying to the same Deity, each Patriarch approached God differently; their pathways to God were not identical. Similarly, the "atmosphere" of public prayer need not be the same at all services.

This principle would obviously apply to women as well. Women who wish to pray at home or in the regular public prayer service should be blessed, and those who feel more religiously inspired in the women's tefillah group have every halakhic right to pray there.

Prayer is a dialogue, a rendezvous with God. It is a song, a tear, a meditative thought, a joyful smile which helps bridge the tremen-

1. In some synagogues, trop, the method of cantillation for chanting from the Torah scroll and the Haftarah, is taught to women. For example, trop classes are offered at the Hebrew Institute of Riverdale and the Lincoln Square Synagogue.

dous chasm between the mortal human and the infinite God. That distance is not easily spanned. Every fiber of intellectual concentration and emotional strength is needed to achieve that instant when we feel the spark of God and breathe that spirituality into our being. For many women, the moment becomes more possible, the experience more intense, through women's tefillah groups.

Participants in such groups are not rebelling against Torah Judaism. Quite the contrary. They are seeking to instill greater religious meaning in their lives. Their purpose is not to diminish the Torah, but to enhance their Jewish commitment and halakhic observance.² It would be a great disservice to our communities if we were to deny these women the right to participate in women's tefillah groups, a right which has a clear basis in the halakhah, and a right which, for many, heightens the prayer experience. Their quest to reach nobly to attain this lofty objective should be applauded.³

2. It is not unusual for the leaders of those seeking greater involvement in synagogue ritual to be observant (often with yeshiva background), meticulously concerned with every detail of halakhah.

3. Rabbi J. David Bleich, a critic of women's prayer groups, made a comment in a different context which seems to lend support to women's tefillah groups. He wrote: "I frankly confess that when the *Lubavitch* movement began erecting *menorahs* on public property my reaction was, *vos darf man dos?* (Why do we need this?) Such *menorahs* serve no halakhic function, either obligatory or discretionary. . . . Now I applaud those efforts. . . . I discovered that the sight of the *menorah* prominently displayed in a public place has stirred feelings of pride and has kindled a spark of Jewish consciousness in countless numbers of otherwise disaffected Jews. I need not explain, or even understand, that phenomenon. It is sufficient to say that it is real and it is salutary." (Rabbi J. David Bleich, "The Constitution and the Jewish Problem," p. 125.)

From my perspective, women's tefillah groups serve a very real halakhic function. But even from the perspective of those who disagree, Rabbi Bleich's comment on the *menorah* could apply equally to women's tefillah groups.

Indeed, the growth in Torah and prayer that flows from women's prayer groups is real and salutary. As more people realize this, they too will come to applaud these efforts.

Agur. f
15th
Akeda
(Spai
Arukh
(Belo
Ba'al h
of Ma
Ba'al h
Isaac
Ba'al Si
and r
Ba'er l
Ashk
Bah (B
Joel S
Be'er h
Rivke
Behag
Gedo
(8th-
Beit Yo
Karo
Besam
attrib
Be'ur h
Solor
Be'ur f
(Lith
Binyan
of Ar

2000
5000
10000
15000
20000
25000
30000
35000
40000
45000
50000
55000
60000
65000
70000
75000
80000
85000
90000
95000
100000

מדברי כבוד המשנה לנשיא מ' אילון בבג"צ 41850/90 נאמני הר הבית נ' היועץ המשפטי לממשלה,
תקדין-עליון, 2005 :

"...אך בהסטוריה של האומה העברית עמד בנין הבית השני - מעת בנייתו עם שיבת ציון מבבל, בשנת 515 לפנה"ס, ועד לחורבנו על ידי השלטון הרומי בשנת 70 לספירה - במרכזם של ארועים לאומיים גדולים, הן מבחינתו של עם ישראל והן מבחינתו של בית המקדש עצמו. הבית השני היה למרכז דתי ולאומי גם ליהודי הגולה..."

ובעמ' 2006 : "... לא גברים בלבד היו עולים אלא לוקחים היו איתם גם את נשיהם וילדיהם."

1. התאחדות
 2. התאחדות
 3. התאחדות
 4. התאחדות
 5. התאחדות
 6. התאחדות
 7. התאחדות
 8. התאחדות
 9. התאחדות
 10. התאחדות
 11. התאחדות
 12. התאחדות
 13. התאחדות
 14. התאחדות
 15. התאחדות
 16. התאחדות
 17. התאחדות
 18. התאחדות
 19. התאחדות
 20. התאחדות
 21. התאחדות
 22. התאחדות
 23. התאחדות
 24. התאחדות
 25. התאחדות
 26. התאחדות
 27. התאחדות
 28. התאחדות
 29. התאחדות
 30. התאחדות
 31. התאחדות
 32. התאחדות
 33. התאחדות
 34. התאחדות
 35. התאחדות
 36. התאחדות
 37. התאחדות
 38. התאחדות
 39. התאחדות
 40. התאחדות
 41. התאחדות
 42. התאחדות
 43. התאחדות
 44. התאחדות
 45. התאחדות
 46. התאחדות
 47. התאחדות
 48. התאחדות
 49. התאחדות
 50. התאחדות
 51. התאחדות
 52. התאחדות
 53. התאחדות
 54. התאחדות
 55. התאחדות
 56. התאחדות
 57. התאחדות
 58. התאחדות
 59. התאחדות
 60. התאחדות
 61. התאחדות
 62. התאחדות
 63. התאחדות
 64. התאחדות
 65. התאחדות
 66. התאחדות
 67. התאחדות
 68. התאחדות
 69. התאחדות
 70. התאחדות
 71. התאחדות
 72. התאחדות
 73. התאחדות
 74. התאחדות
 75. התאחדות
 76. התאחדות
 77. התאחדות
 78. התאחדות
 79. התאחדות
 80. התאחדות
 81. התאחדות
 82. התאחדות
 83. התאחדות
 84. התאחדות
 85. התאחדות
 86. התאחדות
 87. התאחדות
 88. התאחדות
 89. התאחדות
 90. התאחדות
 91. התאחדות
 92. התאחדות
 93. התאחדות
 94. התאחדות
 95. התאחדות
 96. התאחדות
 97. התאחדות
 98. התאחדות
 99. התאחדות
 100. התאחדות

מדברי הנשיא שמגר בבג"צ 2410/90, 2579/89 הופמן נ' הממונה על הכותל ואח' (טרם פורסם) (בעמ' 121 לפס"ד המודפס):

"לטעמי, יש להוסיף ולחפש אחר דרכים מעשיות, לפיהן כל אדם המבקש לפנות לבוראו בתפילה יהיה רשאי לעשות כן בסגנונו ובדרכו, ובלבד שלא יהא בכך כדי להוות פגיעה של ממש בתפילתם של אחרים. נקודת המוצא המשפטית היא אכן המצב הקיים. אך אין לסגור את הדלת בפני קיומה של זכותו בתום לב של כל מי שמבקש לשטוח תפילתו בדרכו, וכך עולה ברורות מן הקביעות שבחוקים הנ"ל."

מדברי השופט ש' לוין בבג"צ 2410/90, 257/89 הופמן נ' הממונה על הכותל ואח' (טרם פורסם) (בעמ' 123-125 בפס"ד המודפס):

"לדידי המכנה המשותף שיש להביאו בחשבון בסוגיה שלפנינו - ואני מסכים שאפשר לעשות שימוש במבחן כזה - הוא המכנה המשותף של כל החוגים והאנשים השוחרים בתום לב לפתחו של אתר הכותל ולרחבתו בין לצורך תפילה והן למטרות לגיטימיות אחרות. אם לא תאמר כן נמצאת נותן מונופול בלעדי להשקפה פלונית בדבר חופש הביטוי על פני רעותיה ויצאה הזכות לפולחן ולחופש הביטוי לקויה בחסר..."

ה. פועל היוצא מן האמור לעיל הוא שאין להציב איסור טוטאלי על קיום טקסי תפילה באתר הכותל - אך בשל כך שקיימים חוגים המתנגדים לקיומם ואין שיקולים של סכנה ודאית וקרובה של הפרת השלום חייבים, בהכרח, להצדיק הטלת איסור כאמור; אלא שומה על הרשויות הנוגעות בדבר לגבש את התנאים המתאימים כדי לאזן בין כל האינטרסים הנוגעים בדבר, כדי שכל השוחרים להתכנס ליד הכותל ורחבתו יוכלו להביא לכלל מיצוי את זכויותיהם מבלי לפגוע יתר על המידה ברגשותיהם של אחרים.

ו. אני מסכים עם חברי הנכבד המשנה לנשיא שאין תקנה 2 (א) לתקנות השמירה על מקומות הקדושים ליהודים, תשמ"א-1891 חורגת מגדר החוק; אך לדידי אין הדיבור "מנהג המקום" צריך להתפרש דווקא לפי ההלכה או לפי המצב הקיים. טיבו של מנהג שהוא משתנה לפי שינויי העתים ובגדרו יש ליתן ביטוי לגישה פלורליסטית וסובלנית לדעותיהם ולמנהגיהם של אחרים, באותם סייגים אותם כבר הזכרתי לעיל. בנסיבות אלו נחה דעתי שדי בשלב זה במתן פסק דין עקרוני המכיר בזכותן בתום לב של העותרות להתפלל ברחבת הכותל כשהן עטופות בטלית ובידן ספרי תורה, הכל בכפיפות לסייגים אותם כבר הזכרתי לעיל..."

מדברי הנשיא שמגר בבג"צ 2410/90, 2579/89 הופמן נ' הממונה הכותל ואחי (טרם
פורסם)
(בע"מ 121 לפס"ד המודפס):

"על כן דעתי היא, כי אין להכריע בסוגיה שבפנינו, בשלב הנוכחי, בדרך בה
נחתך סכסוך משפטי מן השורה. הנני מציע לממשלה לשקול מינוייה של ועדה שתוסיף
ותבדוק את הנושא לעומקו כדי להגיע לפתרון שיקיים את חופש הגישה לכותל ויצמצם
פגיעה ברגשות המתפללים."

בקשה לקיום דיון נוסף

ה ח ל ט ה

בפני בקשה להורות על קיומו של דיון נוסף בפסק-דינו של בית-המשפט העליון, בשבתו כבית משפט גבוה לצדק. לדעתי, דין המבקשת להדחות. ביסוד השקפתי מונחים דבריו של הנשיא שמגר בפסק-הדין נשוא הבקשה. בפסק-דינו ציין הנשיא כי בשלב זה, אין הוא מכריע בעתירה. תחת זאת, הוא הציע לממשלה לשקול מינוייה של ועדה שתוסיף ותבדוק את הנושא לעומקו, כדי להגיע לפתרון שיקיים את חופש הגישה לכותל ויצמצם פגיעה ברגשות המתפללים. בעקבות המלצה זו החליטה הממשלה (ביום 18.5.94) כדלקמן:

"בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נגד הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה אל הכותל המערבי:....

ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום.

ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חודשים מהיום".

על יסוד השתלשלות דברים זו, נראה לי כי יש להמתין להמלצות הוועדה (אשר אמורות להנתן בתוך ששה חודשים מיום הקמת הוועדה). אם המלצות אלה לא ייראו למבקשים, הרשות בידיהם לחזור ולפנות לבית משפט זה (בשבתו כבית משפט גבוה לצדק). בפסק דינו ציין הנשיא, בעניין זה, כי "שערי בית המשפט פתוחים תמיד, אך, כאמור, ראוי תחילה למצות דרכים פתוחות אחרות".

הבקשה נדחת.

ניתנה היום, ג' בתמוז תשנ"ד (12.6.94).

המשנה לנשיא

1.4
M/G30
6/2/79

מדברי הנשיא שמגר בבג"צ 2579/89, 2410/90 הופמן נ' הממונה על הכותל ואח' (טרם פורסם) (בעמ' 120 לפס"ד המודפס):

"...אינני משוכנע כי לא הופרז מצד המשיבים בהצגת הניגודים והפערים. כך, דרך משל, יצא הקצף על שירת העותרות למרות שמדובר על שירתם של דברי תפילה; וכי חל כלל איסור על שירה ליד הכותל? הרי רוקדים ושרים שם לא אחת, ואין להעלות על הדעת שימנעו שירת עולי רגל, ישראלים או נכרים, חיילים או חיילות, אזרחים או אזרחיות, הנעשית בצורה מכובדת. ייתכן, ואני מדגיש את התיבה "ייתכן", כי למתנגדים נתערבבה בהתנגדות לזהות השרים גם התנגדות לעצם השירה, וכך לא ייעשה."

משפט הכותל

דין וחשבון ועדת הכותל המערבי
הבין-לאומית

השתלשלות הענין; החקירות והעדויות בירושלים;
התזכיר היהודי; פסק הדין; דבר המלך

עם תמונות

תל-אביב, תרצ"א

יצא לאור על-ידי הוצאת ספרים "תל-אביב", ת.ד. 373, ת"א

לעזבה ולהפרד ממנה משום דררא דממונא ולהניחה ח"ו שכולה וגלמודה ז".
ובסוף כותבים חכמי ירושלים:

"ואנחנו לא נחשה מהעתיר לאלהינו, הנה זה עומד אחר כתלנו, ישלח
עזרכם מקדש ומציון יסעד אתכם".

הקראי ר' משה ירושלמי (1655) כותב: "וכתל המערבי של בית המקדש
עדיין עומד, הוא שבנה שלמה המלך ע"ה. והוא יראה מכל גגות בית ההקדשות
שלנו, ועלינו על הגגות וראינוהו וכן הלכנו אצלו ועשינו השתחויה ורצינו
את אבניה ואת עפרה התחבקנו".

קראי אחר, ר' בנימין ב"ר אליהו ירושלמי, שבקר את עיר הקודש בשנת
1886 כותב: "אח"כ הלכנו לכתל המערבי להתפלל שם והוא תוך ירושלים
אצל בתי ישמעאלים, והוא מזמן שלמה המלך ע"ה, ובנוי אבנים גדולות ארכן
כמו עשר זרתות ורחבן כמו שמונה זרתות, והתפללנו שם, ואם ירצה אדם
ללכת בכל יום לכתל המערבי להתפלל שם מניחים אותו הישמעאלים, ע"כ
הרבה פעמים היינו הולכים שמה להתפלל אבל הישמעאלים אינם מניחים שום
נכרי (נוצרי) ללכת קרוב לרחובות הקרובים לכתל המערבי לראות אותן (לראותו).
רבי משה הגיו (1651-1750) בספרו "פרשת אלה מסעי" כותב על אביו
זקנו, הגאון מוה"ה משה גלאנטי (1628-1680), ראש רבני ירושלים, ש"בערב
פסחים וערב יוה"כ היה הולך לכתל המערבי עם היות כוין פתיחין ליה
בעליתא סמוכות ונראות אל הכתל שבר פסיעות היה מרויח ללכת שמה, והיה
קורא שם בערב פסח מסכת פסחים ובערב יוה"כ מסכת יומא, ועל שאר
התפלה היה מוסיף וקורא תפלת דניאל סימן ט' עד סופו, ותפלת עזרא סימן
ט' מפסוק ו' עד גמר הסימן, ותפלה קצרה של נחמיה סימן א' מפסוק ה'
עד סוף הסימן כמו שאעתיק לקמן, וקורא מאמר בזהר חלק ג', דף ק"ד
ע"ב: פתח ר' יצחק ואמר דומה דודי לצבי וגו' הנה זה עומד אחר כתלנו
בבתי כנסיות וגו', והיה אומר "ברוך אלהינו שבראנו לכבודו", ואומר "עלינו
לשבח ועל כן נקוה לך".

"והנשים הצדקניות הולכות בכל ערב שבת ומכבדין לפני כתל המערבי
ואין דובר דבר.

וביום שבת ויו"ט אחרי יציאת ביהכנ"ס יש מהבעלי בתים שיש להם
בתים שהחלונות פתוחות לכתל המערבי קרוב ונראה כאלו היו סמוכים שם
ובתפלים תפלה קצרה. וזה נוסחה בקצור: מתחילים "ואני ברוב חסדך וגו',
ואח"כ אומרים מזמור קכ"ד: "שמחתי באומרים לי וגו' ואח"כ פרשת התמיד
ומוסף היום, פסום הקסרת" וברוך אלהינו שבראנו לכבודו וכו' ו"אין

כאלהינו" ו"עלינו לשבח" ואומרים קדיש והולכים כאר"א לביתו. ויש מהם שלאחר מנחה הולכים לכתל מערבי עצמו ומתפללין תפלה זו ואין מי שיצפצף פה להם. ואם איזה קטן שיוצא מן המקדש כדרך כל השועלים קטנים שרוצים לנשוך ואומרים בפיהם לשם כנוי "יהודי", יש שם מהגדולים שמוחין בהם. ובספרו, שפת אמת" כותב ר' משה חגיו: "ועם כל זה ממכון שבתו השגיח מציץ בין החרכים ועונה לעמו בעת צרה, כמו שאמרנו: "קולי אל ה' אקרא ויעני מהר קדשו סלה", כי לעולם לא וזה שכינה מכתל-המערבי" וכו'. ולהלן: "נשאר הרשימו בקדושה ולא וזה שכינה מכתל המערבי".

ר' גדליהו מהעיר סמיאטיטש, אשר בפלך גרודנה, בא לירושלים בסוף שנת 1699.

הוא מתאר את מדת האבנים, עתיקותן, המראה הטבעי של המקום, החצרות שמסביב, בית הקאדי (הדיין) המושלמי בקצה השני, ומוסיף: "וכשאנו הולכין לכתל להתפלל אנו עומדין אחרי כחלינו ממש סמוך לו. ובערב ר"ח וכן ט' באב ובשאר תענית הולכין שם להתפלל, אף שהנשים בוכים בקול מר אין מוחה בידם, אף שהדין ישמעאלי הנ"ל דר סמוך לו ממש כנ"ל ושומע את קול הבכיה הנ"ל אין מוחה ולא גוער בהם כלל ולפעמים בא ערבי קטן ורוצה לעשות איזה רשעות ליהודים נותנים מחט [שוחד] והוא חלף והלך לו ואם בא על זה איזה ישמעאל או ערבי נכבד גוער בנוזפה בזה הקטן. מעשה שמעתי שבימי קדמוני היה פעם עזיר' גשמים ביותר וגורו היהודים תענית והלכו עם ספר תורה לכותל מערבי להתפלל ויעתר להם ה' עד שירדו גשמים כ"כ עד שהוכרחו לעטוף הספר תורה בחזירתן לבה"כ בבגדיהם". בתזכיר זה לעיל מובא קטע ממכתב לקרפי ב"1626 שבו נזכרות, תפלות מסודרות" וישנו מעין קטלוג של תפלות שנערכו לפני 1689. לא ידוע לנו באיזה זמנים ישנם סדרי תפלה כאלה בכתב-יד, אולם מתחלת המאה השמונה עשרה ואילך אנו מוצאים סדורים מודפסים או תפלות שיש לאמרן על-יד הכתל. על שער הספרים האלה כתוב: "תפלות שיש לאמרן על-יד כתל מערבי שהשכינה לא וזה משם לעולם".

בספריה של בית המדרש היהודי ללמודי הדת בניו-יורק נמצאים סדורים המכילים תפלת הכותל: קושטא 1740, אמסטרדם 1759, ירושלים 1849 (נדפס עם אידיש ב"1877) ירושלים 1861; סלוניק 1890 (בספניולית), ירושלים 1880-1890 (עם תרגום באידיש).

גם מצאתי בספריה הבודלינית סדור שנדפס בונציה ב"1702 והוא עתיק מהסדורים שבספריה שבניו-יורק. גם בספרית בית-המדרש בלונדון יש כתב-

כמו כן אני זוכר את שארית האבנים הגדולות שהיו מונחות שם לשבת, אשר אחריכך נעלמו גם הן והיו כלא היו.
גם זאת אזכר, כי בשנת תרל"ח, בהלחם רוסיה בתורגמא, בקשה הממשלה מהיהודים להתפלל להצלחתה אצל כתל המערבי וילכו תלמידי הת"ת של הספרדים והאשכנזים להכתל המערבי והממשלה שלחה אנשי חיל אשר לוו אותם בהליכה ובחזרה, לכבוד.

"שיך רחמים, הרב החסיד המקובל ר' רחמים ענתבי ז"ל היה מ-אבלי ציון": נעלים לא שם לרגליו, כי אם סנדל המסמר (קאבקאב בערבית) בלי גרבים; בשר לא אכל ויין לא שתה; הוא היה נוהג ללכת בכל הצות לילה לכתל המערבי גם בקיץ וגם בחורף, לומר תקון הצות ולבכות. גשמים ורוחות לא עצרוהו מלכת שמה עד יום מותו (שבט תרל"ו). המושלמים היו מכבדים אותו ולא עצבוהו מעולם. הוא היה נקרא בפי היהודים והערבים בשם "שיך רחמים".

בהמשך לזכרונותיהם של ה' יהודה וה' לונץ אנו מוסיפים בזה הודעות אחדות שהגיעו לידינו, אם כי לא השתדלנו כלל להשיגן.
אלקן ג. אדלר, עו"ד אנגלי, כותב כדלקמן:
"לעורך ה"דילי טלגרף". (11 ספטמבר 1929).

א. ג.

ה"דילי טלגרף" פרסם הרבה ידיעות והערות חשובות על המאורעות האחרונים בא"י.

טוענים שהמאורעות פרצו בגלל השתמשות בלתי נכונה מצד היהודים בזכויותיהם להתפלל עלייד הכתל המערבי. אני בקרתי את ירושלים פעמים אחדות בין השנים 1885 ו 1925. בכל פעם הייתי משתתף בערבי שבתות בתפלת קבלת שבת עלייד הכתל עם מתפללים שמספרם היה למעלה ממני עשרה. מעולם לא היתה שום הפרעה, מניעה או התנגדות.

מענינת היא עדותה של גב' ת. פ. לנדוי, תושבת ירושלים מזה שלשים שנה ומנהלת ביה"ס אולינה דה רוטשילד בירושלים, ע"ד המנהגים עלייד הכתל: "בחדש פברואר 1929 מלאו שלשים שנה לעבודתי כאן. מהשבוע הראשון לבואי הנה הייתי מבקרת בקביעות במשך שנים רבות עלייד הכתל לשם תפלה בכל ערבי שבתות וחגים ומועדים. לפני המלחמה לא ראיתי ולא שמעתי מעולם שיש איזה סכסוך עלייד הכתל בין היהודים ובין שכנינו המושלמים. אני בעצמי שלמתי ליהודי אחד שני פיאסטרים תורכים ליום, במשך השנה הראשונה לבואי הנה, לשטף ולכבד את הסמטא המוליכה ישר לכתל, אולם

בטלתי אח"כ את המנהג הזה, היות והיהודי התאונן לפני על מנהגם הפרוע של השכנים הערבים להשליך את האשפה מביתם אל הסמטא לאחר שנקה אותה. היהודיות החרדות, ואני בתוכן, נכנסו פעמים רבות לתוך החצר הקטנה להתפלל שם, הואיל והיהודים האדוקים התנגדו בכל תוקף, בעבר כמו בהווה. להתפלל ביחד עם נשים. מעולם לא עורר מי שהוא שום התנגדות לשמוש כזה בחצר הסמוכה הזאת. נשים רבות רצו להתפלל על-יד המקום ששם עמד השלחן של השמש ושעליו הדליקו נרות לזכרון נשמות. לפעמים קרה שמתפלל אדוק מאד, מבני העדה או אורח חשוב, למשל, רב גאון, לא רצה שהנשים תראינה בשעת התפלה ואז היו מעמידים מחיצה להפריד בין הגברים והנשים. מעולם לא שמעתי ע"ד התנגדות מצד מושלמים לכך. זוכרת אני היטב שבשנת 1902, כשלא ירדו די גשמים במשך עונות אחדות, נתבקשו כל העדות הדתיות לערוך תפלות מיוחדות. החסידים אמרו אז כי התפלה לגשם לא תתקבל ברצון, אם על-יד הכתל לא ישמר המנהג של הפרדה בין הגברים והנשים בתפלה. מכיון שהמנהג הזה נשמר בבתי הכנסת. העמידו מחיצה ומאות אנשים נהרו אל הכתל לערוך תפלה מיוחדת לגשם.

"עמדו שם תמיד אי-אלה ספסלים רעועים לשמוש המתפללים הזקנים והחלשים".

ה' י. ו. סלוטקי כותב במכתבו ששלח ממנצסטר ביום 19.1.30 אל הד"ר וייצמן, כדלקמן:

"זוכר אני היטב שלפני 40 שנה, בהיותי ילד, השתמשו המתפללים על-יד הכתל בספסלים וכסאות קטנים. זכרני היטב בקרה מיוחדת כשרציתי לשבת על-אחד הספסלים האלה חסביר לי אבי שהיות והמקום הוא מלא אנשים וא"א לשים שם מקומות ישיבה בשביל כלם, הרי זה מחובתם של ילדים קטנים כמוני לתת את המקומות לאנשים הזקנים".

אולי יהיה למותר להוסיף עוד על משקל כל העדות הזאת בנוגע למנהגי התפלה של היהודים על-יד הכתל, שאין אנו מתכוונים לתפלת יחיד הנאמרת בשקט, כי אם לתפלה קבועה בקבוץ של אנשים, שאך היא נקראת תפלה בצבור. אנו באים עכשיו למקורות העת החדשה, ספורים או ספרי מסע, שנוכרים לפעמים רק בשמם ותאריכם, היות והתאורים שהם מכילים דומים כמעט כלם זה לזה; ונביא רק אותם הקטעים הנוגעים ישיר ובאופן מיוחד לענינים המבוררים בסכום דלהלן. רוב הספרים הם ספרי נוסעים אנגלים, מלבד ספר אחד או שנים של נוסעים צרפתים, מפני שחמר זה לוקט מספריה אמריקאית שספרי הנוסעים האנגלים מרובים בה' על ספרי נוסעים אחרים.

יש כ"כ להעיר כי את רוב הספרים האלה מצאנו בספריה אחת ולא התאמצנו מאד להגדיל את מספר הקטעים האלה. אין ספק שהרבה מסמכים מסוג זה אפשר למצא במקורות צרפתיים, גרמניים, איטלקיים, הולנדיים, שווייצריים ושוודיים.

נתחיל בהודעתו של אדוארד רובינזון, מלומד אמריקאי, שאין להטיל ספק בדבריו, מי שהיה מיסד החקירות הארכיאולוגיות המודרניות בארץ-ישראל. הוא כותב: "באותו יום אחר הצהריים הלכתי עם א' לננאו אל המקום שהורשה ליהודים לרכוש להם את הזכות לגשת למקום מקדשם ולהתפלל ולבכות על חורבנו ועל מפלת עמם. המקום נמצא בגבול הקיצוני המערבי של המסגד הגדול ודרומית, במרחק הגון, מאמצעיתו. אפשר להגיע אליו רק דרך סמטא צרה ועקומה, המסתיימת עליד הכתל ברחבה קטנה מאד.

"החלק התחתון של הכתל במקום הזה הוא מאותו מין האבנים הקדושות שראינו קודם בצד המזרחי. שני אנשים זקנים, יהודים, ישבו שם על הארץ. קוראים יחד מספר תפלה יהודי. ביום הששי בשבוע הם מתקבצים כאן במספר יותר גדול, והו המקום שבו הם יכולים להתקרב ביותר אל מקום מקדשם העתיק. ולאשרם נסתר המקום מעיני רואים לרגלי צרות הרחבה והחומות העומדות מסביב. כאן, מתפלשים בעפר, הם יכלים לפחות לבכות באין מפריע על זהר גזעם שעומם ולהרטיב בדמעותיהם את האדמה שאלפים מאבותיהם הרווה לפנים בדמם".

"מנהג זה של היהודים הנוגע אל הלב איננו חדש. בנימין מטודילא מזכירו, כנראה, בקשר את המקום הזה, במאה השתים-עשרה: וקרוב לודאי שמנהג זה היה נוהג בזמנים עוד יותר קדומים". אללן קונינגהם, עורך היומן והמכתבים של סיר דוד וילקי, מביא את הדברים הבאים:

יומן 13 בינואר 1841: "מענין מאד לראות את האנשים האלה, דלים, אבל נאים בצורתם, השוכנים גם כיום על אותה גבעת קדושה ששכנו עליה בימי היבוסי. הרובע שנקבע להם הוא סמוך לכתל העתיק של המקדש, שאליו הם באים כל יום ששי בשבת לבכות, לקונן, לגפף ולגשק את האבנים הגדולות של ההיכל, קוראים וחוזרים בתהלים פרק י"ג...

ובמכתבו ללורד לָוֶן, ב' 1841, היא נותן את אותו התאור של המקום. ברטלט כותב ב' 1842: "כמאה יארד לצד צפונית ישנו מקום סמוך לכתל ונסתר מעיני רואים, שבו קנו להם (היהודים) מהתורכים רשות להתקרב אל גבול ההיכל לבכות על שממות יהודה ולהעתיר לרחמי אלהים וחסדיו.

באנו למקום הזה ביום הששי בשעה שהמון גדול מתקבץ שם בקביעות. בצל הכתל לצד ימין היו יושבים ישישים רבים, קוראים בתורה, ומבלים שארית ימיהם בעיר אבותיהם ועומדים להאסף אליהם במהרה בעמק יהושפט הקודר. היו שם גם נשים רבות בבגדי לבן ארוכים שבשעת כניסתן לרחבת הכתל היו מהלכות לארכו ומנשקות אבניו העתיקות ומתפללות דרך הבקעים בכונה עמוקה.

רידלי ה. הרשל כותב ב־1843:

„ביום הששי אחה״צ לקחני מר קלמן אל מקום הבכי של היהודים. קרוב לודאי שהחלק התחתון של הכתל הוא עתיק מאד, וישנן תעודות היסטוריות שעוד במאה ה־12 ראו היהודים בכתל הזה חלק מחצר מקדשם העתיק. המראה שנגול לפני במקום הזה היה המראה הנפלא ביותר שראיתי בירושלים. כשלשים גברים וכמחצית המספר נשים התקבצו שמה, כלם בלי נעלים לרגליהם, היות ולפי אמונתם קדוש הוא המקום שעליו הם דורכים. ולטר קיטינג קללי, ב־1844, חוזר על תאורו של רובינסון ומוסיף: „בכל פעם כשהייתי מבקר במקום הבכי של היהודים הייתי מוצא שם אי־אלה יהודים.“

ב־1845 כותב יוהן פ. דורבין:

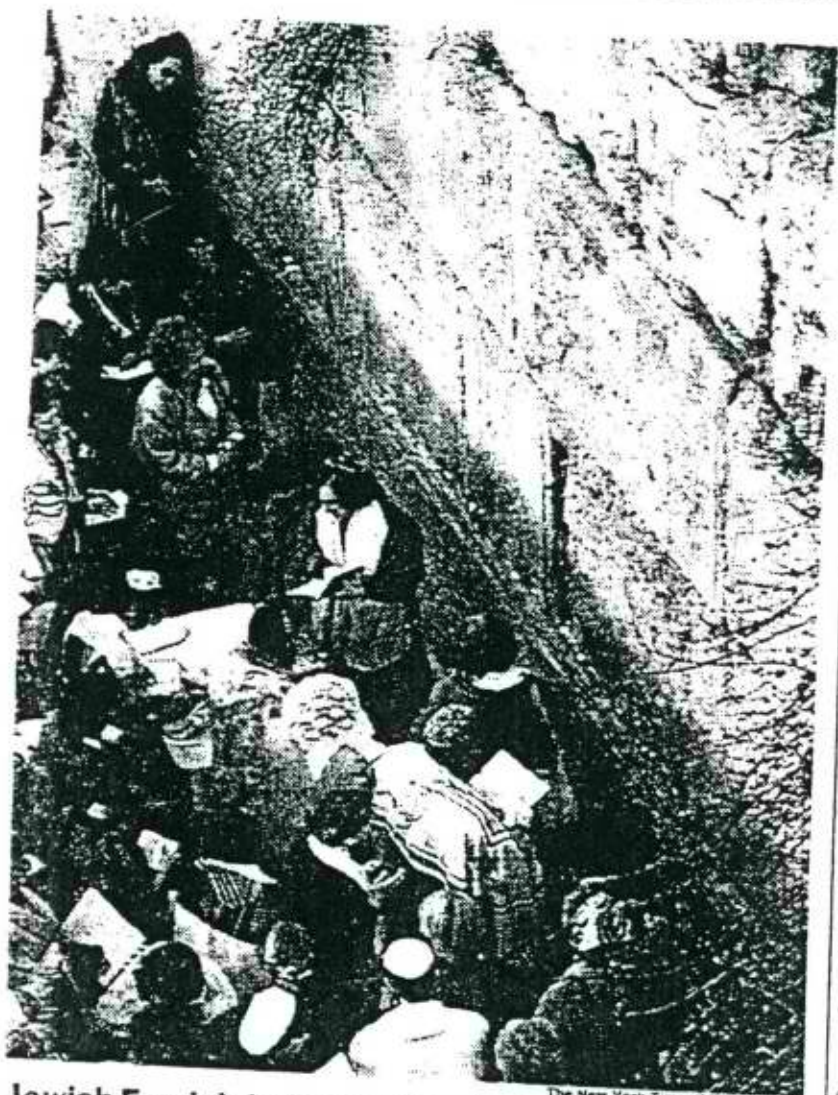
„סמטא צרה ועקומה מובילה משכונת היהודים למקם קטן בצד צפונית של חומת ההיכל, נעלם כליל מעיני רואים, שבו מקימים בכל יום ששי מנהג נוגע מאד עד הלב, והנשמר עלידי היהודים מימים קדומים. הם קנו מהתורכים את הזכות להתקרב לחומת מקדשם העתיק במקום הזה, הנקרא בשם „מקום הבכי“, לבכות על מפלת עמם ועל חרבות מקדשם שהיה מפואר בזמנו. האבנים של הכתל במקום הזה הם מאותו סוג האבנים של הגשר הקדמון, והיהודים מאמינים שהוא חלק מכתל המקדש. ביום הששי בשבוע הם מתקבצים כאן במספר גדול ומקוננים: „נחלתנו נהפכה לזרים בתינו לנכרים“; זקנים קוראים בתורה ונשים עולות ויורדות ברחבה הקטנה בצד הכתל, נגשות לעתים לכתל ומנשקות אותו מתוך בכי ויללה.“

גב' רומר, לאחר שהיא מתארת את הכתל, כותבת ב־46 - 1845 כדלקמן: „מימים קדומים האמינו היהודים, שהתפללות לאל עליון ממקום כתלי המקדש עולות מיד לכסא הכבוד, ומגלגלות רחמי השם; וכמו שאר עקרי דתם, לא נשתנתה גם אמונה זו עד היום הזה; כי אע״פ שלוחציהם סגרו בפני שרידי העם הנחרב את הגישה לכתלים, הם מתקבצים על יד המקום האסור ובנגעם בשפתותיהם באבנים העתיקות הם משיבים דרך הבקיעים את כמיהת לבותיהם

פאמיל
אויפגע
האלט
האלט

Dec 2, 1988

THE NEW YORK TIMES, 1

The New York Times/Micha Bar-Am

Jewish Feminists Prompt Protests at Wailing Wall

Some of more than 50 Jewish feminists who prayed yesterday at the Wailing Wall in Jerusalem, clad in prayer shawls and yarmulkes and carrying a Torah. They drew furious protests from rigorously Orthodox rabbis, including Rabbi Meir Yehuda Getz, who is in charge of the site. "A woman carrying a Torah is like a pig at the Wailing Wall," he said. In Orthodox Judaism, the only form officially recognized in Israel, women may not become rabbis or lead prayers.

U.S. Declines to Reverse Decision on Arafat

UNITED NATIONS, Dec. 1 (AP) — The United States today refused an appeal to reverse its decision to deny a visa to Yasir Arafat, a United Nations spokesman said.

Arab diplomats said they would introduce a resolution Friday morning to convene the General Assembly in Geneva so Mr. Arafat, chairman of the Palestine Liberation Organization, can address the assembly.

"The Secretary General has received from the United States a reply to the resolution adopted by the General Assembly asking the United States

to remain in a report by the Secretary General to come out tomorrow morning."

The letter of refusal was "extremely negative," said a diplomat who saw it.

On Wednesday, the General Assembly denounced the United States for refusing to give Mr. Arafat the visa, giving Washington until midnight tonight to provide it. Only the United States and Israel voted against the resolution, and Britain abstained.

Mr. Arafat wanted to speak today, which was to have been his last

Switches by

By JOEL BRINKLEY

Special to The New York Times

JERUSALEM, Dec. 1 — Israel's political schematic grew even more tangled today as the religious parties split between Labor and Likud, leaving neither with enough seats to form a government.

On Wednesday the Labor Party's central bureau voted not to join a coalition with Likud, and most members said they wanted to become a vocal opposition party.

But instead, the Labor Party leader, Shimon Peres, signed a formal coalition agreement with Agudat Israel, a party representing rigorously observant Jews, while the Shas party signed with Likud.

The two seats of Degel HaTorah, another party of the religious right, remained uncommitted, though leaning toward Likud. And when all the obligations were counted, the two large parties were locked in a near tie — 60 Parliament seats for Labor and 58 for Likud. At least 61 seats are needed to form a government.

Even if Degel HaTorah eventually decided to join Labor, giving that party 62 seats, Mr. Peres would not be able to form a government because five of the Parliament members who have pledged to support him belong to far left-wing Arab parties that Labor finds it politically impossible to accept as coalition partners.

Some Labor Gloating

Still, Labor officials were gloating today that they had stymied Likud. "Now they can't form a government," a senior Labor strategist said.

Asked if he was in the running for Prime Minister again, Mr. Peres said: "Why not? The results of the elections are not decidedly on one side."

At Prime Minister Yitzhak Shamir's office, officials were glum.

"It's chaos, complete chaos," a senior aide to Mr. Shamir said. "Shas signed with Likud today, but then they went over to meet with Labor. Agudat Israel signed with Labor, but they've been calling over here trying to schedule a meeting."

No one from either camp was willing to predict how it would all turn out.

"I really don't know," a senior Labor leader said. "I didn't anticipate this."

Roni Milo, a close adviser to Mr. Shamir, said, "The truth at this level is that it is difficult to fix an estimate of the situation." Still, he also predicted that Likud would be able to woo Agudat Israel back.

But in an interview, Rabbi Menachem Porush, a leader of Agudat Israel, said: "What will happen in the future I can't say, but I don't see it. We have signed with Labor."

Likud has three more days to form a governing coalition before Mr. Shamir

Women Attacked at the Wailing Wall

NyTimes

Tues, Mar. 21, 1989

Special to The New York Times

JERUSALEM, March 20 — A group of Jewish women trying to hold a prayer service at the Wailing Wall were attacked today by rigorously Orthodox men and forced to flee when the police fired tear gas to disperse the attackers.

Several women were knocked to the ground and one suffered a gash on her neck when a Hasidic man threw a heavy metal chair at the heads of the praying women. The Wailing Wall, which Israelis call the Western Wall, is the holiest site in Judaism.

The 40 or so women infuriated the rigorously Orthodox men by trying to hold morning prayers while reading from a Torah and wearing prayer shawls. Orthodox Jewish men insist that women are forbidden even to carry a Torah scroll, and that only males have the right to don the shawls.

Anat Hoffman, a Jerusalem city councilwoman who helped organize the three previous prayer services by the women's group, said, "The wall has seen new traditions in the last 40 years — soldiers coming their with guns, Kurdish Jews playing musical instruments at bar mitzvahs — and we hope in a few years no one will think twice about women praying with the Torah."

But Zevulun Or-Lev, the director general of the Ministry of Religious Affairs, defended the Orthodox position, saying the prohibition on women holding prayer services "is tradition in Israel, and this tradition is law and can't be changed."

Earlier Warning From Police

The police last week told the women that their prayer service would be considered a threat to public safety and that they might face arrest. At the women's last prayer service, in February, they were also attacked by Orthodox men.

Fear of igniting a riot caused the women to abandon their plan to carry the Torah scroll this morning, and only a few of them wore prayer shawls, though rabbinical scholars say there is nothing in Jewish religious law that prohibits women from either action.

Just after 7 A.M., as the women walked past soldiers guarding the gates to the Wailing Wall plaza, an elderly Hasidic man with a bushy beard began waving a prayer book and shouting, "Go to the churches and pray there where you belong!"

He was joined by dozens of Orthodox men and boys in black hats and long black coats. They cursed and screamed at the women and linked arms, forming a human chain to block the women's progress toward the wall.

The women, dressed in long-sleeved sweaters and long full skirts, — stopped while several of their husbands tried to explain to the protesting men and to a ushers that the group planned only regular worship.

Scuffling Breaks Out

After a few minutes, the women, pale and clutching each other, moved forward as one until they reached the metal partitions separating the women's prayer section from the larger plaza facing the wall. There, fierce scuffling broke out between the authorities, who tried to clear the path, and the Orthodox men, who tried to block it. The women stood by silently.

Once the entrance was clear, the women moved near the wall in the section closed to men and began quietly singing the morning prayer service. The singing contrasted sharply with the sound of metal scraping on the pavement as the Orthodox men and the police continued to scuffle.

Many of the Orthodox men ran to the adjacent men's section and began throwing metal chairs over the short wall toward the singing women. But the

dragged out of the women's section but then released.

The worshipping women were forced to flee before finishing their prayers when they were overcome by tear gas fired at the Orthodox men by the police.

"I keep coming back," said Susan Kahn, who runs a women's Torah school in Jerusalem. "I believe that women have the right to express themselves spiritually at the wall. Men, Hasidic men, don't own the wall."

Women covering their noses and mouths against tear gas as they abandoned a prayer service at the Wailing Wall in Jerusalem. The police fired the gas at Orthodox Jewish men who tried to break up the service.

2/13/87

An ultra-Orthodox man prepares to throw an exploding tear gas grenade at women trying to pray at the Wall yesterday. (Brian Hendler)

Police rout worshippers with tear gas

2/17/95

Extremists attack women holding Fast of Esther prayer at Wall

By HAIM SHAPIRO

and ANDY COURT

Jerusalem Post Reporters

A women's Fast of Esther prayer at the Western Wall ended abruptly yesterday when police, acting against extremists who were attacking the women, let off tear gas grenades which routed all worshippers, male and female. One worshipper was injured when an ultra-Orthodox man threw a chair at her.

Western Wall Rabbi Yehuda Getz told *The Jerusalem Post* that this was the first time since 1967 that tear gas had been used at the Wall.

Some of the ultra-Orthodox male worshippers involved in the incident were apparently incensed that the women sang aloud, in defiance of the principle that "the voice of a woman is lascivious." Others had evidently been drawn by articles in the ultra-Orthodox press referring to a "Reform" women's prayer

meeting, although women from the Orthodox, Conservative and Reform movements participated.

The extremists tried to block the women from reaching the women's section at the Wall and then kept up an uninterrupted barrage of curses and insults.

Ushers of the Religious Affairs Ministry carried on a running battle with the protesters, grabbing ultra-Orthodox men who broke into the women's section and in one case, flinging back chairs thrown at the women from over the partition.

Getz, who had promised the women they would be protected, stood in *tallit* and *tefillin* and blocked the path of the extremists.

But the ushers were unable to prevent a chair from hitting Rachel Levin, a 20-year-old student from the U.S., who was injured in the head and neck. She was treated for cuts and bruises at Hadassah Hospi-

tal on Mt. Scopus and then released.

Police watched from the roof of their station in the Western Wall Plaza, but did not intervene until Religious Affairs Ministry Director-General Zevulun Orlev called for help. They did not arrest the man who threw the chair that injured Levin, although he was apprehended by male supporters of the women's group and brought to the nearby police station.

"There were six policeman standing there, but they refused to arrest him," said Bonna Haberman, a leader of the women's group. "And they had been watching the whole time. They knew that he was a criminal."

The suspect eventually broke away and fled the area.

Jerusalem police chief Yosef Yehuda'i said his men are not allowed to intervene at the Western Wall

(Continued on Back Page)

Jerusalem Post

(Continued from Page One)

unless Religious Ministry officials ask for their help.

When the police did move in, Yair Most, police chief of the Old City, ordered the extremists to disperse. He then lobbed two tear gas grenades. An ultra-Orthodox man picked up one of the grenades and threw it back in the direction of the police and the women.

The women left the Wall crying

WOMEN

and coughing, with police separating them from the protesters. Not far away, some of the extremists began dancing in a circle, as if to celebrate a victory.

But Orlev, speaking after the incident, was critical of the women. It would be an exaggeration, he said, to say that they had come "in all innocence."

Apparently under the impression

that the women had finished praying before the police moved in, Orlev said that if he had brought the police in earlier, they would have dispersed the gathering before the women had finished praying. If he had any reservations about the use of tear gas, Orlev said, he would express them to the police and not through the media.

Getz described the incident as "a Purim game, except that it wasn't funny."

Devar Torah

Parshat Pinchas: Tzelozechad's Daughters and Women's Rights

By Marsha Cohen

When women talk, God listens. The living God who speaks to us from the Torah is not a male chauvinist. "Do everything that Sarah tells you," God commands Abraham (Genesis 21:12). It is the independent-minded Rebecca, not the acquiescent Isaac, to whom God confides that two nations, as well as two sons, will come from her womb (Genesis 25:21-22).

Miriam is first mentioned in the Torah by name and identified as a prophet when she sings, after the crossing of the Red Sea. Not content to let her brothers, Moses and Aaron, praise God on her behalf, she and the women who join her play drums and dance exuberantly (Exodus 15:20).

In this week's parsha, Pinchas, the five daughters of Tzelozechad post themselves at the entrance of the Tent of Meeting and confront the male power structure with their demand for a share in the Promised Land: "Tnah lanu achuzah!" (Numbers 27:1-4). Machla, Noa, Chagla, Milka, and Tirtza challenge the traditional laws of inheritance, generally reserved for males only.

You know very well what they are up against and they choose their strategy carefully. Working their way up the bureaucracy, these five clever young women make their case in terms that the men of the patriarchal power structure can relate to. "Our father," they explain, "did not receive the share of the Land to which he was entitled because he died. Why should he be disadvantaged, just because he didn't have a son?"

Ostensibly, this is not an argument about the right of women to inherit. Tzelozechad's daughters ask for an "achuzah" (share), not a "nachalah" (inheritance). Rather than encountering outright refusal at any point along the way, the Midrash suggests that an unwillingness to make a decision made its way up the chain of command, until Moses himself, stumped, brings the matter before God — which is precisely what the women had hoped would happen.

God explicitly declares that Tzelozechad's daughters are right! "Give them a hereditary share (achuzat nachalah) alongside their father's brothers," Moses is commanded.

How beautifully simple it must have been — to ask God a question, get a straight answer, and have the matter resolved. Thirteen hundred years later, however, the Sages declared that the final religious authority no longer resided in heaven, but with the rabbis, and we have had no end to conflict and confusion ever since, particularly concerning the rights and role of women.

Women are still asking Judaism's male power structure, "Give us our share!" Pirke Ayot (6:2) teaches us, "There is no truly free person except one who involves himself in the study of Torah." How can Jewish women be free if they do not have the same rights and opportunities to study Torah as men? Over the course of the past 1900 years, halachic opinion has always included the view (not

Orthodox rabbis today who are willing to teach women the way they would teach men is relatively small. And the number willing to concede to a woman any formal acknowledgement of halachic expertise, even in an area concerned with "women's mitzvot," is smaller still.

"Give us our share!" Women are exempt from seven time-bound positive commandments (Kiddushin 29a): the recitation of the Shema, the counting of the omer, hearing the shofar, dwelling in the sukkah, taking of the lulav, the wearing of tefillin and the wearing of tzitzit. If they are permitted, even encouraged to do the first five, why should the latter two provoke outrage among many in the observant community? The answer is the circular logic of minhag — custom. Since the Halacha in these cases follows custom, rather than explicit prohibition, women are discouraged from observing the commandment of tefillin and tallit in order to keep the custom intact.

"Give us our share!" According to Maimonides (Hil. Tefillah 1:1-3), women and men have the same degree of obligation in prayer. Yet women praying at the Western Wall in Jerusalem have been physically attacked by men and women who claim they are defending Jewish tradition. Separated from men during prayer over the course of 15 centuries, women are told that they do not make up a separate *edah*, a community of prayer, even with each other, and they are forbidden to constitute themselves into prayer groups. Self-appointed enforcement squads, untroubled by the rampant hucksterism surrounding the Wall but infuriated to the point of frenzy by davening women, shriek curses at the women, throw chairs over the mechitzah, and provoke sufficient violence to occasion the use of teargas by police.

This is not a problem of "the Orthodox" versus more liberal versions of Judaism. The women at the Wall represent all four branches of Judaism, including Orthodoxy. And while the Ministry of Religion shows little interest in controlling the Haredim, the concern shown by various Jewish interests who so eloquently opposed "Who is a Jew" legislation is not impressive either. If the right to study Torah and Talmud, the right to wear symbols mandated by the Torah, and the right to daven are not part of being a Jew, what is?

The "Who is a Jew" question in the Knesset dealt with the rights of a handful of non-Orthodox converts who might choose to move to Israel and wish to claim Israeli citizenship. The "Who is a Jew" question at the Western Wall affects half the Jewish people.

"Give us our share!" Today, in the State of Israel, a petition asks that the High Court order the Ministry of Religious Affairs to show cause why it will not grant women such basic Jewish rights as reading the Torah at the Western Wall, praying aloud or wearing a tallit, and protect women trying to exercise such rights.

What would God say?

Marsha Cohen is a freelance writer and Jewish educa-

OF THE WEEK

COHEN

March 25: 10-30: 1

Tselafchad's daughters
and the demand for a share

women talk, God listens.

God who speaks to us from the Torah is not a male chauvinist. Everything that Sarah tells you," God commands Abraham (Genesis 22:18). It is the independent-minded Rebecca, not the acquiescent Isaac, to whom God confides that two nations, as well as two sons, will come from her (Genesis 25:21-22).

Miriam is first mentioned in the Torah by name when she sings after the crossing of the Red Sea. Not content to let her brothers, Moses and Aaron, sing God on her behalf, she and the women who join her play drums and dance exuberantly (Exodus 15:20).

That her song might one day be cited as a "proof-text" that women's voices should be inaudible during prayer would no doubt have evoked from Miriam a verbal reaction meriting more than a single week's affliction with leprosy. In Pinchas, this week's *parashah*, the five daughters of Tselafchad post themselves at the entrance of the Tent of Meeting and confront the all-male power structure with their demand for a share in the Promised Land: "Tselafchad achuzah!" (Numbers 27:1-4).

Machla, Noa, Chagla, Milka and Tirza challenge not only the traditional laws and customs of inheritance, but the authority of the leaders, the tribal princes, the High Priest Eleazar, Moses and the entire community.

They choose their strategy carefully. Working their way up the bureaucracy, these five clever young ladies make their case in terms to which the men of the patriarchal power structure can relate.

"Our father," they explain, "did not receive the share of the land to which he was entitled, because he died. Why should he be disadvantaged, just because he didn't have a son?" Ostensibly, this is not an argument about the right of women to inherit. Tselafchad's daughters ask for an "achuzah" (a share), not a "nachalah" (an inheritance).

An unwillingness to make a decision in the matter rises up the chain of command until Moses himself, stumped, brings the matter before God — which is precisely what the women had hoped would happen.

God explicitly declares that Tselafchad's daughters are right! "Give them a hereditary share (*achuzat nachalah*) alongside their father's brothers," Moses is commanded.

How beautifully simple it must have been — to ask God a question, get a straight answer and have the matter resolved. Thirteen-hundred years later, however, the sages declared that the final religious authority no longer resided in heaven, but with the rabbis, and we have had conflict and confusion ever since, particularly concerning the rights and role of women.

Women are still saying to Judaism's male power structure, "Give us our share!" Pirke Avot (6:2) teaches us, "There is no truly free person except one who involves himself in the study of Torah." How can Jewish women be free if they do not have the same rights and opportunities to study Torah as men? Over the course of the past 1,900 years, halachic opinion has always included the view, not necessarily uncontested, that the mitzvah of Talmud Torah applies to women.

Nevertheless, the number of Orthodox rabbis today who are willing to teach women the way they would teach men is relatively small. And the number willing to concede to a woman any formal acknowledgement of halachic expertise, even in an area concerned with "women's mitzvot," is smaller still.

"Give us our share!" Women are exempt from seven time-bound positive commandments (Kiddushin 29a): the recitation of the Shema, the counting of the *omer*, hearing the shofar, dwelling in the sukkah, taking of the *lulav*, the wearing of tefillin and the wearing of *talit*.

If they are permitted, even encouraged, to do the first five, why should the latter two provoke outrage in the observant community? The answer is the circular logic of *minhag* — custom.

Since the halacha in these cases follows custom, rather than explicit prohibition, women are discouraged from observing the commandment of tefillin and *talit* so the custom can be kept intact.

"Give us our share!" According to Maimonides, women and men have the same degree of obligation in prayer. Yet women praying at the Western Wall in Jerusalem are being physically attacked by men and women who claim they are defending Jewish tradition.

Separated from men during prayer over the course of 15 centuries, women are told they do not make up a separate *edah*, a community of prayer, even with each other, and they are forbidden to constitute themselves into prayer groups.

Self-appointed enforcement squads, untroubled by the rampant hucksterism surrounding the Western Wall but infuriated to the point of frenzy by davening women, shriek curses at the women, throw chairs over the "mechitzah," and provoke enough violence to cause the police to use tear gas.

This is not a problem of "the Orthodox" versus more liberal versions of Judaism. The women at the Wall represent all four branches of Judaism, including Orthodoxy.

"Give us our share!" Today, in the State of Israel, a petition asks that the High Court order the Ministry of Religious Affairs to show cause why it will not grant women such basic Jewish rights as reading the Torah at the Western Wall, praying aloud or wearing a *talit*, and to protect them as they exercise such rights.

What would God say?

Marsha Cohen is a freelance writer and Jewish educator in Miami, Fla. *National Havaarah Committee, 270 W. 89th St., New York, N.Y. 10024.

RABBIS

from preceding page

man, religious leader of Temple Israel in Stroudsburg, Pa.; Jonathan Kliger, religious leader of the Woodstock Jewish Congregation in Woodstock, N.Y.; Jand Litman, western region outreach director of FRCH; and Shana Margolin, religious leader of the Jewish Community Center of Belle Mead, N.J.

Also, Marc Margolius, religious leader of Congregation Beth Am Israel in Penn Valley; Marcia Prager, who plans to pursue a degree in counseling; Jeffrey Roth, who will continue to serve as the director of

the P'nai Or Religious Fellowship in Philadelphia; Marna Sapsowitz, religious leader of Temple Beth Haim in Olympia, Wash.; Yocheved Woolf, former student rabbi at Beth Israel of Media, will serve as the religious leader of Temple Beth Torah in Holliston, Mass.

During the graduation exercises, Samuel Blumenthal, chairman of board of governors of the RRC, awarded the Keter Shem Tov (Crown of the Good Name) for a lifetime service to Reconstructionism.

SPECIAL SAVINGS OF
NEW COLE OFFICE FURNITURE
BACKED BY MY SPECIAL
PRICE GUARANTEE\$151⁵⁰

50% Off

List \$303

NEW COLE

HIGH-SIDED

VERTICAL FILE

Four drawer, letter

size, ball-bearing

cradle suspension,

thumb latch,

enclosed bottom.

Colors: Putty,

Champagne.

\$232⁵⁰

50%

List \$465

CHAMP

STEEL DESK

nate top,

central lock

with lever

back panel

LIMITED QUANTITIES
PRICES SUBJECT TO
IN-STOCK INVENTORY\$327⁵⁰

50% Off

List \$655

CHAMP SINGLE PEDESTAL DESK WITH

RETURN 60 x 30 Desk and 42 x 20 Return

Same features as Executive Desk. CHAMP

COLORS: Dove Gray & Dove Gray, Walnut

Light Oak & Champagne.

OFFICE FURNITURE

A Division of TransAmerican Office Furniture

3798 Main St., Manayunk, Philadelphia

3501 Haddonfield Rd., Pennsauken, N.J.

Hours: 9-5 Monday-Friday, 10-3

Angus Accepts Visa & MasterCard

HONORARY
AAA
Within 30
days of
purchase
must be
shown
with receipt

Hasidim Attack Women at Prayers

JERUSALEM, March 20 — A group of Jewish women trying to hold a prayer service at the Wailing Wall were attacked today by rigorously Orthodox men and forced to flee when the police fired tear gas to disperse the attackers.

Several women were knocked to the ground and one suffered a gash on her neck when a Hasidic man threw a heavy metal chair at the heads of the praying women. The Wailing Wall, which Israelis call the Western Wall, is the holiest site in Judaism.

The 40 or so women infuriated the rigorously Orthodox men by trying to hold morning prayers while reading from a Torah and wearing prayer shawls. Orthodox Jewish men insist that women are forbidden even to carry a Torah scroll and that only males have the right to don the shawls.

Anat Hoffman, a Jerusalem city councilwoman who helped organize the three previous prayer services by the women's group, said, "The wall has seen new traditions in the last 40 years — soldiers coming their with guns, Kurdish Jews playing musical instruments at bar mitzvahs — and we hope in a few years no one will think twice about women praying with the Torah."

But Zevulun Or-Lev, the director general of the Ministry of Religious Affairs, defended the Orthodox position, saying the prohibition on women holding prayer services "is tradition in Israel, and this tradition is law and can't be changed."

Earlier Warning From Police

The police last week told the women that their prayer service would be considered a threat to public safety and that they might face arrest. At the women's last prayer service, in February, they were also attacked by Orthodox men.

Fear of igniting a riot caused the women to abandon their plan to carry the Torah scroll this morning, and only a few of them wore prayer shawls, though rabbinical scholars say there is nothing in Jewish religious law that prohibits women from either action.

Just after 7 A.M. as the women walked past soldiers guarding the gates to the Wailing Wall plaza, an elderly Hasidic man with a bushy beard began waving a prayer book and shouting, "Go to the churches and pray there where you belong!"

He was joined by dozens of Orthodox men and boys in black hats and long black coats. They cursed and screamed at the women and linked arms, forming a human chain to block the women's progress toward the wall.

The women, dressed in long-sleeved sweaters and long full skirts, stopped while several of their husbands tried to explain to the protesting men and to a ushers that the group planned only regular worship.

Scuffling Breaks Out

After a few minutes, the women, pale and clutching each other, moved forward

dragged out of the women's section but then released.

The worshipping women were forced to flee before finishing their prayers when they were overcome by tear gas fired at the Orthodox men by the police.

"I keep coming back," said Susan Kahn, who runs a women's Torah school in Jerusalem. "I believe that women have the right to express themselves spiritually at the wall. Men, Hasidic men, don't own the wall."

The Gift of Time

Eighteen karat gold strap watch by Audemars Piguet, from Tiffany's collection of fine timepieces. Swiss-made, with automatic movement, day, date and phases of the moon, \$8,950.

TIFFANY & Co.

NEW YORK • FIFTH AVENUE AND 57TH STREET • 800-526-0649 • T & CO. 1989

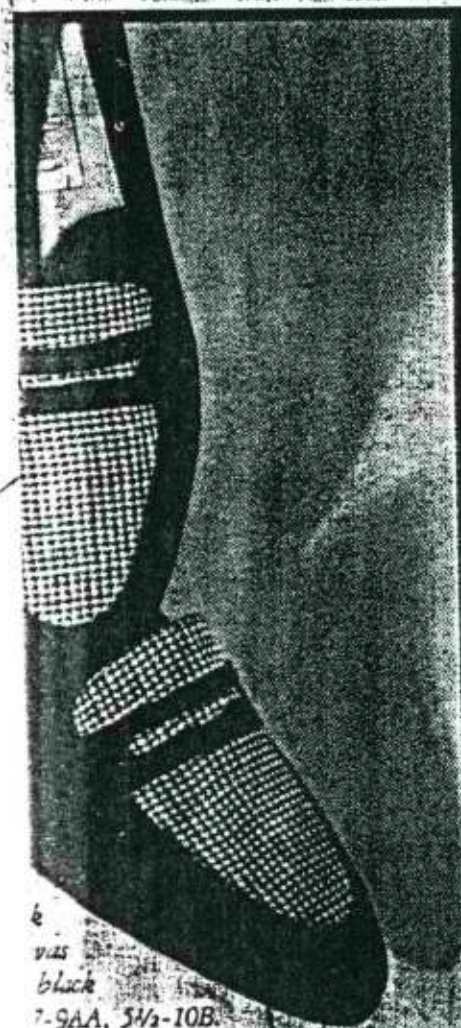

larger plaza facing the wall. There, fierce scuffling broke out between the authorities, who tried to clear the path, and the Orthodox men, who tried to block it. The women stood by silently. Once the entrance was clear, the women moved near the wall in the section closed to men and began quietly singing the morning prayer service. The singing contrasted sharply with the sound of metal scraping on the pavement as the Orthodox men and the police continued to scuffle. Many of the Orthodox men ran to the adjacent men's section and began throwing metal chairs over the short wall toward the singing women. But the women were out of range. An Orthodox man then broke free of a policeman and dashed across the plaza. He picked up a heavy metal chair and threw it onto the heads of the praying women. Several of them were struck down by the chair. The man was tackled by policemen.

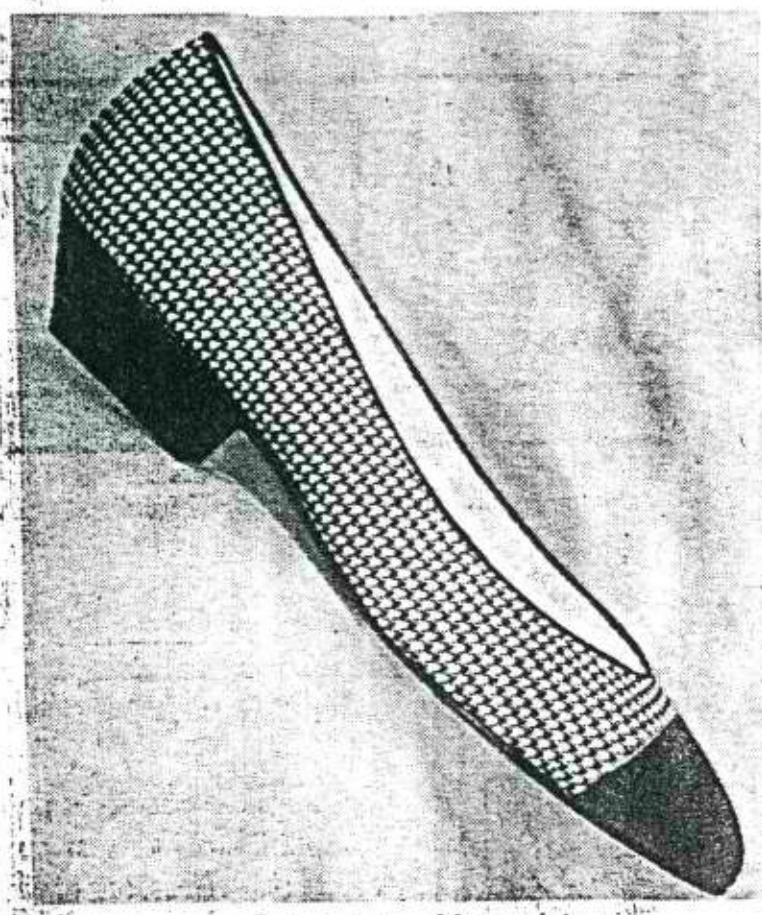

pure matty:
Our softspoken suit
in blushing pink and
richest taupe

Spring pantsuiting
tailored with simplicity,
Glen plaid cardigan, 182.00
crepe T, 50.00
belted, pleated twill
trousers, 92.00
By JH Collectibles,
sizes 4 to 16 in
rayon and polyester.
Fifth Floor, Lord & Taylor,
Fifth Avenue —
(212) 391-1199 And at
Lord & Taylor, Westchester,
Ridgewood-Paramus
and Stamford.

A LADYLIKE STANCE

Bruno Magli

Understated style on the heels of houndstooth. The low, stacked-heel pump in black/white fabric with a patent leather toe. In sizes 6-10M and 7-9N, \$185. Just one from a cultured collection. Call Linda Lee and the fashion consultants at Macy's By Appointment for details: 212/560-4181. Use your Macy's charge.

macy's

GDORF
DMAN
IN NEW YORK

black
7-9AA, 5 1/2-10B
Fifth Floor 872-8780

Clashes at Western Wall

Clashes broke out with the Western Wall. Men and women, some of them armed, gathered around the Western Wall. Some women were shouting and some were crying. The police used tear gas to disperse the crowd. Some women were injured. The police are trying to keep order. The women are shouting and crying. Some are holding up signs. The police are trying to get them to go away. The women are shouting and crying. Some are holding up signs. The police are trying to get them to go away.

MDA board has opposed the closing of 14 MDA first aid stations and sub-stations most of them in development towns, as a budget-cutting measure.

MDA has repeatedly been forced to delay the payment of salaries to its 900 workers because of Treasury attachment of its bank accounts due to debts to the income tax authorities.

Plot to assassinate Shamir is alleged

A Beduin from Rahat in the northern Negev planned to assassinate Prime Minister Yitzhak Shamir before the last Knesset elections, it was charged in the Gaza military court last week.

Fawzi al-Khur and Fayer al-Khus of Gaza are accused of knowing that Ahmad Abu Modcin of Rahat intended to assassinate Shamir, who was about to start his campaign during his election campaign. Abu Modcin is in jail awaiting trial.

City demolishes house in re-ero

The city council has decided to demolish a house in the city center. The house was built on a plot of land that was previously used for a public building. The city council decided to demolish the house because it was in poor condition and it was blocking the view of the city center.

A court order had been issued for the demolition of the house. The city council decided to demolish the house because it was in poor condition and it was blocking the view of the city center. The city council decided to demolish the house because it was in poor condition and it was blocking the view of the city center.

Attorneys for the city and the owner have reached an agreement over the rebuilding of the home. The city council decided to demolish the house because it was in poor condition and it was blocking the view of the city center.

Barenholm to bring

consecutive semesters

Now accepting applications for Fall Semester 1989 starting September 3rd

For CIS Program Information and Applications, call or write

Boston University/Ben-Gurion University of the Negev
P.O.B. 652 Beer Sheva 84120 Israel
Telephone: (057)31144 Fax: (057)35670

This program is recognized by educational, financial institutions, government organizations and professional associations for continuing education benefits. For details please consult your personnel department.

EXCITING VIDEO ON ISRAEL'S 30-YEAR WAR

Exciting video on Israel's 30-year war. The video shows the history of Israel from its founding in 1948 to the present. It covers the major events of the war, including the Six Day War and the Yom Kippur War. The video is a must-see for anyone interested in the history of Israel.

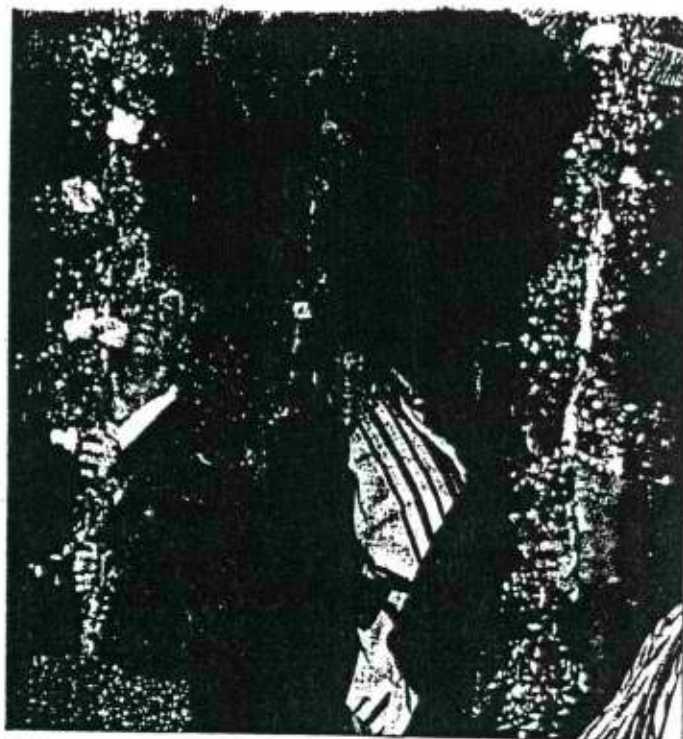
Discerning people deserve the best

A Song So Brave

Text By Phyllis Chesler

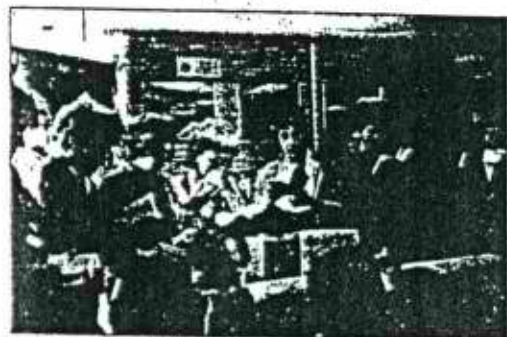
Photos By Joan Roth

On December 1, 1988 I was one of the women who prayed aloud with a Torah at the Western Wall for the first time in history. (*On the Issues*, Volume XI-1989). On November 25, 1989 I returned to Jerusalem as part of a mission to present a Torah to the women of Jerusalem from the women in the Diaspora.

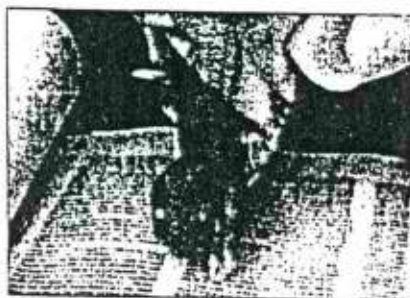
3. We carry the Torah through the streets, wrapped in a tallis, under a chuppah (marriage canopy), supported by four flower-garlanded poles, and accompanied by more than 150 people.

1. I heard a "new song" coming from Jacob's tent, the place of my childhood, the place of my heart, a song so brave and so sweet that it enfolded me, like a tallis (prayer shawl), like a mother, in glory and in grace, and now, a year has passed.

2. The flight is utterly uneventful — that is, until we got up to pray as a group (of women). Then, and literally only then, does the plane begin to shudder and yes, plunge through the skies. Afterwards, someone jokes and says that maybe God really isn't on our side. "No," I say, "It's a fine opportunity, a rehearsal really, for learning how to focus, intensely, when you're afraid and think you might die."

4. Shulamit Magnus reads from the Torah for us. As we each finish speaking, we hold the Torah and pass it slowly from woman to woman. Then, we hand it over to the Jerusalem women. Israeli Bonna Haberman says: "The first time we received the Torah it was from 'Chutz La'Aretz' (outside the land) at Mt. Sinai, and now as women, we again receive our Torah from outside the land." Bonna and Anat Hoffman have brought their young and wide-eyed children along. They help them hold the Torah. Rabbi Shlomo Carlebach has come to serenade "you noble ladies whom all of Israel should be here to greet."

5. The weather forecast said rain, terrible rain and it rains all night, until a little after dawn, when it suddenly stops. We can go! Rabbi Leah Novick leads the service; Rabbi Helene Ferris interprets the Torah reading for us; we celebrate Ann Lewis' marriage of a few days ago. Then, the rain begins again — but not until we complete our Torah reading.

Other signs and coincidences: two of our participants, Ruth Laibson and Naomi Seigel are identical twins. The Torah reading — which itself is about the twins, Jacob and Esau — is also exactly what our twins read on their joint Bat Mitzvah more than 35 years ago. As we are about to leave the Old City, a group of about 20 elderly North African Jews, men and women, enter through the gates, take one look at us, come right over, and one by one, kiss the Torah. Here is our missing Sephardic contingent — and they act like it was an everyday event to meet a group of

women holding a Torah at the Jerusalem Gates. Perhaps they're angels, I think, because our chance meeting illuminates our souls.

More than a thousand people contributed to the Torah purchase; however the Mission would not have been possible without the generosity of Linda Bronfman, Jonathan Jacoby, Francine Klagsbrun, Harriet Kurlander, Michelle Landsberg, Lynda Levinson, Belda and Marcel Lindenbaum and Virginia Snitow.

Jewish World

A Scroll of Their Own

Women mount a challenge to Orthodoxy — from within

The most moving, and controversial, part of the *tefillah* experience: A congregant reads from the Torah at a Rosh Hodesh (New Moon) service in Brooklyn, New York

SALLY BERKOVIC New York

Anna Freilich learned to read from the Torah at the age of 16, when she asked a male friend at an Orthodox summer camp to teach her the traditional melody. That lesson started a spiritual journey that eventually forced her to confront the tensions between modernity and Orthodoxy.

Today, 20 years later, Freilich is one of the key organizers of the Women's Tefillah Group at Lincoln Square Synagogue, an Orthodox congregation in Manhattan. The group is part of the small but growing movement of women who meet for their own services and Torah readings, mounting a challenge from within to Orthodox Judaism's traditional exclusion of women from conducting congregational prayers.

The first group of Orthodox women began meeting for services 15 years ago in Baltimore. Today *tefillah*, or prayer, groups meet in nearly 20 communities in North America and Australia, with one in Israel. To avoid creating separate congregations, most gather once a month on Shabbat morning and on some holidays. In late February, about 100 representatives of these groups met in New York for the third Women's Tefillah conference, as some *tefillah* groups continue to face resistance with-

in their own communities — and many are becoming increasingly well established.

In traditional synagogues, a partition separates women from men, and women neither lead prayers nor read from the Torah. By meeting on their own, members of the *tefillah* groups both accept that convention — and challenge it. The groups strictly adhere to Jewish law, or halakhah; prayers that can only be recited with a minyan of 10 men are omitted. The greatest cause of controversy is the women's use of Torah scrolls, a subject that has sparked complex rabbinic responses. Yet for most women, reading from the Torah is clearly the most moving part of the service.

At nearly every prayer group, there is a grandmother who has never touched a Torah before, a young girl who stares with wonder as her mother holds a scroll just before it is placed in the Ark, a woman who has never heard the melodious chanting of a female cantor. Women often express satisfaction that they are role models for their daughters.

In the *tefillah* services, women who have just given birth or are about to be married can receive an aliyah to the Torah, as new fathers and grooms do in Orthodox congregations. Girls can observe their bat

mitzvah by reading the *haftarah*, just like their brothers. Rivka Haut's *tefillah* group in Flatbush, Brooklyn, has introduced a prayer for *agunot*, women whose husbands refuse to give them a religious divorce.

The movement has caused conflict within the Orthodox rabbinate. In 1985, a response from five Talmudic scholars at Yeshiva University condemned the groups. Their reasons: although they do not recite prayers that require a minyan, it appears as if they are imitating a minyan; the groups represent a significant change in tradition that cannot be justified; and the women are imitating the ways of the non-Jews.

But there are supporting male voices within Orthodoxy. Says Rabbi Simcha Weinberg of Lincoln Square Synagogue, who has been a counterweight to the opposition of many of his congregants: "I'm convinced these women are strongly committed to using the *tefillah* group as a springboard for further education, for exploring their role as Jewish women." And the Hebrew Institute's Rabbi Avi Weiss (the political activist known for campaigning against the Auschwitz convent) is the halakhic adviser to several groups. Israel's ex-chief rabbi, Shlomo Goren, reportedly supported establishment of the original Baltimore group, but has never published a halakhic opinion on the matter.

Behind the push by Orthodox women to reexamine their status in Jewish law are both growing opportunities to study Talmud, once a male reserve, and their active participation in the secular professional world. A particular challenge comes from the increased number of single women in their 30s, who are asserting their need for a legitimate place within Orthodoxy outside the traditional roles of wife and mother.

The movement is also improving relations between Orthodox and non-Orthodox women. Susan Weidman Schneider, editor-in-chief of the Jewish feminist magazine *Lilith*, notes that many of her readers are puzzled by Orthodox women's loyalty to tradition. "Some of the brightest women in Orthodox circles are expending an enormous amount of effort for what seems a small gain," she says. "But I have tremendous respect for these women, who are determined to stay within halakhah."

Balancing the demands of tradition and the enticements of the modern world is just what excites some Orthodox women. "We live in two different worlds, and we find both compelling and attractive," explains Chaya Hirsh, who has been attending *tefillah* groups for several years. The Western world appreciates the idea that men and women have the same need to express their spiritual yearnings. I'm able to take this notion and reconcile it with Orthodoxy in order to come closer to God. □

Religious Pluralism at the Western Wall

Faxes will be flying almost until Hanukkah, as proponents of religious pluralism in Israel enter what many hope is the final phase of a six-year legal battle for the right of Jewish women to pray aloud collectively, with Torah and *tallit*, at the Western Wall (the Kotel).

The goal of the eleventh-hour fax phalanx is to persuade members of a specially appointed Israel government commission to find a way to accommodate the women while respecting the sensibilities of worshippers who object to their practice.

As noted by Vanessa L. Ochs, CLAL fellow and a director of the International Committee for Women at the Kotel, Jewish women are free to approach the Wall strumming "Row, Row, Row Your Boat" on guitars, to appear dressed as nuns, or even to approach with copies of the Koran or the New Testament. But if they appear wearing *tallit* and carrying a Torah scroll, or using their own voices to sing *Shema Yisrael*, they will be considered in contempt of the Israel Supreme Court and may well be heckled or even assaulted.

An international group of women, including adherents of Orthodoxy as well as most other movements, first conducted a relatively undisturbed prayer service in the women's section at the Wall in December 1988. But when prayer groups returned on several occasions in 1989, they experienced harassment and even violence, as well as the refusal of attendants and police to intervene. When the police later intervened with tear gas directed at the victims as well as their attackers, prayer-group members submitted a petition to the High Court of Justice asking for orders against obstruction and for protection from violence.

Legal delays and more violence from ultra-Orthodox men and women followed, until the Court issued a temporary injunction ordering a continuation of the "custom of the place"—no women's prayer with Torah and *tallit*—until its decision was rendered. The protection promised the women in return for compliance was not forthcoming; in fact, more violence and harassment soon came their way at the hands of female guards hired by the Ministry of

Religious Affairs. Urgent requests that the deadline for the Court's decision be moved up were met with a reiteration of the temporary injunction, including the gratuitous addition of the State's *halakic* position that "a woman's voice is lewd" and must therefore not be heard aloud. (Ironically, as U.S. attorney and legal liaison Miriam Benson reports, it was the duty of a young female lawyer who heads the High Court of Justice Department in the State Attorney General's Office to stand up in the Supreme Court of Israel and declare this official position.)

In January 1994, after three years of deliberation and the imposition of new restrictive regulations and threats from the Ministry of Religion and the Jerusalem Rabbinate, the Israel Supreme Court announced its decision. While the prayer groups' requests were denied 2 to 1, the presiding judge, Justice Meir Shamgar, recognized that the requests lay within the bounds of Jewish law (*halakha*) and recommended that a government commission be established to propose ways in which different religious sensibilities can all be accommodated at the Wall.

The six-member commission appointed in May did not include even one woman, nor were any of the activist groups consulted about its composition or deliberations. Under pressure, the government belatedly named Ms. Navah Arad, the prime minister's advisor on the status of women, as a nonvoting observer. At the same time, the request for an appeal of the original decision was denied.

Hundreds of supportive letters and faxes urging the commission to reach a fair solution have come not only from American Jewish women's organizations, distinguished authors and scholars, and lay leaders, but also from most non-Orthodox rabbinical bodies and seminaries.

Ironically, support from the women's movement in Israel has been spotty, probably because of attempts to marginalize the issue by labeling it "Reform" or "feminist" in origin. Some observers see this as yet another case in which issues of religious pluralism, core concerns to Diaspora Jewry, fail to evoke a similar response among Israelis.

American Jewish Congress
Fall 1994

Op-Ed

We, too, should be able to lead our prayers at the Wall

By **Vanessa L. Ochs**

Being a Jew has always been hard, but hard I could live with. Being a Jewish woman has become painfully oppressive, and that is too disturbing to tolerate.

Consider my current lot, as a Jewish woman, if I were to choose to pray at that site that is moving and holy for all Jews: the Western Wall, or in Hebrew, the Kotel.

If I were to appear dressed as a nun at the Wall, I would get funny stares, but nothing would happen to me. I would be allowed to pray in peace. If, however, I approached the Wall dressed as I do each Sabbath morning: wearing a modest dress, a head covering and a white *tallit* — I would be stoned and cursed by ultra-Orthodox women and men defending their own style of prayer. I would be escorted away by the authorities.

If I were to approach the Wall with a group of my Jewish women friends and we were to strum "Row, Row, Row Your Boat" on guitars, this might pass muster. If, however, my Jewish friends and I were to use our natural instruments: our voices — and sing *Sh'ma Yisrael* aloud, we would again, experience a violent assault and would be told we were in contempt of the Israeli Supreme Court.

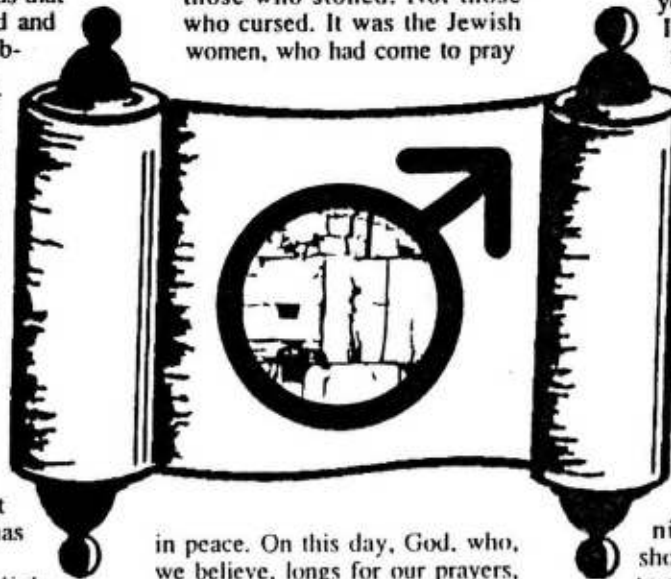
Vanessa L. Ochs, author of *Words on Fire: One Woman's Journey into the Sacred*, teaches both religion and writing at Drew University. She is a director of the International Committee for Women at the Kotel (ICWK).

Finally — and this conundrum is the most difficult of all — if I were to approach the Wall with the Koran or the New Testament in my hands, chances are no one would give a fig. But if I were to carry a Torah scroll to the Wall, and wish to read those words that my ancestors cherished and honored, I would be subjected to physical violence at the hands of the ultra-orthodox who have determined that Jewish men have the right to worship, pray and celebrate at the Wall with a Torah, but I, as a Jewish woman, do not. Keep that in mind — any Jewish man — even one who is irreligious and non-observant — has the right to pray aloud at the Wall with a Torah and *tallit*. The most pious Jewish woman has no such rights.

Is this an outlandish, hypothetical idea — Jewish women wanting to pray at the Wall wearing prayer shawls, praying aloud as a group, and reading from the Torah? Just last week, on Jan. 27, members of Hadassah's board were meeting in Jerusalem and yearned to stand in the presence of the Wall and pray. Their reasonable expectation was that they would be able to offer their sincere prayers, fulfilling longings that were both private and communal. What happened was this: Ultra-

Orthodox women threw stones and dirt and spat on them. Ultra-Orthodox men and women cursed them. The women were led away by the police and guards of the Religious Affairs Ministry.

Note who was led away. Not those who stoned. Not those who cursed. It was the Jewish women, who had come to pray

in peace. On this day, God, who, we believe, longs for our prayers, was denied what Torah scholar Rivka Haut calls "the sweetest sounds of women praying together."

As a scholar in the field of women and religion, I know that one of the goals of women's studies in all fields is to ask: Where are the women? Where are the women whose voices, experiences and perspectives have effectively been silenced? Our students sometimes imagine that such silencing — given what they assume to be the

improved status of women — could never happen in our times.

In fact, right now, Jewish women find ourselves poised between having our voices restored and being silenced.

On Jan. 26, after three years of deliberation, the Israeli Supreme Court finally offered its decision in the lawsuits brought by the Israeli Women of the Wall and the International Committee for Women at the Kotel who wished to pray together at the Wall with Torah and prayer shawls. While their request was denied — there is a smidgen of victory. The court, recognizing that the women's request is within Halacha, and recognizing that a holy site should, in theory, be able to accommodate the sensibilities of different worshippers, has recommended that a governmental committee be established to look into the matter. But will the committee be established promptly? Will the women who wish to pray be allowed to state their claims or have their claims fairly represented? Will religious pluralism be made possible?

In the meantime, and keep this in mind if you were thinking that perhaps you and your daughter could mark her becoming a bat

mitzva at the Wall — *no Jewish women may hold prayer services at the Wall*. Not Orthodox, not Reform, not Reconstructionist, not Conservative. Nothing. You are silenced. Your daughter is silenced.

The custom of the place — for the ultra-Orthodox to pray in their own manner — is being upheld. Their violence against Jewish women, in effect, is being sanctioned.

Some of us in America, particularly if limited in Jewish knowledge or lapsed in Jewish practice, have a tendency to excuse or overlook the disproportionate political power and influence the ultra-Orthodox have in Israel. For such American Jewish, the ultra-Orthodox are the real thing, authentic, the last link with tradition, the most certain recipients of God's favor.

Any practice that affirms the subjugation of women is not the real thing. If it were, 50 per cent of all Jews would have dropped out long ago.

Kol ha'neshama tehalet Ya — every living soul — male souls, female souls — praises God. I cannot believe for a minute that the muzzling and degradation of women that is the "hallowed" 27-year-old custom (since the Six Day War) at the Wall is the wish of God. I cannot believe that the God who commanded Jewish women to pray would tolerate the curtailment of religious expression Jewish women now endure. □

Women of the Wall: Struggling for empowerment

By Paula Steen

Special to the Ledger

Two thousand years ago, the Temple stood in Jerusalem. Now only the Western Wall, the Kotel, remains. It is a holy site where Jewish men and women pray, albeit on opposite sides of a partition where men and women are distinctly divided. Men hold prayer services and bar mitzvahs and read from the Torah. Traditionally, women have not formed their own prayer groups.

New Haven resident Miriam Benson wants to change that tradition. A lawyer and founding member of the International Committee for Women at the Kotel (ICWK), Benson, along with other ICWK members, brought a lawsuit before the Israeli court petitioning that women be allowed to gather in prayer groups at the wall, to sing prayers out loud, to wear prayer shawls and to read from the Torah. They were joined in that suit by the Israeli Women of the Wall (IWW), ICWK's affiliate for Israeli residents.

further incensed by briefs submitted to the court by the religious ministry in which the members of ICWK were referred to in derogatory terms.

ICWK and IWW have vowed to "continue the fight," Benson said. On Feb. 9 the groups filed a request for an appeal.

The Supreme Court's decision was a complicated one, Benson stated, with each justice submitting a separate opinion. "It is from the language of those opinions that we draw hope," she said.

Both of the justices who decided against the ICWK petition noted that the women's demand was within the bounds of Jewish law. Justice Menachem Elon denied their petition on the grounds that women's prayer groups were against the traditional custom of the Kotel site.

The presiding justice, Meir Shamgar, "agreed in principle," Benson said, that (women) should be allowed to pray in a group out loud at the Kotel, but he felt the decision belonged first in the political rather than the le-

gal place." That custom, she insists, "has only been defined by the ministry of religion since 1967, and the history before that is in dispute. There are documented cases in the past where women's prayer groups took place."

Benson and her family moved to New Haven recently when her husband, Rabbi Jon-Jay Tilsen, was named spiritual leader of Congregation Beth El-Keser Israel. A native of Havertown, Pennsylvania, Benson earned a degree in economics at the University of Pennsylvania. From 1983 to 1989 she lived in Israel where she studied law at Hebrew University in Jerusalem.

During her stay in Israel, Benson became involved with civil rights and women's organizations. In Dec. 1988, while Benson was visiting the U.S., several of her friends attended a conference on the Empowerment of Jewish Women. During that conference, a group of women decided to pray at the Kotel. According to some commentaries, Orthodox Jewish law forbids men to listen to

On Rosh Hodesh Av, August 1989, women guards hired by Rabbi Getz of the Kotel dragged women away from their prayers on the women's side at the Kotel. New Haven resident Miriam Benson is in the white shirt with briefcase.

place, Benson recalled. "Both years.

joined in that suit by the Israeli Women of the Wall (IWW), ICWK's affiliate for Israeli residents.

On Jan. 26, in a 2 to 1 decision, the Israeli Supreme Court upheld the "Custom of the Place," under which women may only pray without *tallesim* or *Sifrei Torah*.

"We are dismayed by the fact that we lost," Benson said, in a voice brimming with indignation. "It is an outrage that (our right to pray together) is denied, if you step back and look at what is right and what is just." She was

should be allowed to pray in a group out loud at the Kotel, but he felt the decision belonged first in the political rather than the legal arena. He recommended the formation of a government commission to study the issue.

Justice Shlomo Levine, who accepted ICWK's petition, recommended the women wait one year before implementing their prayer services at the Kotel, in order to give the public time to adjust.

Benson particularly objects to the idea that women's prayer groups go "against the custom of

a group of women decided to pray at the Kotel. According to some commentaries, Orthodox Jewish law forbids men to listen to women singing. When conference participants began praying aloud, ultra-Orthodox men and women tried to shush them.

The women continued to hold services at the Kotel on Fridays and on Rosh Chodesh, the first day of the Jewish month. Resistance to the group "escalated," Benson said.

During early 1989 negotiations for a compromise took

place, Benson recalled. "Both sides tried to find a peaceful solution." But those negotiations broke down and the groups became polarized. It was also in that period that IWW was founded.

On a Rosh Chodesh, the women's group brought a Torah scroll to read from during their prayer service. "There was a violent reaction against us," Benson said. "Some of them (other men and women praying at the Kotel) spit at us, threw dirt at us and ripped away our prayer books."

During that spring, the Israeli women filed a lawsuit demanding they be allowed to pray as a group at the Kotel with a Torah and prayer shawls. "The Kotel does not belong solely to the Orthodox or ultra-Orthodox," Benson said.

In July 1989, Benson and her friends attempted to hold another service at the Kotel, this time without a Sefer Torah. Female guards hired by the rabbi in charge of the Kotel ejected them.

In fall 1990, ICWK was incorporated by women who had become acquainted with each other through their participation in a variety of Jewish women's organizations. They include academics, professionals and businesswomen and include the entire spectrum of Jewish thought, Benson said. The majority are American and Canadian women. IWW consists of Israeli citizens, a majority of whom are Americans who have lived in Israel many

years.

Benson, by then in the U.S., became a member of ICWK's board of directors. She serves as the group's liaison with its attorney in Israel and has helped determine the language of the appeal submitted by ICWK and IWW.

Although ICWK has focused recently on its lawsuit, "our goals extend beyond access to the Kotel," Benson emphasized. "In addition to securing the right of all Jewish women to pray at the Kotel, our aim is also to encourage women's study and learning and to enable women to function as religious authorities."

So far, however, ICWK and IWW have received little support from most Israelis.

"Women's prayer groups at the Kotel is a low priority issue for native Israelis," Benson said. She attributes that lack of interest to the fact that "Israel is very polarized on religious issues. The religious don't take women's issues seriously and the secularists don't take religious issues seriously. This is both a women's and a religious issue."

Benson would like to see women have access to the same places and means of worship as men currently do. "I am a Conservative Jew. I pray in egalitarian settings. I recognize that (the Kotel) is not an egalitarian setting, but I personally value that setting."

You on?

petition by women to conduct

exist peaceful ways to initiate any method that is common to the women at the Wall." Rabbi

the Supreme Court decision, the practice of Israel." Rabbi

express themselves ritualistic. James Rosen, Beth El

country, finally arriving in would not come with the boys local, but the idea that Jews discriminatory, a symbol that an Israel, Hamden (Re-

tted by Jews against Jews form to garner media coverage. orthodox one. It is simply not ced a modality for generating their Judaism as they through peaceful means." (ox).

are. family or individual could touch an individual and bring them a little closer to ion and Jewish living, we would then be a very different Jewish people. It would be a people that we could be proud of, and not one

very existence remains in question.

There is no trait more desirable than humility. Nevertheless, the story of Moshe comes to remind us, that when the salvation of the Jewish people is at stake, it is not a time for false modesty, it is a time for action.

Rabbi Asher is the spiritual leader of the Young Israel of Stamford.

of
selves
in in-

in-
Some-
just an af-
ectly or indi-
ecious legacy be-

en will also have the
in a most unique manner.
comes and share our precious
a chance to show our children

THE JEWISH PEOPLE

THE JEWISH PEOPLE

THE JEWISH PEOPLE

BURRELLE'S

Women at Wall fight for right to pray freely

By VANESSA L. OCHS
Metrowest Jewish News

Being a Jew has always been hard, but hard I could live with. Being a Jewish woman has become painfully oppressive, and that is too disturbing to tolerate.

Consider my current lot, as a Jewish woman, if I were to choose to pray at that site that is moving and holy for all Jews — the Western Wall, or in Hebrew, the Kotel.

If I were to appear dressed as a nun at the Wall, I would get funny stares, but nothing would happen to me. I would be allowed to pray in peace.

If, however, I approached the Wall dressed as I do each Sabbath morning — wearing a modest dress, a head covering and a white tallit — I would be stoned and cursed by ultra-Orthodox women and men defending their own style of prayer. I would be escorted away by the authorities.

If I were to approach the Wall with a group of my Jewish women friends and we were to strum "Row, Row, Row Your Boat" on guitars, this might pass muster. If, however, my Jewish friends and I were to use our natural instruments — our voices — and sing *Sh'ma Yisrael* aloud, we would again experience a violent assault and would be told we were in contempt of the Israeli Supreme Court.

Finally — and this conundrum is the most difficult of all — if I were to approach the Wall with the Koran or the New Testament in my hands, chances are no one would give a fig. But if I were to carry a Torah scroll to the Wall, and wish to read those words that my ancestors cherished and honored, I

Vanessa L. Ochs, author of Words on Fire: One Woman's Journey Into the Sacred, teaches both religion and writing at Drew University. She is a director of the International Committee for Women at the Kotel.

there is a smidgen of victory. The court, recognizing that the women's request is within halacha, and recognizing that a holy site should, in

Illustration by Marshall Pinesbury

would be subjected to physical violence at the hands of the ultra-Orthodox who have determined that Jewish men have the right to worship, pray and celebrate at the Wall with a Torah, but I, as a Jewish woman, do not.

Keep that in mind. Any Jewish man — even one who is irreligious and non-observant — has the right to pray aloud at the Wall with a Torah and tallit. The most pious Jewish woman has no such rights.

Is this an outlandish, hypothetical idea — Jewish women wanting to pray at the Wall wearing prayer shawls, praying aloud as a group, and reading from the Torah? On Jan. 21, members of Hadassah's board were meeting in Jerusalem and yearned to stand in the presence of the Wall and pray. Their

See **WOMEN** page 53

retrospective, 20th century, divided into panels that — though needed for purposes of support — gave the drapery approximately hexagonal exterior folds in a pleated sprang at a reverse angle and thrust of the legs.

reasonable expectation was that they would be able to offer their sincere prayers, fulfilling longings that were both private and communal.

What happened was this: Ultra-Orthodox women threw stones and dirt and spat on them. Ultra-Orthodox men and women cursed them. The women of Hadassah were led away by the police and guards of the Religious Affairs Ministry.

Note who was led away. Not those who stoned. Not those who cursed. It was the Jewish women who had come to pray in peace. On this day, God, who, we believe, longs for our prayers, was denied what Torah scholar Rivka Haut calls "the sweetest sounds of women praying together."

As a scholar in the field of women and religion, I know that one of the goals of women's studies in all fields is to ask: Where are the women? Where are the women whose voices, experiences and perspectives have effectively been silenced?

Our students sometimes imagine that such silencing — given what they assume to be the improved status of women — could never happen in our times. In fact, right now, we Jewish women find ourselves poised between having our voices restored and being silenced.

On Jan. 26, after three years of deliberation, the Israeli Supreme Court finally offered its decision in the lawsuits brought by the Israeli Women of the Wall and the International Committee for Women at the Kotel who wished to pray together at the Wall with Torah and prayer shawls.

While their request was denied, there is a smidgen of victory. The court, recognizing that the women's request is within halacha, and recognizing that a holy site should, in

theory, be able to accommodate the sensibilities of different worshipers, has recommended that a governmental committee be established to look into the matter.

But will the committee be established promptly? Will the women who wish to pray be allowed to state their claims or have their claims fairly represented? Will religious pluralism be made possible?

In the meantime — and keep this in mind if you were thinking that perhaps you and your daughter could mark her becoming a Bat Mitzvah at the Wall — no Jewish women may hold prayer services at the Wall. Not Orthodox, not Reform, not Reconstructionist, not Conservative. Nothing. You are silenced. Your daughter is silenced.

The custom of the place — for the ultra-Orthodox to pray in their own manner — is being upheld. Their violence against Jewish women, in effect, is being sanctioned.

Some of us in America, particu-

larly if limited in Jewish knowledge or lapsed in Jewish practice, have a tendency to excuse or overlook the disproportionate political power and influence the ultra-Orthodox have in Israel. For such American Jews, the ultra-Orthodox are the real thing, authentic, the last link with tradition, the most certain recipients of God's favor.

Any practice that affirms the subjugation of women is not the real thing. If it were, 50 percent of all Jews would have dropped out long ago.

Kol haneshamah tehalet Ya — every living soul, male souls, female souls — praises God. I cannot believe for a minute that the muzzling and degradation of women that is the "hallowed" 27-year-old custom (since the Six-Day War) at the Wall is the wish of God. I cannot believe that the God who commanded Jewish women to pray would tolerate the curtailment of religious expression Jewish women now endure. ■

Why can't women pray?

Are Jewish women Jews?

Not according to Israel's ministers of religions and justice. Last month they signed a law essentially making it a criminal act for a woman to read from the Torah, wear a *tallit* (prayer shawl), or even raise her voice in prayer at the Western Wall.

Since that is how Jews pray — especially at their holiest site — clearly women are something else. In addition, women praying at the Western Wall have been accused of disrupting "the worshippers." Apparently, women do not qualify as worshippers, while men who attack them do.

The women have been more than patient. When asked, while awaiting a court decision, to read their Torah away from the Wall, they found a nearby garden. They also refrained from wearing the *tallit* and raising their voices, and have never challenged the *mechitza* (barrier between the sexes), a structure alien to all non-Orthodox Jews, women and men. What's more, although the Women of the Wall come from all four branches of Judaism, they pray according to Orthodox norms.

Despite their efforts, and the presence of scholars and rabbis among them, the Women of the Wall are continually attacked and painted with a very telling label: "Reformist" — Reform — an insult that in Israel is tantamount to "apostate."

So why should we care?

Because the Israeli religious parties have arrogated the right to define who is a Jew and what is proper Jewish worship. Here in the Bay Area, we can ignore them, praying together, reading from the Torah, wearing *tallitot*, welcoming who we will to our services. But if we set foot at Judaism's holiest site — which supposedly belongs to the entire Jewish people — we enter their private domain. And if we take seriously Israel's pleas for *aliyah* (immigration), we have even bigger problems.

Primarily due to a history of capitulation by Israeli authorities, Reform and Conservative rabbis cannot preside at weddings in Israel, non-Orthodox divorcees cannot remarry, and non-Orthodox converts have to fight for citizenship.

The Jewish state, with the acquiescence of a predominantly non-Orthodox diaspora leadership, has betrayed the promise of its own Declaration of Independence, which, among other things, guarantees freedom of worship and the safeguarding "of the shrines and holy places of all religions." Except, apparently, the Jewish religion.

The Women of the Wall are the vanguard in a long-overdue effort to demand equal rights for all Jews. They deserve our unstinting support.

Religious Affairs Minister Zevulun Hammer changed the regulation governing conduct at Jewish holy sites, on December 27, 1989.

After Justice Minister Dan Meridor approved the change, the government requested more time to respond to the women's petition.

Government ordered to pay court costs

Women to challenge new Wall regulation

SURIE ACKERMAN
For In Jerusalem

Government stalling is behind the latest developments in the nearly year-old petition by the Women of the Wall for permission to hold a full Orthodox service with singing, a Tora scroll and tallitot, women's counsel Herzl Kadash charged this week.

Last May, the High Court of Justice gave the government until December 31 to show cause why the women could not pray at the Wall as they wished. On the crucial date, the government was able to "show cause": four days before, Religious Affairs Minister Zevulun Hammer had changed the regulation governing conduct at Jewish holy sites, with the approval of Justice Minister Dan Meridor.

The change restricts the holding of any religious ceremony at a holy place "that is not according to the custom of the place, that will offend the sensitivities of the praying public towards the place."

The government then asked for additional time to respond to the women's original petition, pending the women's response to the change in the regulation. In effect, the government's position was that a new legal situation had been created which rendered the women's original petition obsolete.

On February 5, the women's counsel, Kadash and Ganor Law Office, filed a brief demanding an immediate response to the original petition, but also requesting permis-

'The government acted in bad faith, like thieves in the night... changing the rules.'

**Herzl Kadash,
for Women of the Wall**

faith, like thieves in the night," said Kadash. "If they had really wanted more time to respond, they could have asked for it long before. Instead, they dragged out the process, changing the rules at the last minute, without telling us, or the court anything. Clearly, they didn't want the petitioners to generate any support for themselves or exert any pressure on the Religious Affairs Minister." Kadash added that changing this regulation exceeded Hammer's authority and that the change limited freedom of religion.

Nonetheless, on February 16 the court, citing the women's willingness to amend the petition, granted the government an extension. The women were ordered to refile within 15 days, and the government to respond within 30 days after that. The

prayers were not acceptable halachically, but were offensive because of the "custom of the place," "a concept which evolved only in the course of our legal action," she said. "They're trying to claim that a 'custom' is fixed. Custom isn't law; customs change."

A spokeswoman for the Israel Women's Network said it would be offering its support to the women, and had plans to meet with minister Hammer in an effort to have the by-law changed. In the event persuasion fails, Dr. Frances Raday, chairperson of the Network's legal centre, and Orit Kamir, its director, are preparing a petition to be submitted to the court in support of the Women of the Wall.

The petition, the spokeswoman said, would be of a general nature. It would ask the court to force the rabbinate to recognize equality between men and women when it can be proven that halachic opinions support equality. This may be applicable in the case of the Women of the Wall, she noted, because there are halachic decisions by Orthodox rabbis permitting women's prayer groups.

Meanwhile prayers by the Women of the Wall took place without incident Sunday, Rosh Hodesh Adar. According to Fagie Fein, spokeswoman for the group, Sunday had been designated by the U.S.-based International Committee for the Women of the Kotel as a day of solidarity with the Women of the Wall. Solidarity prayer services were scheduled to be held in 10 U.S. cities, Australia, Sweden, England

court backs women in right to pray

By JACQUELINE LANDAU
Jerusalem (JTA)

The right of Jewish woman to pray where and how they choose, within the bounds of halacha, or religious law, made an advance this week against determined opposition by the ultra-Orthodox religious establishment.

A Jerusalem magistrates court decided Tuesday that a group called Women of the Wall could hold prayer services at the Laromme Hotel in Jerusalem this Saturday.

The Jerusalem Religious Council had threatened to revoke the hotel's kashrut license if it allowed them to do so. The court did not rule on whether it was appropriate for the Jerusalem Religious Council to make such a threat.

The group, organized a year ago during the First International Jewish Feminist Conference, also held a women's Rosh Chodesh (New Moon) prayer service at the Western Wall Tuesday morning.

It went off smoothly, despite rabbinical and judicial restraints pending a decision by the High Court of Justice on whether the women

may conduct organized prayer services at the Wall, known in Hebrew as the Kotel.

There was no intervention by female orderlies employed by the Orthodox-controlled Religious Affairs Ministry to keep the worshippers under surveillance.

Cancellation Not Reversed

But the women were less successful in getting a court injunction against the hotel to reverse its cancellation of a Torah scroll dedication ceremony to have been held there Monday evening.

The ceremony was scheduled months in advance. The Religious Council intervened at the last minute.

The hotel management, fearing it would lose its kosher certification, succumbed to the pressure. The dedication ceremony was held instead in the gymnasium of a nearby school.

The Torah scroll was donated by the International Committee for Women at the Kotel, a support group of some 500 Jewish women from the Diaspora, many of them religiously observant.

A delegation of 30 women came to Israel under the auspices of the American Jewish

Congress to present the Torah to the Israeli group.

AJCongress reacted angrily to the obstructionism of the Orthodox religious authorities in Jerusalem.

Siegman Criticizes Rabbinate

Henry Siegman, the organization's executive director, issued a statement in New York on Tuesday, saying, "It is sad that the rabbinate in Israel should not hesitate to resort to ugly tactics to deny Jews the privilege of dedicating a Torah scroll."

The failure of the hotel to permit the dedication ceremony did not prevent the group from conducting a Torah procession through the streets of Jerusalem on Monday evening.

About 100 women and a handful of men marched from the hotel to the Yemen Moshe quarter, where the women recited evening prayers under a balmy autumn skyscape within sight of Mount Zion.

Torah processions are a familiar sight in Jerusalem. But in this case, it was women who were carrying the scroll and female voices

See WOMEN PRAY, Page 11

WOMEN PRAY

singing the traditional Hebrew hymns.

The only discordant note was struck by a solitary Orthodox woman bystander, who shouted, "You're a bunch of weirdos," as the group stood by.

The Torah will be housed with the liberal Orthodox Yedidya congregation, in the Baka neighborhood of Jerusalem, and will be used in the women's monthly Rosh Chodesh services.

Curses Fill the Air

Women of the Wall scrupulously observes both halachic injunctions and the orders of the High Court, where its case is still under judicial consideration.

The Rosh Chodesh services Tuesday at the Western Wall angered the religious authorities, who objected especially to women reading from a Torah scroll and chanting prayers.

WOMEN PRAY TO THE WALL OF COURAGE.

Continued from Page 1

Violence erupted on several occasions, as ultra-Orthodox men and not a few women spewed curses and tried forcibly to wrest the Torahs from the women worshippers.

The Torah readings at the Wall were suspended pending a court hearing next month of conflicting petitions from the women and the Religious Affairs Ministry.

The women have been praying at the wall, but are under temporary court orders to recite the prayers instead of chanting them. To read the Torah, they retire to a nearby archaeological garden site.

International
New York City

11-11-89
ALBANY, N.Y.
W-5,000

NOV-30-89

FOR YOUR IMMEDIATE ATTENTION

February 15, 1990

TO: REGION/BIG CHAPTER PRESIDENTS
REGION/BIG CHAPTER AMERICAN AFFAIRS CHAIRS

FROM: TOBEY R. OLKEN, ESQ.
NATIONAL AMERICAN AFFAIRS CHAIR

RE: THE WOMEN OF THE WALL

The National Board of Hadassah, at its February 15 meeting, overwhelmingly adopted the following statement; in addition the Board voted that it be released for immediate publication:

Hadassah, the Women's Zionist Organization of America, believes that every Jew has the right individually and collectively to pray openly and freely at the Kotel, the Western Wall.

We are saddened and disturbed by the actions of the Israel Ministry of Religion which has enacted a new regulation aimed against the "Women of the Wall" which would bar "the holding of a religious ceremony which is not in accordance with the custom of a (holy) place and which offends the sensibilities of the worshippers toward the place."

We call upon the government of Israel to protect the rights of the "Women of the Wall" to pray collectively at the Kotel without harassment.

***

H A D A S S A H • The Women's Zionist Organization of America, Inc.
50 West 58th Street, New York, N.Y. 10019
HADASSAH • The Women's Zionist Organization of America, Inc.
50 West 58th Street, New York, N.Y. 10019

Bay Area group forming to support Women of the Wall

By TAMAR KAUFMAN
Of the Bulletin Staff

A Bay Area solidarity group is forming to support Israel's Women of the Wall in that group's legal battle to win the right to pray together, wear prayer shawls and read from the Torah at Judaism's holiest site.

Leah Novick of Berkeley, who holds rabbinic ordination from P'nai Or Religious Fellowship, is organizing the local group. She also is a member of the International Committee for the Women of the Kotel, Inc., which is in the process of preparing a suit for the High Court of Justice on behalf of diaspora women's right to pray at the Western Wall.

That second suit stems from an incident last November when a group of North American women, Novick among them, was denied access to the Wall.

"They barred us from the whole square," Novick recalled, noting that the North Americans were in Jerusalem to present a Torah scroll to the Women of the Wall and to discuss the problem — among others affecting Jewish women — with Israeli officials.

The denial of their right to pray at a religious site gave the North Americans the legal standing to bring their own case, according to Rivka Haut, a leader of the Orthodox women's prayer group movement and one of the women named in the suit.

Some ultra-religious men, including Rabbi Yehuda Mayer Getz, who oversees the Wall, assert that women are forbidden to read from the Torah, wear prayer shawls or raise their voices in prayer. A woman's voice is considered a sexual distraction by some Orthodox men.

As a result, some of the more extreme men have verbally and physically assaulted women attempting to pray at the Western Wall. The women asked for protection, but instead have been asked to refrain from "offending" the men while the courts study the question.

Both groups suffered a setback Dec. 31, when the ministries of Religion and Justice announced a new regulation making it illegal for women to hold communal prayers, read from the Torah or wear tallitot (prayer shawls) at the Western Wall, which is known in Hebrew as HaKotel HaMa'aravi, or the Kotel for short.

"It rewards the violent," Novick said of the new regulation. "It makes us the criminals instead of the ones who were beating women up. It's very surrealistic."

Novick will discuss the issue and the Bay Area solidarity group — one of several around the country — at a private home in Berkeley Sunday, Feb. 18. Anyone interested in getting involved can call her at 273-2431.

In addition, Novick is asking supporters to write Minister of Religion Zevulun Hammer and Minister of Justice Dan Meridor, c/o Consulate of Israel, 220 Bush St., Suite 550, San Francisco, CA 94102. Both men signed the regulation criminalizing women's prayer at the Wall.

"I'm also speaking to rabbis here to see if they can put it on the agenda of the various rabbinical groups and if they will bring it up in their congregations," Novick said.

In addition, she is planning a solidarity Rosh Chodesh service to be held Sunday, Feb. 25, in coordination with similar services in New York, Philadelphia and Israel.

Rivka Haut said the committee's

Photo by Barbara Ginzgold

Israelis and North Americans representing all four branches of Judaism carry Torah scroll to Western Wall, where they subsequently were denied access because they are women.

Israeli attorney, Arnold Spaer, is researching *minhag hamakom* — literally, the custom of the place — because that is what the women have been accused of violating.

"He feels a minhag shouldn't be defined in the negative," Haut said from her home in Brooklyn, "that just because something hasn't been done before doesn't mean it can't be done now."

What's more, she claimed, none of the women's activities is new.

"We're coming from women's

prayer groups that have the custom of praying this way for 15 years, and it's sanctioned by numerous Orthodox rabbis in the United States and Canada," Haut said.

In fact, legal decisions by two respected Orthodox rabbis in favor of women's prayer and Torah reading have been submitted to the court.

The late Rabbi Moshe Feinstein "wrote that women are permitted to pray together and read from the Torah as long as it is clear that they're not a *minyan* [quorum requir-

ing 10 men]," Haut said.

Rabbi Shlomo Goren went even further when he was Ashkenazi chief rabbi of Israel in the 1970s.

"A women's group in Baltimore wrote to him asking if they could a minyan," Haut said. His reply was an unequivocal "yes."

Nevertheless, she added, Women of the Wall have consistently abided by Feinstein's decision, citing prayers that only can be said in an all-male minyan.

Women's Torah readings are even new at the Wall, Haut asserted. "Someone showed us a picture of such an event that took place about eight years ago. We also have pictures of women wearing tallitot."

The attorney has asked for photo and personal testimony about similar services and Haut asks people to send them to her at 652 E. 13th Brooklyn, NY 11230.

Haut, whose book, *Daughters of King: Women and the Synagogue*, is published by the Jewish Publication Society this fall, stressed lachia as her case's strongest point.

Novick, however, also spoke civil rights. "People have a right to pray without being attacked."

Despite the emphasis on *halakha* (Jewish law) and Orthodox prayer at the Wall, women from all four branches of Judaism are involved in the lawsuit and in the international committee.

In fact, Novick would like to broaden that still further.

"The extreme Orthodox have made the Wall their *shul* and have to be their guests," she observed. "I'm looking to the future when Conservative, Reform and Reconstructionist Jews can bring their daughters to the Wall for bat mitzvah, just like we brought our son."

Women of the Wall Dedicate Tórah

By Jacqueline Landau

JERUSALEM (JTA) — The right of Jewish women in Israel to pray where and how they choose received one setback and one small advance this week as it confronted opposition from the religious establishment.

A group called Women of the Wall failed to persuade the Jerusalem Magistrates Court to force Jerusalem's Laromme Hotel to allow it to conduct a Torah scroll dedication ceremony Monday night at the hotel.

But the same court ruled Tuesday that the hotel had to allow the women to conduct prayer services inside the hotel this Saturday.

The Jerusalem Religious

Council had threatened to revoke the hotel's *kashrut* license if it allowed the Torah dedication to take place. It intervened at the last moment, although the ceremony had been scheduled months in advance.

The hotel management, fearing it would lose its kosher certification, succumbed to the pressure. The dedication ceremony was held instead in the gymnasium of a nearby school.

The Women of the Wall group, organized a year ago during the First International Jewish Feminist Conference, also held a women's Rosh Chodesh (New Moon) prayer service Tuesday morning at the Kotel, the

Western Wall.

The Torah scroll was donated by the International Committee for Women at the Kotel, a support group of some 500 Jewish women from the diaspora, many of them religiously observant.

A delegation of 30 women came to Israel under the auspices of the American Jewish Congress to present the Torah to the Israeli group.

The Torah will be housed with the liberal Orthodox Yedidya congregation, in the Baka neighborhood of Jerusalem, and will be used in the

women's monthly Rosh Chodesh services.

AJCongress reacted angrily to the obstructionism of the religious authorities in Jerusalem.

Henry Siegman, the organization's executive director, issued a statement in New York on Tuesday, saying, "It is sad that the rabbinate in Israel should not hesitate to resort to such ugly tactics to deny Jews the privilege of dedicating a Torah scroll."

The failure of the hotel to permit the dedication cere-

(Continued on Page 3)

Women of the Wall

(Continued from Page 3)

mony did not prevent the group from conducting a Torah procession through the streets of Jerusalem on Monday evening.

About 100 women and a handful of men marched from the hotel to the Yemen Moshe quarter, where the women recited evening prayers under a balmy autumn skyline within sight of Mount Zion.

Torah processions are a familiar sight in Jerusalem. But in this case, it was women who were carrying the scroll and female voices singing the traditional Hebrew hymns.

The only discordant note was struck by a solitary Orthodox woman bystander, who shouted, "You're a bunch of weirdos," as the group stood by.

The Tuesday morning service at the Kotel went off smoothly, despite rabbinical and judicial restraints pending a decision by the High Court of Justice on whether the women may conduct organized prayer services at the Kotel.

There was no intervention by female orderlies employed by the Religious Affairs Ministry to keep the worshipers

under surveillance.

But the women's services at the Kotel are known to anger the religious authorities, who object especially to women reading from a Torah scroll and chanting prayers.

Violence has erupted during similar Rosh Chodesh services in the past, as right-wing Orthodox men and not a few women spewed curses and tried forcibly to wrest the Torahs from the women worshipers.

The women are now banned from reading the Torah at the Wall, pending a court hearing next month of conflicting petitions from the women and the Religious Affairs Ministry.

The women are also under temporary court orders to recite their prayers, instead of chanting them. To read the Torah, they retire to a nearby archaeological garden site.

Women of the Wall has scrupulously observed both halachic injunctions and the orders of the High Court, where its case is still under judicial consideration.

But sources in New York said the group may attempt to hold a prayer service at the Wall later this week.

INTERNATIONAL
New York City

JEWISH ADVOCATE
BOSTON, MASS.
W-25,000

NOV-30-89

Antisemitism

The National Jewish POST

WOMEN'S world

Torah for Women of Wall

By MIRIAM L. ZIMMERMAN

Granted, some issues of feminism are controversial: abortion rights, government subsidized child care, affirmative action, comparable

worth. Such notions are guaranteed to liven the duller dinner party.

One issue that shouldn't be controversial but that has erupted into physical violence will soon be decided by the Israeli Supreme Court: the

right of Jewish women to pray.

Last year in Jerusalem on December 1st, I had the incomparable experience of participating in a halakhic prayer service, the first time in history that women prayed with a Torah at Judaism's holiest site, the Western Wall, or Kotel. Since then, a grassroots group of women from all Jewish denominations has continued to pray together every Friday and every Rosh Chodesh (New Month), despite harassment from ultra right-wing men.

The following excerpt is from an appeal by the International Committee for Women of the Kotel:

"In recent months, the Rabbi of the Kotel, Meir

Yehuda Getz, hired women security guards who shoved our women while they were attempting to conduct the halakhic prayer service on the women's side of the mehitzah. They were even dragged along the ground and expelled from the Kotel area. Our women's privately hired male security guards could not enter this area. They also the male police did protect our women afterwards as they read the Torah in the Archaeological Garden which overlooks the Kotel plaza.

"On Rosh Chodesh August 2, Rabbi Getz announced that the women will no longer be permitted to approach the Kotel to pray together aloud. Despite the obstacles, the group will continue to pray every Friday morning and Rosh Chodesh until the Supreme Court decides the case.

"As a symbol of solidarity we are asking Jewish women of the Diaspora to contribute toward the purchase of a Torah scroll, to be presented to the Women of the Kotel. The

DEC- 8-89

AJCong Women Pray At Wall, Give Torah

By Jacqueline Landau

JERUSALEM (JTA)— The right of Jewish women in Israel to pray where and how they choose received one setback and one small advance this week as it confronted opposition from the ultra-Orthodox religious establishment.

A group called Women of the Wall failed to persuade the Jerusalem Magistrates Court to force Jerusalem's Laromme Hotel to allow it to conduct a Torah scroll dedication ceremony Monday night at the hotel.

But the same court ruled Tuesday that the hotel had to allow the women to conduct prayer services inside the hotel this Saturday.

The Jerusalem Religious Council had threatened to revoke the hotel's *kosher* license if it allowed the Torah dedication to take place. It intervened at the last moment, although the ceremony had been scheduled months in advance.

The hotel management, fearing it would lose its kosher certification, succumbed to the pressure. The dedication ceremony was held instead in the gymnasium of a nearby school.

The Women of the Wall group, organized a year ago during the First International Jewish Feminist Conference, also held a women's Rosh Chodesh (New Moon) prayer service Tuesday morning at the Western Wall, which is known in Hebrew as the Kotel.

The Torah scroll was donated by the International Committee for Women at the Kotel, a support group of some 500 Jewish women from the Diaspora, many of them religiously observant.

A delegation of 30 women came to Israel under the auspices of the American Jewish Congress to present the Torah to the Israeli group.

AJCongress reacted angrily to the obstructionism of the Orthodox religious authorities in Jerusalem.

Henry Siegman, the organization's executive director, issued a statement in New York on Tuesday, saying, "It is sad that the rabbinate in Israel should not hesitate to resort to such ugly tactics to deny Jews the privilege of de-

dicating a Torah scroll."

Torah Procession Through Streets

The failure of the hotel to permit the dedication ceremony did not prevent the group from conducting a Torah procession through the streets of Jerusalem on Monday evening.

About 100 women and a handful of men marched from the hotel to the Yemen Moshe quarter, where the women recited evening prayers under a balmy autumn skyline within sight of Mount Zion.

Torah processions are a familiar sight in Jerusalem. But in this case, it was women who were carrying the scroll and female voices singing the traditional Hebrew hymns.

The only discordant note was struck by a solitary Orthodox women bystander, who shouted at the group, "You're bunch of weirdos."

The Tuesday morning service at the Kotel went off smoothly, despite rabbinical and judicial restraints pending a decision by the High Court of Justice on whether the women may conduct organized prayer services at the Kotel.

There was no intervention by female orderlies employed by the Orthodox-controlled Religious Affairs Ministry to keep the worshipers under surveillance.

But the women's services at the Kotel are known to anger the religious authorities, who object especially to women reading from a Torah scroll and chanting prayers.

The women are now banned from reading the Torah at the Wall, pending a court hearing next month of conflicting petitions from the women and the Religious Affairs Ministry.

The women are also under temporary court orders to recite their prayers, instead of chanting them. To read the Torah, they retire to a nearby archaeological garden site.

Women of the Wall has scrupulously observed both halachic injunctions and the orders of the High Court, where its case is still under judicial consideration.

But sources in New York said the group may attempt to hold a Torah service at the Wall later this week.

Kollek hints his opposition to separation of sexes for prayers at Western Wall

By DAVID HOROVITZ
Jerusalem Post Reporter

Mayor Teddy Kollek has hinted that he opposes the *mehitza* at the Western Wall, pointing out that no such partition separated women from men praying there in the middle to late 19th century.

While stressing that he has no desire "to enter into the religious questions regarding the use of a *mehitza*", Kollek nevertheless contacted *The Jerusalem Post* to contest the claim, carried in a recent letter in the newspaper, that there were *mehitzot* at the Wall in some periods before the unification of Jerusalem. The letter, written by Rabbi Yitzchok Brandiss of the Agudat Yisrael of America, asserted that when Jews had no *mehitza*, it was only "because the oppression of Moslem authorities prevented them from having one."

Providing photographs of "authentic sketches" of the Wall, dating from the second half of the 19th century - in which there is no sign of a *mehitza* - Kollek stated: "I feel these sketches speak for themselves."

Municipal sources said yesterday that Kollek did not want to provoke an argument over this issue, but that the mayor has always felt strongly that Jerusalem should be a capital for all Jews, not only the Orthodox community.

Professor Yehoshua Ben-Arie, author of *Jerusalem in the Nineteenth Century*, told *The Post* that the area available for prayer at the Wall in the 1800s was relatively small and that the question of a *mehitza* did not, therefore, arise. "Whoever made their way to the small alley there, prayed. When men gathered to pray in a *minyan*, however, the women moved away."

In the early part of the 20th century, temporary barriers were constructed, and the British authorities' heavy-handed removal of one such *mehitza*, on Yom Kippur in 1928, is well documented.

According to Lee Levine, professor of Jewish history and archeology at Jerusalem's Hebrew University, there is no archeological evidence of a division between men and women in the Second Temple. "It's an open question," he said, adding that the general consensus was that "some sort of partition was introduced only in the very last years of the Second Temple."

Let us, too, lead our prayers at the Wall

Vanessa L. Ochs

Being a Jew has always been hard, but hard I could live with. Being a Jewish woman has become painfully oppressive, and that is too disturbing to tolerate. Consider my current lot, as a Jewish woman, if I were to choose to pray at that site that is moving and holy for all Jews: the Western Wall, or in Hebrew, the Kotel. If I were to appear dressed as a nun at the Wall, I would get funny stares, but nothing would happen to me.

I would be allowed to pray in peace. If, however, I approached the Wall dressed as I do each Sabbath morning — wearing a modest dress, a head-covering, and a white *tallit* — I would be stoned and cursed by ultra-Orthodox women and men defending their own style of prayer. I would be escorted away by the authorities.

If I were to approach the Wall with a group of my Jewish women friends and we were to strum "Row, Row Your Boat" on guitars, this might pass muster. If, however, my Jewish friends and I were to use our natural instruments — our voices — and sing *Sh'ma Yisrael* aloud, we would, again, experience a violent assault and would be told we were in contempt of the Israeli Supreme Court.

Finally — and this conundrum is the most difficult of all — if I were to approach the Wall with the Koran or the

cherished and honored, I would be subjected to physical violence at the hands of the ultra-Orthodox who have determined that Jewish men have the right to worship, pray, and celebrate at the Wall with a Torah, but I, as a Jewish woman, do not. Keep that in mind: Any Jewish man — even one who is irreligious and non-observant — has the right to pray aloud at the Wall with a Torah and *tallit*. The most

sweetest sounds of women praying together." As a scholar in the field of women and religion, I know that one of the goals of women's studies in all fields is to ask: Where are the women? Where are the women whose voices, experiences, and perspectives have effectively been silenced? Our students sometimes imagine that such silencing — given what they assume to be the improved status of

made possible?

In the meantime — and keep this in mind if you were thinking that perhaps you and your daughter could mark her becoming a bat mitzvah at the Wall — no Jewish women may hold prayer services at the Wall. Not Orthodox, not Reform, not Reconstructionist, not Conservative. Nothing. You are silenced. Your daughter is silenced. The custom of the place — for the ultra-Orthodox to pray in their own manner — is being upheld. Their violence against Jewish women, an effect, is being sanctioned. Some of us in America, particularly if limited in Jewish knowledge or

---

'If I were to approach the Wall with the Koran or the New Testament in my hands, chances are no one would give a fig. But if I were to carry a Torah scroll to the Wall, and wish to read those words that my ancestors cherished and honored, I would be subjected to physical violence.'

---

pious Jewish woman has no such rights.

Is this an outlandish, hypothetical idea — Jewish women wanting to pray at the Wall wearing prayer shawls, praying aloud as a group, and reading from the Torah? Just two weeks ago, on Jan. 27, members of Hadassah's board were meeting in Jerusalem and yearned to stand in the presence of the Wall and pray. Their reasonable expectation was that they would be able to offer their sincere prayers, fulfilling longings that were both private and communal. What happened was this: Ultra-Orthodox women threw stones and dirt and spat on

women — could never happen in our times. In fact, right now, Jewish women find ourselves poised between having our voices restored and being silenced.

On Jan. 26, after three years of deliberation, the Israeli Supreme Court finally offered its decision in the lawsuits brought by the Israeli Women of the Wall and the International Committee for Women at the Kotel who wished to pray together at the Wall with Torah and prayer shawls. While their request was denied, there is a smidgen of victory. The court, recognizing that the women's request is within

lapsed in Jewish practice, have a tendency to excuse or overlook the disproportionate political power and influence the ultra-Orthodox have in Israel. For such American Jewish, the ultra-Orthodox are the real thing, authentic, the last link with tradition, the most certain recipients of God's favor.

Any practice that affirms the subjugation of women is not the real thing. If it were, 50 per cent of all Jews would have dropped out long ago.

Kol ha'neshama tehalet Ya — every living soul, male souls, female souls —

Israel: Supreme Door

Finally — and this conundrum is the most difficult of all — if I were to approach the Wall with the Koran or the New Testament in my hands, chances are no one would give a fig. But if I were to carry a Torah scroll to the Wall, and wish to read those words that my ancestors

Vanessa L. Ochs, author of "Words on Fire: One Woman's Journey into the Sacred," teaches both religion and writing at Drew University. She is a director of the International Committee for Women at the Kotel (ICWK).

ings that were both private and communal. What happened was this: Ultra-Orthodox women threw stones and dirt and spat on them. Ultra-Orthodox men and women cursed them. The women were led away by the police and guards of the Religious Affairs Ministry.

Note who was led away: not those who stoned; not those who cursed. It was the Jewish women, who had come to pray in peace. On this day, God, who, we believe, longs for our prayers, was denied what Torah scholar Rivka Haut calls "the

their request was denied, there is a smidgen of victory. The court, recognizing that the women's request is within *halacha*, Jewish law, and recognizing that a holy site should, in theory, be able to accommodate the sensibilities of different worshippers, has recommended that a governmental committee be established to look into the matter. But will the committee be established promptly? Will the women who wish to pray be allowed to state their claims or have their claims fairly represented? Will religious pluralism be

dropped out long ago.

Kol ha'neshama tehatel Ya — every living soul, male souls, female souls — praises God. I cannot believe for a minute that the muzzling and degradation of women that is the "hallowed" 27-year-old custom (since the Six Day War) at the Wall is the wish of God. I cannot believe that the God who commanded Jewish women to pray would tolerate the curtailment of religious expression Jewish women now endure.

MetroWest Jewish News

Where was God in the earthquake?

Rabbi Harold M. Schulweis

Editor's note: Rabbi Schulweis dictated this piece to The Jewish Journal of Los Angeles on Jan 18 from his home in Encino, Calif., which, like that of many of his synagogue's 1,700 families, had had havoc wreaked on it by the previous day's earthquake. He told the Journal the quake "was a like a dybbuk, full of sound and fury." Signifying what? In the question. This piece is an effort to make sense of what he called a perennial theological issue made immediate by personal crisis. The rabbi was surrounded by the 1,500 books that had lined his walls, every one of which he said would personally replace the floor. "I tried to throw away glasses from my desk to see if I've been a yid, a to come in my wife Malka to buy plastics for the condition that I buy no more books," he said.

The Los Angeles earthquake offers an opportunity to address a matter of great urgency for Jews and spiritually-minded people everywhere. The question of "Where is God?" is not

our tragedies? Can we really say that the earthquake, which killed people and caused untold devastation, was an "act of God"? Does God act? And does God act in personal ways?

The term an "act of God" is a lawyer's term used in courts and legal contracts. Theologically, it is an obscenity. It implies punishment. And yet, both religious and non-religious people use the term casually, as if throwing up their hands at a fate that is otherwise inexplicable.

Who today would say that the devastation that took place in Los Angeles is an intentional act of a good and merciful God whose essence is found in compassion and kindness? Particularly in a post-Holocaust age, sensitive and thoughtful human beings would flinch from attributing a motivation of punishment ascribed to the alleged sins of victims. Where then is God in the earthquake?

Jews have two key terms for God which we use in our prayers. One is "Elohim," which is generally understood as the God of what is given, or the Reality Principle. Elohim is the God who is the author of nature, the God of gravitation, of phys-

cal laws, who defines how the world is. To make a point of it after what we've all been through, the Elohim aspect of God is not only soft breezes and sunlight but also fires, earthquakes, and natural physical destructiveness. It's no accident that Elohim is the way God is referred to exclusively throughout the first chapter of the book of Genesis, where the rules and story of Creation are spelled out. Here we find the world as it is, beyond Good and Evil and beyond human ability to interpose.

The other name of God is "Adonai" (literally, Lord) defined as the God of what ought to be. It is the name we use in facing the challenges that nature presents. Adonai is the God who allows us to respond to adversity by calling upon the divine powers within the human community, in particular in the Jewish community, and within ourselves. This aspect of ourselves enables us to reach out to others in relief and aid, helping the frightened, homeless, and the hungry.

Our response to the earthquake is so shattering because we face both aspects of God simultaneously, Elohim who creates the laws of plate tectonics leading to earthquakes, and Adonai who creates compas-

sion within ourselves to get us from tragedy to recovery. But repeatedly we hear only one part addressed: an "act of God" theology that allows us to abandon our responsibility and initiative to help others and throw it all upon God. In this "act of God" theology we flirt with magic. Magic is concerned with ends. Prayer is concerned with means.

Before a crisis, we treat God as a celestial bellboy, carrying our luggage and answering to our will. After a tragedy, we're disappointed and angry at being unable to move him to do our bidding. But this is a caricature of authentic Jewish faith. Elohim acts autonomously, beyond human standards of good and bad, and clearly is not dependent upon our favors.

God is in nature as it played itself out in the earthquake. And I accept Elohim as an author of nature. But if I were limited to that conception, I'd be a pantheist, and whatever happened in nature would be divine. This pantheistic notion perverts the unique character of Judaism.

As a Jew I face reality, but I also have a vested interest in using that reality for moral ends. Whatever is is, but I don't stop there. I transform it. God works within me and within the community to improve, enhance, and repair the world.

Commentary

Hadassah supports Women of Wall

By Cynthia Mann

Jewish Telegraphic Agency

JERUSALEM — Hadassah's leadership has come out in support of the Women of the Wall, whose petition to pray aloud at the Western Wall wearing prayer shawls was rejected by the Israeli Supreme Court last week.

The women's Zionist organization called on the Israeli government to protect the rights of all women in all aspects of religious and secular life.

The call came in the form of an official resolution passed after heated and emotional discussion during the organization's mid-winter conference here.

Seventeen Hadassah members who went to the Western Wall last week to pray were escorted away

by police after some fervently Orthodox worshipers spat on them, threw stones and shouted epithets.

The Hadassah women had brought a Torah with them, and one woman wore a prayer shawl.

The incident occurred the day after the Supreme Court rejected the petition of the Women of the Wall, as the Israeli women's group is known.

The Hadassah women said they had not known at the time of the court's ruling, which upheld current, Orthodox regulations governing worship at the Western Wall that call for women to pray silently and without a Torah or prayer shawls. Despite their not knowing about the ruling, the director of the Ministry of Religious Affairs said the women were in "contempt of court."

Since then, several of the Hadassah women's group said the incident galvanized them to forge closer ties to Israeli women's groups.

Hadassah "believes that every Jew has the right individually and collectively to pray openly and freely at the Kotel, the Western Wall," their resolution reads.

"We are saddened and disturbed by the actions of the Israel Supreme Court, which has affirmed the regulations aimed against the Women of the Wall.

"We are angered and disturbed by any abusive behavior directed at women who wish to pray at the Kotel. We call upon the government of Israel to protect the rights of all women to pray in their own way at the Kotel," the resolution reads.

The spiritual fate of Jewish women awaits Israeli commission's decision

by Vanessa L. Ochs

Being inscribed in a heavenly book of life or book of death is a compelling symbol of fate-in-progress that seizes the imagination of many a Jew. It is still the month of Elul — with relief, we gauge that time remains for gaining moral altitude before cruising into the Days of Awe.

On more mortal, but still lofty turf, in the office of the prime minister of Israel, the spiritual fate of Jewish women awaits inscription, too, for life, or for what is akin to death. And just as we now have a shot at influencing the heavenly inscription, we are given — if we choose to take it — opportunity to do some scribal work of our own to address the brokenness in the spiritual lives of Jewish women.

It strikes me that you may have no idea what I am talking about. Issues concerning the status of Jewish women generally find themselves dropped to the bottom of the agenda and are squished into the margins of the media. Here then, is what's happening. The Israeli government has appointed a governmental commission to determine how the right of women to pray collectively and out loud at the

Western Wall, with Torah and *tallit*, can be accommodated, while also respecting the sensibilities of other worshippers who may object to this practice, which is in full accordance with Jewish law. The establishment of this commission was recommended last January by the chief justice of the Israeli Supreme Court.

I try to imagine what kinds of solutions the commission might toss around. In an ideal world, the commission might decide that just as any group of Jewish men acting in accordance with Jewish law might approach the Wall for a prayer service on a week day or holy day, so might any group of Jewish women have full access to the Wall. Police protection would be necessary, considering the past actions of the small group of violent extremists who have attacked the Jewish women.

I imagine, therefore, that the commission may come up with a compromise: police-protected access for women at the Wall during specified periods, say, a few hours each morning. Following this initial period of adjustment, after a women's prayer would become a regularized activity at the Wall, divine protection would, I hope, suffice for any group of Jewish women, at any time of day.

It is, of course, possible that the commission will decide that female Jews do not merit the same kind of access to sacred sites that male Jews are granted. Call me a Pollyanna, but I cannot believe this decision will be made. Surely the six gentlemen who have been assigned to this commission recognize that no solution is not just an unacceptable solution, but an impossible one.

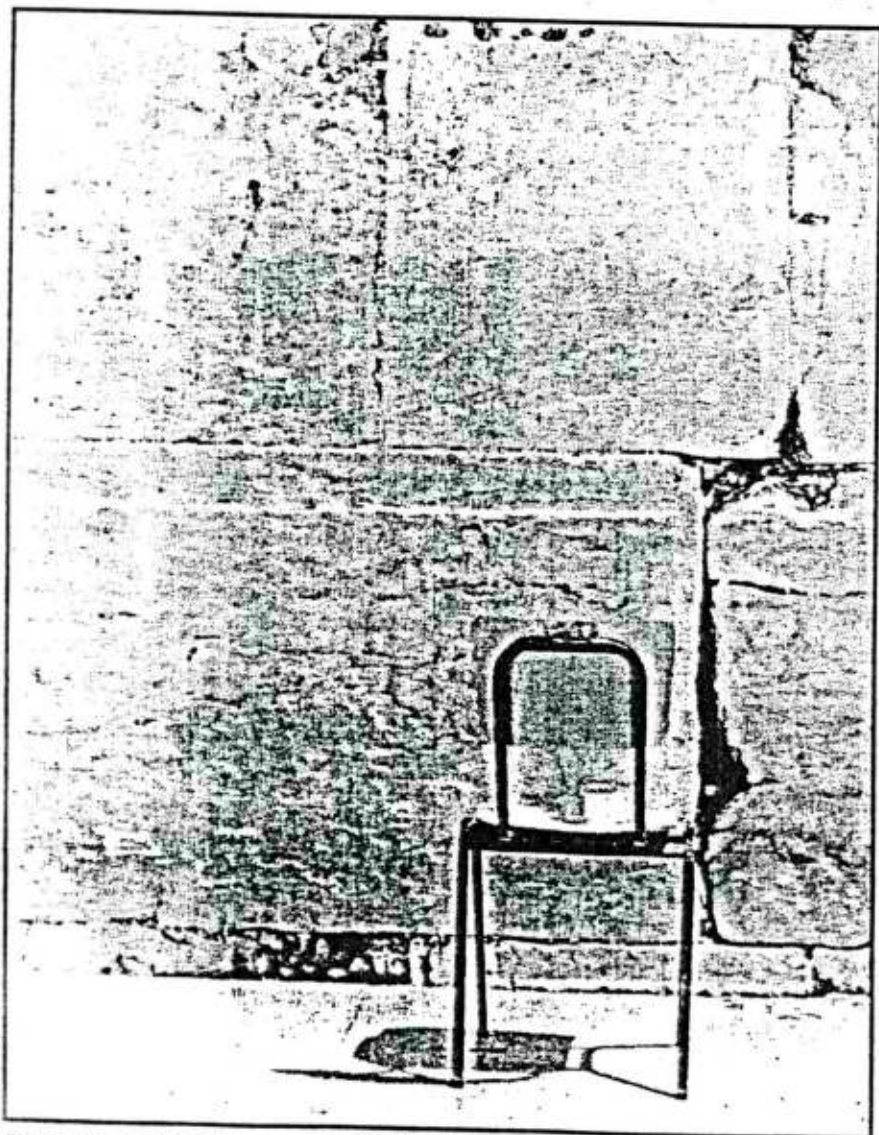
I understand that the commission has until November to work out a solution, which still gives us some more time to influence this earthly tribunal in the office of the prime minister in Jerusalem.

What is called for? A most genteel form of activism: We must let Shmuel Hollander, commission chair and the legal adviser to the prime minister, know that women are Jews, too, and not a subordinate species.

If this claim is as obvious to you as breathing, remember, it remains a criminal offense for female Jews to raise their voices in prayer at the Wall, a criminal offense for female Jews to read from the Torah at the Wall. We need to tell the commission that Jewish identity and Jewish continuity rest on all of us having access to God and Torah.

Should we cling to the symbol of a book of life, let us use our own pens to ensure that the name "Jewish Women" is inscribed in a bold hand.

Vanessa L. Ochs, author of Words on Fire: One Woman's Journey Into the Sacred, teaches both religion and writing at Drew University in Madison. She is a director of the International Committee for Women at the Kotel.

Some women wait to pray collectively at the Western Wall.

The women charged publicly that the police and the state were remiss in not protecting them. They've insisted that the authorities lack sympathy for them, hoping the extremist violence will drive them out.

Getz denies this. He maintains that a quiet solution could have been arrived at if the women had not summoned politicians and announced their intentions in the newspapers.

"We have a way of handling issues quietly at the *Kotel*, and they caused themselves problems by forcing a confrontation," says Getz. "In 22 years at the *Kotel* we never had to use tear gas to quiet crowds before this problem erupted."

Zevulun Orlev, the director general of the Ministry of Religious Affairs, accused the women of being provocative, claiming the violence was a result of "their own demonstrativeness." "I learned quickly that they didn't want to pray, but that they wanted a media event," he says.

Haberman, Jerusalem councilman Anat Hoffman, archaeologist Judith Green and Jewish educator Gila Robinson brought suit against Getz, the Minister of Religious Affairs, the Chief Rabbinate, the local police chief and the Jerusalem police chief.

While the case is pending, a temporary injunction has been issued ordering the women to conform to "local custom." That means no prayer shawls, no Torah scrolls and—as a new restriction was articulated—no singing.

Getz has warned that the prohibition against a man hearing a woman's voice in song (based on the religious idea that a woman's voice is sensual) would be stringently upheld.

On a typical Rosh Hodesh today anywhere from 10 to 70 women gather at the *Kotel* to pray. After their morning prayers the Women of the Wall retire to a small park off the stairs that lead to the Jewish Quarter or the archaeological garden. Several women don prayer shawls. The Torah scroll is opened. Four women are called up to make the blessings and one or two women chant the Torah reading for Rosh Hodesh.

Haberman believes that she and the other Women of the Wall have already had an impact. "Women often join in to pray with us," she notes. "Even our women antagonists now nod hello and seem to accept us better."

"We've been through some pretty awful times," says Green. "But if we've opened up the space for other women, it was all worth it."

Although the Women of the Wall have received little support from Israel's religious community, Jewish women and numerous organizations in the diaspora have issued statements of support. Branches of the International Committee for the Women of the Wall have been set up in New York, Washington, Boston, Berkeley, Chicago, Montreal and Stockholm. The International Committee raised funds to buy the women their own Torah scroll. (For information about the committee write to Women of the Wall, 1356 Coney Island Ave., Suite 130, Brooklyn, N.Y. 11230.)

Representative of sentiment abroad is Ann F. Lewis, who chairs the commission on women's equality of the American Jewish Congress. "American women are saying this situation is outrageous," she says. "It never occurred to

them that they might be denied their rights at the *Kotel*."

Sue Mizrahi, a national vice president of Hadassah—which has urged the Israeli government to protect the rights of women to conduct religious ceremonies at the Western Wall—was a delegate to the 1988 conference. "We came seeking spirituality and sisterhood," she recalls, "and we found both. But we learned, too, what it feels like to be in physical danger in a holy place."

But in a lengthy report defending the state from the petition's charges the Ministry of Justice did not agree that women's rights are being violated. "The practice of the petitioners stands in absolute contrast to the accepted halakhic decisions on acceptable prayer ritual in synagogues, and particularly at the *Kotel*," wrote Nili Arad in summing up the Justice Ministry's case. "As a result of that, the sensibilities of those who pray at the *Kotel* were offended. Whenever they came to the *Kotel* public order was disturbed."

It will be up to the High Court to decide if, as Haberman claims, "Rabbi Getz has gone way beyond his empowerment as a religious official" or if he has acted within his authority. And in this country with its unique blend of religion and state, the judges will have to determine what must yield when freedom and tradition collide.

Differing world views: The High Court must resolve a conflict between freedom and religious tradition

The family that prays together: Despite conflict and controversy, the Women of the Wall group brings together worshipers from every Jewish denomination at its regular Rosh Hodesh service

organized over the last decade, even among the Orthodox. In Israel, however, such groups are rare. While in the last decade Israeli women activists pressed successfully for vastly expanded Torah-study opportunities, they did not pursue the establishment of a network of prayer groups. Haut's suggestion generated both excitement and controversy. The Orthodox women did not want to alter their usual morning prayers. Other women felt ideologically committed not to pray where men and women are divided by a barrier. Haut suggested that if Orthodox, Conservative, Reform and Reconstructionist women could bury their differences and join in prayer they could achieve a great religious experience and a sense of unity.

"She was right," says Magnes. "I was one of those with strong reservations about submitting to the restrictions of a halakhic women's prayer service. But I think I would probably speak for all of us in saying that it permanently changed our lives."

Getz says the day the women at the conference held a prayer service at the Wall changed his life too, but not in the same way. He had received an anonymous phone call the night before warning him "that feminist women will come to the Kotel to overturn the fence that separates the women's and men's sections."

"I didn't believe it, but in any case I notified the police to increase its forces the following morning," he recalls. "When the women arrived with the Torah it immediately incited the feelings of the men and women who were praying. I didn't prevent their entrance. I calmed down the angry feelings with the reminder that from a halakhic point of view, there was no prohibition except national custom. . . . I like people who come to the Kotel to enjoy. I didn't want to spoil their event."

Although there were tense moments, that prayer service went off without incident. "I thought this was a one-time happening and would disappear from the face of the

earth," remarks Getz.

Getz found he was wrong. A group of women carrying a Torah scroll appeared again early on December 9. It was Rosh Hodesh, the first day of the month of Tevet. Traditionally, the celebration of the new moon has always been a half-holiday for women because of their refusal to participate in the worship of the golden calf after the Exodus. For that reason Rosh Hodesh was often the choice of women's prayer groups in the diaspora. Rosh Hodesh Tevet also coincides each year with Hanukka.

"I felt there could be no more appropriate way to celebrate Hanukka, the holiday of the rededication of the Temple," says Haberman. "I didn't expect us to be greeted with open arms, but I couldn't have predicted the violence that would ensue."

But there was worse in the months to come. In response to the December 9 violence the Women of the Wall decided to pray at the Wall each Friday and Rosh Hodesh.

"That was a very heavy commitment for those of us with jobs and families," Haberman adds. "We felt the Torah belonged to us as women too and that we'd keep going to the Kotel until our presence was accepted."

Eager to avoid further outbreaks, the women reached an agreement with the Ministry of Religious Affairs in which they would refrain from wearing prayer shawls and bringing a Torah scroll in return for protection at the site. Nonetheless, over the course of the year they were often physically and verbally abused while they prayed. One woman was hit over the head with a chair. When the police blocked attacks from the men's section, other women shouted abuse, bit and pushed the women as they tried to pray. In one incident the police used tear gas to break up the violence and the women petitioned the Supreme Court to protect their rights. In another the Ministry of Religious Affairs had the Women of the Wall removed by women guards because they refused to leave the area on their own.

JEWISH TELEGRAPHIC AGENCYNew York, NY
January 31, 1994**U.S. WOMEN ARE STONED
AT PRAYERS AT THE WALL**
By Cynthia Mann

JERUSALEM, Jan. 30 (JTA) — A group of American Hadassah board members was stoned by some Orthodox worshippers after trying to pray at the Western Wall with a Torah and later were escorted away by police.

The women decided to go to the Wall last Thursday, the day after the Supreme Court rejected a petition by an Israeli women's group seeking to pray aloud at the Wall with a Torah and prayer shawls.

The Hadassah women said they had not heard about the court decision. One of them wore a prayer shawl and a yarmulke, while a Torah they brought stayed wrapped in a prayer shawl on a table, said Barbara Goldstein, a vice president of Hadassah.

According to Goldstein, some of the ardently Orthodox women at the Wall began throwing stones and dirt and spitting at the Hadassah women, while both men and women cursed them. Ultimately, the women were led away by police and guards from the Religious Affairs Ministry.

Ze'ev Rosenberg, director general of the Ministry of Religious Affairs, first charged the women were in "contempt of court." But when told the women said they had not heard of the court's decision, he was surprised and referred to their action as a mistake.

The Hadassah "women can pray there, but they must pray according to the rules and customs" at the Wall, he said. Those customs call for women to pray silently in the women's section, without prayer shawls or Torah.

"If they want to do it at home, no one will say anything," said Rosenberg. "But this is not the way to behave" in a place where "99 percent of the Jews come" to pray in a traditional way.

"Everyone understands, even non-Jews," he said, "that all men need a kipah (yarmulke)" to pray in the men's section, even though Reform Jews don't wear them in their synagogues.

Meanwhile, said Goldstein, "we were looking for a spiritual experience and had no idea the court had issued anything."

She called it a "crazy thing" to come to Israel and be barred "from fulfilling the very thing you come to fulfill, the highest expression of Judaism."

"I may understand it, but that doesn't excuse it," said Goldstein.

She said the issue will be taken up by the board of Hadassah, which includes women from all streams of Judaism and is based on religious pluralism. She said it was likely the organization would move to forge closer ties with Israeli women's groups.

Deputy Foreign Minister Yossi Beilin told the group that he regretted the incident. He said the government has long focused exclusively on national security and not paid enough attention to social issues such as pluralism and tolerance.

SEARCHED	INDEXED	SERIALIZED	FILED
JAN 31 1994			
FBI - NEW YORK			
RECEIVED			
212-303-8133			
212-303-4833			
201-410-3939			
Vanessa Ochs			

Behind the Bar

The Connecticut Law Tribune 3/7/94

At the Wall

Many Jewish feminists have struggled to reconcile their religion with their politics. It hasn't always been easy.

Customs that discriminate against women, not set out anywhere in Judaism's body of religious law, have sprung up over the years. One of them is that while men and women pray separately at the Western Wall of the Temple in Jerusalem, the men are allowed to pray aloud in groups, with Torah scrolls, while the women are not.

Miriam Benson, who attended law school at Hebrew University in Jerusalem and lived in Israel for six years, joined a group of women who were determined to change this practice. The group started by negotiating with the rabbi in charge of the site, got dragged away from the wall by female guards as the group prayed there, and ended up suing in Israel.

Benson, a civil litigator with New Haven's Fabiani, Kone & McGraw, is a board member for the International Committee for Women at the Kotel (the Kotel is the Hebrew name for the Western Wall). She was one of the women dragged away from the wall while they prayed.

Israel's legal system was modeled on Great Britain's. As a result, it has no written constitution, a fact that makes civil-rights litigation a challenge. The country does, however, have a declaration of independence, which is the Israeli equivalent of the Magna Carta. The declaration of independence guarantees equal rights for men and women.

The women at the wall lost their first round of litigation. The case is now on appeal.

—Ellen Simon

Solomon in New Haven

In a Solomonic decision that doesn't fully satisfy either party, a superior-court judge has refused to set aside a jury's vexatious-litigation verdict against a former Old Saybrook solo, but has reduced the jury's award by \$300,000.

A New Haven jury awarded \$750,000 to Helen Yatsenick last December, three days before Christmas, in her suit against Charles Tighe, now practicing in North Carolina. After deliberating for three hours, the jurors found that Tighe acted with malice and without probable cause when he sued Yatsenick's son, Robert, in 1990.

In a Feb. 1 ruling, New Haven Superior Court Judge Bernard D. Gaffney denied Tighe's motions to set aside the verdict and for judgment notwithstanding the verdict. But Gaffney did conclude that the verdict was excessive and that the jury must have been swayed by sympathy for Robert Yatsenick, who committed suicide while Tighe's suit was pending.

Tighe's lawyer, Katherine C. Callahan, of Hartford's Updike, Kelly & Spellacy, has appealed Gaffney's decision. Yatsenick, meanwhile, has grudgingly decided to accept the reduced, \$450,000, judgment rather than take Gaffney up on his offer of a new trial on the damages.

Robert Yatsenick was a janitor at Cryodyne Technologies, a chemical factory in Chester. Alarmed that his employer told him to bury what he thought was hazardous waste, he notified the state Department of Environmental Protection and some of the factory's neighbors. When Cryodyne found out, it fired him.

The company also sued Yatsenick for allegedly violating a confidentiality agreement that he had signed when he started work. Cryodyne claimed that the

ex-janitor
proprietary
state and

While
ing, Yats
dyne sui
dant. Th
Kenneth
son, Ben
tersued
vexations

In ruling
Gaffney l
ably hav
senick ha
practice;
dyne's sc
him, re
ing. Th
dyne, si
client's n
of simply
assertion
confidenti

But Gaf
have befor
tify its aw
state law
acted with
claimed n
only. "The
those inj
the judg
dict . . .
fair and i

Tosca Burns With a Mad Love

Two writers defend the Women of the Wall

New voice in a chorus of praise

Saul P. Wachs

WHEN I FINISHED reading the article by Moshe Kohn entitled "Whose Wall" (*The Jerusalem Post*, July 21), I was saddened and angered. How could intelligent, responsible individuals respond in such uninformed and irresponsible ways to his questions about "the Women of the Wall"?

I would therefore suggest that Mr. Kohn repeat his interviews after supplying the interviewees with the answers to the following questions.

Who are the women?

Orthodox, Conservative, Reform, Reconstructionist, religious, traditional, liberal women, Israelis and Diaspora Jews. About three-quarters of those who regularly pray together are observant.

Why do they come to the Wall?

To pray. They have found that a dimension of spirituality emerges through their common bond as women. They say they derive much from praying as a group, finding mutual worship very meaningful.

Why do they wear tallitot and read the Tora at the Wall?

They don't. Some would like to be able to do both. The last time they did either was on the Fast of Esther (March 20). On that occasion, they were attacked, and the Tora scroll they were reading from was thrown on the ground by men who entered the women's section.

Four women, speaking in the name of the group, have petitioned the High Court of Justice to require the authorities responsible for the rules of conduct at the Wall to permit the women to carry on with their prayers (including the use of tallitot by those women who wish to wear them and the reading of the Tora). The request will be formally heard in December. The current position is that they have permission to pray as a group but are not allowed to wear tallitot or to read from the Tora. Meanwhile, the rabbi of the Wall is required to protect them from verbal and physical assault.

The women have honoured the ruling *in toto*. They have stopped wearing tallitot and have not

brought a Tora to the Kotel since the Fast of Esther. Thus, the picture atop the article is misleading, as is the statement accusing the women of "...coming to the women's section of the Wall compound on that day (10 days before July 13) wearing prayer shawls and with a Tora scroll to hold a fully fledged 'male-type' congregational prayers service."

What is the nature of the women's service?

They use the traditional prayer book. The service omits all sections that involve a *davver shebikedusha* (*kaddish, kedusha, harechu*) out of respect for a halachic ruling that these are not appropriate for a women-only prayer group.

What, then, is their crime?

At times during the service they sing sections of the liturgy. This is common in Orthodox synagogues throughout the world. (The practices they follow are authorized by leading halachic authorities in Israel and in the Diaspora.)

What happens when they begin to sing?

At times, they have been attacked physically, bitten, punched, spat upon and dragged away from the Kotel (the last of these by the very security guards, who are supposed to protect them from attack). They have been accused of bringing about the Holocaust and the intifada, and are assured that God does not hear their prayers.

What has been the response of those responsible for keeping order in the area?

The attackers have not been restrained except in one instance when actual blood was spilled and the victim left the Kotel area to show her injuries to the police. (In that instance, a court suit is now pending.) In one infamous case, a woman guard wearing pants forcibly removed one of the worshippers in the middle of her recitation of the *amida*.

How have the women been affected by the experience of praying together?

They report that they derive great meaning from their prayers. In the process, the women, representing different backgrounds and commitments, have developed personal relationships and a heightened sense

of respect and empathy for each other's ideas and perspectives on Judaism.

Why do they wish to pray at the Wall?

The presence of the Kotel adds a dimension of meaning to the praying. The Kotel belongs to the Jewish People. At the Kotel, every group of Jews feels free to express its own ethnic and cultural forms in prayer. These women consider their form of expression to be legitimate and halachic. They see themselves as standing in the tradition of pious women in Jewish history. They honour Halacha in their conduct of the service. At a time when *ahavat Yisrael* is in short supply and Jews are increasingly polarized into intolerant sub-groupings, such sharing of a religious experience by a heterogeneous group is valuable in itself.

Why has there been such a violent reaction by some Haredim?

I suspect that they are afraid. When women take control of their own religious experience, this is disquieting to some. In addition, some Haredim at the Kotel seek to invalidate any form of praying that differs from their own.

THIS LEADS TO the ultimate question - ironically, the question that constitutes the headline in the distortive article that is the focus of this response. The question is, indeed, "Whose Wall?"

Right now, the answer is that the Kotel belongs to the Haredim. They control it and decide which rules of the Ministry of Religious Affairs are to be observed and which are not. Adjustments have been made to take into account the sensibilities of Orthodox Jews. Apparently, this is insufficient for some Haredim. They will not be satisfied until all forms of worship that differ from their own are curtailed.

Why haven't the religious leaders spoken out against the violence and the *hillul hashem*, the sacrilege committed by those who attack Jewish women at prayer and endanger Tora scrolls? With some significant exceptions, the silence has been deafening. I'd like to know the answer to that question myself.

IN LIGHT of the problems faced by the State of Israel, and even granting the legitimacy of the viewpoint that the women have a right to pray at the Kotel, is this the right time to raise the issue?

Even when occupied with that which is urgent, it is always necessary to make room for that which is important. For some Haredim, the time will never be right for the women to pray as a group at the Wall. Moreover, the issues at stake, which include the right of religious expression, the right of all Jews to claim a share of the Kotel, standing up to intolerance and consideration of the rights of women to control their own religious experience, touch on and reflect the highest ethical standards of the Jewish tradition and thus of the soul of the State of Israel.

In sum: The women are not going to the Wall to "exploit their feminism." They are not going "...to make an ideological demonstration." They do not go in order to turn the Kotel... "into a masquerade demonstration in violation of Jewish tradition." They go for religious reasons, to pray together, as a microcosm of the female Jewish community.

I would suggest that those who were interviewed take the trouble to be present on a Friday morning or Rosh Hodesh to see what actually happens at the Kotel when the women try to pray there. Let them also sit with these women to hear how they understand themselves. Then, let them decide whether it is fair to say that the women are offering "...a clear provocation, not religiously motivated."

I would also suggest that those given responsibility for carrying out the laws of the State at the Kotel also study Leviticus 19:16, since blood has already been spilled while some have stood by idly.

All that the women ask is that they be left alone to pray as they do and to blend their own melodies into the chorus of polyphonic praise that reaches out each day to the God of Israel from the place that is holiest to His people.

Dr. Wachs is Rosaline B. Feinstein Professor of Jewish Education at Gratz College, Philadelphia, at present on sabbatical in Israel.

1907
1908
1909

ה'ה' רש"מ - נחמיה' פתח'ה' . י"ח / כ"ב / ה'תשנ"ג

Re

trim(first)+' '+trim(least)

Hesha & Jeff Abrams

Ruth Abrams

Pearl Achmor

Martha Ackelaberg

Amelia Franklin Adams

Alan Ades

Elaine Adler

Sylvia Adler

Rabbi Ronald Aigen

Harriet Ainbinder

Honey Kessler Amado

Carol M. Anahien

Susan Appel

Dr. Isa Aron

Bonnie Askorvitz

Joyce Aster, Reg. Co-ord.

V. Atlas

Debbie Lee Averitt

*Adele G. Azar

Toby ticklin Back

Nancy Baider

Peggy Baker

Rosalie Baker

Roselyn Baker

Barbara Balahan

Trudy Balch

Shirley Barish

Lorraine Barnes

Gloria Barnett

Patricia A. Barr

Rabbi Samuel Barth, Dean

Karen A. Barth

Rabbi Lia Bass

Susann Bauman

Steven Bayme, Director

Debbie Becker

Denis Becker

Patricia A. & Dan Becker

B. Beckin

Rozelle Bederman

Janet Bell

Jewel Bellush, Chair

Dr. Morton Benson, Professor

Evelyn Benson

Rabbi Philip Bentley

Judy Bercovitz

Regina Berghel

Ilana Bergher

Leslie Bergson

Reena Bernards

Anna Bin

Marly Bin

Sherrie Binder

Judith Blair

Judith E. Gurland Blaker

Jeanette Bleir

Diane Bletter

L. Blonder

street

3008 SW Wilbard

22 Lovell #1

8 Biltmore Ave

75-75 Utopia Parkway

Attorney at Law

International Pres., USCJ

910 Franklin Lk Rd

1519 Laureldale Dr

Congregation Dorshei Emet

1300 Grinnell Road

AJ Congress, Pacific SW Region

700 Columbus Ave., #17A

345 E 81

AJ Congress, Pacific SW Region

12101 SW 93 Ave

B'Nai Brith Canada, 7330 Goreway Dr

825 NE 199th, #108

1715 Banbury Rd

200 Greenwood Road

295 Middlesex Road

3 Cary Rd

76 Galloping Hill Rd

212-30 23rd Ave

2012 Girard Ave South

428 Carrol Canal

414 W. 121 St. #1

5227 Dumfries

11 Lenox Terr

2375 NE 199 Ct

The Academy for Jewish Religion

McKinsey & Co., Inc

487 West End Avenue #3A

921 Westwood Blvd #235

Institute/Amer Jew-Israeli Relation

2600 Kingsley Rd

3410 Executive

2600 Kingsley Road

67-44 181 St.

1513 Vedgeland Drive

189 Pinecrest Rd

US/Israel Women to Women

U of PA, Dept of Slavic Languages

219 Myrtle Avenue

Temple Shalom

786 Upper Lansdowne

Rio de Janeiro, BRAZIL

Rio de Janeiro, BRAZIL

678 East 24th Street

1555 Connecticut Ave., 3rd Fl

Rio de Janeiro, BRAZIL

1205 Cliffside Circle

56 S. Roosevelt Ave

3117 Palisade Ave

715 King St

POB 220

9 Beaver Hill Rd

fax7_94

Y

Y

Y-AJ Congress petition

Y

Y

Y-w/Jerome Epstein

Y-AJ Congress petition

Y-Temple Beth Or petition

Y-on RRA stat(he is pres)

Y

Y AJC stat.

Y-Chevrat Sarah/Anche He

Y-AJ Congress petition

Y - AJCongress stat

Y-AJ Congress petition

Y on B'Nai Brith stat.

Y-AJ Congress petition

Y-Temple Beth Or petition

Y

Y

Y-AJ Congress petition

Y-Monmouth Temple pet.

Y-AJ Congress petition

Y

Y - AJC petition

Y-Chevrat Sarah/Anche He

Y

Y-AJ Congress petition

Y-AJ Congress petition

Y

Y

Y

Y

Y - AJC petition

Y

Y-Temple Beth Or petition

Y-Temple Beth Or petition

Y-Temple Beth Or petition

Y-AJ Congress petition

Y-Temple Beth Or petition

Y-Monmouth Temple pet.

Y-for Board of Directors

Y

Y- also replies

Y - on Cong stat.

Y

Y

Y

Y - rabbinic student

Y

Y

Y

Y-Temple Beth Or petition

Y

Y

Y-AJ Congress petition

Y

Y-Monmouth Temple pet.

Annette Blum	21 W. 74th St	Y-AJ Congress petition
Howard Blum	22757 Marbella Circle	Y-AJ Congress petition
Hope Blumenthal	20 Acorn Road	Y
Dale Bodenstein	1121 Spaulding Avenue	Y
Suzanne & Louis Bodian	48 Fairmount Ave	Y
Helen Boehm	45 Sutton Place South	Y-AJ Congress petition
Gerald Bohen	76 Galloping Hill Rd	Y-Monmouth Temple pet.
H. Boline	9715 Lockford Dr.	Y - AJC petition
Rabbi Stephen Booth	430 W. Hanna	Y - nice
Rabbi Barbara Borts	6 Deer Run Road	Y - nice
P. Boss	Claridge I	Y-AJ Congress petition
Deborah Botnick	3146 Lander	Y AJC petition
Rivka Libby Bottero	2811 Alder St.	Y
Elaine Braffman	55 Brookwood Drive	Y-Magistrate Sup Court CT
Frances Brandt	112 Ivy Lane	Y-AJ Congress petition
Bernard Brandvene	1466 Gleniffer Hill Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Sarah Brandvene	1466 Gleniffer Hill Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Annie Brasson	25 Garden Pl	Y-Monmouth Temple pet.
Jewish Congregation of Brazil	Rio de Janeiro, BRAZIL	Y
Paul Breitner	12525 SW 69 Ct	Y-AJ Congress petition
Susan & Paul Brenner	929 Sycamore	Y-Monmouth Temple pet.
Toby Brooks	1-202 Flora St	Y (Toby)
Debbie Brous	27 Cayuga Way	Y-AJ Congress petition
Susan E. Brown-Guttoff	2340 Buford Ave	Y - strong!!!
Alan R Brown	157 West 79th Street, Apt 1E	Y
Diane Bunim-Fabian	120 Fox Hollow #206	Y AJC petition
Mark Burger	1042 South Gunderson Ave	Y - plus reply
Marcus L. Burstein	228 Livingston Ave	Y
Miriam Campanini	14 Rehov HaMalakh	YES!!!!
Aviva Cantor	225 W. 106 St., Apt. 3J	Y
Jean Caplan	1035 St. Mary's St	Y-Temple Beth Or petition
Sara Cass	90 RSD	Y-AJ Congress petition
Susan Cazary	Cong. Beth El	Y
Barbara Chalef	81 Players Circle	Y-Monmouth Temple pet.
Dorothy Chaney	P.O. Box 53 0872	Y-AJ Congress petition
Howard Charish	901 Route 10	Y-AJ Congress petition
Joanna Charuk	6 Hampton Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Sharon Chass	30 Central Park South	Y-AJ Congress petition
Miriam Chernick	1599 Sussex Road	Y
Haim Chertok	1015/1 Ben Gurion	Y-cited his articles (89)
Alma Chervin	7 Old Lyme Rd	Y-AJ Congress petition
Lilian Chesler	2470 West 1st St	Y
Judy Chicago	Through the Flower	Y
Joyce Christie	263 Fair Haven Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Audrey Citak, President	Women's League for Conservative	Y- S. Lepelstat
Fannette Clarman	308 Dunstable Ct	Y-Temple Beth Or petition
Sandra Climan	61 Aberdeen	Y & reply
Tamar Climan	235 East 95th Street, 3A	Y & reply
Rabbi Jody Ruth Cohen-Gavarian	Temple Beth Hillel	Y-good-Pst Pres WomenRabb
Eva Cohen	615 Fort Washington Ave	Y
Florence Cohen	158 Cloverdale Circle	Y-Monmouth Temple pet.
Harriet Cohen	16-22 160 St	Y-AJ Congress petition
Maya Cohen		Y-from Norma - no address
Mina Cohen	P.O. Box 38	Y
Pamela Cohen	219 North Main St	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Micheal Cohen	Israel Congregation	Y-Synagogue stat.
Rabbi Norman M. Cohen	Bet Shalom Congregation	Y
Sandra Cohen	185 Beaver Dam Rd	Y-AJ Congress petition
Sara-Jane M. Cohen	Cohen & Cohen, Attorneys at Law	Y
Sylvia Cohen	7224-5 Stonecliff Dr	Y-Temple Beth Or petition

Pamela Cohn Allen
 Georgina F. Collins
 The Sisterhood Cong. Eitz Chaim
 Eloise Cooke
 Freyda Myers Cooper
 Vivian Corn
 Marjorie Cramer, MD
 Sylva Crystal
 Alessandra D'Azvanni
 Meredith Dalglish
 Baldwin Davidson, President
 Jacob A. Davidson
 Mark Davidson
 Sharon J. Davis
 Liana Judith Dayan
 Shirley DeBoer
 Deborah
 Sandra Deckerbaum
 Rachel Denny
 *Miss Desmond
 Irene Devine, Ph.D
 Donna Robinson Devine, Prof of Govt
 Rabbi Gail Diamond
 Rita Diamond
 Rabbi Lucy H F Dinner
 Rosaland Dorsky
 Roslyn Dresner, President
 David Dreuch
 Matthew Drexler
 Silvia Droge
 Jeanette Dromskin
 Annette Dunlap
 Andrea Dworin
 Rabbi Lisa Edwards
 G. Ehrenprein
 Rabbi Stephen Einstein
 Jacqueline Eisen
 Ruth Eisenberg
 Arthur G. Eisenstadt
 Jacqueline Eisen
 Rabbi Jerome Epstein
 Sheila Erlbaum
 Karen L. Erlichman
 Harriet Esienstadt
 A. Etman
 Joanne Factor
 Janet Zerlin Fagan
 Rita Falbel
 Kellie Falk-Tillett
 Jean Falk
 Esther Farber
 S Fein
 William Feinberg
 Beverly & Theodore Fettman
 Charlotte Feuer
 E Fidlarczyk
 Claudia Fine
 Grace Finkle
 Mindy Fischer
 Dorothy Miller Flippen

Hearts of Pam Tours Ltd
 100-1H Walshingham Lane
 Monroe Woodbury Jewish Comm. Ctr
 19751 Whispering Pines Rd
 P.O. Box 225
 75-36 Bell Blvd
 800-A Fifth Ave
 56-39 219 St
 35 Winthrop Ave
 1040 NE 119th St.
 Monmouth Reform Temple
 WJC - American Section
 1495 Sherbrook
 6335 New Market Way
 Av. Epitacio Pessoa
 312 So. Allen St
 Box 696
 1920 Topsfield Ct
 9605 Waterline Dr.
 3150 NW 135 Street, Suite One
 Ryerson Polytechnical Institute
 Smith College
 57 Westchester Drive
 80-19 250th St
 1900 Wilton Circle
 4113 Bushall
 Women's League for Conserv. Judaism
 12 Sherwood Dr
 1025 Monmouth Ave., Apt 4
 Rio de Janeiro, BRAZIL
 7334 Blythdale
 P.O. Box 146
 44 Greenwich Ave
 A J Congress, Pacific SW Region
 3 Island Ave
 Congregation B'nai Tzedek
 308 Northfield Dr
 24 Curtis Ave
 807 N. Bloodworth St.
 23-20 Bill Blvd
 Exec VP, USCJ
 7314 Bryan Street
 112 Ripley St
 69 White Oak Dr
 98 Cayuga Rd
 413 NW 100th Place
 64 Erie Ave
 23 W 68th
 2431-137 Spring Forest
 7500-201 Dartford Dr
 4625 Delafield Ave
 21 Buele Lane
 218 Belmont Ave
 5700 Arlington Ave - 6U
 1800 Avalon Ct
 Rua Prof Gastao Bahiana 50/903
 300 W. 108th St
 306 Trimble Ave
 609 Columbus Ave
 200 Old Mill Lane

Y-also us re 7/94 tour
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y- knows Sheves
 Y AJC petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y
 Y
 Y-Cong. Agudus Achim stat
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y AJC petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y - AJC stat
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-u/ Alan Ades
 Y
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y
 Y-Chevrat Sarah/Anche He
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-Monmouth Temple pet.
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-Chevrat Sarah/Anche He
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Chevrat Sarah/Anche He
 Y

Jackie Fox	7531 Teal Run	Y
Glenda Frank	50 W. 97th St.	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Leslie Frank	181 Hudson St	Y-AJ Congress petition
Pamela Frank	33 Union Ave	Y-AJ Congress petition
Tamar Frankel, Prof of Law	Boston University	Y
Laren Frankel	250 E. 87th St	Y-AJ Congress petition
Ruth Fraster	1589 Clifton Park Road	Y
Rabbi Helen Freeman	The Liberal Jewish Synagogue	Y-on Synagogue stat.
Ruth Friedberg	1706 Merrywood Drive	Y-rep women Conserv. Templ
Roger M. Friedensen	1405 Morningsdale Dr	Y-Temple Beth Or petition
Beth Friedland	3608 Alamance Dr	Y-Temple Beth Or petition
Ariel Judith Friedlander	390 Fifth St	Y Rabbinic student
Heidi Friedman	59 Winslow Ave	Y
Henrietta Friedman	3 Island Ave, 5G	Y-AJ Congress petition
Rhonda M. From	6008 Tenter Banks Square	Y-Temple Beth Or petition
Sarah Fuerst	7032 Valley Lake Drive	Y-Temple Beth Or petition
Cindy & Jack Gabriel	1701 W Stuart St	Y
Lori & Jeff Gahn	2178 Glenkirk Dr.	Y
Etta Jean Galler	2101 Nancy Ann Dr	Y-Temple Beth Or petition
Shirley Ganshen	212-30 23rd Ave	Y-AJ Congress petition
Shirley Gardy	215 Edgemont Dr.	Y-Monmouth Temple pet.
Judith Garson	325 West End Ave	Y
Rabbi Laura Geller	10552 Putney Rd.	Y-Temple Emanuel stat.
Stella Geller	28 Nance Road	Y-AJ Congress petition
Judith R. Gelman	4636 Broad Branch Rd., NW	Y
Debbie Gerber	Wahrendorffsgatan 3B Box 7427,	Y
Shiela Gerber		Y-AJ Congress petition
Alyson Gershenson	7305 Whispering Pines	Y-AJ Congress petition
Dr. Shoshanna Gershenzon	AJ Congress, Pacific SW Region	Y - AJ Congress stat
J. Pesner & D. Gershon	509 Amsterdam Ave, Apt 4R	Y
Sylvia Gerson	2334 Jefferson La	Y-Temple Beth Or petition
Sara Gilbert	Jewish Women's Resource Center	Y
Enid Glabman	3332 Bay Ct	Y
Julie Glaser	3248 Provon Lane	Y - AJC petition
Joani Glasser	9601 SW 130 St	Y-AJ Congress petition
Dr. Patricia Glatt	P.O. Box 998	Y
Dr. Glazer	141 Beach 136 Street	Y-AJ Congress petition
Rabbi Jeffrey Glickman	Temple Adath Joseph	Y on congregation stat.
Aileen Gluck	615 Millwood Rd	Y-AJ Congress petition
Stanley Gluck	615 Millwood Rd	Y-AJ Congress petition
Cassy Goldberg	7 Oyster Bay Dr	Y-Monmouth Temple pet.
Debra Goldberg	10033 Warden Rd	Y-Temple Beth Or petition
Ethel Goldberg	7400-104 Stonecliff Dr	Y-Temple Beth Or petition
Roz Goldberg	110 East End Ave	Y-AJ Congress petition
Yehudit & Reuven Goldfarb	2020 Essex St	Y
Randi Goldsmith	461 CPW #14G	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Rabbi Jordan Goldson	Temple B'Nai Tikvah	Y - on Temple stat.
Deborah Goldstein	247 E. 28th St., #9E	Y-AJ Congress petition
Eleanor Goldstein	1299 Mercedes St	Y
Susan Grandis Goldstein	8208 Marion Road	Y
Diane Goldstick	161 W. 75th Street #7E	Y
Ruth Goldston	125 Clover Lane	Y
Eleanor Goodman	35 Faith Lane	Y-Monmouth Temple pet.
Jill Goodman	3 Ann Dr	Y-AJ Congress petition
R. A. Goodman	35 Faith lane	Y-Monmouth Temple pet.
Diane Gordon	16a N.E. 191 St	Y-AJ Congress petition
Lillian Gordon	2801 N.E. 183rd St.	Y-AJ Congress petition
David Goyen	P.O. Box 138	Y-Temple Beth Or petition
Jonathon Green	315 RSD, #5D	Y-AJ Congress petition
Tamara M. Green	609 W. 114th St	Y-Chevrat Sarah/Anche He

Julia Greenberg
 Emily Greenspan
 Judi Greenspan
 Elihu Devison & Sheira Greenwald
 Tamar & Gregory Grinshper
 Bat Kol Rosh Hodesh Group,
 Robin Gruber
 Marcia Gutman
 J. HaLevy
 Mrs. Lee Haas
 Helen Hadeh
 Linda Hahn
 Louise Halpern
 Dorothy Hamburger
 Rabbi Shoshana Hantman
 Cantor Rhoda Harrison
 Margaret Harvey
 The Hellerstein/Stern
 Rebecca E. Henderson
 Florence Herman, President
 Rabbi Floyd L. Herman
 Dr. Susannah Heschel
 George Hess, Jr.
 Madge Hessel
 David Hirsch
 Merle Hoffman, Publisher
 Ruth Hollander
 G. Horowitz
 Rabbi David Horowitz
 Susan Hubel
 Karen Indy
 Nancy Isen
 Sherry Israel
 Robert L. Israeloff
 Harriet Jablonover
 Rabbi Dr. Margaret Jacobi
 Jack Jacobs
 Judy & Martin Jacobs
 Sarah Jacobs
 *Dorothy Jacobson
 E. Jacoby
 Ilana Janovich
 Ronnie Jardstein
 Rahel Jaskow
 Barbara B. Jenkins
 Richard Jones
 Richard Jones
 Kenneth Burrows & Erica Jong
 Marcia Josephy
 Raachel N. JuRovics
 Gloria Kahas
 Joan Kamen, President
 Gail Kein Kanefsky
 Avlene B. Kannel
 Gloria Kantor
 A. Kaplan
 Deborah Kaplan
 I. Kaplan
 Judith Kaplan
 Shirley Kaplan

359 Degrau
 42 Montgomery Pl
 20560 Shelburne
 39 West Lake Blvd
 108-1D Arbor Way
 Rio de Janeiro BRAZIL
 315 Riverside Dr

 6233 Wilkshire
 6925 Highland Park Dr
 612 Carlyle Pl
 1891 John F. Kennedy Blvd #1007
 1497 Weneford Court
 3275 E. Wood Valley Rd NW
 29 Roseman Ave
 Har Sinai Congregation
 38 Cameron Rd
 Family c/o Makar-Limanov
 4320 Sprague Rd
 Sisterhood of Keneseth Israel
 Har Sinai Congregation
 Dept. of Religion
 Joseph Meyerhoff Fund, Inc.
 7904 Sagewood Ct
 145 E 63rd
 On the Issues
 68-30 Springfield Blvd
 356 Marbledale Rd
 Temple Israel
 2644 Purdue Drive

 401 E 80, #4E
 38 Ballard St
 Israeloff, Trattner & Co
 1305 Briar Patch Lane
 80 High Point, Richmond Hill Road
 2980 Pt E. Dr
 3107 Morningside Dr
 215 W 98th St., #6E
 82 Troy Road
 73-40 183 St.
 7408 Old Hundred Rd
 31 Maple Ave
 58 Elro'i St #9
 116 E. Cornwall Dr.
 25832 Fairmount Blvd
 25832 Fairmount Blvd
 150 East 69th St., Apt 27G
 450 N. Highland Ave
 4826 Rembert Dr
 3486 Rolling Hills
 Sisterhood of Keneseth Israel
 18891 NW 11 St
 7739 Crown Crest Ct
 105 Augusta Drive
 222 Pinecroft Dr
 Hadesseh
 16 Israno Ave
 2118 San Francisco
 945 West Broadway Road #2017

Y-AJ Congress petition
 Y
 Y AJC petition
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y - no address
 Y - AJC petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y - on Cong. stat.
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y on sisterhood stat.
 Y
 Y
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-AJ Congress petition
 Y - on magazine stat.
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y - on Cong stat.
 Y
 Y-from Norma - no address
 Y-AJ Congress petition
 Y-Brandeis U. stat.
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Chevrat Sarah/Anche He
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Monmouth Temple pet.
 Y
 Y
 Y
 Y AJC petition
 Y
 Y - AJC petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y AJC petition
 Y on sisterhood stat.
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Monmouth Temple pet.
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-National President
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y

Rosalyn Kaplen	19910 NE 19th Ct.	Y-AJ Congress petition
Corinne Kaplovitz	1541 Woodcroft Dr	Y-Temple Beth Or petition
Karen Beth Karl	220 Little Silver Pt Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Jeanne Karp	5 Summit St	Y-AJ Congress petition
Pearl R. Karp	10215 Falconbridge	Y-Temple Beth Or petition
Monty Kary	10 Muller Drive	Y
Judith N. M. Kass	118 York Terrace	Y
Diane Kaston	The Jewish Home & Hospital for Aged	Y
Judith Kates	10 Beech Rd	Y & reply
Joan Katz	1 Cove Lane	Y
Steven Katz	5100 Wiclebran Rd	Y-Temple Beth Or petition
L. Katzenberg	2930 Pt East 404	Y-AJ Congress petition
Lawrence F. Katzin	324 Westridge Dr	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Jan Kaufman	215 W. 101 St. #10F	Y
Yolanda & Jacques Kaufman	419 Gregory Rd	Y-AJ Congress petition
R. Kaufmann	2980 P.E. Drive	Y-AJ Congress petition
Edyie & Irving Kayne	220-07-73 Ave	Y-AJ Congress petition
Elizabeth Keenan	125 Hawthorne Rd	Y-Temple Beth Or petition
Aurie Kerguelen	P.O. Box 61238	Y-Temple Beth Or petition
Miriam G. Kessler	77 E. Andrews	Y-Temple Beth Or petition
Bette Kettner	4901 Henry Hudson Pkway #8M	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Rabbi Myron Kinberg	Temple Beth Israel	Y - on congregation stat
Allison Kingberg	7620 Sutcliffe Dr	Y-Temple Beth Or petition
Kim Kittner	1200 Glendale Dr	Y-Temple Beth Or petition
Francine Klagsbrun	941 Park Ave	Y
Fannie Klein	55 Vista Drive	Y-Monmouth Temple pet.
Hannah Klein	120 Majestic South	Y-Monmouth Temple pet.
Leslie Klein	4301 Monroe St	Y-AJ Congress petition
Marty Klein	881 Thornwood Drive	Y
Rabbi Sharon Kleinbaum	198 St. James Pl	Y-Cong Beth Simchat Torah
Ruth Klepper	4 Wilay Lane	Y-AJ Congress petition
Marion Klug	1499 E. Terrace Circle	Y
Gail Koch	300 E. 55th St	Y-AJ Congress petition
Rabbi Daniel Kohn	110-55 72nd Rd, Apt #503	Y
Florence C Korchin	32 Friendship Ct	Y-Monmouth Temple pet.
Rabbi Douglas E. Krantz	Cong. B'Nai Yisrael of Armonk	Y on congregation stat
Haviva Krasner-Davidson	4410 Cayuga Ave., Apt. 2D	Y
Rabbi Yaacov Kravitz	7827 Montgomery Avenue	Y
Elaine Kreiger	277A South Trail	Y
Mina Kreimer	Rio de Janeiro, BRAZIL	Y
Dr. S. Lillian Kremer	Dept. of English	Y
Rose Kriss	141 Milner Ave	Y-AJ Congress petition
Rabbi Charles A. Kroloff	Temple Emanu-El	Y- on congregation stat
Marion R. H. Krug	1499 East Terrace Circle	Y
Sherrill Kushner	409 19th St	Y - AJC petition
Dr. Laura Lake	10558 Kinnard Ave	Y - AJC petition
Linda Landau	1800 Pony Run Rd	Y-Temple Beth Or petition
Libby Lynch Landman	15 Lookout Circle	Y & reply
Frances Fairman Lando	1411 Fifth Ave	Y
Michele Landsberg	6 Montclair Ave	Y
Rachel Lawrence	1417 White Pine Circle	Y
Ruth Leder	7112-I Woodbend Dr	Y-Temple Beth Or petition
Sharon Lee	41 Dorest Drive	Y
David Leipziger	128 West 81st St. Apt #8	Y
Sandy Lepelstat	1884 N. Jerusalem Road	Y
Michael Lerner, Editor &	Publisher Tikun	Y on magazine stat.
Harriet Lerner	The Menninger Clinic	Y
Harriet Lerner	The Menninger Clinic	Y
Eve Lettvin	151 W. 16th St	Y-AJ Congress petition
C.K. Leverett	P.O. Box 367	Y-Temple Beth Or petition

Margaret & Theodore Leverett	P.O. Box 367	Y-Temple Beth Or petition
Adina Levin	20 Banks St	Y
S. Carol Levin	244 Benner Street	Y
Sheila Levin	23 Marr Ct	Y-Monmouth Temple pet.
Barbara Hoberman Levine	204 Ridgeview Ave	Y
Ellen Frankel & Herb Levine	6670 Lincoln Dr	Y-Ellen on JPS stat.
Lee Levine	221 Executive Drive	Y-AJ Congress petition
Lori Levine	2/4 Bodenheimer St	Y-AJ Congress petition
Sheila Levine	110 skylark Way	Y-Temple Beth Or petition
Beatrice Levinson	23-20 Bill Blvd	Y-AJ Congress petition
Wendy Levinson	328 West 83 Street	Y
Barbara Levy	310 East 44th Street, Apt. 1017	Y
Fern Levy	2632 E. 130	Y AJC petition
Adina Lewis	21 W. Main St	Y-AJ Congress petition
Rabbi Mordechai Liebling	FRCH	Y - Ex Dir FRCH
Neusa Lina	Jewish Congregation of Brazil	Y
Annetta & Kennard Lipman	750 35th Avenue	Y
Rochelle Lisher	67-71 Yellowstone Blvd	Y-AJ Congress petition
Ruth Littman	18081 Bescayne Blvd	Y-AJ Congress petition
Phyllis Littman	2780 NE 183 St.	Y-AJ Congress petition
Daniel J. Lowell	911 Postwood Lane	Y
J. Lowenstein	19 Page Dr	Y-Monmouth Temple pet.
Shirley Lowenstein	15A Stony Run	Y
Zlda Lowenstein	14 Beech Rd	Y-AJ Congress petition
Dr. Sandra Lubarsky	409 W. Havasupai	Y-sent our info to 16more
Freda Macy	140 Hepburn Rd #12E	Y-AJ Congress petition
Ruth Macy	33 Fairfield Rd	Y-AJ Congress petition
Steve Mahom	18 Mohawk Dr	Y-Monmouth Temple pet.
Zelde-Miryam Malevitz	112 N. Hayworth Ave., Apt. 1	Y
David Mallach	535 Summit Ave	Y-AJ Congress petition
Millie Mandel	25805 Fairmount Blvd	Y AJC petition
Llana Manspeizer		Y
Ronni Marblestone	604 Cheviot Ct	Y-Temple Beth Or petition
Naomi Marcus	5640 Netherland Ave #6E	Y-Chevrat Sarah/Ancho He
Rabbi Sanford Marcus	Tree of Life Congregation	Y - on Congregation stat.
Viven Chaya E. Marks	140-02 Erdman Place #2E	Y
Or & Sharon Mara	3265 Military Ave	Y
Bernard Marson	John Jay Coll. of Criminal Justice	Y
Jacqueline Marx	210 W 94 #2C	Y
Trudy Mason	205 E. 78th St	Y-AJ Congress petition
Jane Mattson-Princ	300 E. 75th St., Apt. 310	Y-AJ Congress petition
Claire Mausner	44 Knollwood Dr	Y-Monmouth Temple pet.
Egon Mayer	Ctr for Jewish Studies, CUNY	Y
Sharon Mayer	821 Green Ridge Drive	Y-Temple Beth Or petition
Leonard Maynard	17 Quinen Rd	Y-AJ Congress petition
Rita McWilliams	335 Branch Ave	Y-Monmouth Temple pet.
Barbara J. Meislin	PO Box 257	Y
Myra Memis		Y
Rabbi Amy L. Memis	Cong. B'nai Jehoshua Beth Elohim	Y on congregation stat
David Lovenfeld & Sally Mendelsohn	50 Berkeley Ave	Y
Karen Menis	1125 Park Ave	Y-AJ Congress petition
Betsy & Bruce Merenbloom	7700 Limehouse Ct	Y-Temple Beth Or petition
I. Meyer	124 Lewis Lane	Y-Monmouth Temple pet.
Dr. Rochelle L. Millen, Dept of Rel	Wittenberg University	Y-received reply, not ltr
Steven E. Miller	92 Henry St	Y
Rosanne Minick	6004 Stratton Pl	Y-Temple Beth Or petition
Michal & Rabbi David Mivsaar	513 McCormick	Y-Cong. Brit Shalom
Naomi Moesainger	6 Fieldcrest Ct	Y-Monmouth Temple pet.
Shirley Morrison	67 Briarwood Dr	Y
Lois Mosesohn	1029-G Hunting Ridge Rd	Y-Temple Beth Or petition

Ester B. & Louis Moskowitz	119-04 Audley Street	Y
Karen and Arthur Moss Family	2415 Granby Road	Y
Mrs. D.L. Kauffman, Mrs. L. Kauffman,	Mrs. C. G. Salomon, & Mrs. Feller	Y
Mary Lou Murrock	35 Winthrop Ave	Y-AJ Congress petition
Nohmie Myers	26 Bittersweet La	Y-AJ Congress petition
Dr. Pamela S. Nadell	11306 Cushman Road	Y
Jill Nathanson	160 West 77th St, 8B	Y
M. E. Newman	650 Pillsbury Center	Y
Bonita G. Nichols	4604 Woodridge Dr	Y-Temple Beth Or petition
Ailene Cohen Nusbacher, Ph.D.	732 Cedar Lawn Ave	Y
Edith Nussbaum	16-20 160 St	Y-AJ Congress petition
Michale Nutkiewicz	3419 Blanche Ave	Y AJC petition
Diane Okrent	505 East 79th St	Y
Rita Opas		Y-AJ Congress petition
Temple Samu-El/ Or Olom	9353 SW 152 Ave	Y
Rabbi Debra Orenstein	1025 South Holt Ave., apt 305	Y
Alicia Ostriker	33 Philip Drive	Y
S. Pados-Unkenmeyer	950 Park Ave	Y-AJ Congress petition
Dara Pajt	17 Spruce St.	Y-Monmouth Temple pet.
Eleanor Pam	106 Hemlock Road	Y
Edis & Sid Parkans	6105 Inwood #D	Y
Margaret Parkhurst	1714 Cleveland Rd	Y - AJC petition
Rabbi Michele Paskow	Congregation B'nai Emet	Y
Stephen Pearlman	2404 S. Voss Rd #205	Y
Rabbi Carl Perkins	1719 Central Ave	Y - Temple Aliyah stat
Karen Greenberg Perkus	71 West 89th St. (2B)	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Joy S. Perla	155 5th Ave	Y
Debbi Perlman	Simma Graphics	Y
Steve Eisdorfer & Judy Peterson	149 N. Fifth Ave	Y- from Judy
Dolores Phillips	16 Williams Lane	Y-Monmouth Temple pet.
Marge Piercy	P.O. Box 1473	Y
Judith Plaskow	75-75 Utopia Parkway	Y
Carol Plotkin	12601 Hortense St	Y - AJC petition
Joan Plotnick	6601-F Lake Hill Dr	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Marcia Plumb	North London Progressive Synagogue	Y - on Syn. stat.
Letty Cottin Pogrebin	33 West 67 Street	Y
Gertrude Polster	2111 Acacia Pt Dr #323	Y AJC petition
Dr. Natalie C. Polzer	McGill U., Wm & Henry Birks Bldg	Y
Rabbi Janise Poticha	Temple Shaaray Tefila	Y - on Temple stat.
Rabbi Sally Priesand	10 Wedgewood Circle	Y-Monmouth Temple pet.
Karen Primack	1217 Edgevale Road	Y
Jill S. Rabbino	119 Corvin St., #3	Y
Adelyn Raich	1230 Jackie Lane	Y
Bonnie Raik	600 W. 111 St	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Debra Rand	285 Riverside Dr	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Geela Razel Raphael	6357 Wayne Ave. #B4	Y Rabbi Center City Cong.
Phyllis Rapkin	2625 Iman Dr	Y-Temple Beth Or petition
Joyce Rapoport	79 Laurel Road	Y-but didn't send copies
Cheryl Ratner	775 Donning St	Y-AJ Congress petition
Dr. Paula Rayman, Director	Radcliffe Public Policy Institute	Y
Shulamit Reinhartz	Brandeis University	Y-Nat Com Amer Jewish Wom
Elaine Reuben	1901 Wyoming Ave NW	Y - permission to quote
Laurie Riback	6655-F Lake Hill Dr	Y-Temple Beth Or petition
Lenora F. Richman	1768 Quail Ridge Rd	Y-Temple Beth Or petition
Sylvia Richun	1670 NE 191 St	Y-AJ Congress petition
Amy Riesner, Staff Assoc	Commission for Women's Equality	Y-Ann Lewis for Comm
Amy Riesner	15 E. 84th St.	Y-AJ Congress petition
Pat Risom	15889 Preston Road, #1046	Y-AJ Congress petition
Phyllis Ritter	10312 Grafton Rd	Y-Temple Beth Or petition
Lilly Rivlin	463 West St. Apt 510A	Y

Leon Roberts
 Rabbi Alexis Roberts
 Molly Roche
 Leonard Rogoff
 Rhonna Rogol
 Michelle Roos
 Sherry Rosen
 Ellen Rosenberg, Exec Dir
 Meta Rosenberg-Levi
 Siddy N. Rosenberg
 Theresa Rosenberg
 Judith O. Rosenkranz, Pres.
 Marlene S. Rosol
 Flo & Ben Rothstein
 Jane H. Rothstein
 Edward Rovner
 Sonia Kiang Rovner
 Alvin Rudnick
 Myrna Ryder, Dir. Fam.
 B Sabo
 Ruth Sabo
 Barbara Sack
 Prisalla Sager
 Shawn Sager
 Edith Samuels
 Lynn Sanberg
 Susan Sapinsley
 Silma Sapir
 Rabbi Elbert & Susan Sapisley
 Rabbi Marna Sapsowitz Sapsowitz
 Rabbi Sandy Sasso
 Sandra Savett
 Michael Savitt
 Rabbi Zalman Schachter-Shalomi
 Robert K. Schaffer
 Shirley D. Schein
 Irene Scheinman
 Greta Schiffman
 Alexander Schindler, President
 Ruth Schindler
 Hedy Schleifer
 Janet Schlein
 Jackie Schlesinger
 Susan Weidman Schneider
 Sylvia Schneiderman
 Andrea Schrag
 Susan Schrag
 Dr. Maera Schreiber
 Judy Schrieffer
 Myra Schub
 Sandra Schulberg
 Pauline Schuldhraut
 Ruth Schulman
 Jean Schwartz
 Judith Schwartzman
 O. Sdumbier
 Judith Seed
 Phyllis Lapon Segal
 Rabbi Chaim & Doreen Seidler-Feller
 Joan Seittelman

1211 Gulf of Mexico Dr
 6001 Babbitt Ave
 1001 Spring St., #724
 329 Burlage Circle
 118 Idelwood Dr.
 Box 95496
 AJC-Inst. Amer Jewish-Israeli Relat.
 Women of Reform Judaism
 125 Broadview Ave
 7102 Wood Briar Rd
 2742 Rue Sans Famille
 Women of Reform Judaism
 45020 Queenstown Court
 2 Bay Club Drive
 2540 Overlook Rd., Apt 14
 104 Oak Hollow Ct
 104 Oak Hollow Ct
 75-29 187 St.
 Life Educa., Jewish Fam. Svc of DE.
 40 Buckber Road
 40 BuckBee Rd
 Hadassah National Office
 8809 Gotherstone Ct
 1809 Sunset Dr
 1511 Albemarle Ave
 504 Grosvenor Dr
 4538 Mill Village Road
 60 Biltmore Ave
 4538 Mill Village Rd
 Temple Beth Hatfiloh
 Congregation Beth-El Zedeck
 446 San Vichete Bl
 4505 Wilkes St
 Aleph Alliance for Jewish Renewal
 4615 Southwest Freeway, Suite 600
 114 Oxford Road
 111 East 85 St.
 7804 Sandy Bottom Way
 Union of Amer Hebrew Congregations
 171-03 84 Rd
 Hedy Schleifer & Associates
 106 Lothrop St
 5007 N. Hilla Dr
 LILITH Magazine
 226-26 Union Tpke
 2109 Ridge Rd
 2109 Ridge Rd
 AJ Congress, Pacific SW Region
 3720 Stewart
 Mead Pt
 240 Garth Rd
 124 Snowden Lane
 2324 Ridge Rd
 156 W. 86th St
 1075 Park Ave
 43-24 Greenpoint Ave
 2901 Sunset
 1100 Glendon Ave, Suite 2034
 416 4th Street #3

Y-AJ Congress petition
 Y-Kehillath Israel (CA)
 Y
 Y
 Y-
 Y-Temple Beth Or petition
 Y -AJC stat. good
 Y- w/ J. Rosenkranz
 Y-Chevrat Sarah/Anche He
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y- w/ E. Rosenberg
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJC Comm/Women's Equal.
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-AJ Congress petition
 Y - on JFS of DE stat.
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-Nat. Chair, Jewish Ed
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y- organized petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y - on Temple stat.
 Y- on Synagogue stat.
 Y - AJC petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y - on law office stat.
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y - AJ Congress stat
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-didn't give address
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Chevrat Sarah/Anche He
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y
 Y-Hillel Jewish Stud. Ctr
 Y

Ruth Seldin	Scarborough Manor, SH-1	Y
Libby Seligson	2717 Bedford Ave	Y-Temple Beth Or petition
Libby Seligson	2717 Bedford Ave	Y-Temple Beth Or petition
Eileen Senft	2801 NE 183 St. 1817	Y-AJ Congress petition
Dorothy Serotta	5014 Lakeview Drive	Y-AJ Congress petition
Daryl Shapiro	1 Bay Club Drive	Y-AJ Congress petition
Rabbi Mark Dov Shapiro	Sinai Temple	Y
Rabbi Richard J. Shapiro	Congregation B'nai B'rith	Y- & reply
Holly-Dale Shapiro	600 W. 111th St	Y-AJ Congress petition
Anne Shearer	2804 Glen Burnie Dr	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Charles Sheer	Columbia U., Off of Jewish Chaplain	Y
Joan Shenkman	141-16 25 Rd	Y-AJ Congress petition
Ian Shine, MD	444 Central Park West	Y
Sandra Shulberg	c/o Playhouse	Y
Rabbi Marion Shulevitz	15 West 81 Street #11F	Y
Yael Shuman, Director	Reconstructionist Rabbinical Assoc.	Y on RRA stat.
Franchon Shur, Director	Growth in Motion Center	Y
Katherine Side	23-1650 Bathurst St	Y
Naomi Siegel	63 Taylor Rd	Y-AJ Congress petition
Rachel Josefowitz Siegel	11 Spruce Lane	Y
Doreen Silber	6904 North Ridge Dr	Y-Temple Beth Or petition
Dr. Shoshana Silberman, Ed. Dir	The Jewish Center	Y on Jewish Ctr stat.
Rabbi Alan Silverstein, Pres.	The Rabbinical Assembly	Y-u/Rabbi Joel Meyers
Cynthia Lacher Singer, Esq.	909 Fairfield Beach Rd	Y
Don Singer	3707 Serra Rd	Y - AJC petition
Lila Singer	24 Wyckham Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Rabbi Beth Singer	Westchester Reform Temple	Y - faxed 10/11/94
Steven Sirbu	9025 Alcott St., #203	Y
Shirley Sivitz, President	Sisterhood of Keneseth Israel	Y on Sisterhood stat
Anna Small	212-30 23rd Ave	Y-AJ Congress petition
Maxine M. & Baylen Smith	906-3 Shellbrook Court	Y-Temple Beth Or petition
Nancy Sogy	10720 Ohio Ave #1	Y - AJC petition
Rachel, Mark & Lynn Somerstein	240 East 93rd St	Y
Robert W. Southron	413 NW 100th Place	Y
Cynthia Spiegel	4629 Timberhurst Dr	Y-Temple Beth Or petition
Alfred & Ruth Sporer	1812 Kirkmont Drive	Y
Cantor Deborah Staiman	18-7A Max Drive	Y
Rabbi Mark Staftman	Rodef Shalom Temple	Y-"largest Cong in PA"
Barbara & Robert Starr	48 Wardell Rd	Y-AJ Congress petition
Dr. Devora Steinmetz, Director	Beit Rabban	Y on Beit Rabban stat
Rabbi Chaim Stern	45 Old Roaring Brook Rd	Y-AJ Congress petition
Roanne Nelson Stern	5139 Loch Lomond	Y
Leon Sternberg	2501 S. Ocean Dr	Y-AJ Congress petition
Rachel & Adam Stock Spilker	50 East 8th Street, Apt 2W	Y - HUC students
Rachel Strauss	8609 Cold Springs Rd	Y-Temple Beth Or petition
Irene Stundel	7911 Seaview Ave	Y
Bernice & Ronald Sturtz	27 Badger Dr	Y-AJ Congress petition
Rabbi Brooks R. Susman	Temple Israel	Y - on Temple Stat.
B. Switzen	165 W. 66th St	Y-AJ Congress petition
Celia Szterenfeld	Rio de Janeiro, BRAZIL	Y
Esther Bin Szterenfeld	Rio de Janeiro, BRAZIL	Y
Dr. Emily Taitz	2 Sycamore Dr.	Y
Nancy Imberman Tamler	833 East Meadow Drive	Y
Pauline Tanzer	226-26 Union Tpke	Y-AJ Congress petition
Carol Taralow	24 Rimwood Dr	Y-Monmouth Temple pet.
Anne-Renee Testa	860 Fifth Ave	Y-AJ Congress petition
Savina Teubel	541 Stassi Lane	Y
Betsy & David Teutach	629 Cliveden Street	Y-David as RRC Pres.
Peggy Tishman	1095 Park Ave	Y
Leslie Tjerka	3978 Tamarac Dr	Y

Brad Torgan	700A W. Hargett	Y-Temple Beth Or petition
Rebbi Betsey Torop	Temple Beth Israel	Y - on temple stat.
Gale Touger	231 Glascock St	Y-Temple Beth Or petition
Amy & Drew Trachtenberg	109 Thoreau Drive	Y
Valrie Trossbach	RD 2 105 North Road	Y-AJ Congress petition
Marilyn Tryper	400 East 56th St	Y-AJ Congress petition
C. Tuchband	11 Mitchel Pl	Y-Monmouth Temple pet.
Nancy & Henry Unger	207 O'Kelly Lane	Y-Temple Beth Or petition
Rundid & Henry Vogelhut	1401 Hedgelawn Way	Y-Temple Beth Or petition
Betty Wagman	4504 Pamlico Dr	Y-Temple Beth Or petition
Silma Waldman	5 Seven Bridges Rd	Y-AJ Congress petition
Jerome Waldor	72 Crest Dr	Y-AJ Congress petition
Maggie Walllace	13400 Cordory Ave #8	Y - AJC petition
Andrea Warner	2309 Elmen	Y
David Waskov	1647 S. Shenandoah	Y - AJC petition
Rabbi Donald Weber	38 Longfellow Terrace	Y-for K"K Rodeph Torah
Emily Wechster	200 Rector Pl	Y-AJ Congress petition
Rabbi Sheila Peltz Weinberg	Jewish Community of Amherst	Y-Jewish Comm Amherst sta
Beryl Weiner	3226 Rilman Dr NW	Y-Temple Beth Or petition
Debroah R. Weiner	724 Monongalia Ave	Y-Temple Beth Or petition
Eleanor Weiner	3226 Rilman Dr NW	Y-Temple Beth Or petition
Dr. Yaffa Weisman	3077 University Ave	Y - AJC petition
Harriet Weiss	415 E. 52 St	Y-AJ Congress petition
Jessie & Saul Weitz	160-36 84 Ave	Y-AJ Congress petition
Charles Willette	Apt 1H Washington La	Y-Temple Beth Or petition
Lisa Wise	1826 Bagley Ave	Y - AJC petition
Marci Wiseman	3351 Warr Ctr Rd #102	Y AJC petition
Hortense B. Wolf	4308 Kensington Ave	Y-Temple Beth Or petition
M. Wolf	740 NE 199 St (G204)	Y-AJ Congress petition
Paula A. Wolf	616 Weathergreen Dr	Y-Temple Beth Or petition
Richard Wolfson	630 University Dr	Y-AJ Congress petition
Jacqueline & Joseph Woodland	426 Van Thomas Dr	Y-Temple Beth Or petition
Nina Wouk	1259 El Camino Real #215	Y- under Merrill Barkham
Rabbi Bridget Wynne	AJ Congress, Pacific SW Region	Y - AJCongress stat
Rabbi Cary David Yales	Temple Isaiah	Y
Rabbi Albert Yanow	Temple B'Nai Israel	Y
Abigail Yasgur	1135 S. Lapeer Dr	Y - AJC petition
Violet Zeitlin	28 Walsingham	Y
Norma Zendels	7805 Harps Mill Rd	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Sheldon Zimmerman, Pres	Central Conference of Amer. Rabbis	Y-for CCAR
Dr. Miriam L. Zimmerman	3927 Kingridge Drive	Y & piece in Nat Jew O&P
Sherrill & Theodore Zoller	10705 Cahill Rd	Y-Temple Beth Or petition
Debra Zukof	7404 Keisler Way	Y
Sonia Zylberberg	2287 Old Orchard #26	Y
Clarisse Edery de Dayan	Rio de Janeiro, BRAZIL	Y
Sarah deRis	363 Maasapoog Ave.	Y
Shifra penzias	300 Mercer St 23H	Y

משרד ראש הממשלה
היועץ המשפטי

ירושלים, כ"ה באייר התשנ"ה
25 במאי 1995

תיק: 4

אל: עו"ד נילי ארד, מנהלת מחלקת הבג"צים, משרד המשפטים

הנדון: המעמד המשפטי של הכותל המערבי

בהמשך לשיחתך מאתמול עם מר ישראל ליפל, מצ"ב העתק עבודתה של הגב' דבורה האוסן-כוראל.

ב ב ר כ ה

שרה בן שאול (ויס), עו"ד
עוזר ראשי ליועץ המשפטי

טיוטה מס' 1

המעמד המשפטי של הכותל המערבי
והסטטוס קוו שחל בו וברחבתו

הוכן ע"י דבורה האוסן-כוריאל
עבור מכון ירושלים לחקר ישראל
1994

"ומראהו מעורר בלב כל איש מאחינו המתבונן עליו -

וביחוד בפעם הראשונה - רגשי כבוד ועוז תוגה ותקוה גם יחד".

א.מ. לונק, כותל המערבי של הר בית

אלהינו: מהותו, תבונתו

וזכרונותיו, 1911.

"כותל מערבי של בית המקדש אינו חרב לעולם - שהשכינה במערב".

מדרשי האמוראים

תוכן הענינים

עמוד

i	רשימת איורים
1	הקדמה
2	I. <u>מבוא: מהו הכותל המערבי?</u>
	(א) תאור המתחם הפיזי של הכותל וסביבתו
	(ב) קדושת הכותל וסביבתו בדתות ארץ ישראל
	(ג) הגדרת המושגים "מקום קדוש" ו-"סטטוס קוו דתי", ויישומם
	לכותל ורחבתו
	(ד) הצגת התזה של מחקר זה
18	II. <u>ההיסטוריה של זכויות דתיות בכותל המערבי וסביבתו</u> <u>לפני המאה ה-20</u>
	(א) מתקופת בית שני ועד הכיבוש העותומני בשנת 1517
	(ב) זכויות דתיות ואחרות בכותל ובסביבתו במשך עיקר התקופה
	של העותומנים (1517-1817)
	(ג) שינויים בסטטוס קוו לקראת סוף התקופה העותומנית (1818-1917)
39	III. <u>בירור מעמד הכותל בתקופת המנדט הבריטי, 1922-1948</u> [טרם הודפס]
40	IV. <u>הכותל בשליטה ירדנית, 1948-1967</u>
	V. <u>הכותל בעידן שלאחר איחוד העיר ביוני 1967</u>
	(א) מערכת החקיקה שחלה בכותל כמקום קדוש
	(ב) זכויות וחובות מהותיות בכותל כיום
	(ג) פרשנות הדין המהותי שחל בכותל המערבי וברחבתו:
	פרשת "נשות הכותל" משנת 1989
	(ד) סיכום

- (א) המבקרים בכותל
- (ב) תפילות ואירועים דתיים
- (ג) אירועים ציבוריים-לאומיים
- (ד) תפקיד רב הכותל
- (ה) הסדרי בטחון
- (ו) מנהג נוצרים בכותל
- (ז) שמירת הסטטוס קוו הדתי?

איורים

1. "שחזור מבנה הר הבית והמבנים שמסביבו בימי הורדוס", מתוך האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך 2, עורך אפרים שטרן, החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה; משרד הבטחון - הוצאה לאור, וכרטא ירושלים; ראשון לציון, 1992, עמ' 656. (אחרי עמוד 3).

---

2. "WAILING WALL AND ADJACENT AREAS", ANNEX TO "WAILING WALL REPORT", PREPARED BY DIRECTOR OF PUBLIC WORKS FOR THE BRITISH MANDATE IN PALESTINE, 10 JUNE 1930.

(אחרי עמוד 6)

---

3. "פרספקטיבה של איזור הכותל המערבי מן האוויר - שרטוט מצבי", מתוך הכותל, עורכים מ. בן-דב, מ. נאור, ז. ענר, משרד בטחון - ההוצאה לאור, מהדורה 13, תל-אביב, 1989, עמ' 173. (אחרי עמוד 7).

---

4. תוספת (מפה מצורפת) לתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים (הגבלה על עיסוק ברחבת הכותל המערבי), התשל"ב - 1972, ק"ת מס' 2803, התשל"ב (3.2.72), עמ' 610. (אחרי עמוד 8).

הקדמה

המשפטן שלוקח על עצמו את המשימה לחקור ולברר את המעמד המשפטי של הכותל המערבי, והסטטוס קוו הדתי שחל במקום קדוש זה, מוצא במהירות שמחקרו נוגע אך ורק בחלק קטן מאוד של פניו הרבות של הכותל. מלבד העניין הדתי והרוחני שבו, קיימים היבטים היסטוריים, ארכיאולוגיים, אומנותיים, ארכיטקטוניים וסיפורתיים. לאור האופי העשיר והרב-מימדי כל כך של מקום קדוש זה, משאביו של החוקר המשפטן הם דלים יחסית. ואמנם, בחינת הזכויות, החובות והמנהגים שחלים במקום זה היא סוגייה מרתקת. במיוחד במאה שלנו, עם השינויים הרבים שחלו בזהות הגורמים המנהליים ששולטים באיזור הכותל, התעוררו שאלות לגבי המותר והאסור בו, ובסביבתו.

המטרה של המחקר הנוכחי הינה לבחון את המצב המשפטי שחל היום בכותל, כתוצאה של התפתחויות היסטוריות-משפטיות שהתנו את אופי המקום הקדוש הזה בעבר.

כפי שנאמר לעיל, נאלצנו להימנע מהתייחסות מקיפה לכל ההיבטים המרתקים של הכותל המערבי, ולהתמקד בעיקר בממשק בין הדין ובין המקום. במילוי משימה קשה זאת, מחברת מחקר זה חייבת הרבה מאוד למר ישראל ליפל, יועץ מיוחד לשר הדתות ומומחה לענייני הכותל. מר ליפל הנחה את הכתיבה, ובקיאותו תרמה רבות להבנת הנושאים הסובבים את ההיבט המשפטי. בנוסף, ברצוני להביע תודותיי העמוקות לגב' אורה אחימאיר, מנהלת מכון ירושלים לחקר ישראל, ופרופסור רות לפידות, ראש הצוות המשפטי של המכון, על סיוען ותמיכתן במישורים המנהליים והתכנוניים. מובן כי כל הטעויות או אי-הדיוקים בטקסט הסופי הינם באחריות הבלעדית של המחברת.

ד. האוסן-כוריאל

ירושלים, 1994

פרק I: מבוא: מהו הכותל המערבי?

(א) תאור המתחם הפיזי של הכותל וסביבתו

המונח "הכותל המערבי" הוא הכינוי המקובל היום לחלק מהחומה המערבית של הר הבית, שנבנה במקור על ידי הורדוס בימי בית שני (4-37 לפנה"ס). באתר זה, הנחשב למקום הקדוש ביותר ליהודים בימינו, אחרי הר הבית עצמו, נערכו תפילותיהם במשך מאות השנים האחרונות. היום, נוספים אל תפילות וטקסים דתיים גם אירועים בעלי משמעות ציבורית ולאומית, כגון טקסים צבאיים וממלכתיים. ואמנם, יש לזכור כי, למרות קדושת האתר כולו, הסביבה הסובבת אותו, והכותל המערבי בפרט, "רחבת הכותל", כפי שאנו מכירים אותה היום, היא בגדר חידוש במקום קדוש זה. למעשה, רק בשנת 1967 (בעקבות איחוד ירושלים) פונה שטח רחב לפני הכותל (שהיה מכונה בעבר "שכונת המוגרבים") ממבנים, והאתר קיבל את צורתו העכשווית. בימי בית שני, ובמשך אלפיים השנים לערך שעברו מאז, "רחבת הכותל" לא היתה קיימת במובן הנוכחי. ובכן, בחלק זה של המחקר נעקוב אחרי התהליך ההיסטורי שהוביל למראה בן-זמננו של הכותל המערבי ורחבתו.

כל דיון באתר זה חייב להתייחס לכותל המערבי ורחבתו במובנם הרחב: דהיינו, לכל החומה המערבית ששימשה קיר תמך למתחם הר הבית בתקופת בית שני; ולא רק לחלק הקטן ממנו, יחסית, שנחשף בתקופה המודרנית. ולכן, נסקור כאן בקצרה את המימדים המקוריים של הכותל המערבי, ואת תפקידו בעבר; וכמו כן, את השינויים שנערכו בהם לאורך המאות.

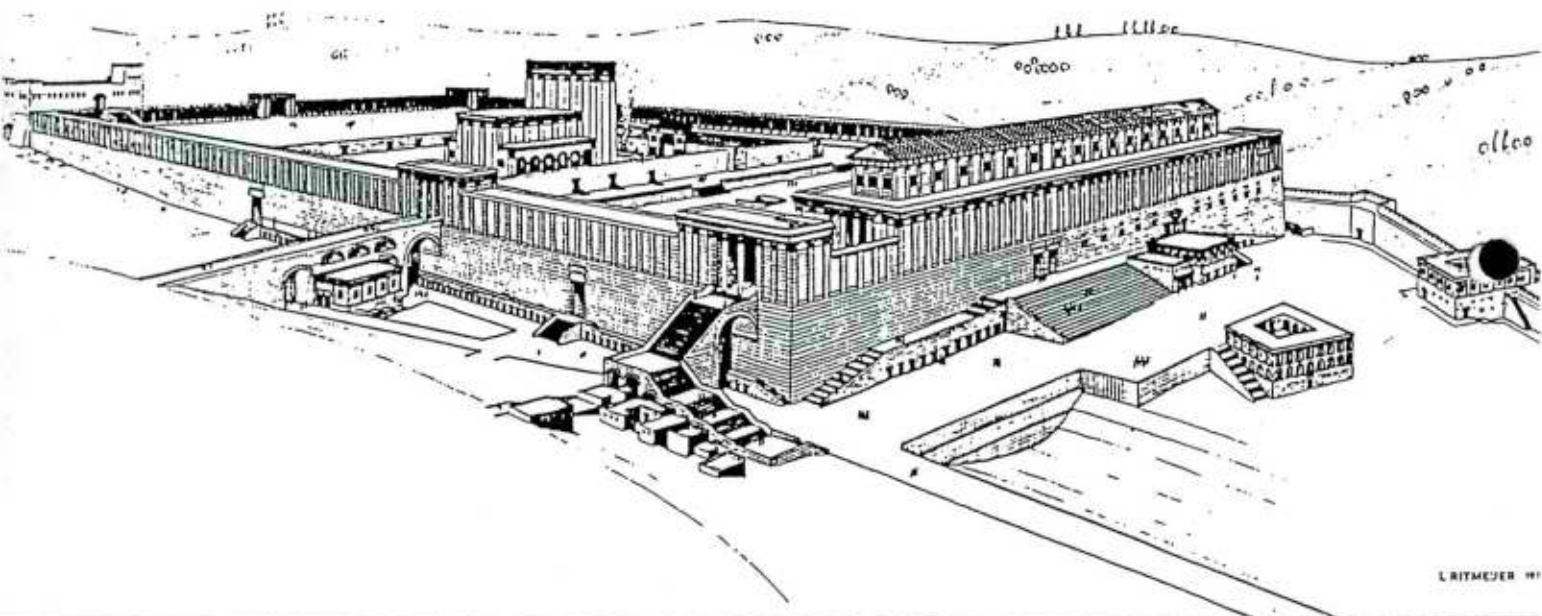
המבנה העצום שבנה הורדוס על הר המוריה וסביבתו במאה הראשונה שלפני הספירה, שכלל את בית המקדש, המזבח, העזרות, בית הדין של הסנהדרין, ומבנים אחרים, שימש למטרות רבות. כאן היה מוקד העניין והפעילות של עם ישראל בכלל ושל העיר ירושלים בפרט, במשך תקופת בית שני: מצד אחד המרכז הדתי והרוחני, ומאידך המרכז המסחרי, בנקים וחלפנים, ו"משרדי ההנהלה" של כהני בית המקדש. הר הבית עצמו, שהשתרע על פני 144,000 מ"ר², נתמך על ידי ארבעה קירות-תמך שבנה הורדוס, על מנת ליצור בסיס מוצק לבית המקדש ושאר המבנים על ההר. קיר-התמך המערבי, שהיה הארוך מבין הארבעה, (כ-485 מ'), התפרס על הקו צפון-דרום: ממצודת אנטוניה בצפון, וקצת מעבר לשער קיפונוס בדרום. בחלקו הצפוני, החומה המערבית נפגשה עם סלע-האם; בפינה הדרום-מערבית של הר הבית, החומה הגיעה לגובה של כ-30 מ' מעל פני הקרקע.

למרות שהכותל המערבי היה כנראה הקרוב מבין החומות לדביר ולקודש הקודשים (ר' איור 1), בתקופת בית שני לא יוחסה לחומה המערבית קדושה מיוחדת ביחס לחלקים אחרים של הר הבית.¹⁵ תפקידי החומה היו שלושה: לשמש קיר-תמך למתחם הר הבית, כפי שנזכר לעיל; להיות חומת הגנה צבאית למתחם הקדוש; ולייפות את האזור כולו, הן מתוך פנים הר הבית (כחלק של הסתו המערבי וכבסיסו), והן כלפי הרחוב החיצוני.¹⁶ בשלב הזה, לא ניתן לדבר על "הכותל המערבי ורחבתו", כפי שאנו מבינים את המונח היום, אלא על החומה המערבית של מתחם הר הבית, והרחוב הסמוך לה.

על ההישגים הארכיטקטוניים של הורדוס בבניית הר הבית וסביבתו לא נתעכב, אלא רק נציין כי סיתות האבנים שבהן השתמש בבניה, גודלן המדהים ומיקומן בשטח מעוררים רושם עמוק עד היום - כמעט 2000 שנה לאחר מעשה.¹⁷ החומה המערבית, כמו שאר החומות של מתחם הר הבית, נבנתה מאבני גזית בגובה של כמטר אחד, ובאורך לא קבוע. משקלן של האבנים נע בין 2-5 טון, למרות שאבן יוצאת דופן נתגלתה בחלק הצפוני של החומה המערבית, המגיעה למשקל משוער של 300 טון. אבני הגזית מסותתות בשוליים בעלי רוחב של 10-20 ס"מ; הסיתות בוצע גם בסלע האם בחלק הצפוני של החומה (שהגיע מעל לגובה פני הרחוב); ואף באבנים שנמצאו מתחת לפני הרחוב המקורי. כל נדבך של אבנים בחומות, מוסט פנימה, ביחס לנדבך שמתחתיו, בשיעור של 2-3 ס"מ; וזאת על מנת לחזק את המבנה הכללי של מתחם הר הבית "...ואף היה בה כדי למנוע עיוות אופטי".¹⁸ העובי המשוער של החומה המערבית הוא כ-4.60 מטר,¹⁹ והחומה מקבלת יציבותה מהמשקל הגדול של האבנים: למרות שהיא נבנתה ללא מלט, היא עמדה במספר רעידות אדמה קשות.²⁰

כפי שצויין לעיל, בימי בית שני, החומה המערבית היתה הקרובה ביותר מכל החומות לדביר ולקודש הקודשים (ר' איור 1). לראלי החומה ולאורכה, בגיא הטירופויאון, נמשך רחוב סכול ומרוצף, ברוחב של 10 מ' לערך: אחד הרחובות הראשיים של ירושלים. ארבעה השערים שקישרו בין הרחוב לבין מתחם הר הבית (באמצעות מדרגות וגשרים) איפשרו כניסה של כהנים וקהל המבקרים להר הבית מכיוון מערב (כולל מעבר מהעיר העליונה אל ההר).²¹ מתחת למפלס הרחוב, נבנתה מערכת כפולה של תעלות ניקוז, ויש הסוברים כי חלק ממי הגשם שנאספו בתעלות מצאו שימוש על הר הבית עצמו.²² בשני צדדי הרחוב נמצאו חנויות, בתי מגורים, ומוסדות ציבור, כגון מועצת העיר והארכיון הממלכתי.²³

האיזור הפעיל והחשוב שבסמוך לחומה המערבית של הר הבית בימי בית שני, הפך למקום הרוס ועזוב עקב חורבן בית המקדש על ידי צבא רומא בשנת 70 לספירה. במשך מאות שנים לאחר מכן, נעלמו התכונות הארכיטקטוניות המיוחדות

- 1714 -

של הסביבה, למרות שהחומה עצמה בקושי נפגעה.¹⁰ האיזור הפך, ככל הנראה, לשכונה רגילה בעיר ירושלים במשך מרבית ימי הרומאים, הביזנטים, הפרסים והצלבנים; וכללה בתוכה בנייני מגורים, חנויות ובנייה ציבורית. כידוע, במשך שנים רבות במהלך תקופה זאת, ובייחוד בעת השלטון הנוצרי-צלבני בירושלים, נאסר על יהודים להיכנס לשערי העיר בכלל. תפילותיהם נערכו בזמנים ההם מחוץ לגבולות העיר; כמו, למשל, על הר הזיתים, וכנראה באופן בלתי-סדיר.

האזכור ההיסטורי הבא שניתן למצוא לגבי ייחוד ותכנון האיזור, בהתחשב באופיו המיוחד, הוא באמצע המאה השביעית. אז, בראשית התקופה של השלטון המוסלמי הראשון בעיר (החל מהכיבוש בשנת 638), נבנה שוב רחוב בסמוך לקיר התמך המערבי של הר הבית, והשלטון החל בשיקום האיזור כולו.¹¹ כיבוש העיר על ידי הצלבנים בשנת 1099; ואחריהם על-ידי המוסלמים בשנת 1187, שוב הרס ושוב פיתח את המקום, אך כלא קשר עם אופיו הקודם כחלק החיצוני של הר הבית. בשנת 1193, בתקופה שבה המוסלמים האיובים שלטו בעיר, השטח הסמוך להר הבית לכיוון מערב קיבל מעמד של הקדש מוסלמי ("וקף"; ברבים, "אווקאף"), על שם אפדל, בנו של סלאח אל-דין. החל משנת 1320, מוזכרת קיומה של "שכונת המוגרבים" שם, כנראה בזכות יישוב המקום על ידי ערבים שהגיעו לירושלים מצפון אפריקה באותה התקופה. בנייני המגורים של השכונה זכו, גם הם, למעמד של וקף באותה השנה. ההקדש המוסלמי במקום זה נקרא על שם משפחת אבו-מידיאן.¹² וקף אבו-מידיאן נשאר בתוקפו עד להפקעתו בשנת 1967 על ידי מדינת ישראל.

על פי מקורות היסטוריים, נראה כי ליהודים ניתנו הזדמנויות להתפלל בסביבת הכותל, ואף על הר הבית עצמו, במשך כל התקופה שקדמה לכיבוש ירושלים על ידי סלאח-אל-דין במאה ה-12, להוציא את השנים בהן נוכחות יהודית בעיר היתה אסורה כלל.¹³ עם זאת, התייחסות מיוחדת מצד היהודים לכותל המערבי - חלק מהחומה המערבית שנחשבת מקום קדוש בשל עצמו - היא ככל הנראה מסורת מאוחרת יותר, שתיסקר בהמשך. רוב המקורות המדעיים מקשרים בין הכיבוש העותומני ובואם של מגורשי ספרד, לבין המסורת המוכרת לנו של הכותל המערבי ורחבתו כמקום קדוש, כפי שנראה להלן.¹⁴

במחצית הראשונה של המאה ה-16, כבשו חיילי הקיסרות העותומנית את ירושלים. כחלק ממדיניותו הכללית של השולטן סוליימאן המפואר להעשיר את ארצות האימפריה במשאבי אנוש וממון, הוזמנו יהודים גולי ספרד ופורטוגל להתיישב בעיר. על מנת למשוך אוכלוסיה זאת לירושלים דווקא, אדריכל החצר של השולטן, סינאן, תכנן וביצע בניית אתר תפילה עבור היהודים, בסמוך לאתר הנוכחי.

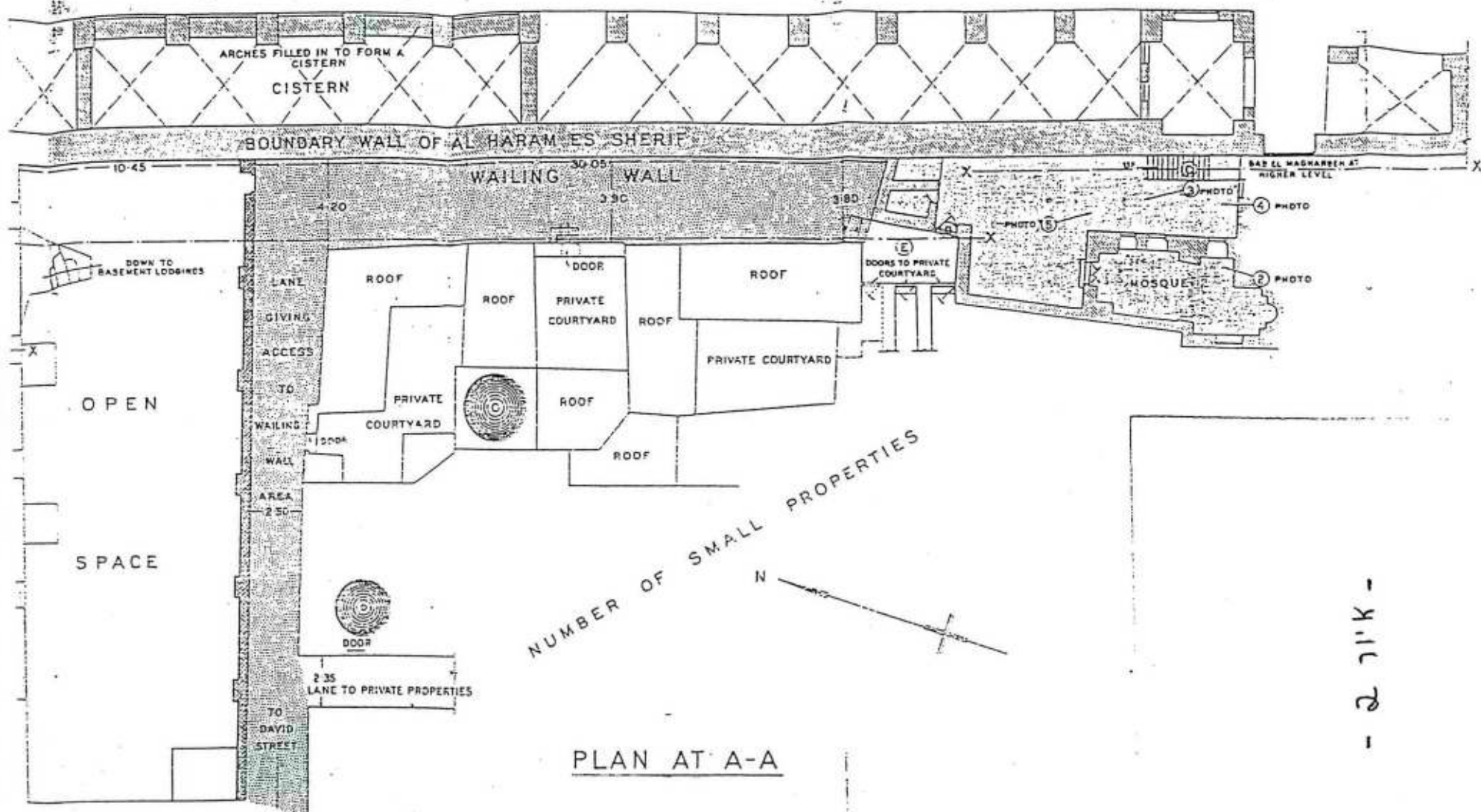
האתר שבחר סינאן לשקם היה כנראה בשימוש של יהודים בודדים שפקדו את חורבות העיר במשך הדורות. עם זאת, יש לזכור כי מיקום אתר התפילה באיזור זה, והענקת חופש פולחן מסויים ליהודים שם, היה צעד יוצא דופן בהיסטוריה של העיר מאז חורבן בית שני. הגדרת המקום כאתר תפילה ליהודים על ידי השולטן במאה ה-16, השפיעה מאוד על המתכונת העכשווית של איזור התפילה הציבורית בכותל.

רחבת הכותל של סינאן כללה שטח של 22 מ' אורך ו-3 מ' רוחב, באיזור שבין שער ברקלי (קופינוס) ושער וילסון. השטח רוצף באבן, וקירות אבן בגובה 3 מ' נבנו בצדדיו הדרומי, הצפוני והמערבי, על מנת לבודד אותו משכונת המוגרבים שסובבה את הרחבה. בצד המזרחי של האתר היה, כמובן, קטע מקיר התמך של תקופת בית שני, שעלה בגובה של 9 מ' מעל פני הרחבה (5 מ' של אבנים מקוריות, ו-4 מ' של תוספות מאוחרות יותר). הכניסה לרחבה התאפשרה על ידי דלת בקיר הצפוני, שהובילה לסמטה חיצונית.¹⁵ שאר חלקי החומה המערבית המקורית נשארו מכוסים על ידי שכונות מגורים, בנינים ציבוריים ופסולת.

מקור בן-זמנו, הקראי משה ירושלמי, תיאר את הכותל ורחבתו כפי שהיה בשנת 1655, על פי תכנונו של סינאן:

ועתה גלוי וידוע לכול, שעומד עוד כותל אחד ויחיד של בית המקדש, ועלינו לבכות ולקונן על חורבן הבית, והכותל הזה נקרא כותל המערבי... ליד הכותל המערבי הקימו הערבים בית תפילה והקיפוהו חומה, וגם הכותל המערבי בתוך [אותה] החומה שלא יכך אדם [נוכרי] לשם. אבל ליהודים נותנים ללכת והם משלמים מכס עשרה פארא. אנשי ירושלים משלמים מכס לכל השנה, והם יכולים ללכת לשם כל אימת שהם רוצים, אלא יש לגשת לשם מבחוץ ולא מבפנים [מתוך חרם-אש-שריף] כי קדושה גדולה שרוייה על הכותל המערבי, קדושה ראשונה שקדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא.¹⁶

למעשה, תכנון אתר התפילה במאה ה-16 על ידי סינאן נשמר - בשינויים שהגדילו את המקום במידה מסויימת - עד לאיחוד העיר ובניית הרחבה הנוכחית בשנת 1967. כך, למשל, כאשר ערכה ממשלת המנדט הבריטי תוכנית רשמית של רחבת הכותל בשנת 1930 (לצורך בירור הזכויות השונות באיזור) תוכנית זאת התבססה בעיקר על האתר שתכנן סינאן (ר' איור 2). במקום המידות המקוריות של 22 מ' על 3 מ' (66 מ"ר), רחבת הכותל נמדדה על ידי הבריטים בשנת 1930 ב-30.05 מ' על 3.9 מ' (117 מ"ר). בנוסף, מציין השרטוט הבריטי מסלול גישה לכותל המערבי מהצפון, דרך שכונת המוגרבים, שנצמד כנראה לרחבה לנוחות המתפללים. השינויים שנערכו בכותל וברחבתו במהלך התקופה העותומנית היו, ככל הנראה,

- 2 71'K -

תוצאה של משא ומתן בין השלטונות לבין הקהילה היהודית (ר' פרק II להלן).

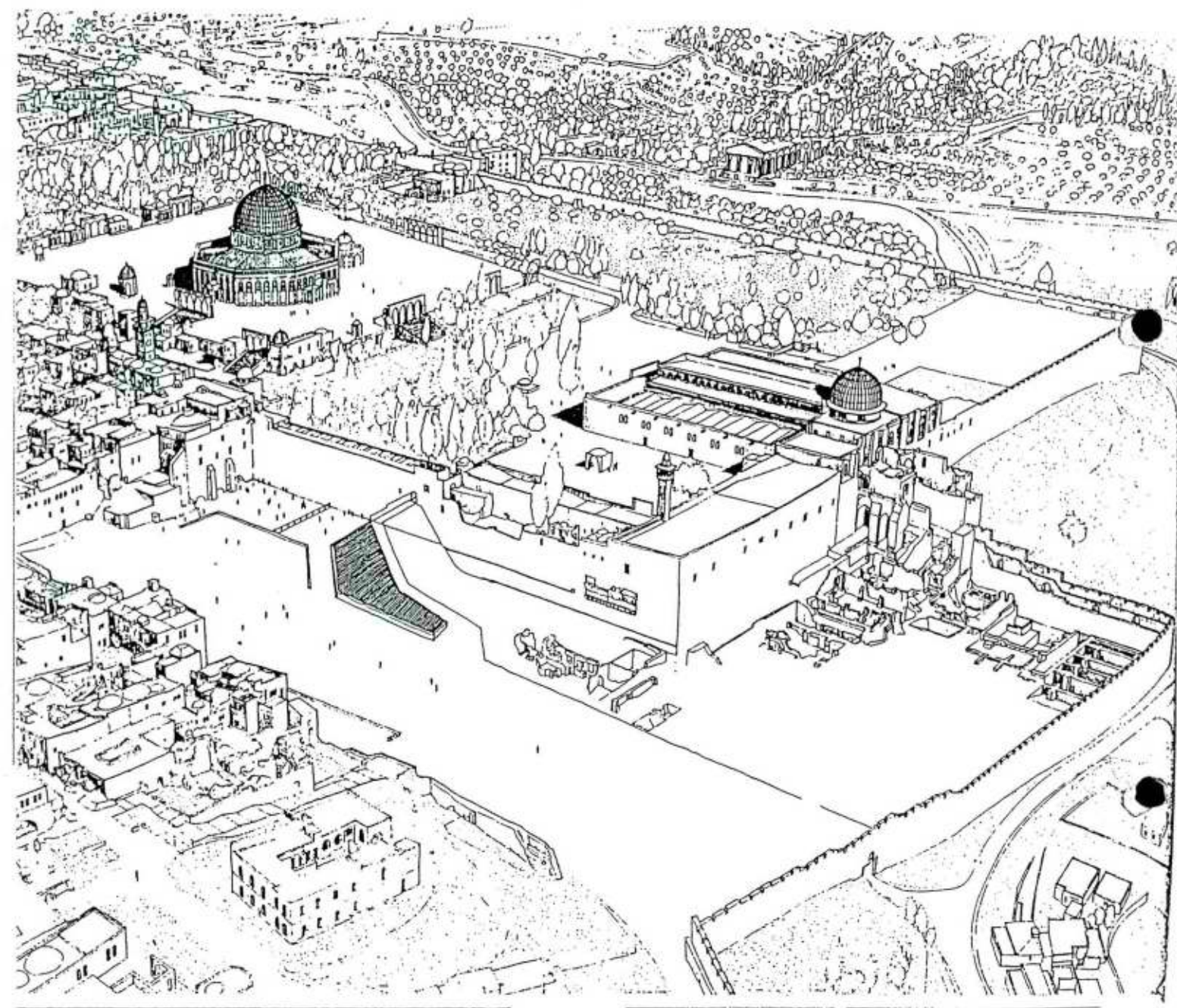
ברם, במשך תקופת המנדט הבריטי (1922-1948), נשמרו המידות העותומניות של הכותל המערבי ורחבתו, כחלק מהסטטוס קוו הדתי שחל בכל המקומות הקדושים בעיר. וזאת למרות מספר נסיונות מצד המועצה המוסלמית העליונה, במנהיגות המופתי חאג' אמין אל-חוסייני, לצמצם את שטח הרחבה ולשנות את פניה, בטענה כי מדובר בהקדשים מוסלמים (הקדשי אבו-מידיאן ואפדל, המוזכרים לעיל) ובמקום קדוש למוסלמים כאתר שבו הנביא מוחמד קשר את חיתת-הפלא אל-בוראק, בעת עלייתו לשמיים (ר' להלן).²¹ היהודים, מצדם, ניסו במהלך תקופה זאת לרכוש לעצמם זכויות נוספות שלא ניתנו להם במשך התקופה העותומנית, כגון תקיעה בשופר והעמדת אבזרי תפילה במקום באופן קבוע.

המתחם הפיזי של הכותל המערבי ורחבתו לא השתנה בתקופה הירדנית, ונראה כי היתה מעט התייחסות ממלכתית לאתר קדוש זה בין השנים 1948-1967.²²

עם סיום מלחמת ששת הימים, היתה יוזמה מיידית מצד שלטונות ישראליים לחשוף חלקים נוספים של הכותל המערבי (דהיינו, של החומה המערבית) ולהגדיל במידה ניכרת את רחבת הכותל, על מנת לקבל את המתפללים והמבקרים הרבים שהחלו לפקוד את המקום.²³ הפקעת שני ההקדשים המוסלמיים במקום, פינוי שכונת המוגרבים, העברת התושבים הערביים לכפר עזרייה, וסליכת הרחבה בוצעו תוך זמן קצר ביותר, תוך נסיון לשלם פיצויים למפונים.²⁴

היום, אורך הכותל החשוף בחזיתו הוא כ-175 מ', מתוך הסה"כ המקורי של 485 מ'. חפירות ארכיאולוגיות בחלק הדרומי של הכותל המערבי, ומתחת לרובע המוסלמי של העיר העתיקה בצפון, הצליחו לחשוף כ-245 מ' נוספים (ב"מינהרות הרבנים").²⁵ רחבת הכותל, האיזור המרוצף שבפני הכותל עצמו לכיוון מערב, בעלת מידות של כ-50 מ' על 100 מ'. חשוב לציין כי, הן בחפירות ארכיאולוגיות באיזורי שער ברקלי (קופינוס) ומינהרות הרבנים, והן בחשיפת הכותל "הגלוי" שנראה לעין מהרחבה, הנמיכו את מפלס הנדבכים שניתן לצפות בהם. (ר' איור 3). היום,

גבהו הכולל של [הכותל המערבי]... כ-18 מ'. שבעת הנדבכים התחתונים, הגלויים כיום, הם מתקופת הורדוס. אבניהם אבני-מידות, בעלות שפה זיז בולט שטוח. עליהם ארבעה נדבכים שאבניהם מרובעות, וחסרות-שפה; הלכו רומיות או ביזנטיות. מעליהם - כ-15 נדבכים נוספים, בנויים אבנים קטנות רגילות, מתקופת הממלוכים או התורכים. מתחת לרמת הרחבה הנוכחית עדיין מצויים כ-17 נדבכים, שלא נחפרו.²⁶

תיאור זה של המתחם הפיזי הנוכחי של הכותל המערבי ורחבתו אומנם מהווה בסיס כללי לניתוח שיבוא בפרקים הבאים, אך איננו פוטר אותנו משני תיאורים נוספים, שהם חיוניים להבנת הנושא.

ראשית כל, קיימת אישה שהובעה על ידי רב הכותל, הרב מאיר גץ.²³ במסמך רשמי שנועד לתאר את מתחם הכותל ורחבתו, הוא הגדיר את שטח הכותל בצורה הבאה:

שטח רחבת הכותל הוא כשמנת אלפים ממ"ר כפי הפרוט הבא:
ביה"כ הפנימי 300 ממ"ר, רחבת התפילה (כולל עזרת נשים) 1100 ממ"ר, והרחבה העליונה כ-6000 ממ"ר. פרט לכך, קיימת מערכת מנהרות ואולמות שראשיתה בבית שטראוס ובסופה כ-70 מטרים מעבר לבאב-אל-מג'לס (אחד משערי הר הבית).²⁴

עד כה, עולה התיאור של הרב גץ בקנה אחד עם תיאורנו לעיל של המקום. אך בנוסף, הבחין כבוד הרב בין החלק המקורי של הכותל והחלק שאיננו מקורי, מבחינת קדושתם. הוא הסביר כי לפי מדידות שנעשו על ידי החזון-איש, במאה ה-19, הגיעו מלומדים לאומדן של הגודל של הר הבית האמיתי מתקופת בית שלמה. לפי אומדן זה, רק החלק המרכזי של הכותל המערבי (דהיינו, איזור התפילה הציבורית והמערה הסמוכה לו (המקום שבו מתפללים החרדים היום), הוא החלק המקורי שבנה שלמה המלך. ומכאן, יש להסיק שהחלקים הדרומי והצפוני של הכותל הם בגדר תוספות לכותל המקורי. ניתן כמובן להתפלל במקומות אלה (למשל, באיזור שער רובינזון), אך קדושתם פחותה מאשר זאת של כותל המרכזי.²⁵

הגדרה נוספת של מתחם הכותל ורחבתו, שהיא חשובה לענייננו, נמצאת בתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, התשמ"א-1981.²⁶ תקנות אלו, יחד עם חוק השמירה על המקומות הקדושים, התשכ"ז-1967 מסדירות את המעמד המשפטי של הכותל המערבי, בין שאר המקומות הקדושים ליהודים, כיום. סעיף 1 לתקנות אלו מגדיר כמקום קדוש:

הכותל המערבי ורחבתו, לרבות כל מבנה וכל מעבר עיכי או תת-קרקעי שהכניסה אליהם היא מתוך הרחבה.

הגדרה זאת, שתיבחן בהמשך, עשויה לכלול, למשל, את המעבר במדרון שעולה לחרם אל-שריף דרך שער המוגרבים, כמקום קדוש ליהודים שהוא נופל בסמכות רב הכותל. ובכן, לגירסה המוקדמת יותר של התקנות, משנת 1972 (שבוטלה והוחלפה בתקנות משנת 1981), נספחה מפה אשר שרטטה את איזור הכותל ורחבתו, לצורך הגדרתו כמקום קדוש.²⁷ במפה זאת, המעבר לשער המוגרבים אכן כלול בשטח הרחבה (ר' איור 4).

אם כן, אפשר להבחין בעידן הנוכחי, בשלושה תיאורים שונים במקצת של המתחם הפיזי של הכותל וסביבתו: (1) ההגדרה של המתחם ההיסטורי-גיאוגרפי; (2) ההגדרה של המתחם על פי דרגות קדושה; (3) ההגדרה על פי הדין הישראלי.

(ב) קדושת הכותל וסביבתו בדתות ארץ ישראל

(1) ביהדות

קדושת הכותל המערבי ליהודים נובעת קירבתו לקודש הקודשים של בית המקדש; ומהקשר המתמיד בין יהודים למקום במשך הדורות.⁽²⁸⁾ הסמליות של הכותל, כשריד מבנה בית המקדש, תורמת גם היא למשיכה אל המקום בדת היהודית:

מאז שחרב [בית המקדש] לא היתה יכולת לעלות להר הבית ולהראות לפני ה'. כל זאת מחמת שהרשות לא ניתנה ומחמת הלכות טומאה וטהרה. באין יכולת לעלות על ההר, היה הכותל המערבי לסמל לקדמוניותו של עם ישראל ומוקד לכמיהתו לתפארת עברו.⁽²⁹⁾

מאחר וקוצר היריעה אינו מאפשר ניתוח כל ההיבטים של קדושת הכותל המערבי ליהודים, ייסקרו כאן ההיבטים העיקריים, עליהם מצביע הציטוט לעיל: קרבת הכותל לבית המקדש, ותפיסת הכותל ורחבתו, לפחות מהמאה השש עשרה ואילך, כמוקד המודעות הדתית והלאומית של העם היהודי.⁽³⁰⁾

לגבי קרבת הכותל המערבי לקודש הקודשים, רוב החוקרים מסכימים היום כי מיקום בית המקדש על הר הבית היה בצדו המערבי, ולכן, הכותל המערבי היה הקרוב ביותר הדביר (ר' איור 1). למרות שאי-אפשר לדעת היום את מקום הימצאותו המדויק של קודש הקודשים, הוקם בית כנסת במנהרות הכותל בשנת 1981, מול המקום המשוער שלו.

המסורת של נוכחות השכינה האלוהית בכותל המערבית היא ותיקה, ואמנם, ניראה כי לאחר המאה השש עשרה אומצו מקורות מוקדמים ומעורפלים יותר, על מנת לקשור בין נוכחות השכינה ובחורבות הבית השני, ובין הכותל המערבי דווקא.⁽³¹⁾ מחברי האנציקלופדיה העברית כותבים:

בכל הדורות שלאחר החורבן היו כיסופיהם של ישראל ותפילותיהם מכוונים כלפי מקום המקדש שחרב. הבית והעזרות נמחו כליל מעל פני השטח, ורק שרידים מחומות הר הבית נתקיימו בהקפו והיו יקרים ליהודים. אולם אין

לקבוע בוודאות מאימתי הוצמדה ההתייחסות הדתית עם זכר החורבן לאותו קטע של חומת-המערב הידוע במאות-השנים האחרונות כ[כותל המערבי]. במדרשי-אגדה של האמוראים מדובר על "כותל מערבי של בית המקדש" או על "פילי (=שער) מערבא", שאין שכינה זזה ממנו, שלא חרב ושאינו חרב לעולם; אולם ניראה שהדברים מכוונים לקיר קודש הקדשים, ושמשמעותם אולי סמלית יותר מאשר ריאלית במקורות על יהודים בירושלים בתקופה שלמעלה מ-1,400 שנה אחרי החורבן מדובר הרבה על דקבותם במקום קדוש שאין הם יכולים לדרוך עליו, ועל תפילות והשתחויות מולו, אך אין [הכותל המערבי] מובלט במיוחד.⁽³²⁾

ניראה כי, עד למאה ה-16, לא ניתן לקבוע קיומה של מסורת מלאה ועקבית של קדושת הכותל המערבי, כפי שאנו מכירים אותו היום. אך, עם בואם של יהודים ספרדיים לירושלים, ועם פניית רחבת תפילה על ידי השלטונות, התמונה משתנית מקצה לקצה. החל מאותן השנים, יהודים פוקדים את הכותל ורחבתו באופן במעט בלתי-נפסקת, עורכים שם תפילות ומייחסים לאתר מעמד של מקום קדוש ביותר. היחס בין גידול האוכלוסיה היהודית בירושלים והחזקתה ובין הזיקה הרגשית לכותל המערבי הולכת מאפיין את האתר מאז. בראשית המאה ה-19, דמותו של הכותל מתחילה להופיע על תשמישי קדושה, חותמות ושערי ספרים, ולאחר מכן בציור האמנותי.⁽³³⁾ תיאורי הכותל, רחבתו, והמנהגים הרווחים במקום מצטיירים באופן אחיד וודאי, במיוחד עם הגעתם של הנוסעים האירופאיים המפורסמים של המאות ה-18 וה-19.⁽³⁴⁾

בשלהי התקופה של שלטון עותומני בירושלים, ובמהלך המנדט הבריטי הפלשתינאי, הכותל ורחבתו הפכו להיות סמל חשוב לשאיפות לאומיות יהודיות, כפי שניראה בהמשך. ביוני 1967, כאשר צנחני צה"ל השתלטו על מתחם הר הבית ועל הכותל המערבי וסביבתו, האתר רכש את מעמדו הנעלה גם בתודעה הישראלית הציבורית-לאומית.

אין ספק כי, היום, הכותל ורחבתו מהווים מוקד לשאיפות העם היהודי בכל ביטוייהן: הדתי, הלאומי והעממי.

במישור הדתי, ניתן לציין את הקשר ההדוק בין בית המקדש, מתחם הר הבית והכותל המערבי. אלה שמקבלים את המסורת העתיקה המיוחסת לכותל כמקום שהשכינה אינה עוזבת אותו לעולם, מוסיפים גם את אלמנט הקדושה הזה. ללא כל ספק, החל מהמאה השש-עשרה קיימת מסורת קבועה ועיקבית של קדושת המקום. לפחות מאותה התקופה פקדו יהודים את המקום, ערכו שם תפילות, והתייחסו אליו כאל מקום קדוש.⁽³⁵⁾

במישור הלאומי, הכותל מהווה סמל של איחוד העיר ירושלים, עיקביות הקשר עם ירושלים ועם בית המקדש, ושל התחייה של העם היהודי במדינת ישראל.

במישור העממי, הכותל משמש המוקד לתפילות ולתהודות של יחידים ושכמונים המנהלים העממים הקיימים במקום, מבלי קשר לדת דווקא, מעידים על הקשר העממי ההדוק בין אנשים ובין הכותל.

(2) באיסלאם

הקשר שקיים בין דת האיסלאם לבין הכותל המערבי וסביבתו מתפרס על שני מישורים. הראשון הוא המישור של מתן מעמד של הקדש דתי לאיזור. השני הוא קדושת המקום בשל עצמו, כאשר שבו התרחשו אירועים חשובים בעידן מוחמד הנביא. בחלק זה, הדיון יחולק בין שני היבטים אלה.

כפי שהוזכר לעיל, הקדש מוסלמי (וקף) נוסד באזור הסמוך לכותל המערבי בשנת 1193, אחד מארבעה ההקדשים שנוסדו בתקופה ששלטו האיוויבים בעיר.³⁶ ההקדש ניתן על שם אפדל, הבן של סלאח-אל-דין. בשנת 1320, לאחר שהוקמו בתי מגורים בשטח לטובת מהגרים מצפון אפריקה ("שכונת המוגרבים"), אדם שני בשם אבו-מידיאן הקדיש את בנייני המגורים עצמם כווקף.³⁷ קברו של זה האחרון נמצא בשטח ההקדש.³⁸ נראה כי שני שטרי ההקדש המקוריים אבדו, אך בשנת 1630 ניתן פסק-דין של הקאדי המקומי, שאישר את מהותם בהתאם לפרוצדורה הדרושה של בית הדין השרעי.³⁹ קביעה זו נתקבלה הן על-ידי דו"ח החקירה שנמסר בנייר הלכן הבריטי מנובמבר 1928 (CMND. 3229), על-ידי דו"ח ועדת SHAW משנת 1929 (CMND. 3530), והן על-ידי דו"ח ועדת החקירה המיוחדת משנת 1930.

על פי דת האיסלאם, נכס שמוקדש למטרת צדקה באופן פורמלי, על פי שטר הקדש, ("וקפיה"), יישאר לעד בצורה של הקדש. אין זה אומר שהנכס הופך להיות קדוש בעצמו, (אלא אם כן נאמר כך בווקפיה), אלא שכל פירותיו ישמשו למטרה המפורטת בווקפיה. ובנוסף, במילים של החוקר רייטר,

משמעות המונח וקף היא, שמהרגע שההקדש נכנס לתוקף נעצרה כל פעולה של העברת זכויות קבועות בנכס שהוקדש כווקף, כגון: העברת בעלות או חזקה, החכרה ארוכה, משכון או שעבוד אחר של הנכס, זולת מסירת הנכס בהשכרה לתקופות קצרות לשם הפקת פירות ממנו. את הכנסות הנכסים יש להוציא למימון מטרות, שקבע המקדיש בשטר ההקדש...⁽⁴⁰⁾

מקור אחר מציין את האפשרות שהקדש יומר בהסכמה לנכס אחר, שהוא יהפוך להקדש, בתנאי שהסכום שניתן בתמורה להמרה משקף את ערך הנכס, לפחות. ⁽⁴¹⁾ במילים אחרות, עצם העובדה שהיה קיים, עד 1967, הקדש מוסלמי ברחבת הכותל הנוכחית, אינו בהכרח הופך את האיזור למקום קדוש לאיסלאם.

ואומנם, טוענים המוסלמים כי מקום קדוש לאיסלאם אכן קיים באזור רחבת הכותל, בנפרד מענין ההקדשים שקיימים שם. המקום איננו מוגדר במדויק, על פי המקורות שנבדקו. ⁽⁴²⁾ מדובר במקום שבו מוחמד (או המלאך גבריאל) קשר את חית-הפלא אל-בוראק, בעת שעלה השמימה מחרם אל-שריף, בנסיעה הליכית המצויינת בסורה 17 בקוראן. כידוע, הקוראן אינו מציין את ירושלים או את חרם אל-שריף כיעדו של מוחמד; אלא, מדובר ב"מסגד הרחוק". פרשנותם של אנשי דת מוסלמים לאורך המאות (וכנראה החל מהמאה השביעית) מייחסת את האירוע למקומות אלה. ⁽⁴³⁾ ובכן, לפי המסורת המוסלמית, קשר מוחמד את אל-בוראק לכותל המערבי.

בעדות הפורמלית שהגישו המוסלמים לוועדת הכותל בשנת 1930, ⁽⁴⁴⁾ נטענו מספר טענות בנוגע לקדושת הכותל המערבי לאיסלאם. ראשית כל, הכותל עצמו מכונה בעדותם "אל-בוראק". הוא מתואר כחלק אינטגרלי של חרם אל-שריף, מקום שהוא ללא ספק קדוש למוסלמים. שנית, נאמר כי שני חלקי האתר (אל-בוראק וחרם אל-שריף) הינם בגדר אווקאף שהוקדשו כמקומות קדושים באופן ספציפי בשטרי ההקדש, ושאין לשנות את מעמדם. שלישית, נטען כי רחבת הכותל אינה אלא מעבר משכונת המוגרבים אל מסגד אל-בוראק (מסגד שהוקם בשנת 18__ בחלק הדרומי של הכותל, באיזור שער המוגרבים), ומשם אל חרם אל-שריף. בסיכום, טענו המוסלמים בפני ועדת החקירה כי לכותל ולרחבתו יש מעמד של מקום קדוש בדת האיסלאם. ⁽⁴⁵⁾

הוועדה דחתה את הטענות המוסלמיות האמורות, לפיהן הכותל קדוש לאיסלאם כשעצמו (לפחות, לגבי החלק שבו התפללו היהודים באותן השנים); אך היא קיבלה את קביעת מעמד הכותל והרחבה הסמוכה כנכסי וקף. ⁽⁴⁶⁾

מסקנה זאת נראית הן מאוזנת והן נכונה לאור הראיות המשפטיות שהוגשו לוועדה והמציאות שהיתה קיימת. אך חשוב לציין כי השינוי הבסיסי שחל בשנת 1967 ושהביא להחלת המערכת המשפטית הישראלית במזרח ירושלים שינה גם את מעמד האווקף על שמותיהם של אפדל ואבו-מידיאן, לפחות מבחינת הדין הישראלי שחל גם היום. ביוני 1967, שני ההקדשים הופקעו לצורך בניית רחבת הכותל, במימדים המוכרים היום. ⁽⁴⁷⁾

למיטב ידיעת המחברת, הטענה של המוסלמים כי הכותל המערבי, או חלק ממנו, הוא מקום קדוש לאיסלאם, עומדת בעינה, למרות שאין לה ביטוי מעשי כיום.

(3) בנצרות

הכותל המערבי אינו מהווה מקום קדוש לנצרות המסורתית.⁽⁴⁸⁾ התפיסה ההיסטורית של האתר כ"כותל הדמעות" (THE WAILING WALL) של היהודים היווה בעבר מעין סמל עבור הנצרות של תבוסת היהודים ונצחון הנצרות בעולם: הרי, נחרב בית המקדש של היהודים, וכעת הם נאלצים לבכות ולקונן את חורבן הבית ועברם הרחוק כעם נבחר.⁽⁴⁹⁾ ואומנם, מאז איחוד העיר ירושלים ב-1967, פיתוח רחבת הכותל, והקמת מערכת יהודית-ישראלית סביבו, ישנם נוצרים שרואים בכותל סמל של "היהדות החדשה", החזקה, שחזרה לעברו המפואר של העם היהודי וחדשה אותו. יתרה מזו, קיימת תופעה בשנים האחרונות של הזדהות מצד כתות נוצריות מסויימות, ונוצרים אינדיבידואליים, עם העם היהודי ועם הקשר החדש בין נצרות בת-זמננו, ויהדות בת-זמננו, באמצעות עליה לרגל לכותל ועריכת תפילות שם.^(49.5)

מענין לציין כי בתקופות מסויימות במשך השלטון המוסלמי בירושלים, נאסר על נוצרים בכלל, ועל נוצרים בפרט, להתקרב לאיזור הכותל המערבי; וזאת למרות שהזכות ניתנה ליהודים (תמורת תשלום מס מסויים).⁽⁵⁰⁾ כך, בשנת 1655, כתב הקראי משה ירושלמי, שצוטט לעיל, כי "...ליד הכותל המערבי הקימו הערבים בית תפילה והקיפוהו חומה... שלא יכך אדם [נוכרי] לשם. אבל ליהודים נותנים ללכת...".⁽⁵¹⁾

(4) סיכום גישותיהן של דתות ארץ ישראל לכותל

במבט הכולל, ניראה כי לכל אחת מדתות ארץ ישראל קיים יחס משלה לכותל המערבי. הגישה לכותל משתנה מדת לדת, ובהדרגתיות קדושה מסויימת. ליהודים, האתר מהווה מקום קדוש כקיר התמך לחר הבית, הקרוב ביותר לקודש הקודשים, וכמקום הקדוש השני בחשיבותו ליהדות אחרי הר הבית עצמו. המוסלמים מכבדים את הכותל בכינוי "אל-בוראק", כמקום קשירתו של חיית-הפלא של מוחמד, וכמקום הימצאותם של שני הקדשים דתיים. לנצרות המסורתית והמודרנית אין תפיסה של הכותל כמקום קדוש לכשעצמו, אלא ניראה כי קיימת קביעת עמדה כלפי העם היהודי באמצעות הזיקה למקום הקדוש ליהודים, בין אם זאת עמדה שלילית או חיובית.

מובן כי כל אחת מהגישות הדתיות הנזכרות לעיל השתנתה לעורך המאות; וכפי שניראה בהמשך, בהתאם למאזן הכוחות הפוליטיות בירושלים.

(ג) הגדרת המושגים "מקום קדוש" ו"סטטוס קוו דתי", ויישומם לכותל ורחבתו

שני המושגים "מקום קדוש" ו"סטטוס קוו דתי" עומדים בבסיס הניתוח של עבודה זו, ולכן חשוב להגדירם. למרות שלא קיימות הגדרות משפטיות קבועות למונחים הללו, ניתן ללמוד ממספר מקורות על משמעויותיהם של מונחים אלה.

(1) "מקום קדוש"

"מקום קדוש" הינו מושג דתי, כאשר סיווג אתר מסויים כמקום קדוש יכול להצמיח תוצאות חילוניות-משפטיות בהקשרים מסויימים. בדרך כלל, מקום קדוש נמצא באתר שבו התרחש אירוע דתי מסויים, או שמיוחסת למקום תכונה דתית מסויימת. יש קשיים במציאת הגדרה משפטית של המושג "מקום קדוש", אך לגבי הכותל, שני מקורות עשויים לסייע: ראשית, המשפט הבינלאומי הפומבי, שמתייחס לסוגיה בהיבט השוואתי; ושנית, הדין הישראלי, שנוגע ישירות למעמד הכותל כמקום קדוש.

הגדרה כללית של מקום קדוש במשפט הבינלאומי הפומבי עומדת על מספר תכונות של האתר: מיקומו הגיאוגרפי; תחושת בני-הדת שמכבדים את המקום כקדוש; וקביעת כללים שונים על ידי מנהיגי הדת לגבי התנהגות נאותה במקום. כך, למשל, מגדיר ה-Encyclopedia of Public International Law:

Holy places or sacred places are geographically determined localities to which one or more religious communities attribute extraordinary religious significance or consider as subjects of divine consecration...the entry to or touching of holy places may be connected to rights or duties of the members of the communities concerned or to restrictions and sanctions for non-members. Within the area of a holy place the competence of the local secular authority may be restricted. Holy places may be of juridical importance within the protecting state as well as between states.⁽⁵²⁾

זכויות שניתנות לבני-הדת במקום הקדוש עשויות לכלול את זכות המקלט (ASYLUM); חופש הגישה וחופש הפולחן; ניהול המקום באופן עצמאי, ללא התערבות ממלכתית; ולעתים חסינות מפני כניסת כוחות משטרה או כוחות

חילוניים-ממלכתיים אחרים לתוך האתר הקדוש.⁵³

כפי שהזכרנו לעיל, "מקום קדוש" אינו מוגדר בחקיקה הישראלית לכשעצמו; למרות שמספר דברי חקיקה כוללים התייחסות למושג זה, מבלי להגדירו.⁵⁴ כמו כן, לא הגדירה הכנסת אף פעם אלו אתרים ייחשבו מקומות קדושים, לצורך תחולת דברי החקיקה האמורים.⁵⁵

עם זאת, הבעיה היא תיאורטית בלבד ביחס לכותל המערבי ורחבתו, שנכללו באופן ספציפי בהגדרת מקומות קדושים ליהודים, בסעיף 1 לתקנות בשם זה משנת 1981. שם, בכותרת "הגדרות", נקבע:

1. בתקנות אלה
"מקומות קדושים" - הכותל המערבי ורחבתו, ...
והמקומות הקדושים ליהודים לפי הרשימה
שבתוספת.⁵⁶

יצוין כי לא מדובר בהגדרה תכנית-מהותית, אלא בקביעת רשימת אתרים, שניתן להרחיבה ולצמצמה לפי הצורך.⁵⁷ התקנות ממשיכות וקובעות את המותר והאסור במקומות קדושים ליהודים (כולל הטלת עונשים פליליים על הפרת ההסדר המשפטי שנקבע), ומורות על מינוי ממונה על המקומות הקדושים ליהדות וסמכויותיו.

במספר הזדמנויות, התייחס בית המשפט העליון לבעיה של קביעת הגדרה שיפוטית של מקום קדוש. המרכיבים שיש לקחת אותם בחשבון, על פי קביעת בית הדין הגבוה לצדק, כוללים כתבי-דת ומסורת עממית.⁵⁸

המשמעות **משפטית** של קביעת מקום קדוש היא רבה. על פי חוק השמירה על המקומות הקדושים, משנת 1967:

המקומות הקדושים יהיו שמורים מפני חילול
וכל פגיעה אחרת ומפני כל דבר העלול לפגוע
בחופש הגישה של בני הדתות אל המקומות הקדושים
להם או ברגשותיהם כלפי אותם המקומות.⁵⁹

החוק מוסיף וקובע עונשים על הפרת הוראה זו.

מערכת הדינים המהותית שחלה על הכותל כמקום קדוש תידון בפרק V להלן.

בסיכום, נראה כי הגדרת מקום כקדוש על ידי המערכת המשפטית בישראל היא ענין גמיש, שמתבססת על מסורת בני-הדת עצמם. ההגנות שניתנות למקום קדוש

בחוק הישראלי הן כוללניות, וחלות על כל המקומות הקדושים של כל הדתות במידה שווה.

(2) הסטטוס קוו הדתי

המונח "סטטוס קוו דתי" רכש משמעות מיוחדת בהקשר הישראלי-ירושלמי בכלל; ויש לו מימדים ספציפיים לגבי הכותל המערבי, בפרט. למרות שלא קיימת הגדרה מדויקת של "סטטוס קוו דתי", ניתן ללמוד את משמעותו על סמך השימוש ההיסטורי במושג זה. לנסיון זה להגדיר את הסטטוס קוו הדתי בירושלים,

... יש משמעות מעשית חשובה, בכך שזכויות וכללי התנהגות מסויימים הזוכים להיכלל בסטטוס-קוו רוכשים מעין חסינות מפני שינויים, דבר הרצוי לגורמים מסויימים במערכת שחשים כי מצב הדברים ברגע נתון עומד לטובתם ועל כן יש לחסנם מפני שינויים עתידיים.⁽⁶⁰⁾

נראה כי השימוש הראשון במונח זה היה בהסכם ברלין, שנחתם בין מדינות אירופה הנוצרית ובין הקיסרות העות'מנית, בסיום המלחמה בין רוסיה ותורכיה (בתמיכת הראשונה ע"י צרפת ואנגליה), ביום 13.7.1878. סעיף LXII של אותה האמנה הזכיר את החובה של השער העליון לשמור על זכויות דתיות במקומות הקדושים לנצרות בירושלים ובארץ הקודש, כפי שהן היו עד אז, בקביעתה כי:

"...no alterations can be made in the status quo in the holy places".⁽⁶¹⁾

הכוונה בסעיף זה היתה לשורה של צווים ממלכתיים, או "פירמנים", שניתנו במשך תקופת השילטון העות'מני באיזור (מאז 1517), בענין מאזן הכוחות באתרים הקדושים לנצרות.⁽⁶²⁾ כידוע, לזרמים השונים של הנצרות שנמצאים בירושלים יש טענות שונות, ולעתים מתנגשות, במקומות הקדושים לנצרות בעיר.⁽⁶³⁾

הסטטוס קוו שגובש במהלך השנים של שליטה עות'מנית בירושלים נועד לסדר את הזכויות והחובות של כל כת, נציגיה וצלייניה, באתרים הללו. לעתים הסטטוס קוו קבע חלוקה פרטנית של אתר דתי מסויים, כגון בכנסיית הקבר.⁽⁶⁴⁾ במקרים אחרים, הסטטוס קוו קבע חלוקה בין הכתות על פי זמנים בשימוש המקום, כגון בתפילות בכנסיית המולד בחג המולד.⁽⁶⁵⁾

עקרונות הסטטוס קוו הדתי, חלו במקור בין הרשויות העות'מניות לבין הכתות הנוצריות. הם התבססו על הנחת-היסוד של מתן אוטונומיה דתית יחסית רחבה לנוצרים וליהודים על ידי השלטונות העות'מנים בירושלים, להיות בני

דתות אלו "עמי הספר" (דימי, בערבית), שהם בעלי זכויות מסויימות בדת האיסלאם.⁶⁶ עקרונות הסטטוס קוו כללו חופש הגישה של בני הדת המוגנים למקום הקדוש להם, מידה מסויימת של חופש פולחן, איסור על פגיעה בזכויות אלו על ידי אחרים, ועוד.⁶⁷ העקרונות הובטחו במספר פירמנים שהוצאו על ידי השולטן באיסטנבול או על ידי הקאדי המקומי, לאורך השנים.⁶⁸ עקרון כללי חשוב, שנקבע בפירמן משנת 1853, הוציא את כל הסכסוך שהיה קשור למקומות הקדושים מבתי המשפט המקומיים בירושלים, והפקיד את פתרונו בידי הרשות המבצעת.⁶⁹ צעד זה ננקט על ידי רשויות המנדט הבריטי בשנת 1924;⁷⁰ ועל ידי הכנסת בחקיקת חוק יסוד: הממשלה.⁷¹

במאה ה-19, כאשר החלה הקהילה היהודית בירושלים לנסח את דרישותיה הדתיות בצורה תוקפנית יותר כלפי השלטונות (בגלל סיבות שיפורטו בפרק הבא), המושג "סטטוס קוו" אומץ גם על ידיה, במיוחד לגבי מנהגי היהודים בכותל המערבי. כפי שנראה בפרקים II ו-III, נשמעה טענה יהודית בשלהי האימפריה העות'מאנית בירושלים, ולאורך התקופה של המנדט הבריטי, כי קיים סטטוס קוו דתי בכותל המערבי ובסביבתו אשר מבטיח זכות גישה לאתר, מעין חופש תפילה ופולחן, ומרכיבים נוספים.

לקראת קביעת "הגדרת עבודה" של המונח סטטוס קוו, חשוב להסביר כי למושג יש היום משמעויות שונות שתלויות בהקשר שימושו. ההגדרה הצרה יותר מתייחסת למכלול הזכויות, חסינויות וחובות שנובעות מהשימוש במקומות קדושים ספציפיים כשעצמם. היא כוללת, למשל, את החלוקות המסורתיות בין נכסיהן של כתות נוצריות בכנסיות משותפות. לדעת המחברת, ההגדרה הצרה כוללת גם את חלוקת הזכויות בכותל המערבי ורחבתו בין יהודים ומוסלמים עד ליוני 1967 (הן זכויות קניניות והן זכויות רוחניות), ענין שמהותו ותוכנו יפורטו בהמשך המחקר.

ההגדרה הרחבה של המושג סטטוס קוו "...מתייחסת לכל ההסדרים והנוהגים הקיימים במערכת הבינדתית בירושלים: הן באשר ליחסים שבין העדות הדתיות השונות לבין השלטון והן ליחסים שבין העדות הדתיות לבין עצמן..."⁷²

במחקר זה, אנו נתמקד בסטטוס קוו בכותל המערבי וברחבתו כדבר שההגדרה הצרה שנזכרה לעיל יותר הולמת אותו, מאשר ההגדרה הרחבה. וזאת מאחר והזכויות, חסינויות וחובות הקשורות לכותל נובעות ישירות מהיותו אתר קדוש מוחשי ומצומצם. לדעתנו, תכונות הסטטוס קוו הוגדרן בצורה מדויקת מאוד על ידי פירמנים בתקופת השלטון העות'מאני בירושלים. כמו כן, הבירורים שנעשו בחסות המנדט הבריטי בין 1922-1948 לא שינו דבר במתכונת המסורתית של השימוש

בכותל על ידי יהודים, אלא רק הבהירו והאירו אותה. מאידך, היחסים המורכבים בין הקהילה היהודית והמושלים השונים בעיר לאורך הדורות (וכמו כן, היחסים בין הקהילות היהודית, הנוצרית והמוסלמית) הם יותר ענין היסטורי, שנוגע רק באופן אינצידנטלי במעמד הכותל, מאחר והסטטוס קוו "הצר" היה כה מוגדר ומדויק.

בסיכום, עלינו לציין כי מקור המונח "סטטוס קוו" היה אומנם עותומני, בהתייחסותו למעמד המקומות הקדושים לנצרות בירושלים תחת שלטון מוסלמי. כפי שהוסבר לעיל, בסוף המאה ה-19 החלו מנהיגים יהודיים להיזקק למונח זה גם הם, בעיקר על מנת להדגיש את קיומן של זכויות וחסינויות של יהודים בכותל המערבי וסביבתו. טענת הסטטוס קוו נשמעה גם במהלך המנדט הבריטי, בראש ובראשונה כבסיס להתנגדות מוסלמית לאורך התקופה הזאת לשימוש הכותל על ידי יהודים בצורה שלדעתם של המוסלמים, חרגה מהמוסכמים.

(ד) הצגת התזה של מחקר זה

אנו ננסה לבחון במחקר זה את התזה כי, לאחר יוני 1967, כאשר השליטה המשפטית בכותל ורחבתו הגיעה לידי הכנסת של מדינת ישראל; אין יותר רלוונטיות למושג "סטטוס קוו" בכותל המערבי. הפקעת נכסי הווקף על ידי מדינת ישראל, בהתאם לדרישות הדין, ביטלה כל תביעה מתחרה של נציגי האוּנוּקאָפּ אפדל ואבו-מידאן, לפחות מבחינת המערכת המשפטית הישראלית. תביעת המוסלמים כי הכותל הוא מקום קדוש לאיסלאם נדחתה על ידי ועדת החקירה של 1930, במישור המשפטי; מעשית, התביעה לא נשמעת היום (למרות שאין סיבה לשער שהיא נשכחה).¹²⁵ ולבסוף, חקיקת חוק השמירה על המקומות הקדושים, תשכ"ז-1967, ותקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, התשמ"א-1981, הפכו את הנושא של זכויות, חסינויות וחובות בכותל מענין של סטטוס קוו (קרי, מסורת) לענין מוגדר ופורמלי שבגדר המשפט הפוסיטיבי הכפופה לעקרונות המשפטיים הכלליים שחלים במדינת ישראל.

פרק II. ההיסטוריה של זכויות דתיות בכותל המערבי וסביבתו לפני המאה ה-20

(א) מתקופת בית שני ועד הכיבוש העות'מאני בשנת 1517

אמנם המקורות ההיסטוריים מתקופה זו הם דלים, אך ניתן לשרטט את הקווים הכלליים של מקומו של הכותל המערבי וסביבתו בחיי היהודים עד לייסוד האימפריה העות'מאנית בשנת 1517. חשוב לציין כי המקורות שקיימים מצביעים דווקא על העדר מנהג קבוע של יהודים בכותל המערבי וסביבתו, לאורך המאות. הסיבות לאי-קיומה של מסורת קבועה בתקופה זו הן מגוונות, ונעמוד כעת על חלק מהן.

עד למאה ה-16, כפי שנאמר בפרק I לעיל, נהגו יהודים לקונן ולבכות את חורבן הבית, וגם לערוך תפילות, במקומות שונים בסביבת ירושלים, אך לא נכלל בתוכם הכותל המערבי כמקום תפילה קבוע. מלבד שתי התקופות בהן נאסר על היהודים להיכנס לירושלים או לסביבת הר הבית (במאה ה-2, תחת שלטון רומאי; ובין 1099-1190, בזמן שהצלבנים השתלטו על העיר), נראה כי שליטי העיר אפשרו ליהודים לקיים פולחן דתי באתרים אחרים בעיר ובסביבת הר הבית. אתרים אלה כללו את הר הזיתים;⁷³ שער הרחמים בצד המזרחי של העיר;⁷⁴ שערי חולדה בדרום;⁷⁵ וקבר שמואל הנביא.⁷⁶ יש שמוסיפים לרשימה זאת את הר ציון.

רק מקור אחד מתייחס לאפשרות שיהודים התפללו במערה הנמצאת על יד שער ברקלי, בתוך הכותל המערבי, בתקופה מוקדמת זאת. כך כותב Peters:

"...(o)nce the Fatimids took Jerusalem in A.D. 970, the Jews were permitted to take up their devotions at that mysterious "inner altar of the sanctuary at the Western Wall"...where was this place?...a [...] likely possibility, since there are frequent references in the pre-Crusader Jewish sources to a cave which served as a synagogue somewhere near the Haram, is an underground chamber within the western platform wall. It stands behind what is now called Barclay's Gate..."⁷⁷

הר הבית עצמו הפך למקום קדוש לאיסלאם במאה ה-7. כאשר הובסה הקיסרות הביזנטית, ששלטה במקום מאז ראשית המאה ה-4, החל הכליף עומר בבניית מסגדים ובניינים אחרים על הר הבית. במהלך המאה השביעית, הוקמו כיפת הסלע ומסגד

אל-אקסה, ואומץ הכינוי הערבי-מוסלמי "חרם אל-שריף". כניסת אנשים לא-מוסלמים לשטח זה נאסר.¹⁷

במאה ה-12, יש לזכור, הוקם ההקדש המוסלמי על שם אפדל באיזור הכותל, ובשנת 1320 נוסד הווקף על שם אבו-מידאן, בסמוך לכותל המערבי ורחבתו היום. עובדות אלו הוסיפו לקשים הכרוכים בהפיכת הכותל המערבי למקום קדוש ליהודים, אפילו אם היו נסיונות לעשות כן בתקופה זו, דבר שאין לגביו ראיות מוצקות. כך נראה כי יש לקבל את המסקנה כי, "במקורות של היהודים בירושלים, בתקופה של למעלה מ-1,400 שנה אחרי החורבן, מדובר הרבה על דבקותם במקום הקדוש שאין הם יכולים לדרוך עליו, ועל תפילות והשתחויות מולו, אך אין הכותל המערבי מובלט במיוחד".¹⁸

העדויות המוצקות הראשונות שקושרות בין היהודים ובין הכותל המערבי כמקום תפילתם מתחילות להודיע, אם כן, בתחילת ימי הקיסרות העות'מנית בעיר, ובואם של גולי ספרד: כלומר, בחלק הראשון של המאה ה-16.

(ב) זכויות דתיות ואחרות בכותל ובסביבתו במשך עיקר תקופת הקיסרות העות'מנית (1517-1817)

(1) נקודת המוצא: מעמד היהודים בירושלים כאחד מעמי-הספר בחסות האיסקלאם (אהל אל-דימה)

ראוי להסביר כי ליהודים שחיו תחת שלטון מוסלמי, ובמיוחד בתקופה העות'מנית, ניתן מעמד משפטי מיוחד, בתור אחת משלוש הדתות המונותיאיסטיות ששייכות לשלשלת ההיסטורית של התפתחות האיסקלאם.¹⁹ מעמד מיוחד זה ניתן גם לקבוצות נוצריות שחיו תחת האיסקלאם. בירושלים, יחס מיוחד זה בין השלטון המוסלמי ובין בני-החסות היהודיים והנוצריים הובלט, לאור העובדה שעלוש הדתות חיו זו לצד זו בעיר שקדושה לשלושתן.

מעמד הדימים באיסקלאם מתבסס על תפיסה תיאולוגית איסלאמית שנובעת מימיו הראשונים בחצי-האי ערב. בנוסף, הקשר בין הדת המתפתחת ובין שבטים יהודיים ונוצריים בסביבה הקרובה קבעו דפוסי התנהגות הדדיים, שהיוו מעין תקדים לדורות הבאים. בהכללה, אפשר להצביע על מספר מרכיבים של היחס אל בני-חסות באיסקלאם.²⁰

ראשית, הנחת-יסוד היא שבני-החסות הם נחותים במעמדם כלפי מוסלמים, מאחר והם סירבו לקבל את דבר הנביא. עם זאת, האיסקלאם מעניק להם מידה

מסויימת של אוטונומיה פוליטית, תרבותית ודתית, בתנאי אחד חשוב: עליהם לשלם מס גולגולת, הנקרא ג'יזיה, לשליט המוסלמי שמעניק להם חסות. וזאת, כנראה, במקום מילוי החובה המוטלת על הנתין המוסלמי להתגייס לצבא האיסלאם.⁽⁸²⁾

מסמך חשוב אשר מפרט את המרכיבים של מעמד הדימה באיסלאם, מיוחס לכליף השני, עומר. המסמך, המכונה "ברית עומר", הוא לכאורה מכתב שנשלח מנוצרים בסוריה אל עומר, אך התנאים שבו ייושמו לאחר מכן בכל מצב שבו התגוררה קהילה של דימים תחת חסות האיסלאם.⁽⁸³⁾ ברית עומר קובעת, בין השאר, כי דימים ימנעו מבניית מוסדות דת חדשים ומשיפוצם כלא אישור ממלכתי; שלא ילמדו את ספר הקוראן ליכדיהם; שלא יתקיימו טקסים דתיים בפומבי, בצורה שתפריע למוסלמים; שיבידילו בינם לבין המוסלמים על ידי התלבושת שלהם; שלא ישאו נשק; ושלא יבנו בתים גבוהים יותר מאלה השייכים למוסלמים.⁽⁸⁴⁾

מלומדים הטילו אמנם ספק באמיתות הברית הנ"ל; רובם מקבלים אותה כסיכום ההגבלות המשפטיות, הדתיות והחברתיות שהמוסלמים ראו לנכון להטיל על בני-חסותם.⁽⁸⁵⁾

מבלי להיכנס לפירוט-יתר לגבי מעמד הדימים היהודיים בירושלים במהלך הקיסרות העות'מנית, ניתן להדגיש מספר נקודות רלוונטיות, כדלהלן:

(א) היהודים בירושלים (כמו גם הנוצרים) נאלצו להתלבש בצורה אופיינית לקהילה, על מנת שלא "להתחזות" כמוסלמים;

(ב) חופש דת ופולחן יחסי ניתנו ליהודים, בתנאי שהקהילה שילמה את מס הג'יזיה השנתית;⁽⁸⁶⁾

(ג) השלטונות המוסלמים התייחסו ליהודים (כולל הקראים) כאל קבוצה חברתית אחת וייחודית (תאיפאת אל-יהוד). לכן, ניתנו הטבות והוטלו עונשים באופן קולקטיבי, בעיקר.⁽⁸⁷⁾

(ד) כעקרון, נאסר על היהודים מלבנות מוסדות דתיים חדשים או לשקם מוסדות קיימים, מבלי אישור מראש של המושל.⁽⁸⁸⁾

(ה) האוטונומיה הקהילתית שניתנה ליהודים בירושלים איפשרה ניהול עצמי של בתי-כנסת, בתי-קברות, מוסדות שחיטה וכשרות, הקדשים דתיים, ובית-דין מוסמך על ידי השלטונות שפסק בהתאם להלכה היהודית בלבד במגוון רחב של סוגיות.⁽⁸⁹⁾

לקהילה היהודית בירושלים היה מנגנון מנהיגות דתית ומנהלית מורכב, שעמד ביחסים שוטפים עם המוסדות המוסלמיים.⁹⁰ סכסוכים שהתעוררו (בענייני דת או בעניינים אחרים) הובאו בדרך כלל בפני המנהיגים המקומיים, אך במקרים חריגים המנהיגות היהודית עקפה את האנשים המקומיים ועתה ישירות לשולטן באיסטנבול.

מבלי לצייר תמונה ורודה מדי לגבי היחסים בין הקהילה היהודית והשלטון העות'מני בין 1517-1917, אפשר להצביע על המעמד המיוחד (והמוגדר היטב במישורי החברה והמשפט) של היהודים כבני-חסות; על הכרת השלטון ביחס היהודי אל ירושלים כעיר קדושה; ועל מידה מסוימת של חופש דת ופולחן שניתנה במקומות מוגדרים כגון בתי-כנסת, בתי-קברות ומוסדות כשרות.⁹¹

(2) יצירת הסטטוס קוו הדתי בכותל ובסביבתו

כפי שראינו לעיל, בתחילת המאה ה-16 תכנן אדריכל החצר של סוליימן המפואר, סינאן, את "רחבת הכותל" שלו, על מנת לספק צרכים דתיים של היהודים בירושלים, בני הברית החדשים של סוליימן.⁹²

באותם ימים החלו להוצר מסורותיו של הכותל המערבי. עתה, יותר מאשר קודם לכן, החלו רבים לטוות את הקשרים בין הכותל המערבי הזה ובין כתלו המערבי של המקדש ולזהות את הכותל המערבי של המקורות עם הכותל המערבי של הר-הבית. היה זה על מנת לחבב את הכותל ולהפכו למקום הקבוע והמוכר כקדוש ביותר על עם ישראל. מאז החל הוא לכבוש מעמד גם בספרות ובאומנות היהודית. נמצא אותו מעטרת כתבי יד יהודיים, הגדות של פסח, עיטורי סוכות, ועוד.⁹³

רחבת הכותל של סינאן היתה אומנם קטנה מזו שקיימת היום (22 מ' x 3 מ'), אך היא תוכננה במפורש כאתר תפילה ליהודים.⁹⁴ קירות אבן נבנו סביב הרחבה, על מנת לבודד אותה משכונת המוגרבים (וקף אבו-מידיאן) הצמודה.

מה נהגו היהודים לעשות באותה רחבה שנבנתה עבורם על ידי השלטון העות'מני? מעדויותיהם של עולי-רגל יהודיים (ולא יהודיים), ניתן לקבל תמונה חלקית של הנוהג במקום בתחילת התקופה העות'מנית.

נראה כי, בנוסף להשתחויות לקינות, נערכו גם תפילות במקום. המקורות הראשוניים אינם מדברים על תפילות יומיומיות מסודרות, אלא על תפילות בשבת, בחגים, ובראשי חודש.⁹⁵ מקור אחד מספר על הבאת ספר תורה לכותל לצורך

תפילת גשם מיוחדת, אך הדבר מסופר בצורה של אגדה מן העבר, ואין לבטוח בו כראייה של התנהגות בפועל.⁽⁹⁶⁾

ממקורות מאוחרים יותר, אפשר להבחין גם בדברים שהיו אסורים בכותל המערבי. העקרון המנחה היה, כנראה בהתאם לרוח ברית עומר, שאסור היה להציב דברים קבועים או חדשים באתר, מעבר למה שנבנה על ידי סינאן. כך, למשל, היה אסור להקים במת תפילה; ספסלים; מחיצות קביעות; גגות להגנה מפני שמש, רוח או גשם; או אבזרים דומים.⁽⁹⁷⁾

בסיכום, נראה כי במקור הכותל המערבי ורחבתו נתפשו כאתר קדוש ליהודים, אך לאו דווקא כמקום תפילה קבוע, במובן של בית-כנסת. עולי-רגל יהודיים ויהודים מקומיים פקדו את המקום באופן סדיר, אך לא נראה שנערכו שם תפילות ציבוריות או קבועות; אף לא שיעורי תורה. על פי המקורות שנבדקו, הכותל ורחבתו שימשו כמקום קדוש לשיחה בין אדם ושמיים, ולאו דווקא כאתר תפילה ציבורית. אין זה ברור אם מדובר בקביעה פנימית של הקהילה היהודית בירושלים בזמנו, או שמא היה מעין איסור במשתמע מצד השלטון המוסלמי.

בנוגע להעדרם של פירמנים מלכותיים מהתקופה הזאת, המבטיחים ליהודים זכויות תפילה ברחבת הכותל, כותב לונג בשנת 1911:

מעולם לא היה בידי ראשי העדה [היהודית] מאמר מלך או רשיון מיוחד להתפלל במקום הזה [הכותל]. ואין להתפלא על הדבר כי לא הוצרכו לזה, שמעולם איו עין מושלמים צרה בהמתפללים וביחוד לאל השמיים האל היחיד והמיוחד שגם הם מאמינים בו, ולכן לא הניאו אותנו מלעמוד ולהתפלל במקום זה כאות נפשנו...⁽⁹⁸⁾

הפירמנים המלכותיים החלו להיזרש על ידי היהודים, ולקבל חשיבות מיוחדת, בשלהי הקיסרות העות'מנית. במאה ה-19, החמירו הסכסוכים סביב זכויות היהודים להתפלל בכותל, מסיבות שייפרטו בהמשך. לפניכן, בשלוש מאות השנים הראשונות של שליטה עות'מנית בירושלים, נוצר סטטוס קוו דתי בכותל על סמך ההתנהגות בפועל של יהודים מוסלמים ונוצרים, בהתאם להבנות בלתי-פורמליות בין הקהילה היהודית והממשל.

(ג) שינויים בסטטוס קוו לקראת סוף התקופה העות'מנית (1818-1917)

התהליך של חידוד הסטטוס קוו שחל בכותל המערבי בשלהי התקופה עות'מנית בירושלים, הוא משמעותי ביותר. ההתנהגות המותרת והאסורה ליהודים במקום הקדוש להם הופכת להיות נושא בעל עניין רב אצל שתי אוכלוסיות: היהודית והמוסלמית. הסיבה לכך היא המתיחות ההולכת וגוברת בין אוכלוסיות אלה בירושלים של המאה ה-19. מצד אחד, מספר התושבים היהודיים בירושלים עולה בשיעורים גדולים במאה הזאת, לעומת מספרי האוכלוסיה הערבית; ודרישתם של אותם היהודיים - - ביניהם יותר ויותר אשכנזים - - להתפלל בכותל באופן חופשי, הופכת לדרישה מפורשת ומתמדת. מאידך, חולשתם של המנהיגים העות'מניים, הן בירושלים והן בשאר האמפריה, מורגשת מאוד דרך ההשפעה החזקה של מדינות אירופה על מנהיגי האמפריה. זאת המאה שבה נפתחות בירושלים קונסוליות, סוכנויות דואר, ומוסדות זרים רבים; ושבה הנוכחות האירופאית בעיר מורגשת מאוד כתוצאה של מגעים דיפלומטים מוגברים בין מדינות אירופה והשער העליון. בעשור השלישי של המאה ה-19, כאשר ירושלים היתה בשליטת המנהיג המצרי מוחמד עלי, (1840 - 1831) החלה ליברליזציה ומודרניזציה כלליות בעיר. (99)

נטיות אלו המשיכו לאחר 1840, כאשר העות'מנים חזרו לשלטון בסיועם של מדינות אירופה המערבית. בחלק השני של המאה ה-19, הוכנסו למערכת המשפטית העות'מנית מספר רפורמות בתחום זכויות האזרח, המכונות תנזימאט. בפירמן מלכותי משנת 1856, למשל, ניתנו זכויות אזרחיות שוות לנוצרים וליהודים, אהל-אל דימה של העבר (100). מבין זכויות אלו, ניתנו זכויות מסויימות בתחום חופש הדת, כולל חופש הפולחן. מובן כי היה קיים פער בין אות התנזימאט וביצועו בכל האמפריה. אך המגמה הכללית של המנהיגות העות'מנית היתה ברורה: לשפר את מעמד הקהילות באמפריה שהיה להם קשר עם המעצמות האירופאיות.

כתוצאה משתי ההתפתחויות הנדונות במאה ה-19 (דהיינו, גידול באוכלוסיה היהודית ופתיחות לנורמות אירופאיות), החלו היהודים בתהליך בלתי-פורמלי לבירור זכויותיהם בכותל המערבי ובחבתו.

נראה כי היהודים המשיכו לשלם אגרה שנתית לשלטונות תמורת השימוש בכותל, עד סוף ימי האמפריה (101). השימוש במקום הקדוש נהיה אינטנסיבי יותר עם הזמן, ועם גידול האוכלוסיה היהודית, כפי שנראה כעת.

בתחילת המאה ה-19, נדרשו היהודים להשיג אישור מפורש מהשלטונות העותומנים על מנת לערוך תפילה בכותל. האישור ניתן באופן שגרתי. (102) בנוסף, ניתנה רשות במספר הזדמנויות לניקוי הרחבה ופינויה מפסולת על ידי הקהילה היהודית: מרכיבים חשובים של הסטטוס קוו בנוגע לתחזוקת המקום הקדוש להם (103).

בשנת 1840, לאחר שובם של העותומנים לשלטון בזכות מעצמות אירופה המערבית, ביקשה הקהילה היהודית רשות לרצף את רחבת הכותל. (104) הבקשה אמנם נדחתה (בטענה כי האזור נמצא בבעלות וקף אבו-מידאן), אבל שנה לאחר מכן הוענק פירמן לרב הראשי גגין, לגבי זכויות היהודים במקומות הקדושים להם. הפירמן קבע כי השלטונות לא יתערבו בבתי כנסת ובמקומות קדושים, בדרך התפילה, או במנהגים הדתיים. פירמנים דומים הוענקו בהמשך השלטון העותומני, בשנים 1889, 1893 ו- 1909, המאשרים את חופש הפולחן של היהודים בכותל המערבי ובמקומות אחרים. (105)

הנוסע האנגלי בארטלט ביקר בכותל בשנת 1842, וכתב את התרשמותו מהאתר ומהמתפללים:

Not a hundred yards further to the north is a spot immediately under the wall and quite concealed from observation, where they have purchased permission from the Turks to approach the boundary of the Temple, to wail over the desolation of Judah, and to implore the mercy and forgiveness of their God. We repaired to this place on Friday, when a considerate number usually assemble. In the shadow of the wall, on the right, were seated many venerable men, reading the book of the law, wearing out their declining days in the city of their fathers ... (106)

שחזר?

באותה השנה, נהפך האיטור הממלכתי על ריצוף הרחבה, ושטח בגודל 1,380 רגל (כ- 400 מ"ר) רוצף באבנים על ידי הקהילה היהודית (107). בשנים הבאות, החלה הקהילה לשפר את המראה הפיזי של המקום, וליזום פעולות על מנת להקל על המתפללים, על ידי תוספת אבזרים שונים לנוחותם (יריעה שתגן עליהם מפני השמש והגשם, כסאות, ספסלים ועוד). יוזמות אלו לא תמיד עלו יפה.

המתפללים נתקלו בהתנגדות מנהלי הוקף מדי פעם: אלה האחרונים טענו כי הזכויות שניתנו ליהודים להתפלל במקום לא כללו את הזכות לשנות את מראה המקום (108). לאור עמדת מנהלי הוקף, נסתה הקהילה היהודית במספר הזדמנויות בשלהי התקופה העות'מנית, לרכוש בכסף את הכותל ואת הרחבה, או לפחות את הזכות להציב במקום אבזרים קבועים:

באותה תקופה נעשו נסיונות רבים מצב היהודים לשפר את מעמדם במקום במקודש להם. בשנות ה-50 ניסה החכם עבדאללה מבומבי לקנות את הכ', אך נכשל, מונטיפיורי ניסה לשווא להשיג רשיון לעשות לנוחיות המתפללים ע"י העמדת ספסלים (או אבנים גדולות) לישיבה והתקנת מחסה מגשם מעל לרחבה; ליהודים ניתנה רק הרשות לרצף את הרחבה. יש עדויות שלפרקים הועמד לידי הכ' שולחן לקריאת התורה, ואף נפרשה יריעה מעל ראשי המתפללים; אולם סידורים אלה היו ארעיים, והם בוטלו מפעם לפעם ע"פ דרישת ראשי הוואקף (ההקדש המוסלמי), שחששו שהיהודים ירכשו להם זכות חזקה במקום. ב-1887 העלה הבארון רוטשילד את התכנית לרכוש את כל שטח שכונת המוגרבים, לסלק את מבניו העלובים ולהפכו - בהסכמת רבני ירושלים - להקדש יהודי. אמנם החוק האיסלאמי אסר מכירת הקדש, אך הוא התיר את החלפתו בנכס אחר, שווה ערך לו או טוב ממנו, רוטשילד הציע לשלטונות שירכוש לוואקף קרקעות אחרים ויקים עליהם בניינים, לפי בחירת ראשי הוואקף, תמורת השטח והבניינים של שכונת המוגרבים. המו"מ בעניין זה הגיע לשלב מתקדם, ודומה היה שתושג הסכמת השלטון לעיסקה, בתנאי שהשטח שיעבור לידי היהודים לא יגודר ולא יוקמו עליו בניינים. אולם בסופו של דבר בשל העניין מסיבות שלא נודעו בציבור ולא הובהרו כל צרכם עד היום. (109)

כידוע, כל נסיון לשנות את מעמד הכותל ורחבתו כחלק מווקף נכשל באותה העת.

מה נהגו היהודים לעשות בכותל בתקופה הזאת?

המקור המקיף ביותר של מנהגי היהודים בכותל בסוף התקופה, העותומנית הוא ספרו של א.מ. לונץ, מחבר בן-זמנו שאסף נתונים רבים על אודות הקהילה היהודית, ואף פרסם מעין "שנתון סטיסטי" על הקהילה (110). ספרו כותל המערבי התפרסם בשנת 1911, ובו הוא פירט את הסטטוס קוו שהיה קיים באותן זמן. הוא כלל, בין השאר, את הפריטים הבאים:

(1) עתות התפילה הקבועות בכותל המערבי היו בערבי שבתות, בערבי ראשי חודש, בערב חג הפסח, בשלוש הרגלים, במ"ז עד ט"ב בתמוז, בחצות ליל תשעה באב וביום תשע באב, ובראש השנה. לונץ מוסיף כי בסוף המאה ה-19, החלו מתפללים מעדות אשכנז להתפלל מנחה ומערב כל יום, אך ניראה כי אינו משייך תופעה זאת לסטטוס קוו.

(2) עתות התפילה המיוחדים, בהם הולכים תושבי העיר העתיקה "... לשפוף שיחם במקום הזה על כל צרה של"ת, אם בהמון על צרת הרבים כמו עצירת גשמים, ארבה, מגפה, גזירות קשות (ויש שתוקעים גם בשופר לפני י"ג מדות). או יחדים על צרת נפשם או קרוביהם ומיועדיהם שבחו"ל, ומשיגים שם תמיד מניין אנשים להתפלל בעד שחר מועט". (111)

(3) נוסח תפילה מיוחד לכותל נכנס לשימוש, על פי לונץ "במאה החמישית בשנת תצ"א" (1735), ועדיין היה בשימוש בתקופה זאת (112).

(4) המנהגים העממיים בכותל היא מונה מתן נשיקות לאבני הכותל, חילוץ נעליים ברחבה, כתיבת שמות על אבני הכותל, קביעת מסמרים בהן, והכנסת פתקי נייר בין סדקי הכותל. (113)

(5) זכויות היהודים בכותל וברחבתו מתבססות על "חזקה קדומה" של היהודים בכותל, החל מלפני ארבע מאות שנה ויותר, בהן היתה זכות להתפלל ללא כל הפרעה.

(6) הצבת אביזרים קבועים במקום, כגון ספסלים, יריעות, כסאות, שולחנות וכדומה, מוזכרת על ידי לונץ, אך לא ניראה כי הוא משייך את התופעה לסטטוס קוו, מאחר והוא מדווח על ערעורים רבים מצד המוסלמים לעצם הצבתם.

מענין לציין כי הרבה מהמסקנות של לונץ אושרו על ידי "ועדת הכותל", שכונסה בשנת 1931 על מנת לבדוק את טענות היהודים והמוסלמים באתר (114).

למרות הנסיונות הרבים של הקהילה היהודית להכניס שינויים מהותיים להסדר המשפטי שהיה קיים בכותל המערבי לפני התקופה המודרנית, ניראה על פי בדיקת המקורות כי שינוי מהותי בזכויותיה לא התרחש (חריגים למסקנה זאת נמצאים במישור של תפקיד היהודים בתחזוקת המקום, ובמתן היתר בידם לרצף את רחבת הכותל). ואמנם, ברור כי חופש הפולחן הבסיסי של היהודים לא נפגע בשנים אלו.

הסטטוס קוו נבחן פעם אחר פעם בשלהי התקופה העות'ומנית. מצד אחד, הקהילה היהודית נסתה להרחיבו, אפילו על ידי קניית האתר; ומאידך, המוסלמים דחו כל נסיון כזה. התוצאה היתה תהליך של הבהרת זכויות וחובות באופן בלתי-פורמלי, וכנראה בלתי-משביע רצון לשני צדדי היריבות.

בפרק הבא נבחון את הנסיונות של רשויות המנדט הבריטי להגדיר במדויק את זכויות הצדדים בכותל המערבי וברחבתו.

פרק IV: הכותל בשליטה ירדנית, 1948-1967

עם סיום המנדט הבריטי ביום 14.5.1948, פרצה מלחמת העצמאות בין ישראל ושכנותיה הערבים. בסיום המלחמה חולקה השליטה על ירושלים בין מדינת ישראל ובין ממלכת ירדן, כאשר זאת האחרונה השתלטה על החלק המזרחי של העיר, כולל העיר העתיקה והכותל המערבי.

בהסכם שביתת הנשק הכללי שנחתם בין ירדן וישראל ב-3.4.1949 (ושנכנס לתוקף באותו היום),¹³⁹ נקבע בבירור בסעיף VIII(2) ששתי המדינות הסכימו בעקרון למתן חופש גישה למקומות קדושים.¹⁴⁰ הסעיף גם מורה על הקמת ועדה מיוחדת, עם כניסת ההסכם לתוקף, שתטפל בסוגיה זאת, בין השאר. כידוע, הסעיף מעולם לא קויים, למרות מחאות מצד ישראל, "...ורק מתי-מעט של תיירים יהודיים לא-ישראלים זכו לפקוד את הכותל..."¹⁴¹ במשך תקופת השליטה הירדנית. היהודים נאלצו להסתפק בתצפיות על הר הבית ועל החלק העליון של הכותל המערבי מנקודות במערב העיר.

למרות שאין ידיעות ישירות בידי המחברת לגבי המתרחש בכותל וברחבתו בין 1949-1967, יש לשער כי ממלכת ירדן ניהלה את הסביבה בהתאם לדרישות שטרי הוקף בשם אפדל ואבו-מידיאן: הרי לא היו דרישות יהודיות לקיום סטטוס קוו כלשהו בענין זכויות תפילה (או זכויות אחרות) באתר.¹⁴²

רייטר סוקר את השינויים המתונים שחלו במוסד הווקף בשנים הלכו¹⁴³ ומגיע למסקנה כי "הממשל הירדני לא הרחיק לכת ברפורמה במוסד הווקף" (ביחס למצב בתקופת המנדט). הוא מסכם:

ההוראות והאישורים העקרוניים [בענייני וקף]
הוצאו ברבת-עמון. העניינים השוטפים של הווקף
נוהלו על ידי הפקידות הירושלמית המקומית של
מחלקת ההקדשות.¹⁴⁴

כך, נראה כי לא בוצעו שינויים מהותיים כלשהם בכותל ורחבתו, לא במישור המשפטי ולא במישור המעשי, בתקופת השליטה הירדנית בין 1948-1967; למרות שהפרה ירדן התחייבות עקרונית לאפשר ליהודים ישראלים גישה חופשית למקום הקדוש להם.

פרק V: הכותל בעידן שלאחר איחוד העיר ביוני 1967: ההיבט המשפטי

בפרק הזה אנו נבדוק את ההתפתחויות שהתחלכו בכותל וברחבתו מאז החלת ריבונות ישראלית עליהם, ביוני 1967. ראשית כל, נבחן את מערכת החקיקה שחלה בכותל כמקום קדוש; שנית, נסקור את הזכויות והחובות המהותיות שקיימות שם (חופש הגישה, חופש הפולחן, איסור הפגיעה ואיסור החילול); ושלישית, ננתח את פסק-הדין המנחה בנוגע לזכויות מהותיות אלו בכותל, בג"צ "נשות הכותל", שנפסק בחודש ינואר 1994.

מובן כי פרק זה אינו נוגע, ואינו מתיימר לגעת, בהתפתחויות רבות אחרות שהתרחשו במקום קדוש זה מאז 1967: חפירות ארכיאולוגיות מרתקות, הפיכת הכותל למקום תפילה קבוע לאלפים ואולי רבבות, תוכניות לפיתוח האתר בעתיד, היחס בינו ובין הרובע היהודי המחודש מולו, ועוד. קוצר היריעה מונע ניתוח של סוגיות אלו במחקר זה.

(א) מערכת החקיקה שחלה בכותל כמקום קדוש

בתחילת חודש יוני 1967, כבש צבא ישראל את החלק המזרחי של ירושלים, שהיה מאז 1948 בשליטת ירדן, ואיחד את העיר במחינה צבאית. בעקבות זאת, כידוע, נחקקו מספר דברי חקיקה, עוד באותו החודש, אשר קבעו הסדר משפטי חדש לגבי כל חלקי ירושלים שהיו בעבר בשלטון ירדני.

ראשית כל, תוקנה פקודת סדרי שלטון ומשפט, 5708 - 1948 על ידי תוספת הוראה 11ב', שקבעה:

החוק, המשפט והמנהל של המדינה יחולו בכל שטח ארץ ישראל שתקבע הממשלה בצו [לבדוק ציטוט]. (145)

בהמשך לתיקון זה, קבעה הממשלה צו המשפט והמנהל (מס' 1), התשכ"ז-1967 (146), אשר בו הורחבו גבולות העיר בצורה שכללה את מזרח העיר, ובתוכה הר הבית והכותל המערבי. הודגש ר' באיזורים הללו יחולו החוק, המשפט והמנהל של מדינת ישראל. (147) אמנם לא אוזכרה המילה "ריבונות", אבל בפסיקה מאוחרת של בית המשפט העליון שדנה בפרשנות דברי החקיקה האמורים (148) נפסק בצורה ברורה כי אכן מדובר בהחלת ריבונות ישראלית על כל חלקי ירושלים שנכללו בצו מיוני 1967. (149) זוהי גם העמדה הרשמית של ממשלת ישראל עד היום. (150)

עם האיחוד הצבאי והמשפטי של העיר ביוני 1967, הגיעו הכותל המערבי וסביבתו לשליטה וריבונות יהודית בפעם הראשונה מאז ימי בית שני.⁽¹⁵¹⁾ מצד אחד, ההתמודדות של המערכת המשפטית הישראלית עם האתגרים שהוצבו בפניה מכוח עובדה זו היתה דומה מאוד לזאת שנקטה לגבי מקומות קדושים אחרים שנכנסו תחת שליטתה באותו זמן: הבטחת המקומות הקדושים מבחינה פיזית; מתן חופש גישה ופולחן בהם; ומניעת סכסוכים על ידי שמירת הסטטוס קוו בהם. מאידך, אין ספק כי הכותל זכה למעמד מיוחד כמקום הקדוש ביותר ליהודים שניתן היה לפקוד אותו באופן מלא וחופשי אחרי יוני 1967. וזאת מכיוון שהוחלט על ידי ממשלת ישראל בשלב מוקדם לאחר איחוד העיר, לאפשר למוסלמים להמשיך ולנהל את הר הבית (חרם א-שריף) באופן יחסית אוטונומית ובהתאם לדרישות דתם.⁽¹⁵²⁾ ובכן, הכותל מוגדר משפטית כמקום קדוש כמו כל המקומות הקדושים האחרים בישראל; ובכל זאת זוכה להתייחסות מיוחדת במערכת המשפטית, כפי שיוסבר להלן.

המציאות החדשה בה נמצאו כל המקומות הקדושים בחלק המזרחי של העיר בשבוע השני של יוני 1967, כולל המקומות הקדושים לנוצרים ולמוסלמים, כמו גם ליהודים, חייבה קביעת הסדר משפטי הולם. מיד עם סיום המלחמה, חוקקה הכנסת את חוק השמירה על המקומות הקדושים, התשכ"ז-1967 (נספח 3).⁽¹⁵³⁾ הוא קובע בסעיף 1, סעיפו המהותי:

המקומות הקדושים יהיו שמורים מפני חיילול וכל פגיעה אחרת ומפני כל דבר העלול לפגוע בחופש הגישה של בני הדתות אל המקומות הקדושים להם או ברגשותיהם כלפי אותם המקומות.

סעיף זה למעשה משמר את עיקר הסטטוס קוו הדתי במקומות הקדושים באשר לזכות הגישה,⁽¹⁵⁴⁾ אליו גם הצהרה פומבית בפני מנהגים דתיים בעיר העתיקה של ראש הממשלה דאז, לוי אשכול, יום לפני חקיקת החוק:

It gives me great pleasure to inform you that all the holy places in Jerusalem are open to all religions. Everyone is welcome to visit and pray at the places holy to his religion, without discrimination.

The government of Israel affirms, as a principle, that its policy is to protect the holy places in every respect, to ensure their religious and universal character, and to ensure freedom of access thereto...⁽¹⁵⁵⁾

כוונת המחוקק היתה, ככל הנראה, לאפשר אוטונומיה מנהלית מירבית למנהיגי הנוצרים והמוסלמים בעיר. (156) העקרון המנחה היה שלא להפריע לסטטוס קוו הדתי הקיים במקומות הקדושים לנצרות ולאיסלם. חוק השמירה על המקומות הקדושים מוסיף לעקרון זה עוד ארבעה סעיפים פרוצדוראליים: הטלת עונשים פליליים על מפירי החוק (סעיף 2); שמירה דינים אחרים (סעיף 3); תהליך התקנת תקנות בסמכות שר הדתות (סעיף 4); וכניסת החוק לתוקף (סעיף 5).

ברם, חשוב להדגיש כי עצם חקיקת החוק מביא לשינוי חשוב בטיב הסטטוס קוו במקומות הקדושים: הוא משלב את הסטטוס קוו הדתי בעקרונות החוקתיים של מדינת ישראל. אין מנוס ממסקנה זו, הן אם מסתמכים על לשון החוק ("חופש הגישה"), והן אם מסתמכים על עקרונות חוקתיים אחרים במערכת המשפטית הישראלית. (157) מפגש זה, בין ההסדר הדתי המוכר במשך דורות, ובין כללים משפטיים בני-זמננו, המתפתחים בהתאם להשקפות חברתיות וציבוריות מקובלות כיום, הוא מפגש מרתק. ואולם, הוא מעורר בעיות וסיבוכים שלא היו ידועים עד כה בתקומות הקדושים בירושלים בכלל, ובכותל המערבי בפרט. דוגמאות לבעיות דתיות זו מתבטאות בהבאת נושאים שהיו בעבר ענין של משא ומתן בין קהילות דתיות ובין השלטון, להכרעה שיפוטית: פרשת המוטראן הקופטי בשנת 1969; (158) פרשות נאמני הר הבית; (159) ופרשת "נשות הכותל" בשנת 1989. (160)

בנוסף לתופעה האמורה, שהיא מראה, לדעת המחברת, שינוי משמעותי באופי הסטטוס קוו הדתי במקומות הקדושים -- וזאת למרות ההימנעות עד כה מצד המערכת המשפטית למערכת במהות הסטטוס קוו הנוצרי והמוסלמי -- קיימת תפנית חשובה לגבי הסטטוס קוו במקומות הקדושים ליהדות. ראשית כל, השלטת ריבונות ישראלית במקומות הקדושים ליהדות בכלל, ובכותל ורחבתו, בפרט, מעניקה להם הגנה וחסות ממלכתית. שנית, שמירת הסדר במקומות הקדושים ליהדות, והגנת המתפללים, נמצאת בידי משטרה וצבא, כוחות שהם ברובם יהודיים. שלישית, עתידם של המקומות הקדושים ליהדות, עיצובם ופיתוחם, הם בידי אמנים, אדריכלים ומתכננים יהודיים, שלא כמו בעבר.

אולי הביטוי המוחשי ביותר של התפתחויות אלו נמצא בהתקנת תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, התשמ"א-1981 (נספח 4, להלן "תקנות השמירה"). (161) תקנות השמירה מהוות מסדר משפטי מפורט ביותר, הקובע את המותר והאסור במקומות הקדושים ליהודים. הן כוללות גם הוראות ספציפיות לגבי ההתנהגות המותרת בכותל המערבי (ר' להלן), ומורות על מינוי ממונה מיוחד על המקומות הקדושים ליהדות.

תקנה 1 מגדירה את הכותל המערבי ורחבתו כמקום קדוש ("...לרבות כל מבנה
וככל מעבר עילי או תת-קרקעי שהכניסה אליהם היא מתוך הרחבה...").

תקנה 1(א) קובעת את המעשים האסורים בכל המקומות הקדושים ליהודים:

2. (א) בתחומי המקומות הקדושים, בכפוף לאמור בתקנת-
משנה (ב), אסורים:

- (1) חיכול שבת ומועדי ישראל;
- (1א) עריכת טכס דתי שלא על פי מנהג המקום,
הפוגע ברגשות ציבור המתפללים כלפי המקום;
- (2) תלבושת שאינה הולמת;
- (3) הצבת קיוסקים או דוכנים, עיסוק ברוכלות
או בכל עסק אחר;
- (4) מתן שירותי דת מכל סוג שהוא שלא בהיתר
מאת הממונה;
- (5) חלוקת פרסומים שלא בהיתר מאת הממונה;
- (6) נשיאת נאום, הכרזה בקול רם או נשיאת
כרזות או שלטים, והכל שלא בהיתר מאת
הממונה ולפי תנאיו;
- (7) פשיטת יד וקבלת תרומות, למעט הצבת
קופסאות או קופות צדקה במקומות שהועיד
לכך הממונה ולמטרות שהוא קבען;
- (8) שחיטה;
- (9) אכילה, שתיה, או עריכת חגיגה מחוץ
למקומות שהועיד לכך הממונה;
- (10) עישון;
- (11) לינה מחוץ למקומות שהועיד לכך הממונה;
- (12) הכנסת בעלי חיים.

תקנה 2(ב) ו-3 קובעות איסורים והגבלות ספציפיים לכותל המערבי ורחבתו:

- (ב) ברחבת הכותל המערבי לא יחול איסור העישון בימי
חול אלא באזור הסמוך לכותל המערבי; באזור
הסמוך לדרך המוליכה לשער האשפות יחולו
האיסורים שבפסקאות (1) עד (3) ו-(7) בלבד.
3. (א) באזור הסמוך לכותל המערבי לא יצלם אדם תמונת
שכר אלא בהיתר מאת שר הדתות ולפי תנאי ההיתר.
- (ב) שר הדתות רשאי לפי שיקול דעתו ליתן היתר כאמור
אם הצילום נעשה למטרות חינוך, תרבות או דת או
לשם הצגה בקולנוע או בטלוויזיה.
- (ג) היתר לפי תקנה זו יכול שיהא ככלי או מיוחד
ויכול שיהיו בו תנאים.

הגורם האחראי לביצוע ושמירת התקנות הוא הממונה על המקומות הקדושים,
ובכותל, "רב הכותל" (כיום אותו האדם ממלא את שני התפקידים). מסכויותיו
ידונו בפורטות בפרק VI להכן, אבל נדגיש כאן כי הוא פועל בהתיעצות עם
הרבנים הראשיים ועם שר הדתות (תקנה 4).

העובר על תקנות ושמירה יוענש במאסר עשה חודשים או בתשלום קנס של 500 שקלים (תקנה 5).

בסיכום, מערכת החקיקה שחלה בכותל היום היא הערכת פרטנית מאוד, שבה מוגדרים המעשים המותרים והאסורים באופן פורמלי ויחסית ברור. היא גם מהווה הערכת "חילונית", במובן של הכפפת עקרונות הסטטוס קוו שהיה חל במקומות קדושים (בכל הנוגע לחופש הגישה והפולחן, ולניהול האוטונומי של מקומות קדושים) לדינים קונסטיטוציוניים של מדינת ישראל. סכסוכים שמתעוררים בענין השימוש והניהול הנכון של הכותל המערבי הם ברי-הכרעה בבתי משפט ישראליים. התפתחויות אלו מהוות תפנית חשובה מאוד בתולדות וכותל ורחבתו.

(ב) זכויות מהותיות בכותל: חופש הגישה והפולחן, איסורי הפגיעה והחילוק

סעיף 1 לחוק השמירה על המקומות הקדושים (וסעיף 3 של חוק יסוד: ירושלים בירת ישראל) אוסרים על חילוק מקום קדוש או כל פגיעה בחופש הגישה של בני הדתות למקומות הקדושים להם, או ברגשותיהם כלפי אותם המקומות. בחלק זה נבדוק את משמעות העקרונות הטמונים בהוראה המשפטית הזאת. (262)

חופש הגישה למקום קדוש היה חלק מהסטטוס קוו העותומני. כפי שמוזכר בפרק II לעיל, תמורת תשלום שנתי נהנה כל הקהילה היהודית בירושלים מהזכות לגשת לכותל ולהתפלל שם. בזמנו, הזכות הוגבלה על ידי השלטונות ועל ידי מנהלי האווקאף למועדים מסויימים ולשעות מסויימות. בנוסף, זכות הגישה כללה רק זכות גישה אישית ו-ad hoc, ולא איפשרה למתפלל לקבוע נוכחות תמידית על ידי קביעת ספסלים, יריעות, ואביזרים אחרים. אך במובן המודרני, ובהקשר הקונסטיטוציוני הישראלי, יש משמעות אחרת למושג "חופש הגישה". ראשית כל, המתפלל אינו נדרש לשלם סכום כסף כלשהו תמורת זכות הגישה. אדם שפוגע בזכות הגישה של אחרים או שעלול לפגוע בה (או באופן פיזי או על ידי איומים מיכוליים) חוסף את עצמו לעונש פלילי. (263) מענין לציון כי לשון החוק קובעת כי חופש הגישה מובטח אך ורק לבני הדת שהמקום קדוש להם. בני דתות אחרות שרוצים להתפלל בקמוק או לבקר בו, אינם נהנים, לכאורה, מזכות הגישה. ואמנם, בפועל, מדיניות מנהלי המקומות הקדושים, כולל הכותל, אינם בדרך כלל מפלים בין בני הדת ואנשים שאינם בני הדת במתן זכות גישה. (264) אך לעתים, זכות הגישה מותנית בצורת לבוש (רמת צניעות מסויימת) או בכללים אחרים כגון אלה המפורטים בתקנות השמירה לגבי הגישה לכותל המערבי (כגון איסור העישון בסמוך לכותל המערבי).

חופש הפולחן במקומות הקדושים איננו נזכר באופן מפורש בחקיקה, אלא נובע מעקרונות חוקתיים שמהווים חלק מהמרקם הדמוקרטי של מדינת ישראל. החופש לקיים את הדת ומצוותיה באופן חופשי מובטח במשפט הישראלי בסימן 83 לדבר המכך במועצתו משנת 1922, לשון זאת: "כל האנשים [בישראל] יהנו מחופש המצפון המוחלט ומן השימוש החופשי של צורות פולחנם, כל עוד יקויים הסדר הציבורי והמוסר". (165) עקרון דומה אומץ במגילת העצמאות של מדינת ישראל (חופש "דת ומצפון") ובמספר פסקי-דין מנחים של בית המשפט העליון. (166) ישראל גם מחוייבת לקיים את חופש הפולחן על פי האמנה בדבר זכויות אזרחיות ופוליטיות משנת 1966, שהיא צד לה מאז 1991. (167) המגבלות על חופש הפולחן ינותחו באופן מפורט יותר בחלק (ג) להלן, בהקשר פרשת "נשות הכותל", אך ניתן לסכם כך את מושג חופש הפולחן בישראל:

...מכוח דינים אלה [שהזכרנו לעיל] - ועל פי האמור
הכרזת העצמאות - יפורש כל חוק ותפורש כל סמכות,
כמכירים בחופש המצפון, האמונה והדת והפולחן. (168)

הדין הפילי הישראלי מטיל סנקציות על אדם שמפר את חופש הפולחן, (169) ופקודת המשטרה [נוסח חדש] כוללת בתוך תפקידי המשטרה מניעת "...הפרעות בשעת התקהלות או תהלוכה...בסביבת בית תפילה בשעת תפילה בציבור." (170)

איסור הפגיעה מוזכר בסעיף 1 לחוק השמירה על המקומות הקדושים ובסעיף 3 לחוק יסודי: ירושלים בירת ישראל. החוק הראשון קובע, כזכור, כי "המקומות הקדושים יהיו שמורים מפני...כל פגיעה...ומפני כל דבר העלול לפגוע...ברגשותיהם [של בני הדתות] כלפי אותם המקומות". הכוונה היא לפגיעות חומריות ובלתי-חומריות כאחד. למשל, סעיף 2(א) לחוק השמירה על המקומות הקדושים קובע שיוטל סנקציה של שבע שנות מאסר על "המחלל מקום קדוש או הפוגע בו בכל דרך אחרת". סעיף 170 לחוק העונשין, תשל"ז-1977 מורה כי "ההורס [או] מזיק מקום פולחן או כל עצם המוחזק מקודש לקהל אנשים...דינו מאסר שלש שנים". (171) ההוראה הזאת רחבה יותר בהיקפה מאשר זאת שבחוק השמירה על המקומות הקדושים, מכיוון שהיא חוללת פגיעה בכלי קודש ובמקום פולחן, אפילו אם אינם מוגדרים כמקומות קדושים במובן הצר של הגדרת החוק האחרון.

יש להדגיש כי שני החוקים האמורים, אינם אוסרים על פגיעה פיזית בלבד, אלא גם על מעשים הגורמים ל"עלבון לדת" (בחוק העונשין) או ל"פגיעה ברגשותיהם [של בני הדת] כלפי אותם מקומות" (בחוק השמירה על המקומות הקדושים). הוראות אחרות הדין מפרטות:

כך גם בסעיף 173 לחוק העונשין, אסור פרסוך דבר דפוס, תמונה או דמות שיש בהם כדי לפגוע פגיעה גסה באמונתם או ברגשותיהם הדתיים של אחרים. לשון יותר מפורשת ננקטה בתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, תשמ"א-1981, האוסרות, בין היתר, פעולות העלולות לגרום עלבון לבני הדת היהודית כגון "תלבושת שאינה הולמת" או "עיסוק ברוכלות" ו"עריכת חגיגה" במקומות אלה. (272)

בנוסף לאיסור בפגיעות במקום קדוש שהן עלולות להיות קשורות לטיב המקום כשלעצמו, קיימות הוראות מפוזרות בספר החוקים הישראלי, האוסרות על פגיעה במקום קדוש עקב פעולות שאינן קשורות למקום דווקא, כמו מפעלי מים, חפירות, בניית מערכת ניקוז, ועוד. (273)

איסור החילול מוזכר, גם הוא, בחוק יסודי ירושלים בירת ישראל, חוק השמירה על המקומות הקדושים, בחוק העונשין, ובתקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים. (274) מהו "חילול"?

נראה כי פגיעה בדרך של "חילול" היא פגיעה בכבוד המקום הקדוש או באמונת המאמינים. וכשם שקדושת מקום צריכה להיקבע לאחר עיון במקורות הדת הנוגעת בדבר, כך גם שאלת חילולו של מקום קדוש, בהיותו עניין דתי, עשויה להיות מודרכת (אך לא מורכעת תמיד) בדרך דומה. (275)

לגבי הכותל המערבי באופן ספציפי, תקנות השמירה קובעות רשימה של פעולות שהן בגדר חילול המקום, כגון חילול שבת ומועדי ישראל (תקנה 2(א)(1)), תלבושת שאינה הולמת (תקנה 2(א)(2)), והצבת קיוסקים ודוכנים ועיסוק ברוכלות (תקנה 2(א)(3)). ואמנם, הסמכות הכללית שהופקדה בידי הממונה מאפשר קביעתו כי פעולה אחרת מהווה הפרת התקנות ושהוא בגדר "חילול" המקום.

לסיכום, המותר והאסור בכותל המערבי מוגדר היום על פי מערכת דינים מפורשת, המגדירה זכויות וחובות מהותיות שניתנות לפרשנות שיפוטית במידת הצורך. בנוסף, הגדרת היקפן של זכויות וחובות אלו היא פעולה משפטית שנעשית במסגרת דיני החוקה הכללית של המדינה.

בחלק הבא, נבחן את פסק הדין המנחה שדן בהתנגשות בין הזכויות והחובות המהותיות שחלות בכותל המערבי כיום.

(ג) פרשנות הדין המהותי שחל בכותל המערבי וברחבתו: פרשת "נשות הכותל"
משנת 1989

מספר לא מבוטל של פסקי-דין של בית המשפט העליון עסק בשאלות הקשורות למעמד המשפטי של הכותל המערבי כיום,¹⁷⁶ אך אחד מהם, הפוסק דווקא בפרשה שאירעה בשנים האחרונות, בולט במיוחד בנגיעתו לסוגיות מהותיות רבות. מדובר בבג"צ 2410/90, 257/89 (התיקים אוחדו) הופמן ואח' נ. הממונה על הכותל המערבי.¹⁷⁷

(1) עובדות הפרשה

בסוף שנת 1988, ובמהלך שנת 1989 פקדה קבוצה של נשים ישראליות את הכותל המערבי, בנסיון להתפלל שם לפי תפיסתן הדתית. פעילות הקבוצה התמקדה בראשי חודש, ולכן היו שכינו אותן "נשות ראש חודש". גודל הקבוצה נע בין עשר נשים למאה נשים בערך, לפי הנסיבות. הן התפללו בכותל (או ניסו לעשות זאת) כשמונה פעמים בין דצמבר 1989 ואוגוסט 1990. במועדים אלה, נכנסו הנשים לעזרת הנשים בכותל ביחד, או בקבוצה אחת גדולה או קבוצות קטנות יותר. הן התארגנו בצורה של מנין או מנינים, ניהלו תפילה ציבורית (היו מבינימן ששימשו לבעלות קריאה ושליחי ציבור), התעטפו בטליתות, נשאו ספר תורה ושרו תפילות בקול רם. כתוצאה מהתנהגותן בכותל, הנשים נתקפו מילולית ופיזית על ידי מתפללים ומתפללות שמרניים יותר בכמעט כל המועדים בהם באו לכותל. במרבית המקרים הלכו, למרות שרמת האלימות בכותל היתה גבוהה ביותר, ואף חייב שימוש ברימוני גז במקרה אחד על מנת לפזר את המהומות, לא נזכו נשות הכותל להגנה אפקטיבית מצד הסדרנים והשוטרים שנוכחו במקום.¹⁷⁸ רב הכותל הבהיר להן מספר פעמים, בעל פה ובכתב, כי התנהגותן נוגדת את מנהג המקום, ושאסור להן להמשיך בהתנהגות זאת בכותל. במקרה אחד הוא דרש מהן לפנות את המקום מיד, דבר שבסמכותו על פי תקנות השמירה.

בעקבות אחד מראשי החודש, ובתאריך 21.3.89, הגישו נשות הכותל עתירה לבית הדין הגבוה לצדק בבקשה להבהיר את זכויותיהן המשפטיות.¹⁷⁹ במועד הדיון בעתירה (24.5.89), ניתן צו על-תנאי בהסכמת המדינה, כאשר התחייבה המדינה כי:

"...ידאגו הרשויות המוסמכות באזור רחבת הכותל המערבי...לשמור על שלומן, ובטחונן של העותרות וכי לא תופרענה בתפילתן ברחבת הכותל המערבי."¹⁸⁰

התחייבות ניתנה בתמורה להסכמת העותרות להתפלל בהתאם למנהג המקובל

בכותל כיום, בלא טליתות וספרי תורה, ואמנם, הסדר הביניים לא נשמר, ובתחילת חודש אוגוסט הגישו נשות הכותל עתירה נוספת, בבקשה לקבל צו ביניים המורה לרשויות המוסמכות לנקוט בכל הצעדים הדרושים כדי להבטיח את קיום תפילתן ללא אלימות פיזית או מילולית. הצו על-תנאי ניתן ביום 21.8.89, בידי השופטים ברק, אור ומצא. השופטים הדגישו את מורכבות הסוגייה, ודרשו שהסדר הביניים וקויים עד למועד שנקבע לדיון המהותי בעתירה:

אשר על כן יש לאפשר לעותרות לקיים תפילה במקום על-פי מנהגי המקום, כפי שרוב הכותל מצהיר עליהם. משמעות הדבר, בין השאר, כפי תפילתן תהא ללא טלית וספרי תורה. אשר לשירה במקום או תפילה בקול רם, אף ענין זה חייב להעשות - כל עוד לא נדון הדבר לגופו בבית משפט זה - על-פי מנהגי המקום כאמור. (281)

נפתח הדיון המהותי בעתירה ביום 27.2.91, וניתן פסק דינם של השופטים שמגר, אלון ושליון ביום 26.1.94, כמעט שלוש שנים לאחר מכן. בינתיים, התקין שר הדתות תיקון לתקנות השמירה איסור על --

עריכת טקס דתי שלא על פי מנהג המקום, הפוגע ברגשות ציבור המתפללים כלפי המקום

במקום קדוש ליהודים.

אם כן, נוסף לכל הסוגיות שהתעוררו בעתירה המקורית לגבי חוקיות המעשים והמחדלים של רב הכותל והמשטרה, עלתה בעתירה שאלת החוקיות של התקנה תקנה כזאת על ידי שר הדתות, כאשר ענין נשוא התקנה היה sub judice /בניתוח להלן, יודגשו הסוגיות המרכזיות לפרשת נשות הכותל מבחינת דרכי מחקר זה, דהיינו, פרשנות הזכויות והחובות המהותיות בכותל המערבי על ידי בית המשפט העליון.

(2) סמכות בית המשפט

שאלה טרומית שעולה בעתירה שהוגשה לבית הדין הגבוה לצדק על ידי נשות הכותל, היא השאלה של סמכות בית המשפט הזה לדון בענין שמהותו זכויות וחובות במקום קדוש. השאלה עולה לאור המרכיב של הסטטוס קוו, וכן דברי חקיקה מנדטוריים, אשר מוצאים את הטיפול בענינים מהסוג הזה מהכרעתם של בתי משפט, ומפקידים אותם בידי הרשות המבצעת (ר' פרק III לעיל).

מבלי להיכנס בפוטירות לבעייתיות של סמכות השיפוט של בתי משפט על המקומות הקדושים, נציין כי ההלכה הפסוקה קובעת מגבלות מסויימות על מסכות

זאת. במיוחד, ניראה כי לבתי משפט אין סמכות לשפוט עבירות פליליות...הקשורות במישרין לקדושת המקומות הקדושים - אך לא די שהמניע לעבירה הוא דתי כדי להוצאה מחוץ לסמכות בתי המשפט". (162)

בבג"צ הופמן, קבע השופט אלון כי לבית הדין הגבוה לצדק קיימת דמכות לדין בעיקר מהות העתירה. הוא מסביר:

דבר המלך על המקומות הקדושים איננו שולל את סמכותו של בית המשפט לדון בשמירה על הסדר הציבורי ובמניעת עבירות פליליות, כפי שנקבע בחוק ובתקנות השמירה על המקומות הקדושים. בפרשת חוגים לאומיים [...], דעת הרוב היא שדבר המלך שולל אמנם את סמכותו של בית המשפט לדון בחופש הפולחן במקומות הקדושים, אך הוא אינו שולל את הסמכות לדון בחופש הגישה למקומות הקדושים, בחובת השמירה מפני חילולם של המקומות הקדושים ובחובת ההגנה על רגשותיהם של בני הדתות אל המקומות המקודשים להם, שבהם דנות התקנות האמורות שבעניינינו. עניינה של העתירה בחופש הגישה של העותרות אל הכותל המערבי, בסכנת חילולו של המקום ובפגיעה האפשרית ברגשות המתפללים, ובית המשפט מוסמך לדום בנושא העתירה.

אם כן, למרות שקיימות הגבלות בסמכותם של בתי משפט לדון בסכסוכים מסויימים שמתרחשים במקומות קדושים, במקרה הנוכחי מסובר במספיק סמכות על מנת לטפל בסכסוכים העיקריים.

(3) הכרעת השופטים ונימוקיה

דעת הרוב בפסק-הדין נכתבה על ידי המשנה לנשיא אלון, שהיא מומחה ידוע למשפט העברי. חלק גדול מפסק-דינו, שהוא משתרע על 116 עמודים, מוקדש לבדיקה על פי המקורות הלכתיים של הבעיה של תפילת נשים בכותל בצורה הנדונה;

אבל הוא מוסיף ובודק את ההיבטים החוקתיים של הענין, כמו גם ההיבטים הרלוונטים של הסטטוס קוו הדתי שחל בכותל וברחבתו. בסיכומו של דבר, דוחה השופט אלון את העתירה. הדרך שבה הוא עושה זאת היא מתוחכמת, אך ברור מהפסיקה, ומפסיקתם של הנשיא שמגר והשופט ש. לוין, כי השופטים אינם חשים לגמרי בנוח בקביעת הסדרים דתיים בכותל וברחבתו אשר מוצאים מהמותר צורה מסויימת של תפילה יהודית. הדבר מורגש במיוחד אצל הנשיא שמגר, שכותב:

לטעמי, יש להוסיף ולחפש אחר דרכים מעשיות, לפיהן כל אדם המבקש לפנות לבוראו בתפילה יהיה רשאי לעשות כן בסגנונו ובדרכו, ובלבד שלא יהא בכך כדי לחוות פגיעה של ממש בתפילתם של אחרים. נקודת המוצא המשפטית הוא אכן המצב הקיים. אך אין לסגור את הדלת בפני קיומה של

זכותו בתום לב של כל מי שמבקש לשלוח תפילתו בדרכו.
וכך עולה ברורות מן הקביעות שבחוקים הנ"ל. (183)

השופט שמגר ממליץ כי תוקם ועדה מיוחדת בחסות הממשלה אשר תבדוק את הנושא לעומקו, "...כדי להגיע לפתרון שיקיים את חופש הגישה לכותל ויצמצם פגיעה ברגשות המתפללים", הצעה ידועה שחוזרת על עצמה מאז המאה ה-19 לגבי הרבה מקומות קדושים אחרים.

כפי שהוזכר לעיל, דעת הרוב של השופט אלון בוחנת את הבעיה של נשות הכותל משלוש נקודות ראייה: ההלכה היהודית, הסטטוס קוו (דתי שחל במקום, והדין הישראלי. הניתוח של כל אחד מהסוגיות הוא מפורט ביותר, וקצרה היריעה מלהיכנס לפירוט לגביהן. אך ראוי לציין את הסקנות אליהן הוא מגיע בניתוחו, ואת המבחנים שהוא מציע בנסיונו לאזן בין זכותן של נשות הכותל להתפלל ברצונן בכותל המערבי, ובין זכותם של מתפללים אחרים להינות מתפיסתם של מקום קדוש זה:

(א) "הטיפול במקומות הקדושים מתאפיין בזהירות ובמתינות מרובים, בנסיונות פישור וגישור בין הצדדים ובהימנעות מקביעת כללים חד-משמעיים או פתרונות חותרים". (184)

(ב) "השמירה על המצב הקיים היא הדרך היחידה המבטיחה כי השקט, השלווה והנימוס הציבורי - החיוניים כל כך במקומות שהדלת קודש שרויה בהם - "שמרו". (185)

(ג) "חופש הפולחן אינו חופש מוחלט, ונסוג הוא מפני זכויות ואינטרסים אחרים [...]. באשר ל"נוסחת האיזון" בין חופש הפולחן מזה ובין הסדר הציבורי ובטחון הציבור מזה, נפסק כי הנוסחה היא זו הגלומה במבחן ה"וודאות הקרובה". (186)

(ד) "במקומות הקדושים קיימת - לאור נסיון העבר עליו עמדנו בהרחבה - חזקה ראייתית לפיה סטייה מן הסטטוס קוו עשויה להוביל להפרת הסדר הציבורי. חזקה ראייתית זו, בהצטרף אליה ראיות נוספות, ואולי אף כשהיא לעצמה, יהיה בה, במקרים מתאימים, כדי לבסס את התשתית הראייתית הדרושה...". (187)

המבחן העיקרי שמציע השופט אלון לקביעת הסדר נכון בכותל המערבי היא מציאת המכנה הרחב ביותר המשותף לכל המתפללים. מכנה זה, במקרה הנדון, מוציא את נשות הכותל מהקונזנסוס של מתפללי הכותל, ולכן דינה של עתירתן להידחות. מענין לציין כי מבחן זה משתלב עם מבחן "מנהג המקום" שנקבע בתקנות השמירה; הרי, "מנהג המקום", לדעת השופט אלון, יוגדר על פי כללי

הסטטוס קוו. לדעתו, אפילו הצבת שוטרים בסמוך לכותל, על מנת להגן על המתפללות, מהווה הפרה חמורה של מנהג המקום. (187)

מענין לציין כי הן השופט אלוך, והן רב הכותל, בבדיקתם את חופש הפולחן של הנשים, אינם קובעים כי מעשיהן דווקא נוגדים את ההלכה היהודית. (188) שליכת צורת תפילותיהן היא במישור של הפרת מנהג המקום. ואמנם, אם יותר לנו להעיר הערה בהקשר זה, ניראה למחברת כי ניתוח של הזכויות ההיסטוריות אינו מעיד על מנהג קבוע במקום בענינים מהסוג הזה. נהפוך הוא: מנהג המקום מתגבש בימינו אנו, לאחר איחוד העיר וקבלת שליטה ישראלית על הכותל המערבי. הוא עדיין חסר הגדר באופן מלא, ומעת לעת הוא משתנה, אם לא בתחום זה של חופש הפולחן אז בתחומים אחרים כגון עיצוב המקום, עריכת טקסים מסוגים שונים, ועוד דברים שנזכרו לעיל ושיוזכרו בפרק VI להלן.

השופט אלוך מסכם את דעת הרוב באופן הבא:

מובן ואין צריך לומר כי העותרות זכאיות להתפלל בדרך שבהן בקהילותיהן ובבתי כנסת שלהן, ואיש לא ימנע זאת מהן. חופש הפולחן של העותרות קיים הוא ועומד. אך בשל ייחודו של הכותל המערבי והרגישות הרבה במקום המקודש ביותר לבני כל העם היהודי, יש לקיים את התפילה במקום יחיד ומיוחד זה, לפי המכנה המשותף המאפשר תפילות של כל יהודי באשר הוא; והוא - מנהג המקום הקיים בו מדורי דורות, ועליו יש להקפיד. (189)

הכרעת השופטים בבג"צ הופמן נ. הממונה על הכותל, אם כן, היא הכרעה שמרנית, המפקידה בידי רב הכותל ויועציו את קביעת מנהג המקום. יחד עם זאת, פסק הדין משאיר הרבה מקום להרהורים בנוגע לעתיד חופש הפולחן בכותל המערבי. היסודות שנקבעו בצורה מפורשת הם המקורות עליהם יש להסתמך בבדיקת שאילה מהסוג הזה: ההלכה היהודית, הסטטוס קוו, והדין הפוסיטיבי הישראלי. ומעל הכל, חשוב לציין כי שאילה כה מעניינת וכה חיונית להבנתנו של הכותל המערבי הובאה להכרעה שיפוטית של בית הדין הגבוה לצדק.

(ד) סיכום

ראינו בפרק זה את ההתפתחויות המשפטיות העיקריות שאירעו בכותל המערבי מאז יוני 1967: מערכת החקיקה שנוצרה על מנת לטפל במקומות הקדושים בכלל, והכותל בפרט; תחולתן של נורמות קונסטיטוציוניות כגון חופש הגישה וחופש הפולחן, ואיסורי הפגיעה והחיכוך, בכותל; ויישום הדין במקרה הספציפי של ושות הכותל.

המעבר מסטטוס קוו שחל בכותל וברחבתו באופן בלעדי, אל מערכת רחבה יותר הכוללת בתוכה נורמות שהן זכות לסטטוס קוו, ניראה לנו מעבר מעניין ביותר, וללא תקדים בהיסטוריה של הכותל. עצם העובדה שבית משפט ישראלי דן בנושאים מהסוג של אלו שעלו בפרשת נשות הכותל, מביע שינוי גדול בתפיסת המהות של הכותל, לפחות בעיני המשפטנים. יחד עם זאת, מרכיבים חשובים של הסטטוס קוו נשמרו ביחס של יהודים אל הכותל.

בפרק הבא, נסקור מנהגים ונוהלים שקיימים בכותל וברחבתו היום, בתוך המסגרת המשפטית שניתחנו בפרק זה.

פרק VI: מנהגים ונוהלים בכותל וברחבתו כיום

סקרנו לעיל את המסגרת המשפטית שניתנה בחוק השמירה על מקומות הקדושים ובתקנות השמירה לפעילות בכותל המערבי כמקום קדוש והמותר והאסור שם מבחינת הדין הישראלי הכללי. כאן, ייסקרו מנהגים ונוהלים שאינם קבועים דווקא בדין, אלא שהם תוצאה של החיים במקום קדוש זה, במישור היומיום.

מדובר כאן בנסיון לצלם מצב נתון כפי שהוא מופיע היום, ומובן כי המתרחש בכותל וברחבתו הוא דבר דנאמי שיכול להשתנות עם הזמן. (198)

א. המבקרים בכותל

על פי נתונים שצוינו בתזכיר על הכותל המערבי, שנכתב על ידי רב הכותל בשנת 1992 (199), מבקרים בכותל כ-3,000 איש מידי יום בעונת החורף (ביום חול); וכ-13,000 איש מידי יום בעונת הקיץ ובשבתות. (200) התנועה בחגים היא מוגברת: מדובר בנוכחות של רבבות בערב יום כיפור, ערב פסח, ליל שבועות, ליל תשעה באב ויומו, יום ירושלים, וחול המועד פסח וסוכות.

מעבר לרוב המכריע של האנשים שפוקדים את הכותל לשם עריכת תפילה או שיחת נפש אם הבורא, מגיעים תיירים רבים, מבקרים רמי דרג ואנשי דת ממדינות זרות. הערכה כוללת של מספר המבקרים בכותל כל שנה נעה סביב שלושה מליון. (201)

ב. תפילות ואירועים דתיים

(1) תפילות

תפילות נערכות בעיקר בשני איזורים של הכותל: ברחבה החסופה, כולל עזרת הנשים, ששטחה כוללת כ-1,100 מ"ר; ובבית הכנסת הפנימי, צפונית לרחבה החסופה, ששטחו כולל כ-300 מ"ר. הכניסה לבית הכנסת הפנימי היא דרך החלק הצפוני של הרחבה, ואין בו עזרת נשים, כך שמתפללים באיזור זה גברים בלבד.

למרות שהאיזור הדרומי של הכותל, אחרי שער המוגרבים, מהווה חלק אנטגראלי של הכותל המערבי לכל דבר וענין, מעטים מתפללים שם בפועל. הסיבה לכך נעוצה אולי בקדושה הפחותה שמיוחסת לאיזור זה, כפי שהוסבר בפרק I לעיל.

נערכות בכותל תפילות רגילות על פי הסידור, ואין להן נוסח מיוחד בזכות המקום. ואמנם, נכון הוא שבנוסף לתפילות הרגילות קיימים מנהגים מיוחדים לכותל לגבי כוונת התפילות האישיות. למשל, קיים מנהג של תיקון חצות בכותל, בו משתתפים רב הכותל ותלמידיו כמעט כל לילה (התיקון מתקיים בשעה 1:00 בבוקר לפי שעון קיץ). נהוג לבוא לכותל ולהתפלל בבקשות מיוחדות שהן בעלות אופי אישי, כמו בקשה לשידוך מוצלח, לברכה מיוחדת עבור בן-משפחה, או בקשתה של אישה עקרת לפתיחת רחמה. שוב יודגש כי אין נוסח מיוחד לתפילות אישיות אלו בכותל, וכל אחד מנסח את הרהורי לבו כפי שמבקש.

יצוין כי נשים נוהגות לקרוא מספר תהילין בכותל, ולא להתפלל על פי סידור.

אף תיאור התפילות בכותל לא יהיה שלם מבלי להזכיר את מנהג הפתקים. כל מבקר בכותל, גבר ואשה, יהודי ונוכרי, הרוצה לתת משמעות מיוחדת לתפילתו, נוהג לרשום את בקשתו על פתק שהוא מביא למקום בעצמו, ולהכניס את הפתק בין סדקי החומה. מבין תפקידי רב הכותל לאסוף פתקים אלה לעתים תכופות, ולגנוז אותם. המנהג אוסר על קריאת הפתקים הלכו לאחר שהם הוכנסו לסדקי הכותל.

(2) אירועים דתיים

בנוסף להתכנסויות הדתיות שהוזכרו לעיל, בימי חג ובחול המועד פסח וסוכות, מקובל לערוך טקסי בר-מצווה במקום בימי שני וחמישי, וכמו כן בימי שישי בהם מתקיימת קריאת תורה. באים בני-מצווה מהארץ ומחו"ל. לפי הערכת רב הכותל, חוגגים את הבר-מצווה בכל אחד מהמועדים המוזכרים ארבעים נערים בממוצע, וארבעים אחוזים מהם באים מחו"ל למטרה זו. (194)

חתונות אינן נערכות בכותל, מאחר ואין איזור שבו הכלה והחתן יכולים להתייחד תחת החופה, בגלל הפרדת המינים במקום.

ג. אירועים ציבוריים-לאומיים

קיים גם חשש מפני חילול המקום על ידי הנהגת חגיגות גדולות, הכוללות שירה וריקודים. המנהג של ריקודי אברכים במועדים מסויימים הוא שנוי במחלוקת בקרב רבים.

גופים וארגונים בישראל ומהתפוצות מארגנים בכותל וברחבתו אירועים בעלי

אופי ציבורי או לאומי. יש להזכיר את ליל הזכרון לחללי מערכות ישראל, תפילות הודייה ביום ירושלים, והשבעת טירוני צה"ל, בין השאר. בהתאם לתקנות השמירה, כל אלה מתקיימים בתיאום מלא עם רב הכותל וגורמים ממלכתיים אחרים.

לעתים, מתקיימת בכותל התכנסות לצורך מטרה לאומית-המונית, שעומדת על סדר היום הלאומי: בתחילת שנת 1994, למשל, נערכה התכנסות ציבורית גדולה לשם תפילה למתן תבונה למנהגי העם בעת ניהול המשא ומתן עם ארגון אש"פ. (195)

ד. תפקיד רב הכותל

(1) סמכויות על פי דין

אמנם קיימת הגדרת תפקיד של "הממונה על מקומות קדושים ליהודים" בתקנות השמירה, אבל בפועל האדם שמכהן ככזה מאז דצמבר 1967 משתמש בכינוי "הרב הממונה על הכותל המערבי ויתר המקומות הקדושים מסביב להר הבית" - או, בקיצור, "רב הכותל". (196)

באופן כללי, רב הכותל ("הממונה", בלשון התקנות) אחראי על קיומן של תקנות השמירה במקום, והוא פועל "...על דעת הרבנים הראשיים לישראל ושר הדתות". כל אדם, הנמצא בתחום סמכותו, חייב לציית להוראותיו שניתנות כדין. בנוסף, רב הכותל רשאי להרחיק מהמקום כל אדם שמפריע לו במילוי תפקידו, או שעובר על ההוראות המהותיות של תקנות השמירה.

כרב הכותל יש שיקול דעת רחב בניהול המקום. הוא מוסמך, על פי תקנות השמירה, לתת היתרים לדברים שהם בדרך כלל אסורים באזור הכותל, כגון מתן שירותי דת במקום (תקנה 2(א)(4)); חלוקת פרסומים (תקנה 2(א)(5)); נשיאת נאום, הכרזה בקול רם או נשיאת כרזות או שלטים (תקנה 2(א)(7)); אכילה, שתיה או עריכת חגיגה (תקנה 2(א)(9)); ולינה (תקנה 2(א)(11)).

(2) הבנת הרב גץ של תפקידו כרב הכותל

רב הכותל הנוכחי, הרב גץ, נכנס לתפקיד עם סיום איחוד ירושלים, ולמעשה התווה את התפקיד כפי שהוא קיים בפועל. לדעתו, רב הכותל אחראי על הכל מה שמתרחש בסביבה: החל מעניינים מנהליים ותחזוקה שוטפת, וכלה בהתייחסות אישית לבקשות הרבות שבאות אליו כרב הכותל מישראל ומכל העולם. מאחר ולדעתו, יש

משמעות מיוחדת של הפניות הלכו, הוא מעניק להם תשומת לב פרטנית. לעתים, מדובר בבקשות ומשאלות אינטימיות ביותר, העשויות להגיע לזמננו באמצעות טלפון או פקסימיליה. במקרים מסויימים, אם הוא מתלבט במתן תשובה, בסוגייה מסויימת, הרב גן מתייעץ עם הרבנים הראשיים.

רב הכותל מעורב בתוכניות לפיתוח איזור הכותל, ובעצמו יוזם פיתוחים מסויימים. אולי הפרוייקט המפואר ביותר שהתפתח במקום כהונתו עד כה, הינו חפירת מנהרות הרבנים וחיפיתן לציבור הרחב. שיפוף המנהרות, עיצוב מסלול המבקרים, וההדרכה בהן, נעשים בפיקוחו ובהתייעצות שוטפת איתו. (1991)

יוזמות נוספות שמעוניין בהן רב הכותל כוללות הקמת בית הדין הרבני הגדול ליד שער האשפות; בית הרבנות הראשית בחלק המערבי של הרחבה; והספקת שירותי קהל משופרים ברחבת הכותל, על מנת להתמודד עם הכמויות הגדולות של אנשים שפוקדים את האתר כיום. (1998)

הרב גן מדגיש כי הכותל המערבי שייך לכל העם היהודי, ושכל העם חש במשיכה האדירה של אתר זה. (1999)

ראוי לציין כי בראש חודש אכול תשמ"ט (1989), בעקבות פרשת "נשות הכותל" (ר' פרק V לעיל), פרסם רב הכותל מסמך בכותרת "גילוי דת לסדרנים ולסדרניות", בו הוא פירט את השקפתו לגבי הנוהל המקובל במקום זה. (2001) רב הכותל כתב:

- א. כל רחבת הכותל הנה אחת ואסור לשנות - בכללותה - סדרי התפילה המקובלים בעם ישראל מדורי דורות.
- ב. בין היתר אסורים: תפילה מעורבת, השמעת מנגינות מפי נשים, תקיעת שופר על ידי נשים, וכן שנוי בלבוש כגון טליתות וכו'.
- ג. כן אסורה קריאת התורה ע"י נשים בין אם הן שרות ובין אם הן קוראות.
- ד. כל שינוי נוסף שאינו מוזכר לעיל, יובא לידיעתו ולחוות דעתו. (2000)

הסעיף האחרון בגילוי הדעת מעיד על המעורבות ההדוקה של רב הכותל במה שמתרחש באתר.

ה. הסדרי בטחון

רב הכותל אחראי על קיומן של תכנות השמירה באתר. לשם כך, הוא מעסיק

כתריסר סדרנים מיוחדים (גברים ונשים), וכוח עזר בעת אירועים מיוחדים.⁽²⁰¹⁾ בנוסף לכוח אדם זה, שפועל בסמוך בכותל ממש, נוכחים באתר -- באזורים המרוחקים יותר מהכותל עצמו -- כוחות משטרה, משמר הגבול, וחילי הג"א.

בפרשת "נשות הכותל", התגלה כי בפועל, לא היתה הגנה משטרתית או אחרת על נשים מתפללות שנתקפו על ידי מתפללים ומתפללות אחרים באופן אלים, בקירבה לכותל, למרות ששוטרים נוכחו במקום.⁽²⁰²⁾ ניראה ר' מצב זה משקף הבנה בין רב הכותל והמשטרה הפועלת במקום כי האיזור הסמוך לכותל יוגן וישמר אך ורק בידי סדרנים וסדרניות המעוסקים על ידי רב הכותל.⁽²⁰³⁾

בעקבות התקריות שהתרחשו על הר הבית באוקטובר 1990, ויידוי האבנים מהר הבית אל מעבר למתפללים ברחבת הכותל, הוקמה ועדת חפץ על מנת להמתיך על שיפורים בהסדרי הבטחון בכותל. מסקנות הוועדה יושמו רק באופן חלקי עד כה.⁽²⁰⁴⁾

1. מנהג נוצרים בכותל

למרות שאין מידע מפורט על מנהגיהן של כתות נוצריות בכותל, ניראה כי זיקה מיוחדת קיימת במקרים מסויימים. הכת היפנית, מקוייה, עולה לרגל באופן המוני בחג התחייה של ישו, למשל. לעתים, מנהיגים נוצריים מבקרים במקום.⁽²⁰⁵⁾ ניראה כי מדובר בהזדהות רוחנית עם העם היהודי, מצדם של נוצרים מסויימים.

2. שמירת הסטטוס קוו הדתי

רבים מהמנהגים שהיו קיימים בעבר ברחבת הכותל נעלמו בתקופה הנוכחית: תקיעת מסמרים בחריצים בין האבנים על מנת לסמל את הקשר בין האדם למקום הקדוש; חריטת שם המבקר, לשם מטרה זוה; חלוקת אתרוגים ובשמים אחרים בכניסה לכותל, ועוד. ואמנם, התרחשו שינויים גדולים במערך המדיני ובמסגרת המשפטית שחלה במקום. למשל, אין כל בעיה היום בלתקוע בשופר בכותל המערבי, או לבקר בו בכל שעות היממה.

עם כל השינויים שהתרחשו, ניראה למחברת כי עדיין נשמרו שרידים של הסטטוס קוו העותומני שהיה חל בכותל וברחבתו במשך דורות רבים. למשל, ברחבת

הכותל (לעומת בית הכנסת הפנימי) אין, עד היום הזה, אביזרים קבועים: לא ספר תורה, לא ספסלים, לא יריעות המגנות מפני השמש והגשם, ולא שולחנות. רק מחיצה רופפת הוקמה בין עזרת הנשים ישאר האחר.

לכאורה, אין שום הגיון בהימנעות מהצבת אביזרים קבועים ברחבה לנוחות המתפללים. אך האופי הסופי של הכותל ורחבתו טרם נקבע בדורנו, ונראה כי עוד לא הוחלט כיצד ייראה המקום הקדוש הזה, וכיצד ינהגו בו, בעתיד.

פרק VII: סיכום ומסקנות

ראינו במחקר זה כי ההיסטוריה המשפטית של הכותל המערבי היא מרתקת, עתיקת יומין, ומושפעת מאוד על ידי ההיסטוריה הכללית שסובבת את הסוגייה ואת האיזור.

מאז תיכנון רחבת הכותל הראשונה על ידי אדריכל החצר סינאן בתחילת המאה ה-16, דרך עלייתה של חשיבות המקום ומרכזיותו בתודעה היהודית בעולם, ועד לסכסוכים הדתיים-לאומיים בין היהודים והערבים המוסלמיים שהשתקפו במריבות הכותל בתקופת המנדט הבריטי, הבחנו בכך שאין אפשרות להפריד בין הכותל ובין המתרחש סביבו. מאזן הכוחות הפוליטיים בין היהודים לבין קהילות אחרות בירושלים; מידת הסובלנות הדתית של הממשל השולט; זכויותיהם של גורמים אחרים בכותל וברחבתו; ואפילו פילוגים אידיאולוגיים בתוך הקהילה היהודית -- כל אלה מהווים גורמים שאין להתעלם מהם בכל ניתוח של המעמד המשפטי של מקום קדוש זה.

ואמנם, ניראה לנו כי ההתפתחות המשפטית החשובה ביותר במעמד הכותל, עד ליוני 1967, היתה יצירת סטטוס קוו במהלך שנות הקיסרות העות'מנית. הסטטוס קוו, כפי שהשתקף בהתנהגותם בפועל של יהודים ומוסלמיים, ואחר כך בפירמנים מלכותיים, הגדיר היטב את הזכויות, החסינויות, והחובות במקום הקדוש הזה. לפי הבנת וועדות החקירה שבדקו את מעמד הכותל בחסות השלטון המנדטורי בתחילת המאה ה-20 -- ולפי הבנת מחברת זאת -- הזכויות בכותל נתחלקו בין מנהלי האנוקאף אפדל ואבו-מידיאן; לבין זכות הפולחן היהודית במקום הקדוש להם. כידוע, נסיונות לערער את המאזן הזה בצורה זאת או אחרת (על ידי רכישת האנוקאף, או הפרה מכוונת של הסטטוס קוו) נכשלו בעבר.

ביוני 1967, קבעו עובדות צבאיות ומדיניות חדשות -- שליטה ישראלית בכותל המערבי -- מערכת זכויות וחובות חדשה לחלוטין בכותל וברחבתו. במקום הקדשים מוסלמיים, הפקעתם וביטולם מבחינה משפטית; והריסת חלק מנכסיהם מבחינה מעשית. במקום סטטוס קוו דתי עתיק יומין, חקיקה הכנסת. במקום הבנות בין הקהילה היהודית ומנהלי ווקף אבו-מידיאן לגבי התנהגות מותרת בכותל ורחבתו, תקנות שר הדתות. הגדרת הכותל המערבי על ידי הכנסת כ"מקום קדוש" מכניסה את שאלת מעמדו למסגרת הכללית של המערכת המשפטית הישראלית, וחוספת אותו אף להתדיינות משפטית של בתי משפט ישראליים.

ואף על פי כן, לאחר המהפכה המשפטית הגדולה של יוני 1967, הדילמות הגדולות טרם נפטרו. ניראה כי החברה הישראלית עדיין לא הגיעה לסוף דרכה

במתן תשובה מלאה לשאלה "מהו הכותל המערבי?". עיצובו הפיזי והאדריכלי לא נקבע. תפילות מיוחדות לא נכנסו לשימוש במקום קדוש זה. סוג הטקסים החילוניים שמותר לקיים במקום עדיין לא הוכרע. ואפילו היהודים החרדים, שפוקדים את הכותל לעתים קרובות, לא הקימו שם בית כנסת במובנו המלא: אין חתונות בכותל, אסור לשאת נאום (כולל דרישת תורה), ובכותל ה"פתוח" אין אביזרים קבועים -- לכאורה, בציות מלא בהתאם לסטטוס קוו שקבעו העותומנים לפני 450 שנה!

במישור המהותי, ניראה כי בירור הסוגייה של חופש הפולחן בכותל המערבי וברחבתו הוא בראשית דרכו. וזאת אולי הקושיה הקשה ביותר איתה תתמודד הקהילה היהודית בירושלים: כיצד ייקבע האיזון בין הצורות השונות של תפילת יהודים בכותל המערבי, המקום הקדוש ביותר ליהדות? פסיקת בג"צ האחרונה, בענין "נשות הכותל" היא, לדעתנו, רק הצעד הראשון בנסיון לפתור סוגייה זאת.

הכותל המערבי עוד מציבה בפני העם היהודי שאלות רבות, של עבר ועתיד, ושל היחס ביננו לבין אלוקינו וארצינו. ניראה כי זהו תפקיד הקבוע של מקום קדוש זה.

* * *

7. קטעי עתונות

א. פוזן, "משרד הדתות שינה את תקנות הכותל", כל העיר, 5.1.90, עמ' 5.

VI. ראיונות

הגב' סוזן ברטל, ארכיאולוגית, 3.3.93.

הרב מאיר יהודה גץ, רב הכותל, 4.5.93.

הערות

1. מ.בן-דב, מ. נאור, ז. ענר, הכותל, מהדורה 13, משרד הבטחון, תל-אביב, עמ' 39.
- 1.5. בספר יחזקאל (מ"ד-מ"ו), למשל, הדגש הוא דווקא על קדושת השער המזרחי של הר הבית.
2. "הכותל המערבי", האנציקלופדיה העברית, כרך 20, חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, תשל"א, עמ' 1118.
3. "מתחם זה היה יוצא דופן בגודלו אף בין מתחמים מקודשים נודעים אחרים בעולם הקלאסי, כגון מתחם בל בתדמור (פלמירה) או מתחם יופיטר בדמשק. תוכניתו מלמדת שהוא נבנה בתכנון כולל ומרכזי, בקווים סימטריים, ובשיכוב שרידים קדומים בצידו המזרחי... במתכונת של מתחם מוקדם (טמננטס) שבמרכזו מתנשא מקדש. ייחודו של מתחם הר הבית הוא בהקמתו של מתחם מלאכותי ענק בשטח הררי, שאינו נוח לבנייה". (א. שטרן, עורך, האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, החברה לחקירת ארץ-ישראל - משרד הבטחון - כרטא, ראשון לציון, 1992, עמ' 656).
4. שטרן, הערה 3 לעיל, עמ' 658.
5. עובי החומות המערבית והדרומית נמדד באמצעות כלים גיאומטריים (שטרן, הערה 3 לעיל, עמ' 658).
6. "...במאות ה-4, ה-8, ה-12, ה-19, ב-1927 ועוד." (האנציקלופדיה העברית, הערה 2 לעיל, עמ' 1120).
7. קיימת מחלוקת בין יוסף בן מתתיהו לבין המשנה בנוגע למספר השערים שבחומה המערבית של הר הבית. ר' בן-דב, הערה 1 לעיל, עמ' 40-41. שמות השערים ניתנו בעידן המודרני על סמך הארכיאולוגים שחפרו אותם במאה ה-19. השמות הם, מכיוון דרום לצפון: שער (קשת) רובינסון; שער ברקלי (שער קופינס העתיק, למרות ששטרן חולק על מסקנה זאת) (הערה 2 לעיל); שער (קשת) וילסון; ושער וורן.

8. "הכותל המערבי", הערה 2 לעיל, עמ' 1119. תיאור מערכת הניקוז נמצא בשטרן, הערה 2 לעיל, עמ' 662-660.
  9. בן-דב, הערה 1 לעיל, עמ' 48; שטרן, הערה 2 לעיל, עמ' 661.
  10. ההרס העיקרי (כחלק העליון של החומה) נגרם בתחילת המאה ה-7 על ידי כוחות ביזנטיים-נוצריים בעת חזרתם לירושלים. ר' פירוט בבן-דב, הערה 1 לעיל, עמ' 49-50.
  11. בין שנת 638 ושנת 1099 (שנת הכיבוש הצלבני), נותר ליהודים לשוב לירושלים.
  12. Report of the Commission Appointed...to Determine the Rights and Claims of Moslems and Jews in Connection with the Western or Wailing Wall at Jerusalem, His Majesty's Stationary Office, 1931, pp. 40-41. (להלן, "1930 Report")
- ראה גם:
- י. רייטר, הווקף בירושלים, 1990-1948, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 1991, עמ' 18.
  13. מתן האישור לתפילה היה כנראה דבר בלתי-פורמלי ובלתי-קבוע. המקומות בהם התפללו היהודים בתקופה זאת כללו הר הזיתים (שמעם היה אפשר לצפות בהר הבית); החומה הדרומית (באיזור שערי חולדה); והר הבית. ר' בן דוב, הערה 1 לעיל, עמ' 31-30; א. לונק, כותל המערבי של בית אלהינו, אריאל, ירושלים, 1979, (פרסום ראשון בשנת 1911), עמ' 10 ואילך; "הכותל המערבי", הערה 2 לעיל, עמ' 1122-1121. מעטים גם מעלים את האפשרות שיהודים התפללו בגומא שבאיזור הכותל הנוכחי, אולי בשער ברקלי (שער קופינוס).
  - (ר' (F.E. Peters, Jerusalem, Princeton Univ. Press, 1985, p. 225).
  14. "מפנה מכריע במעמדו של [הכותל המערבי] בקרב היהודים וביחסם אליו חל, כנראה, סמוך ל-1520, אולי בקשר לבואם של גולי ספרד או בעקבות הכיבוש התורכי ב-1516/7. מכאן ואילך מתארים כל המקורות את [הכותל] כמקום התכנסותם ותפילתם של היהודים, והוא מתחיל לתפוס מקום חשוב בתודעתם של כל ישראל" ("הכותל המערבי", שם, עמ' 1121). מסקנה זאת של רוב חוקרי הכותל שנבדקו לצורך כתיבת מחקר זה, מדגישה כי היו נסיונות במקורות

יהודיים דתיים, מהמאה השביעית ואילך, כשייך קדושה לכותל המערבי כבר מימי קדם. ר' בן דב, שם, עמ' 31; PETERS, שם, עמ' 226-227, 528-527. נסיון זה מסתמך על איזכורים בספרי קודש ומקורות אחרים לחשיבות כיוון המערב, למרות שהכוונה המקורית כנראה לא היתה לשייך קדושה לכיוון זה דווקא (ר' הערה 1.5 לעיל).

15. "עם כניסתו (של המבקר) לרחבת התפילה הצרה והסגורה נגלה לעיניו הקיר מימי הבית השני, כשעליו הנדבכים המאוחרים מימי האיסקלאם הקדום, באבניו הגדולות, והנדבכים המאוחרים יותר של אבניהם הקטנות. על מנת להרבות רושם וקדושה הועמקה הרחבה, כך שחמישה נדבכים מבניית הורדוס נחשפו לעין המתפלל." (בן-דב, הערה 1 לעיל, עמ' 166).

16. הציטוט מובא מ-בן דב, הערה 1 לעיל, עמ' 65, ו-PETERS, הערה 9 לעיל, עמ' 528.

17. "הכותל המערבי", הערה 2 לעיל, עמ' 1123; בן דב, הערה 1 לעיל, עמ' 122.

18. אך ר' את המדריך שפורסם בשנת 1954 מטעם מועצת הווקף העליונה: Supreme Awqaf Council, A Brief Guide to the Dome of the Rock and Al-Haram Al-Sharif, Jerusalem, 1954, Ch. I.

19. בנוגע לשאלת הזיהוי של האישים שיזמו את הפרויקט, ר' את ההסבר של בן דב (הערה 1 לעיל, עמ' 167), שמייחס את המבצע לראש העיר דאז טדי קולק. גירסא זאת אינה מקובלת על הכל (ראיון עם ישראל ליפל, 4.6.1993).

20. על סירוב חלק מהתושבים הערביים לקבל פיצויים, ר' רייטר, הערה 11 לעיל, עמ' 18-19.

21. בחפירות הצפוניות נתגלה חלק מהכותל המכונה "הכותל הקטן" בצד שער הברזל. וילנאי כותב: "בשנת 1971 התפרסם הכותל הקטן לראשונה, ערבים שכנים ניסו לעשות חורים באבני הכותל לצורך הקמת מבנה סמוך. הדבר נודע ליהודים והם אספו את השברים שנפלו מאבני הכותל ודרשו להפסיק את חיכול המקום הקדוש להם". ז. וילנאי, אנציקלופדיית וילנאי לירושלים, כרך ראשון, אחיעבר בע"מ, ירושלים, 1993, עמ' 605.

22. "הכותל המערבי", הערה 2 לעיל, עמ' 1120.

23. תוארו המלא הוא "הרב הממונה על הכותל המערבי וסביבות הר הבית, ויתר המקומות הקדושים בארץ ישראל." נערך ראיון עם כבוד הרב לצורך כתיבת מחקר זה ביום 4.5.1993.

24. הרב גן, תזכיר על הכותל המערבי (להלן, "התזכיר"), מכתב רשמי - פנימי, דצמבר 1992 (לערך). העתק מהתזכיר נמצא ברשות המחברת.

25. ראיון עם הרב גן, 4.5.1993; דברי המדריך בסיור מודרך במינהרות הכותל, 17.5.1993.

26. ר' נספח 4.

27. תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים (הגבלה על עיסוק ברחבת הכותל המערבי), התשל"ב-1972, ק"ת מס' 2803, התשל"ב (3.2.72), עמ' 609.

28. ראיון עם הרב גן, 4.5.1993.

29. מתוך חוברת ההסברה "מנהרות הכותל", המשרד לענייני דתות, רשות המקומות הקדושים, והקרן למורשת הכותל המערבי, ירושלים (אין תאריך).

30. כפי שיוסבר בפרק II, מתן חשיבות מיוחדת לכותל המערבי כמקום קדוש ליהודים היתה תוצאה של פינוי רחבת תפילה ומתן היתר לתפילותיהם של יהודים שם במאה השש-עשרה, לאחר עלייתם לירושלים של מספרים משמעותיים של גולי ספרד. מספר חוקרים מאשרים מסקנה זאת: ר' בהמשך המחקר.

31. למשל, Peters כותב כך:

"...[N]one of the brief and scattered references to [a synagogue located in the Western Wall] makes any reference to what it is today, and has been in a verifiable fashion from the beginning of the sixteenth century onward, the chief site of Jewish public cultus in the Holy City at that same site, the celebrated "Western Wall".

(הערה 13 לעיכ, עמ' 225).

32. "הכותל המערבי", הערה 2 לעיל, עמ' 1121. למקורות אמוראים נשמטו (ר' שם). ר' גם Peters, שם, עמ' 527.
33. "הכותל המערבי", שם, עמ' 1122.
34. ר' Ben-Arieh, הערה 89 לעיל; A. Cohen, הערה 78 לעיל, "הכותל המערבי", שם; ו-Peters, הערה 13 לעיל.
35. חשוב לציין בנקודה זאת כי מבחינת יהודים מאמינים בין עבודת-אללים של תפילה לאבנים, ובין התפילה בכותל. רב הכותל מסביר כי התפילות הן לא לאבנים עצמן, אלא לשכינה הנמצאת בתוכן, ושכל יהודי מאמין מבין את ההבדל הזה (תוכנית "הכותל שבלב", הטלוויזיה הישראלית, 17.7.94). לענין קדושת הכותל במונחים דתיים, ר' גם בן-דוב, הערה 1 לעיל, עמ' 77-79.
36. רייטר, הערה 11 לעיל, עמ' 35. מקוצר היריעה, אין אפשרות לנתח במחקר זה את הקשר בין קדושת המקום ליהדות ובין קביעת המוסלמים שאותו המקום קדוש להם. השפעה הדדית זאת מורגשת בהרבה מקומות אחרים בארץ ישראל, ובין שלוש הדתות המונותיאסתיות באופן הדדי (למשל, קברים בגליל שאומצו כקדושים ליהודים למרות שמקורם היו מוסלמי או נוצרי) (ראיון עם ליפל, אפריל 1994).
37. Report of the Commission...to Determine the Rights and Claims of Moslems and Jews in Connection with the Western or Wailing Wall at Jerusalem, His Majesty's Stationery Office, London, 1931. עמ' 40.
38. שם, עמ' 18.
39. שם, עמ' 40.
40. רייטר, הערה 11 לעיל.
41. "אמנם החוק האיסלאמי אסר מכירת הקדש, אך הוא התיר את החלפתו בנכס אחר, שווה-ערך לו או טוב ממנו" ("הכותל המערבי", הערה 2 לעיל, עמ' 1123). ר' גם רייטר, שם, עמ' 18-19.

42. כותב המזרחן HIRSCHBERG:

Moslem tradition is not unanimous as to the location of the events mentioned...[t]here are various places in the area where [the Burak] is supposed to have stood or from where it is said to have ascended to heaven. One of the legends is associated with the Wailing Wall, which is why Moslems ascribe a particular sanctity to the latter." (J. Hirschberg, The Sources of Moslem Traditions Concerning Jerusalem, Rocznik Orientalistyczny, Krakow, 1952, pp. 332-333.

עם זאת, בדו"ח ועדת הכותל משנת 1930, הסבר התיחום הגיאוגרפי של טענות היהודים והמוסלמים ככל את שני המשפטים הבאים:

"At a short distance from [the site of the Jews' prayers] in the southern direction and within the Wall itself, there is a chamber or niche in which according to tradition Mohammed's steed, Buraq, was tethered....".

(הדו"ח, הערה 37 לעיכ, עמ' 8).

43. 'Al-Burak', The Encyclopedia of Islam, Vol. 1, Brill-Luzac, Leiden and London, 1960, pp. 1310-1311.

44. הערה 37 לעיכ.

45. שם, עמ' 21-22.

46. שם, עמ' 41 ו-57. האמירות האופראטיביות הן:

"Under these circumstances the Commission does not consider that the pavement in front of the Wall can be regarded as a sacred place from a Moslem point of view" (p. 41); "To the Moslems belong the sole ownership of, and the sole proprietary right to, the Western Wall, seeing that it forms an integral part of the Haram-Esh-Sharif area, which is a Waqf property" (p. 57).

47. רייטר, הערה 11 לעיכ, עמ' 18-19.

48. שיחה טלפונית עם הגב' נעמי טייזדייל, יועצת ראש עיריית ירושלים בענייני נוצרים, 17.2.1993.

49. ר' , למשל, את המחבר ZANDER, שכותב בספרו:

"Christians naturally respect the site of the Temple, but they believe that after the crucifixion 'the veil in the Temple was rent in twain from the top to the bottom'. They hold that the Temple has been destroyed never to rise again, and that the sacrifices have been replaced by a new and higher dispensation. They therefore do not claim the ground upon which the Temple stood."

Israel and the Holy Places of Christendom (Weidenfeld and Nicholson, London, 1971, p. 3)

ר' גם את ההסבר בערך "הכותל המערבי" באנציקלופדיה העברית: "האירופים ראו את הכה"מ כמקום שבו היהודים מתכנסים לקונן את חורבן מקדשם ועל גלותם ושיעבודם; מכאן כינויו בלשונות הלועזיות "כותל האבל", "כותל הקינות", או "כותל הבכיה". (הערה 2 לעיכ, עמ' 1118).

49.5 אין ספק כי לנוצרים קיים גם ענין ישיר ברחבת הכותל כמקום שבו התהלך ישו והנוצרים הראשונים. למשל, במצודת אנטוניה התרחש משפטו של ישו, על פי המסורת, וברחוב הסמוך לחומה המערבית הפך ישו את דוכני החלפנים (ראיון עם ישראל ליפל, אפריל 1994).

50. "...[I]t should be noted that during a very long period in the past Moslems prohibited Christians from coming near the Wall or its surroundings, but that this was allowed to the Jews as a special favour."

(דו"ח 1930, הערה 37 לעיכ, עמ' 45).
ר' גם האנציקלופדיה העברית, הערה 2 לעיכ, עמ' 1122.

51. הערה 15 לעיכ.

52. C. Rumpf, "Holy Places", in R. Bernhardt, ed., Encyclopedia of Public International Law, Vol. 10, North-Holland, Amsterdam-Oxford-New York, 1987, p. 227.
53. שם.
54. כגון חוק השמירה על המקומות הקדושים, תשכ"ז-1967; ותקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, התשמ"א-1981 (ר' נספחים 3 ו-4).
55. העצרת הכללית של האו"ם ערכה רשימה של המקומות הקדושים באיזור ירושלים בשנת 1949 (ר' E. Lauterpacht, Jerusalem and the Holy Places, London, 1968, p. 5, note 1).
- הרשימה כוללת את אל-בוראק ואת הכותל כמקומות קדושים נפרדים.
56. תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, התשמ"א - 1981, סעיף 1. המקומות הקדושים האחרים כוללים 15 מקומות אחרים בירושלים, חיפה, טבריה, מירון, ופקיעין. ר' נספח 4.
57. ר' הירש והאוסן-כוריאק (בהנחיית לפידות) "הסטטוס קוו הדתי בירושלים", עבודת מחקר שנערכה בחסות מכון ירושלים בשנת 1989 (לא פורסם), עמ' 14; בג"צ 222/68 חוגים לאומיים נ. שר המשטרה, פד"י כ"ד (2) 141; בג"צ 109/70 המוטראן הקופטי האורתודוכסי נ. שר המשטרה, פד"י כ"ה 225.
58. הירש והאוסן-כוריאק, שם, עמ' 14, וההערות שם (המ' 440/61 עזבון מורגנשטרן נ. אליקים, פד"י ט"ו, 1925; ע"א 367/81 (ת"א) הנזירה תיאודיזיא נ. המשלחת הרוסית, פ"מ תשל"ד (א') 3).
59. חוק השמירה על המקומות הקדושים, הערה 54 לעיכ, סעיף 1.
60. ר' הירש והאוסן-כוריאק (בהנחיית לפידות), הערה 57 לעיכ.
61. אמנת ברלין, 13.7.1878.

- .62 L. Cust, The Status Quo in the Holy Places, Facsimile Edition, Ariel, Jerusalem, 1980 (originally published c. 1930); W. Zander, Israel and the Holy Places of Christendom, Weidenfeld and Nicholson, London, 1971.
- .63 הרקע לסכסוכים הלכו הוא מורכב ביותר, ודורש סקירה ממצה של ההיסטוריה של הנוכחות הנוצרית בירושלים. ר' את המקורות ב-ibid., והיבליוגרפיות שם.
- .64 Cust, הערה 62 לעיל, עמ' 13 ואיך.
- .65 שם, בנספח לספר.
- .66 מעמד ה-דימים (DHIMMIS, בלועזית), מפורט בפרק II להלן.
- .67 ר' הירש והאוסן-כוריאל (בהנחיית לפידות, הערה 57 לעיל, פרקים II ו-III).
- .68 Rumpf כותב שמקור הסטטוס קוו בירושלים הוא בהסכם קפיטולציה בין מכר צרפת והשולטן משנת 1740. (Rumpf, הערה 52 לעיל, עמ' 229).
- .69 למשל, הפירמן ממלכתי משנת ____.
- .70 סעיף 2 לדבר המלך במועצה על ארץ ישראל (המקומות הקדושים), 1924, שולל מבתי משפט לדון בכל סכסוך הנוגע למקומות קדושים או דתיים.
- .71 הסמכות להכריע בסכסוכים במקומות הקדושים הועברה לממשלת ישראל בסעיף 29 לחוק יסוד: הממשלה.
- .72 הירש והאוסן-כוריאל (בהנחיית לפידות), הערה 57 לעיל, עמ' 23.
- 72.5 ליפל מציין כי המוסלמים התנגדו בעבר לחפירות הכותל (במנהרות הרבנים), מהחשש שהכוונה האמיתית של חפירות אלו היתה לחפור מתחת להר הבית (ראיון עם ליפל, אפריל 1994).

73. דו"ח 1930, הערה 37 לעיל, עמ' 11; האנציקלופדיה העברית, הערה 2 לעיל, עמ' 1121. ר' גם את א. כונן, כותל המערבי, החבצלת, ירושלים, 1911, עמ' 13 ואיך.
74. Peters, הערה 13 לעיל, עמ' 225.
75. Peters, שם, עמ' 528.
76. Peters, שם, עמ' 618, הערה 46.
77. Peters, שם, עמ' 225. ר' את הערותיו שם. ר' גם את מסקנת בן-דב, הערה 1 לעיל, עמ' 62.
78. תריסר יהודים אף נענשו בצלפה, בשנת 1551, כאשר הורשעו בעליה לגג צמוד לחרם אל-שריף. הם טענו שקיבלו רשות מפקידים מוסלמיים לעשות כן. (A. Cohen, Jewish Life under Islam: Jerusalem in the Sixteenth Century, Harvard University Press, Cambridge, 1984, p. 73).
79. האנציקלופדיה העברית, הערה 2 לעיל, עמ' 1121; כונן, הערה 73 לעיל.
80. קיימת ספרות עניפה בענין זה: ר'
- N. Stillman, The Jews of Arab Lands, Jewish Publication Society, Philadelphia, 1979; S. Gotein, Jews and Arabs: Their Contacts Through the Ages, 3rd ed., Schocken, New York, 1974, and B. Lewish, The Jews of Islam, Princeton University Press, Princeton, 1984.
81. ר' כל המקורות שם.
82. S. Baron, A Social and Religious History of the Jews, Vol. 3, Jewish Publication Society, Philadelphia, 1957, p. 79, and Stillman, ibid., p. 19.
83. Stillman, שם, עמ' 157-158.
84. שם.

85. ר' Lewis, הערה 80 לעיל, עמ' 25.
86. תשלום הג'יזיה היה לעתים מטלה קשה מאוד, מאחר ונדרשו סכומים גדולים מאוד. הקהילה היהודית בירושלים נעזרה מדי פעם בנדיבותן של קהילות יהודיות בגולה על מנת לשלם את המס. (STILLMAN, הערה 80 לעיל, עמ' 192).
87. ר' D. Housen-Couriel, "Some Changes in the Legal Status of the Jewish Community in Jerusalem under Ottoman Rule", Unpublished Seminar Paper, Faculty of Law, Hebrew University of Jerusalem, 1992; A. Cohen, הערה 78 לעיל.
88. A. Cohen, שם.
89. A. Cohen, שם, עמ' 72 ואיך;
- J. Halper, Between Redemption and Revival, Westview Press, Boulder, 1991; Y. Ben-Arieh, Jerusalem in the 19th Century: The Old City, Yad Ben-Zvi, St. Martin's Press, New York, 1984.
90. התוארים כללו שיח אכ-יהוד (או "חכם באשי"), המנהיג המינהלי; ודיין, או מנהיג דתי-שיפוטי. (ר' A. Cohen, הערה 78 לעיל).
91. ר' בהרחבה ב-Housen-Couriel, הערה 15 לעיל; וב-A. Cohen, Halper ו-Ben-Arieh (הערה 89 לעיל).
92. בן-דב, הערה 1 לעיל, עמ' 32-33.
93. בן-דב, שם, עמ' 33; ר' גם האנציקלופדיה העברית, הערה 2 לעיל, עמ' 1122-1121.
94. בן-דב, שם, עמ' 166. יש לזכור כי המוסלמים אסרו על הנוצרים מלהיכנס לרחבה; ושהיהודים נאלצו לשלם עבור השימוש בכותל (פרק I לעיל). ר' גם לונק, הערה 73 לעיל, עמ' 32.
95. לונק, הערה 73 לעיל, עמ' 29; בן-דב, הערה 1 לעיל, עמ' 65.

96. "מעשה שמעתי, שבימים קדמונים היתה פעם אחת עצירת גשמים ביותר, וגזרו היהודים תענית והלכו עם ספר תורה לכותל מערבי להתפלל, ויעתר להם ה' עד שירדו גשמים כל-כך, עד שהוכרחו לעטוף הספר תורה בחזירתם לבית הכנסת בבגדיהם" (ר' גדליה מסמיאטיץ, שאלו שלום ירושלים, 1699, המצוטט בבן-דב, שם, עמ' 65).

97. דו"ח 1930, הערה 37 לעיכ, עדויות שונות של היהודים בדו"ח מעידים על כך שהאיסור נאכף במידות שונות של גמישות במהלך השנים.

98. לונק, הערה 73 לעיכ, עמ' .

99.

(99) ר' Peters, הערב 13 לעיל, בעמ' 541.

(100) שם הפירמן הוא חאט-אל-הומאיון, והוא כולל 24 סעיפים המצביעים על רפורמות מקיפות במערכת המשפטית של האמפריה. ר' Stillman, הערה 80 לעיל, עמ' 357 - 360.

(101) ר' Halper, הערה 89 לעיל, עמ' 32. אין אמנם אזכור של התשלום אצל לונץ (הערה 73 לעיל), אבל מקורות נוספים מאשרים את קיומו.

(102)

"...[A] special permit from the authorities had been necessary for Jews to pray at the Wailing Wall at the start of the nineteenth century. Even if the Jews made no official request for such a permit, however, it appears that prayers were held there anyway, without any special ceremony."
(Ben-Arieh, הערה 89 לעיל, עמ' 308).

(103) שם.

(104) שם. ר. גם את Report of The Commission, הערה 12 לעיל, עמ' 12.

(105) Report of the Commission, שם, עמ' 12 - 13.

(106) מצוטט ב-Ben Arieh, הערה 89 לעיל, עמ' 309.

(107) מספר מקורות מעידים על הריצוף בשנים אלה. ר' Ben-Arieh, שם, עמ' 20 - 21.

(109) "הכותל המערבי", הערה 2 לעיל, עמ' 1122 - 1123. ר' גם Ben-Arieh, שם, עמ' 308 - 374; ובן דב, הערה 1 לעיל, עמ' 118 - 117.

(110) לונץ, הערה 73 לעיל.

(111) שם, עמ' 34.

(112) שם, עמ' 35.

(113) שם, עמ' 44 - 45.

(114) Report of the Commission, הערה 12 לעיל, עמ' 57 - 58.

Hashemite Jordan Kingdom - Israel: General Armistice Agreement .139
Signed at Rhodes on 3 April 1949, from Lapidoth and Hirsch (eds.),
The Arab-Israel Conflict and Its Resolution: Selected Documents,
Nifhoff, Dordrecht-Boston-London, 1992, p. 87.

"...[A]greement in principle already exists [on]...free access to .140
the Holy Places and cultural institutions and use of the cemetery
on the Mount of Olives..."

(סעיף VIII (2) להסכם).

.141 בן דב, הערה 1 לעיל, עמ' 126.

.142 כיפל מוסיף כי הירדנים תכו שלט על הכותל, שציין "אל בוראק" (ראיון עם
ישראל כיפל, אפריל 1994).

.143 רייטר, הערה 11 לעיל, עמ' 12-13.

.144 שם, עמ' 13.

.145 ספר החוקים, התשכ"ז-1967, עמ' 74.

.146 קובץ התקנות, התשכ"ז-1967, עמ' 2690.

.147 שם.

.148 [אזכורי בג"צים]

.149 ידוע כי קיימת מחלוקת מריפה מאוד במשפט הבינלאומי לגבי תוקפם של דברי
החקיקה הישראליים. רוב מדינות העולם אינן מקבלות את הקביעה הישראלית
של החלת ריבונותה על כל ירושלים. הסוגיה טרם מצאה פתרון שמשביע את
רצונם של הגורמים המעורבים בסכסוך ישראל ערב. ר', למשל, [מקורות].

.150 [איזכור מקור ממשלתי]

.151 על היבטים שונים של התפתחות זאת, ר' בן דוב, הערה 1 לעיל, עמ' 143
ואיך.

152. החלטה זאת נדונה בבג"צ 222/68 חוגים לאומיים, פד"י כ"ד(2), עמ' 228; בבג"צ 4185/90 נאמני הר הבית ואח' נ. היועץ המשפטי לממשלה ואח' (טרם פורסם, בפיסקה 24); ובבג"צ 257/89, 2410/90 הופמן ואח' נ. הממונה על הכותל המערבי (טרם פורסם).

153. ספר החוקים 499, תשכ"ז (28.6.1967), עמ' 75.

154. סעיף 3 לחוק יסוד: ירושלים בירת ישראל כולל את אותו הכלל (ספר חוקים [אזכור]).

155. הצהרת אשכול הובאה בתרגום לאנגלית של דו"ח ועדת החקירה בעקבות אירועי הר הבית מסוכות 1990;

English Translation of the Report of the Commission of Investigation into Events on the Temple Mount, October 8, 1990, Government Printer, Jerusalem, p. 19.

156. ר' האוסן-כוראל והירש (בהנחיית לפידות), הערה 57 לעיל.

157. ר' א. רובינשטיין, "מעמד הדת במדינה והחופש בענייני דת", פרק שמיני בחוק המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל, מהדורה שלישית, תל-אביב, 1992, עמ' 224-234.

158. בג"צ 109/70 המוטראן הקופטי האורתודוכסי נ. שר המשטרה פד"י כ"ה, עמ' 225.

159. למשל, בג"צ 4185/90, הערה 152 לעיל.

160. בג"צ 257/89, 2410/90, הערה 152 לעיל.

161. קובץ התקנות 4525, התשמ"א (16.7.1981), עמ' 1212; 5237, התש"ן (31.12.89) עמ' 190. התקנות הלכו מבטלות את (1) תקנות השמירה על המקומות (קב"ד רבי שמעון בר-יוחאי במירון), התשכ"ח-1968; (2) תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, תשכ"ט-1969; (3) תקנות השמירה על המקומות הקדושים (הגבלות על עיסוק ברחבת הכותל המערבי), התשל"ב-1972.

162. הניתוח מתבסס על האוסן-כוראל והירש (בהנחיית לפידות), הערה 57 לעיל.

163. מאסר חמש שנים, על פי חוק השמירה על מקומות קדושים.

164. האוסן-כוריאק והירש (בהנחיית לפידות), הערה 57 לעיל. חריגים מסויימים לכלל זה קיימים, למשל, בעת תפילה קבוצתית של בני הדת כמו ימי שישי בבוקר בהר הבית.

165. דבר המלך במועצתו, 1922. בנוגע לתוקפו של דבר המלך, ר' א. רובינשטיין, "מעמד הדת במדינה והחופש בענייני דת", מתוך המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל, כרך ב', מהדורה שלישית, שוקן, ירושלים ותל-אביב, 1991, עמ' 224-233.

166. הפסיקה שהשריינת את חופש הפולחן מעגנת את עקרונותיו בדין הישראלי. ר', למשל, בג"צ 292/83 נאמני הר הבית נ. מפקד משטרת ירושלים, פד"י ל"ח(2), עמ' 456; בג"צ 262/63 פרק נ. כפר שמריהו, פד"י ט"ז, עמ' 2101; ובג"צ 257/89, 2410/90 הופמן ואח' נ. הממונה על הכותל המערבי ואח' (טרם פורסם).

167. סעיף 18(1) לאמנה קובע:

Everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion. This right shall include freedom to have or to adopt a religion or belief of his choice, and freedom, either individually or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief in worship, observance, practice and teaching.

סעיף 18(3) מגביל את חופש הפולחן בצורה הבאה:

Freedom to manifest one's religion or beliefs may be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary to protect public safety, order, health or morals or the fundamental rights and freedoms of others.

168. בג"צ 292/83 נאמני הר הבית נ. מפקד משטרת מרחב ירושלים, פד"י ל"ח(2), 449 בעמ' 454.

169. ר' סעיף 171 לחוק העונשין, תשל"ז-1977, ס"ח 864, 4.8.1977, עמ' 266.

170. פקודת המשטרה [נ"ח], התשל"א-1971, דיני מ"י [נ"ח] 17, 11.3.71, עמ' 390.

171. הערה 169 לעיכ.
172. האוסן-כוריאל והירש (בהנחיית לפידות), הערה 57 לעיכ, עמ' 17.
173. שם. ר', למשל, סעיף 8 לפקודת המכרות, 1925; סעיף 6 לפקודת העתיקות, 1935; סעיף 22(א) לחוק הניקוז וההגנה מפני שטפונות, תשי"ח-1958; סעיף 70 ו-71 לחוק המים, תשי"ט-1959; סעיף 14 לחוק הרשויות המקומיות (ביוב), תשכ"ב-1962; וסעיפים 4 ו-5 לחוק גנים לאומיים ושמורות טבע, תשכ"ג-1963. (הערה 20, שם).
174. סעיף 3, סעיף 1, סעיף 170, ותקנה 2, בהתאמה.
175. האוסן-כוריאל והירש (בהנחיית לפידות), הערה 57 לעיכ, עמ' 17-18. ההערות במקור הושמטו, אך מפנות ל: ח. כהן, מעמדה של ירושלים במשפט מדינת ישראל (עמ' 18); וש. ברקוביץ, המעמד המשפטי של המקומות הקדושים בארץ ישראל, חיבור לקראת קבלת תואר דוקטור למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ח, עמ' 99.
176. ר' בג"צ 4185/90 נאמנה הר הבית נ. היועץ המשפטי לממשלה (טרם פורסם); בג"צ 222/68 חוגים לאומיים נ. שר המשטרה פד"י כ"ד(2), עמ' 228; בג"צ 292/83 נאמני הר הבית נ. מפקד משטרת מרחב ירושלים, פד"י ל"ח(449) 2; ובג"צ 267/88 רשת כוללי האידרא נ. בית המשפט לענינים מקומיים, (טרם פורסם).
177. פסק-הדין טרם פורסם. המחברת מסתמכת בניתוח פסק-הדין על העתק שסופק לה על ידי מזכירות בית המשפט העליון.
178. שם, עמ' 6-26.
179. ר' תיק בית המשפט, שם.
180. שם.
181. שם.
182. האוסן-כוריאל והירש, הערה 57 לעיכ, עמ' 19-20, בעמ' 20.

183. הערה 181 לעיל, עמ' 121.

184. שם, עמ' 96.

185. שם, עמ' 98-99.

186. שם, עמ' 100.

187. שם, עמ' 105.

188. שם, עמ' 33-81. ר' את מכתבו מיום 19.3.90 של רב הכותל את מנהלת מחלקת בג"צים, בעמ' 10 בפסק הדין.

189. שם, עמ' 112.

190. המקורות העיקריים לפרק זה הינם ראיונות עם רב הכותל (4.5.93), הארכיאולוג סוזן ברטל (3.3.93), מר ישראל ליפל, וביקור מודרך במנהרות הכותל (ההדרכה היא על ידי אנשי לשכת רב הכותל (17.5.93)). מקורות נוספים יצוינו לפי הצורך.

191. רב הכותל, תזכיר על הכותל המערבי הערה 24 לעיל.

192. רב הכותל כותב: "זרם הקהל הנוהר לכותל, נע בהתאם לעונות השנה וימים טובים מסויימים. (1) בחורף - בימי חול, מתפללים ומבקרים בכותל כ- 3,000 אנשים מידי יום. (2) בקיץ (חודשי יולי-ספטמבר) וימי שבת בכל השנה, התנועה היומית ליד הכותל היא כ-13,000 איש." (התזכיר, שם).

193. התזכיר, שם.

194. התזכיר, שם.

195. כרזות שהזמינו הציבור הרחב להשתתף הופיעו בשכונות רבות בעיר.

196. התואר מופיע על נייר המכתבים שלו.

197. ראיון עם רב הכותל (4.5.93), ביקור במנהרות הכותל.

198. התזכיר, הערה 24 לעיל.

199. ראיון עם רב הכותל (4.5.93).

200. העתק מהמכתב נמצא ברשות המחברת..

201. התזכיר, הערה 24 לעיל. רב הכותל כותב בתזכיר כי כוח האדם הקיים אינו עונה על דרישות הבטחון של האחר.

202. מכתב מאת עו"ד הרצל קדש אל סנ"צ יאיר מוסט, מפקד תחנת העיר העתיקה, משטרת ישראל, מיום 12.3.89 (תיק בית המשפט, בג"צ 257/89).

203. מכתב מאת סנ"צ יאיר מוסט אל עו"ד הרצל קדש מיום 17.3.89 (שם). ר' גם את פסק הדין, שסוקר את עובדות הפרשה.

204. ראיון עם רב הכותל (4.5.93).

205. בתוכנית טלוויזיה, "הכותל שבלב" (הטלוויזיה הישראלית, 17.7.94), סיפר רב הכותל על ביקורו לפני כמה שנים של הארכיבישופ מניו-יורק, שהתרשם עמוקות מהמקום.

* * *

ביבליוגרפיה נבחרת

I. דברי חקיקה

דבר המלך במועצה על ארץ ישראל (המקומות הקדושים), 1924, חא"י, כרך ג', עמ' (ע) 2805, (א) 2625.

דבר המלך במועצה על הכותל המערבי, 1931, העתון הרשמי, 8 ביוני 1931, עמ' 466.

חוק לשמירת המקומות הקדושים, התשכ"ז-1967, ס"ח התשכ"ז, מס' 449, עמ' 75.

חוק יסוד: ירושלים בירת ישראל, ס"ח התשמ"א, מס' 980, עמ' 186.

חוק העונשין, תשל"ז-1977, פרק VII (סעיפים 170-174), ס"ח התשל"ז, מס' עמ' .

תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, התשמ"א-1981, ק"ת מס' 4250, התשמ"א (16.7.81), עמ' 1212; ותיקון לתקנות בק"ת מס' 5237, התש"ן (31.12.89), עמ' 190.

תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים (הגבלות על עסוק ברחבת הכותל המערבי), התשל"ב-1972, ק"ת מס' 2803, התשל"ב (3.2.72).

II. פסיקה

בג"צ 510/78, 451, 114 בורקאן נ. שר האוצר ואח' פד"י ל"ב (2) 419.

בג"צ 5647/90 כהן אח' נ. מפקד המחוז הדרומי של משטרת ישראל (טרם פורסם).

בג"צ 267/88 רשת כולכלי האידרא והרב גורן נ. ביה"מ לעניינים מקומיים ומ"י (טרם פורסם).

בג"צ 257/893, 312 הופמן אח' נ. הממונה על הכותל ואח' (העתק ממזכירות בית המשפט העליון).

III. ספרים ומאמרים בשפה העברית

הרב י.א. אורנשטיין, יומן הכותל המערבי, הוצאת בית אורנשטיין, ירושלים, תשכ"ח.

א. אחימאיר (עורכת), ירושלים - היבטים משפטיים, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 1983.

י. בן-אריה ו-י. ברטל, ההיסטוריה של ארץ ישראל: של התקופה העות'מאנית (1799-1917), יד בן-צבי, ירושלים, 1983.

מ. בן-דב, מ. נאור, ז. ענר, הכותל, מהדורה 13, משרד הבטחון, תל-אביב, 1989.

ש. ברקוביץ, המעמד המשפטי של המקומות הקדושים, עבודה לקבלת תואר דוקטור למשפטים, הפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1978.

ג'. ג'ברין ו-י. רייטר, העמדה המוסלמית בעניין הסטטוס-קוו הדתי במקומות הקדושים לאיסלאם בירושלים 1967-1984, על פי ספרו של ראש המועצה המוסלמית העליונה, מכון ירושלים, ירושלים, 1991.

פ. גרייבסקי (עורך), פירמנים מלכותיים, בית דפוס סלומון, ירושלים, 1897 (הוצאה לאור מחודשת ועריכה על ידי יד בן-צבי, ירושלים (אין תאריך)).

ש. הטיס-רוכף (עורכת), לקסיקון פוליטי של מדינת ישראל, כתר, ירושלים, 1988.

"הכותל המערבי", האנציקלופדיה העברית, כרך כ, חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, ירושלים ותל-אביב, 1971.

ז. וילנאי, אנציקלופדיית וילנאי לירושלים, כרך 1, אחיעבר בע"מ, ירושלים, 1993.

א. כהן, יהודי ירושלים במאה השש-עשרה, לפי תעודות תורכיות של בית הדין השרעי, יד בן-צבי, ירושלים, 1976.

א.מ. לונק, כותל המערבי של הר בית אלהינו: מהותו, תכונתו וזכרונותיו, אריאל, ירושלים, 1979, (מהדורה ראשונה פורסמה בשנת 1911).

מ. מעוז, "ירושלים במאה השנים האחרונות לשלטון תורכי-עותומאני", מתוך פרקים בתולדות היישוב היהודי בירושלים, יד בן-צבי, ירושלים, 1973.

מ. קליין, עמדות ערביות בשאלת ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 1990.

"קפיטולאציות", האנציקלופדיה העברית, כרך כ"ט, החברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, ירושלים ותל-אביב, התשל"ז, עמ' 978-980.

א. רובינשטיין, "מעמד הדת במדינה והחופש בענייני דת", מתוך המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל, כרך ב', מהדורה שלישית, שוקן, ירושלים ותל-אביב, 1991, עמ' 224-233.

מ. רוזן, הקהילה היהודית בירושלים במאה הי"ז, אוניברסיטת תל-אביב ומשרד הבטחון, תל-אביב, 1984.

י. רייטר, הווקף בירושלים 1948-1990, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 1991.

א. שאלתיאל, פרקים בתולדות ירושלים בזמן החדש, יד בן-צבי, ירושלים, תשמ"א.

א. שטרן (עורך), האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך 2, החברה לחקירת ארץ ישראל - משרד הבטחון - כרטא, ראשון לציון, 1992.

IV. ספרים ומאמרים בלועזית

"Al-Burak", in The Encyclopedia of Islam, Brill and Luzac, Leyden and London, 1960.

Y. Ben-Arieh, Jerusalem in the 19th Century, Yad Ben-Tsvi, Jerusalem, 1984.

Y. Ben-Arieh, Jerusalem in the 19th Century: The Old City, St. Martin's Press, NY, 1984.

HRH Crown Prince H. Bin Talal, A Study on Jerusalem, Longman, London and New York, 1979.

A. Cohen, Jewish Life Under Islam, Harvard University Press, Cambridge, 1984.

L.G.A. Cust, "The Wailing Wall", in The Status Quo in the Holy Places, Ariel Publishing House, Jerusalem, 1980 (reprinted edition).

M. Drori, United Jerusalem: Its Status and the Right of the Population: Legal Aspects (unpublished work), Jerusalem Institute of Israel Studies, Jerusalem, no date.

D. Fromkin, A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East, Avon, New York, 1989.

M. Gilbert, Jerusalem, Domino Press, Jerusalem, 1985.

J. Halper, Between Redemption and Revival, Westview, Boulder, 1991.

M. Harel, "The Jewish Presence in Jerusalem Throughout the Ages", in J. Oesterreicher and A. Sinai (eds.), Jerusalem, AAPME, New York, 1974.

J. Hirschberg, The Sources of Moslem Traditions Concerning Jerusalem, Rocznik Orientalistyczny, Krakow, 1953.

Israel Pocket Library, Religious Life and Communities, Keter, Jerusalem, 1973.

Israel Pocket Library, Religious Life and Communities, Keter, Jerusalem, 1974.

- A. Kutcher, The New Jerusalem, Thames and Hudson, London, 1973.
- R. Lapidoth and M. Hirsch (eds.), The Arab-Israel Conflict and Its Resolution: Selected Documents, Nijhoff, Dordrecht, 1992.
- H. Lauterpacht, Jerusalem and the Holy Places, Anglo-Israel Association, London, 1968.
- P. Malanczuk, "Jerusalem", in R. Bernhardt (ed.), Encyclopedia of Public International Law, Vol. 10, North-Holland, 1990, pp. 184-194.
- A. Margalit, "The Myth of Jerusalem", New York Review of Books, December 19, 1991.
- Report of the Commission of Investigation into Events on the Temple Mount, Israel Government Printer, Jerusalem, October 8, 1990 (English translation).
- Report of the Commission Appointed by His Majesty's Government... to Determine the Rights and Claims of Moslems and Jews in Connection with the Western or Wailing Wall at Jerusalem, His Majesty's Stationery Office, London, 1931.
- C. Rumpf, "Holy Places", in R. Bernhardt (ed.), Encyclopedia of Public International Law, Vol. 10, North-Holland, 1990, pp. 227-229.
- G. Smith, Jerusalem from the Earliest Times to AD 70, Vols. I + II, Hodder and Stoughton, London, 1908 (MCMVIII).
- N. Stillman, The Jews of Arab Lands, Jewish Publication Society, Philadelphia, 1979.
- The Supreme Awqaf Council, A Brief Guide to the Dome of the Rock and Al-Haram Al-Sharif, Jerusalem, 1954.
- M. Kohn, "Whose Wall?", Jerusalem Post, July 21, 1989, p. 5.

שמירה על המקומות הקדושים

בבית סבדיה — קבר הרמב"ם, מערת רבי עקיבא, המערה רבי חייא ובניו.
 קטב מעון — קבר רבי שמעון בר-יוחאי.
 בית מקדש — המערה המערבית של רבי שמעון בר-יוחאי, בית שלמון היהודים;
 בית קברי רבי יוחנן ורבי יהושע בן חנניה, בית הכנסת העתיקה, בית הכנסת החדש.

ד"ר בדין החשמי"א (21 בינואר 1981)

אני מסכים

משה נסים
 שר המשפטים

אהרן אבו חצירא
 שר הדתות

(ב) ברחבת הכותל המערבי לא יחול איסור העישון בימי חול אלא באזור הסמוך לכותל המערבי; באזור הסמוך לדרך המוליכה לשער האשפות יחולו האיסורים שבפסקאות (1) עד (3) ו-(7) בלבד.

3. (א) באזור הסמוך לכותל המערבי לא יצלם אדם תמונת שטר אלא בהיתר מאת שר הדתות ולפי תנאי ההיתר.
(ב) שר הדתות רשאי לפי שיקול דעתו ליתן דעתר כאמור אם הצילום נעשה למטרות חינוך, תרבות או דת או לשם הצגה בקולנוע או בטלוויזיה.
(ג) היתר לפי תקנה זו יכול שהוא כללי או מיוחד ויכול שיהיה בו תנאים.

4. (א) דממונה רשאי, על דעת הרבנים הראשיים לישראל ושר הדתות, ליתן תוראות להבטחת קיומם היעיל של האיסורים האמורים בתקנה 2.
(ב) כל אדם הנמצא בתחומי המקומות הקדושים חייב לציית לתוראות הממונה שניתנו כדן.
(ג) דממונה רשאי להרחיק ממקום קדוש אדם המפרע לו במילוי תפקידיו או העובר על תוראה מהתוראות תקנות 2 או 3.

5. העובר על תוראה מהתוראות תקנות 2 או 3 דינו — מאסר ששה חודשים או קנס 500 שקלים.

6. בסלות —

- (1) תקנות השמירה על המקומות הקדושים (קבר רבי שמעון ברייחאי במירון), התשכ"ח-1968;
- (2) תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, התשכ"ט-1969;
- (3) תקנות השמירה על המקומות הקדושים (הגבלות על עיסוק ברחבת הכותל המערבי), התשל"ב-1972.

תוספת

(תקנה 1)

1. ירושלים — מערת שמעון הצדיק; מערת מנוחירין קטנה; קבר דרב עובדיה מברסגורף; קבר זכריה הנביא; יד אבשלום.
2. חיפה — מערת אליהו הנביא.

שמירה על המקומות הקדושים

3. טבריה — קבר הרמב"ם; מערת רבי עקיבא; מערת רבי חייא ובניו.
4. מירון — קבר רבי שמעון בר-יוחאי.
5. פקיעין — המערה והמעין של רבי שמעון בר יוחאי; בתי העלמין היהודיים; קברי רבי יוסי ורבי יהושע בן חנניה; בית הבגסט העתיק; בית הכנסת החדש.

י"ט בסיון תשס"א (21 ביוני 1981)

אני מסכים.

משה נסים
שר המשפטים

אהרן אבו חצירא
שר הדתות

רשימת נספחים

1. דבר המלך במועצה על ארץ-ישראל (המקומות הקדושים), 1924, (תא"ג', עמ' (ע) 2805, (א) 2625).
2. דבר המלך במועצה על הכותל המערבי, 1931, (העתון הרשמי, 8 ביוני עמ' 466).
3. חוק השמירה על המקומות הקדושים, תשכ"ז-1967, (ס"ח 499, (28.6.67), עמ' 75).
4. תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, התשמ"א-1981, (ק"ו התשמ"א (16.7.81), עמ' 1212; ק"ת 5237, התש"ן (31.12.89), עמ' 1212).

דב

1.

הקדו

2.

בכל

יבור

הקש

בישר

שהוק

3.

הקו

בסע

שיח

4.

1.

2.

3.

1990

דבר המלך במועצה על התל המערבי 1931

בחצר ארמון בוקונגה

היום הוא, ה 19 בחדש מאי, שנת 1931.

נוכחים:

דור מלכותו המלך במועצתו.

הואיל ועפ"י אמנה, שעבור, מלכות, הרגל, חסר ושאר אמצעים חזקים
יש להוד מלכותו ממכות ושפוט בתוך חומי פלשתינה (א"י);

והואיל ומועצת חבר הלאומים קבלה ביום 14 בינואר 1930 החלטה
בזה הלשון:

הואיל וכרצונה של מועצת חבר הלאומים להקטיר את הממשלה
בעלת המעמד, לפי בקשתה היא, כמצב אשר יאפשר לה לפלא את החובות
אשר הוטלו על שכמה בספק נז מן המנדט לפלשתינה (א"י) בתנאים חנוכים
ביותר לשמירה האינטרסים החסריים והסומריים של האוכלוסין שהוקדמו לחת
במועצתה;

והואיל ואין ברצונה לתרוץ משפט לספרק באיזה אופן שהוא על פתרון
השאלות הקשורות עם המקובלות הקדושים בפלשתינה (א"י) אשר צריך ויהיה
אנלי לישבן בעתיד;

והואיל והוא מבורה ששאלת הזכויות והתביעות של יהודים
ומוסלמים, דורשת במפגיע פתרון סופי ונחלת;

קל כן החליטה המועצה לאמור:

(1) ענין ישוב הכמך ובסר יורי ועדה;

(2) ועדה זו תהיה בורכת סטלטה חברים שאף אחד מהם לא יהיה
נחין בריים ואשר לבצק אחד מהם יהיה כריסמכא למטרה זו מתוך שהוא
מלא בקבר תפקידים משפטיים;

(3) שמות האנשים שיש בדעתה של הממשלה המסונה לסנות בתור חברי
הועדה יוגשו למועצה לאשר. ואם אין המועצה סחכנסת לישיבה באותה שעה
צריך להבליך בדעתו של הנשיא;

(4) תפקידי הועדה ותמו סוד בתרצה את משפטה על הזכויות
והתביעות הנזכרות לעיל;

והואיל והועדה הג"ל נחמנה כהלכה ולאחר שערכה חקירה בפלשתינה
(א"י) הנרשה הרצאה למוכיר המסלכה הראשי לעניני חוק של הור מלכותו;

והואיל והמסקנות הכלולות בהרצאה הג"ל הנן ספורטות בחוספת I דבר
המלך הוא, והתודאות חוסניות הנוכרות בחלק ב, סימנים I ו-2 מן המסקנות הג"ל,
כלולות בחוספת II דבר הקלך חוח;

והואיל ולמען יהיה לאל ידו של הוד מלכותו לקיים את אשר הוטל עליו
ביתם כעתל הסקרכי בספק נז סטוסס הסנרג, צריך שכל האנשים שבפלשתינה
(א"י) יהיו נדרשים לקיים ולפלא אחרי התודאות הכלולות בחוספת I ובחוספת II

המספר
קיי
הערות

בהק
ובזה

חובה על כל האנשים
לקיים את התודאות
אשר בחוספת I
ובחוספת II ובחקקה

במלכי
2 בד

הקנה
המכה
המכה

עכרות

בתום
אילו
קצ"י
צמור
2 30

שפוט

הקרי

הן ה
בבלי
מטע
1929

שפוט
כפי
מרב
2 ב
סכני

המסקנות המסורה
להוד מלכותו לבלי
לשנות או לחקן את
דבר המלך הוא

בבלי

השם

הבק

הנספחות לדבר המלך הזה (במרת שהוראות הזכורות לאחרונה לא חוקנו
עיי הוראות שנכללו בתוספת II, וכל הנחנה לנציב העליון כל הסכירות
הדרושות כדי ליתן חוקה להוראות הנ"ל, —

הילכך הואיל הד מלכותו בחקק הסכירות הבסורות לו כענין זה
בחק השפוט הנכרי 1890 או בחוקים אחרים, לצוות בעצת סוכנות הפרסית,
וכזה מצוים לאמור:

1. תועב על כל האנשים בפלשתינה (א"י) למלא ולקיים את ההוראות
בגזון הכתל הסקרי הכלולות (א) בתוספת I ובתוספת II הנספחות לדבר המלך
זה (במרת שההוראות הזכורות לאחרונה לא חוקנו עיי ההוראות הכלולות
בתוספת I) ו (ב) בכל תקנות שיתקין הנציב העליון לפלשתינה (א"י) עפ"י סעיף
2 סדר המלך הזה.

תועב על כל האנשים
לקיים את ההוראות
אשר בתוספת I
ובתוספת II ובתקנות

2. לנציב העליון לפלשתינה (א"י) תחית, כאשורו של אחד מסוכרו
המסלכת, המסכות לתקין תקנות אשר תחיינה ררושות כדי ליתן חוקה להוראות
הכלולות בתוספת I ו II הנספחות לדבר המלך הזה.

תקנות

3. כל אדם אשר לא ימלא אחרי כל הוראת סן ההוראות הכלולות
בתוספת I או II הנספחות לדבר המלך הזה או הפועל בניגוד להן או אשר
אינו ממלא אחרי כל תקנה סן התקנות שיתקין הנציב העליון לפלשתינה (א"י)
עפ"י סעיף 2 סדר המלך הזה או הפועל בניגוד להן יאשם בעברה ויהיה
צפוי לעונש מאסר לתקופה של לא יותר מששת חדשים או לקנס שלא יעלה על
50 פ"ס (א"י), או גם לשמור כזה וגם לקנס כזה.

עברות

4. לברות כל דבר האמור בדבר המלך במוקצה 1924 בנוגע למקומות
הקדושים:

שמות

(1). בעברות עפ"י סעיף 3 סדר המלך הזה לא ירון שופט שלום, אך
הן תחיינה בגדר שפוטו של בית משפט מחוזי, עברות כאלה תחיינה גרונות
מכלי חקירה ודרשה סקריס (magistrat) כהתאם לצרצוריה הנהנה בכתי
משפט השלום, והוראות פקודות המשפט על יסוד ספירת ודקות (כתבי המשפט)
1924-1926 לא תחולנה עליהן.

(2) לבית המשפט העליון כשכתו בחור בית משפט גבוה תחית זכות
שפוט יחיד ליתן צווים מנדטוריים כאלה או צווים אמורים או צווים אחרים,
כפי הצורך, כדי להבטיח את קיומן של ההוראות הכלולות בתוספת I ו II
סדר המלך הזה ושל ההוראות הכלולות בכל תקנות שתתקנה עפ"י סעיף
2 בתנאי ששום צו כזה לא ינתן אלא על יסוד בקשה מאת היועץ המשפטי
ממסע ממשלת פלשתינה (א"י).

5. הד מלכותו, ורשיו וחבאים אחריו במלכות במוקצה, יוכלו בכל עת
שחיא לבבל את דבר המלך הזה או לשנותו או לחקקו.

הסככות השפוט
הד מלכותו לבבל
לשנות או לחקק את
דבר המלך הזה

6. דבר המלך הזה יקבל חוקה ביום שיקבע לכך עיי הנציב העליון
במנשר שיפורסם בעתון הרשמי.

7. יש לקרוא לצו הזה בשם דבר המלך במוקצה לפלשתינה (א"י) (בנוגע
לכתל הסקרי), 1931.

השם

8. מ. א. הנקני.

תוספת I

א. למשלמים שייכת זכות הבקלות היחידה וקנין יחיד על הכתל
הסקרי, מאחר שהוא חלק בלתי נפרד מחצר החרם אל שריף, שחגלו רכוש וקף.

למושלמים שיכנה גם זכות הבקלות על תרומה אשר ליד הכהל וכל השכונה המסוכת אשר סמוך לכלל הסכנה שכונת הסקריבים, שכן הנכסים הללו נעשו לזקק קפי חק השרקה המושלמים. מאחר שתוקרשו לצרכי צדקה.

בשום אופן אין לחשוב את חשבישי התפלה וכן (או) אותם החצצים שהיהודים יחזיקו רשאים להקסיר על יד הכהל בין בהתאם לפסס חרין הות, או קפי הסבס שיתקבל קיי שני הצדדים, כאילו הם מכססים להם (ליהודים) כל סין זכות בקלות על הכהל או על תרומה המסוכת, או כאילו וביאו לירי כך.

סצר שני תובה על המושלמים לבדו לבטח או להקים כל מכנה או לחרום או לחקן כל בנין כחוק רכוש הוקם (חצר החרם ושכונת הסקריבים) הסמוך לכלל באופן שהעבודת הניל חגע (חסיג נבול) ברחבה הניל או חשמש מקצור על דרך כניסתם של היהודים אל הכהל או שהביא לירי הפרקה להפלות היהודים במשך שקות בקורי התפלה שלהם בכהל, או לירי התקרבות בתפלות אלה, אם אפשר לחסנן סזה באיזה אופן שחוא.

ב. ליהודים תורה כניסת חפשיית אל הכהל הסקריבו לצרכי חפלה בכל קח, בתחשבה עם התנאים המפורשים חזוכרים לקסן, זאת אומרת:

(1) התוראות חסניות שתוצאו קיי סמסלה פלשחינה (איי) בסוף ספטמבר 1929 בנוגע ל, חשבישי התפלה (ראה סעיף 2, א, ב, ג) חתינה סכאן ואילך התוראות חלשיות, ואולם רק בחקון אתר והוא שמוגר להקסיר על יד הכהל את ארון הקודש ובו ספרי תורה ואת השולחן שעליו עומד ארון הקודש וכן את השולחן שפניחון עליו את ספר התורה בשעת קריאת התורה, אבל רק בימים ולקסן:

(א) ככל יום צום כיותר או קצרה כשתרכנים הראשים מכרזים על חפלה בצבור סחס איוו צרת-הכלל או סצוקה, בתנאי שיסמרו ודוקה סספקה למסלה.

(ב) בראש השנה וכיום חכפורים וכן בשאר ימים טובים המוכרים קיי המסלה כיסים טובים שבהם היו נותנין להביא אל הכהל את ארון הקודש עם ספרי התורה.

סלבר בסקרים המפורשים בסקיפן ססס חרין חזה אסור שיסצאו סום כל-חפלה כסריבת הכהל.

(2) אין להתנגד או להקסיר כל סכשול על דרכם של יהודים כודדים הנשאים קסמה אל חכול ספרים או שאר חפצים שהם נותנים להשתמש בהם בחפלותיהם, בין בדרך כלל או בקחים סיוחדות, אף אין להתנגד להם או להקסיר ככשול על דרכם כשהם קטופים ילבושים (פליתות) וכי שהיו נותנים להשתמש בהם בחפלותיהם סקדס דנא.

(3) האסורים שהוטלו כחור תוראת שקה על הבאת ספסלים, מרכרים או סחצלאות, סמאות, וילונות וסחיצות וכי, וכן על נהיגה בהבחה בשקות ידוקות לאורך תרומה, יקשו איסורים חלשיות, — וגם האיסור חסני כנגד לנעילה של חללה אשר בקצה הדרוסי של הכהל בשקות ידוקות וקשה גם הוא לאסור סחללם. ואולם זכותם של המושלמים לעבור הלון ושוב דרך תרומה, במהלך כעברם חרציל, חכובר ואין לפגוע כח כלל וקיקר, כשם שהיה חכבר נהוג עד כה.

(4) אסור להביא אל הכהל כל אהל או וילון או כל חץ דומה לזה כרי להניחו שם, ואפילו לוסן סונבל.

(5) אסור ליהודים לחקק בשופר על יד הכהל ואסור להם לגרום למושלמים כל חפרקה בת סניקה: סצר שני אסור למושלמים למרר את סכס חזיכר ססין

לרחבה בשעה שהיהודים מהפלים או לגרום ליהודים כל קנסת נפש (הרגו)
כאילו צורה שהיא.

(6) צורך להבין שלממשלה היתה חובת להוציא את התוראות שהיא תמצא
צורך בהן בנוגע לפרוץיו של כל חפץ מן החפצים שהיהודים רשאים להביא אל
הכותל, בנוגע ליםים ולשקות המיוחדים המזכירים לקיל וכן בנוגע לפרטים אחרים
שיהיה צורך בהם לשם קיומו השלם והמספק של פסק הדין הזה של הוועדה.

(7) אסור לכל אדם או לכל בני אדם להשתמש במקום אשר ליד הכותל
לשם כל סין נאום או ששא או הפגנה סריגיים.

(8) צורך להבין שמוכתם של המושלמים והיהודים כאחד דורשת לבלי
לחשוף את דמותו של הכתל המקורי על הקיקה או כחיבת של כתובות, או
על הקיקה מספרים או חפצים כיוצא בזה על אבנו, וכן שהרחבה אשר ליד
הכותל תהיה נקיה מכליית וכבר ובכדוה גם המושלמים וגם היהודים. בזה אנו
מכירים שזכותם וזכותם של המושלמים היא לנקות ולחקן את הרחבה, בכל
פעם שיהיה צורך בכך, ובלבד שיתנו לממשלה סודעה על כך כהלכה.

(9) הואיל והכותל הוא מצבה המסודית, על כן צריכה החוקה (בחור
במצבה כזאת) להסמך לדי ממשלה פלשתינה (א"י) לשמן חקשה זו (הממשלה) כל
חקונים בכתל, או חתת פקוטה, וזה לאור שהמלך בדעתן של המועצה המושלמית
הקליונה ומועצה הרבנות לפלשתינה (א"י).

(10) אם לא ראנו המושלמים בקור סופר לעשות ברחבה אותם החקונים
שיהיה צורך בהם, או אז חקשה ממשלה פלשתינה (א"י) את התחון כדי
שהקבורה תעשה.

(11) הרבנים הראשיים בירושלים וקרשו לבנות מקדש אחר או מקדים
אחרים אשר יכתנו ככאז כוחם המוסמכים לקבלת התוראות או החודקות האחרות
שהתנהגו להם סוסן לוסן ע"י ממשלה פלשתינה (א"י) בנוגע לכותל המקורי
ותרבה אשר על דיו, והפורסליות שיש למלא אחריה בנוגע להפלות היהודים על
יד הכותל.

תוספת II

2. (א) היהודים יוכלו להביא בכל יום אל הרחבה שלפני הכתל עבוד
לגרות-חסיד ועל הקסוד יוכלו לשום חבתי-אכץ בעלת דלתות-זכוכית שבתוכה
ודלקו הנרות הללו. הם יוכלו להביא גם אנדרחצה מפלסל וכיוצא-בזה על כנו
שום חשמיש מן החשמישים המוכרים לעיל לא יקבע בכתל או בכל קיר מקירות
בניני הוקה המסוכים.

המספר-החלפה

(ב) מקה שקיקה החמה ביום הששי בקרב קר קה שקיקה החמה ביום
השבת, ומקה שקיקה החמה בקרבי החגים היהודים המוכרים מטעם הממשלה
קר קה שקיקה החמה כימות החגים האלה, יוכלו היהודים להקסיר בקצה
הצפוני של הכתל עמוד להניח עליו ספרי-הפלה ובקצה הדרומי של הכתל יוכלו
להקסיר שלהן, לשום עליו חבה או ארתי-קדש למפריחתה, ועוד שלהן לשום
עליו את ספרי התורה לשם קריאת-התורה. השלחנות והחבה או ארון הקדש
והקסוד ווסיו משם כתום יום השבת או כתום יום חג.

(ג) בשני ימי ראש השנה וביום הכפורים וכל כל מחפצי יהודי להביא
ארו מחפצי-הפלה ולשימה על הרחבה לפני הכתל, אך באופן שלא יסנע את
זכות-המקדש לאורך הרחבה.

3. שום ספק, כמא' או שרפק לא חבא אל הכתל ולא יושם על הרחבה לפני הכתל. ולא נשמו כל סמוצת או סמך על הכתל או על הרחבה להבדיל בין גברים לנשים במקות התפלה או לשם כל מטרה אחרת.

מספרים. מתייחסים וכו'.
מסורים.

4. בין שעה 8 בבקר לשעה 1 אחריצ כיסי השבתות ובימים החגים היהודיים המוכרים מסמך המסמלת, וכן בין שעה 5 לשעה 8 אחריצ בקרבי השבתות או החגים הנ"ל וכן בכל ערב ויום הכפורים וביום הכפורים כלו, לאפוקי השקות שכן עלות השחר לשעה 7 בבקר, אמר להוביל שום בהסמ לארך הרחבה שלפני הכתל.

חובלת בהפוז לאורך
הרחבה אמורה בשעות
ירדועה.

5. דלת חץ שנכנסים ודכה סן ורחבה אל האוויה בקצות הדרוסי של הכתל השאר געולה בקרבי השבתות והחגים היהודיים המוכרים מסמך המסמלת שעה 8 בקרב ובמשך כל השבתות והחגים הנ"ל עד אחרי שקיעת החמה.

הדלת פורוס לכתל
בקצות התא געולה
בשעות ירדועה.

מנשר

1. ר. מנשרלור
נציב עליון.

בתקף המסביות המסורות לי בסעיף 6 מדבר המלך בסועצה בענין הכתל המערבי, 1981 ענין סיר 1, ר. מנשרלור נציב עליון על חוד מלכותו בפלטינה (א"י) סנזה זמכריו בזה שרבר המלך בסועצה בענין הכתל המערבי, 1981, יקבל תקף החל מהיום הסמיני בחדש יוני, 1981. נותן בירושלים היום הזה תרביעו ביוני, 1981.

הע

מנשר

285 בליין

1. מודעות מאה

- (א) מה
- (ב) מה
- (ג) מה
- (ד) מה
- (ה) מה
- (ו) מה
- (ז) מה
- (ח) מה
- (ט) מה
- (י) מה
- (יא) מה
- (יב) מה
- (יג) מה
- (יד) מה
- (טו) מה
- (טז) מה
- (יז) מה
- (יח) מה
- (יט) מה
- (כ) מה
- (כא) מה
- (כב) מה

2. מודעות מא

- (א) מה
- (ב) מה
- (ג) מה
- (ד) מה
- (ה) מה
- (ו) מה
- (ז) מה
- (ח) מה
- (ט) מה
- (י) מה
- (יא) מה
- (יב) מה
- (יג) מה
- (יד) מה

3. רשימות

- (א) מה
- (ב) מה
- (ג) מה
- (ד) מה
- (ה) מה

חוק השמירה על המקומות הקדושים, תשכ"ז—1967:

1. המקומות הקדושים יהיו שמורים מפני חילול וכל פגיעה אחרת ומפני כל דבר העלול לפגוע בחופש הגישה של בני הדתות אל המקומות המקודשים להם או ברגשותיהם כלפי אותם המקומות.
שם המקומות הקדושים
  2. (א) המחלל מקום קדוש או הפוגע בו בכל דרך אחרת, דינו — מאסר שבע שנים.
(ב) העושה דבר העלול לפגוע בחופש הגישה של בני הדתות אל המקומות המקודשים להם או ברגשותיהם כלפי אותם מקומות, דינו — מאסר חמש שנים.
עבירה
  3. חוק זה בא להוסיף על כל דין ולא לגרוע ממנו.
שם הדין
  4. שר הדתות ממונה על ביצוע חוק זה, והוא רשאי, לאחר התייעצות עם נציגים של בני הדתות הנוגעים בדבר או לפי הצעתם, ובהסכמת שר המשפטים, להתקין תקנות בכל הנוגע לביצועו.
ביצוע ותקנות
  5. תחילתו של חוק זה ביום קבלתו בכנסת.
תחילה
- לוי אשכול   זרח ורהפטיג
ראש הממשלה   שר הדתות
- שניאור זלמן שור
נשיא המדינה

תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, התשמ"א-1981¹

בתוקף סמכותי לפי סעיף 4 לחוק השמירה על המקומות הקדושים, התשכ"ו-1967, ולאחר התייעצות עם הרבנים הראשיים לישראל, אני מתקין תקנות אלה:

1. בתקנות אלה — הנדרשת

"מקומות קדושים" — הכולל המערבי ורחבתו, לרבות כל מבנה וכל מעבר עילי או חת-קרקעי שהכניסה אליהם היא מתוך הרחבה, והמקומות הקדושים ליהודים לפי הרשימה שבחוספת; "הממונה" — מי ששר הדתות מינה, על פי המלצת הרבנים הראשיים לישראל, להיות הממונה הראשי או הממונה על מקום קדוש פלוני.

2. (א) בתחומי המקומות הקדושים, בכפוף לאמור בתקנת-משנה (ב), אסורים: מעשים אסורים (תיקון התש"ו)

- (1) חילול שבת ומועדי ישראל;
- (א1) עריכת טכס דתי שלא על פי מנהג המקום, הפוגע ברגשות ציבור המתפללים כלפי המקום;
- (2) תלבושת שאינה הולמת;
- (3) תצבת קיוסקים או דוכנים, עיסוק ברוכלות או בכל עסק אחר;
- (4) מתן שירותי דת מכל סוג שהוא שלא בהיתר מאת הממונה;
- (5) חלוקת פרסומים שלא בהיתר מאת הממונה;
- (6) נשיאת נאום, הכרזה בקול רם או נשיאת כרזות או שלטים, והכל שלא בהיתר מאת הממונה ולפי תנאיו;
- (7) פשיטת יד וקבלת תרומות, למעט תצבת קופסאות או קופות צדקה במקומות שהועיד לכך הממונה ולמטרות שהוא קבע;
- (8) שחיסה;
- (9) אכילה, שתיה, או עריכת חגיגה מחוץ למקומות שהועיד לכך הממונה;
- (10) עישון;
- (11) לינה מחוץ למקומות שהועיד לכך הממונה;
- (12) הכנסת בעלי חיים.

1. ק"ח 4252, התשמ"א (16.7.1981), עמ' 1212.
תיקון: ק"ח 5237, תש"נ (31.12.1989), עמ' 190.

3/3

לכבוד ועדת המנכ"לים
לענין הסדרי התפילה
ברחבת הכותל המערבי

סיכום ומסמכים בענין מימוש
זכות הגישה של נשות הכותל

הוגש ב-27.2.95

סיכום בענין ממוש זכות הגישה של נשות הכותל לכותל המערבי

התפילה של נשות הכותל היא בהתאם להלכה לפי דעות של פוסקים אורתודוקסים

נשות הכותל מבקשות להתפלל בקבוצות תפילה, כשהן עטופות בטליתות וקוראות בקול מהתורה. הן אינן נוהגות או מבקשות להתפלל במניין או לברך "ברכו" בברכת התורה.

תפילה מעיו זו היא בהתאם להלכה היהודית לפי דעות של פוסקים אורתודוקסים, כפי שמוכח בתשובת הרב משה פיינשטיין, בתשובת הרב גורן, בספרו של הרב וייס ובחוות הדעת של פרופסור שילה ושל פרופסור שיפמן.

הכותל מהווה מרכז דתי, תרבותי ולאומי לנשות הכותל כמו לכל העם היהודי

לתפילה ליד הכותל חשיבות רבה בעיני נשות הכותל. להן, כמו לכל עם ישראל בישראל ובגולה, הכותל מהווה "מרכז דתי, תרבותי ולאומי", כפי שציין השופט אלון עצמו.

אין סיבה או הצדקה שנשות הכותל לא יותרו לבוא לכותל ולראות בו את מרכז חיי הנפש שלהן כמו שהדבר מותר ליהודים אחרים.

זכותן של נשות הכותל להתפלל ליד הכותל נקבעה בבג"צ

בבג"צ 257/89, 2410/90, נקבעה זכותן של נשות הכותל להתפלל ליד הכותל, בדרכן. עם זאת, שופטי בית המשפט השאירו את ההסדרים למימוש זכות זו לקביעה על ידי וועדה ציבורית.

המנהגים ליד הכותל מגוונים ואין הצדקה ציבורית לאסור תפילת נשים לפי ההלכה

ברחבת הכותל, מתנהלים טכסים דתיים וחילוניים מגוונים: כגון, חגיגת בר מצוה ובת מצוה, תפילה על פי המסורות השונות של עם ישראל כגון המסורת האתיופית והשבעת צנחנים.

לכל אלה יש מכנה משותף אחד – השאיפה בתום לב של עורכי הטכסים לקיימם ליד הכותל בהיותו "המרכז הדתי, התרבותי והלאומי של עם ישראל". תפילת נשות הכותל שייכת למכנה המשותף הזה ואין להוציאה ממנו, על אחת כמה וכמה כשהטכס שלהן הוא על פי ההלכה היהודית.

החשיבות של מתן ייחוס שווה

לנשים יש זכות להשתתף באופן שווה בחיי החברה והציבור של העם היהודי בישראל. נשות הכותל, כמו הגברים המתפללים ליד הכותל, רוצות בתום לב להתפלל שם בדרך שנקבעה בהלכה לפי הפרוש האורתודוקסי.

שלילת הזכות ליחס שווה פוגעת ברגש החשתייכות לחברה ויחס מפלה לנשות הכותל יפגע ברגש השייכות של נשים ציוניות, אלה ואחרות, לעם ישראל.

אין זה דבר של מה בכך שבמשך שש שנים, ניסו נשים אלה, בכל דרך חוקית, לממש את זכותן להתפלל ליד הכותל. הן השקיעו בכך מזמנם ומכספם בניהול הליכים משפטיים – הכל תוך כיבוד קפדני של הוראות צו הביניים של בג"צ.

שלילת זכות תפילתן של נשות הכותל פוגעת קשות בתדמיתה של ישראל בעולם

בקרב היהודים בחו"ל, הדחקתן של נשות הכותל מרחבת הכותל יצר גלים של התנגדות ורגש ניתוק מהחברה בישראל. וועדה מכובדת זו ונשות הכותל קיבלו מאות מכתבים המוחים על כך, ביניהם מכתבים מארגונים ויחידים חידועים בשל תרומותיהם החשובות למדינת ישראל ולמטרות יהודיות וציוניות כאחד.

אין להיכנע לאלימות ולשלול את זכות הגישה לכותל

האלימות נגד נשות הכותל היתה של מיעוט קטן שאיננו מייצג את הזרם המרכזי ביחידות האורתודוקסית בארץ או בחו"ל. יתרה מזו, יש סיכוי ותקווה שהתנהגות זאת היתה תופעה חולפת שלא תחזור על עצמה. היום, למעשה, גזירת רשויות הכותל נגד תפילתן של נשות הכותל, הנובעת מחשש האלימות, היא הדבר הוודאי שעומד בדרכן של נשות הכותל להתפלל במקום.

אף אם ימשיך מיעוט המבקרים בכותל באלימותו, אין להיכנע לאלימות מעין זו. הכניעה משמעה נכונות לתת מונופול להתנהגות פלילית ולפנטיות. תפקיד המשטרה לשמור על הסדר הציבורי כדי לאפשר לאזרח/ית התם/ה לנהל את אורח חייו/ה על זכויות האדם המובטחות לו/לה.

אין ספק שתבחרה על ידי וועדה נכבדה זו – שמותר לנשים להתפלל ליד הכותל בקבוצה, כשחן עטופות בטליתות וקוראות מהתורה – תהווה גורם חשוב למניעת החזרה של תופעת האלימות.

הוועדה הבינלאומית למען נשות הכותל אינק

כ"ז באדר א' תשנ"ה

27.2.1995

מר שבס, מר לפידות, מר רוזנברג, מר קלעג'י, מר בן-ארי, גב' ארד, גב' בן-שאול וייס

שמי סוזן ארנוף, אני פרופסורית לכלכלה במכללה הקהילתית קינגסבורו של אוניברסיטת העיר ניו-יורק. אני גם חברה בקבינט הנשים של המגבית המאוחדת לישראל (UJA) וחברה לשעבר של ההנהלה; אחד מחברי הדירקטוריון של הייזס (HIAS), החברה למען מהגרים יהודיים; דירקטורית של "עגונה" אינק; ואחד ממנהלי הוועדה הבינלאומית למען נשות הכותל אינק.

אני מופיעה לפניכם היום כנציגת הוועדה הבינלאומית למען נשות הכותל אינק ואלפי תומכינו, וכמייצגת מעל שש מאות הנפשות שכתבו אליכם - אנו יודעות, משום שהם שלחו לנו עותקים; ולמען הארגונים היהודיים המבוססים המייצגים מעל שלושה וחצי מליון יהודים, אשר שלחו לכם מכתבים התומכים בזכות האשה היהודית לתפילה בקבוצה - בכבוד בשלום, עם תורה וטלית, ליד הכותל המערבי.

הארגונים האלה כוללים:

נשות הדסה; הקונגרס היהודי האמריקני, הועד היהודי האמריקני; כנסת הרבנים; בתי הכנסת המאוחדים של היהדות המסורתית; ליגת הנשים למען היהדות המסורתית; הכינוס המרכזי של רבני אמריקה; אחדות הקהילות האמריקניות העבריות; פדרציית אחדות הנשים של בתי כנסת רפורמיים; כנוס הרבנים הרקונסטרוקטיביים; המכללה לרבנות הקונסטרוקטיבית; פדרציית בתי כנסת רקונסטרוקטיביים; והאקדמיה לדת.

תודה על הסכמתכם לשמוע אותנו היום.

באחד בדצמבר 1988, לפני למעלה משש שנים, כמאה נשים יהודיות מכל קצוות העולם היהודי המייצגות ביניהן את הטווח המלא של הדעה היהודית הפוליטית והדתית באו יחד ברגע של קדושה ואחדות בכותל המערבי. נשים אלה היו בירושלים ב"כנס הבין-לאומי הראשון של פמיניסטיות יהודיות". בשעה שהתקיים הכינוס, העולם היהודי היה שרוי במחלוקת "מי הוא יהודי", ואווירת איבה, השמצות ושנאת אחים השטלה.

רבקה האוט, מלומדת בתלמוד, שהינה אשה אורטודוקסית מברוקלין, ומחלוצות קבוצות תפילה לנשים לפי ההלכה, חשבה לעצמה שזאת תהיה הזדמנות לביטוי אהבת ישראל ואהבת חינוך אם קבוצת נשים, המייצגות דרכים שונות, תבוא לכותל להתפלל יחד, ויתעלו מעל כל המבדיל ביניהן כיחידות אל המאחד אותנו כנשים וכיהודיות, במעשה אחדות ותיקון. הנשים יצאו מהכנס ביום חמישי, יום בו קוראים מהתורה בסדר תפילת הבוקר הרגיל - היה זה אמור להיות בוקר תפילה, קריאת תורה, ושמחה וחגיגת אור - בזו של חג החנוכה בתוך חשכת החורף וגם תוך חשכת החזיון המביש של יהודים השונאים יהודים.

מאז אותו יום בכסלו 1988, מאות פעמים יצאו נשות הכותל, קבוצת נשים ישראליות ונשים מהתפוצות המבוקרות או הלומדות בארץ, לכותל. הם חגגו חתונות, לידות, בנות מצווה ואירועים "ראשונים" אחרים: הפעם הראשונה בה אשה נגעה או קראה מספר תורה; הפעם הראשונה בה אשה נקראה לתורה בשמה לשם עליה. הנשים הלכו בקור, בגשם, בחום. הן קמו השכם, לפני העבודה, להמשיך את מסורת התפילה הקבוצתית של נשים בכותל, את מסורת האחדות בין נשים ושמחות נשים. הן יצאו בהתאמה מוחלטת עם ההלכה ועם החוק הישראלי, המבטיחים חופש גישה לאתרים קדושים. הן יצאו מתוך יחס של כבוד האחת כלפי חברתה, מלאות יחס של יראת כבוד לאתר הקדוש, וכן - מתוך כבוד אפילו לאלו שלא הסכימו עם צאתן. הן, נשות הכותל, ואנו, הועדה הבין-לאומית למען נשות הכותל, מאוחדות אנחנו כאחת.

כפי שחברי ועדה זו יודעים היטב, במשך החורף, האביב וקיץ 1989, היו נשות הכותל קרבנות לאלימות מחרידה מידי מיעוט מתפללים אחרים. רוב ציבור המתפללים לא שמו לב, או הודו לנשים בעד תפילתן היפה. עם זאת, השלטונות לא הגנו על זכויות הנשים לתפילתן לפי חוק המדינה, ולא ריסנו את האלימות של המיעוט: משרד הדתות הכניס שומרות כדי להוציא את הנשים בכוח, והמזעזע מכל הוא, שהוא קבע כל נגיעת יד של אשה בתורה, ותפילה בקול רם של נשים בסביבות הכותל, כעבירות פליליות. לדאבון הלב, בני אדם שהם יהודים אבל נשים, המתפללות בקבוצה ועם ספר תורה, יושבת עליהן קנס או יחוייבו במאסר.

נשות הכותל המשיכו ללכת לכותל, התפללו שם בלחש, וסיימו את תפילותיהן בקול רם ובצהלה בקריאת התורה לפי ההלכה במקום אחר בעיר העתיקה.

העובדה שנשים יהודיות לא יכולות להתפלל בצורה חופשית ליד הכותל מהווה חתירה

מתחת לאושיות המשפט הישראלי, ובושה למדינת ישראל, שחייליה סיכנו והקריבו את חייהם ב-1967 כדי להחזיר את הכותל לידיים יהודיות, על מנת שלעולם לא ייאסר על יהודי לגשת במלוא הגאווה לכותל עם ספר תורה בידיו. הכאב שגרמו לנו הגויים לאורך מאות שנים, בכך שאסרו או הגבילו תפילה קבוצתית חופשית בכותל, זהה לסבל שיהודים, נציגי הרבנות היהודית, גורמים עתה ליהודים אחרים: נשים יהודיות.

אבסורדית היא הטענה, שיש לחסום קבוצות תפילה של נשים מלהתפלל בכותל בשל היות הדבר חידוש. הרבה מנהגים חדשניים נראו ונתקבלו בכותל מאז שהוחזר לידיים יהודיות: חגיגות בר-מצווה סוערות וטכסי חופה וקידושין; טכסי צבא הגנה לישראל; טכסים לזכר חללי צה"ל ולקרבת השואה. למה לא נשים המתפללות יחד עם ספר תורה? ה"סטטוס קוו" השתנה הרבה פעמים מאז 1967 ובצדק. המבנה הפיזי של הכותל עצמו השתנה לגמרי מאז 1967. ברחבת הכותל המערבי מתאסף עם שהינו חופשי לחגוג ולזכור; הכותל איננו עוד רק מקום לאבלות, כפי שעשו אותו אויבינו במשך מאות שנים. לפי איזו מידה של צביעות אסורים ומגונים חידושים בכותל, רק כאשר מדובר בנשים?

אנו יודעות שיש אלו המתנגדים למנהגנו. שלא יצטרפו לשורותינו. עם זאת, שיכבדו את זכותנו להתפלל בשקט, כמו שאנו מכבדות את זכותם. הסובלנות היא עצם היכולת לקבל נוהגים, איתם אינך מסכים. כדברי נשיא בית המשפט העליון מאיר שמגר בתיק זה, הסובלנות היא הגורם שנעדר עד עתה, ומעתה עליה לגבור. אם אלה העומדים נגדנו לא יקבלו את צו הסובלנות של הנשיא שמגר, מוטלת החובה על מדינת ישראל להבטיח את שלטון החוק ולוודא, שלא האלימות ולא האיומים לאלימות, יכתיבו את המדיניות. אם לא כן - הרי המדינה תתן פרס לאלימות, ותוותר על אחריותה היסודית: לתמוך בחוק ולהגן ללא פשרות על מימוש זכויות המובטחות על ידי החוק.

לא תפילתנו היא המחללת את האתר הקדוש, אלא האלימות, ושיתוף הפעולה של הרשויות עם דרכיה ועם דרכי ההפחדה והכפייה, הם שמללים אותו. על המדינה לרסן את האלימות, ולא את הנשים בתפילתן.

לא יתכן שעצם נגיעתה של אשה בספר תורה ייקרא "חילול", ושנשים יהודיות המתפללות כמונו ייקראו זונות העושות את עבודת השטן - מפי רבנים ידועים - הצהרות מגונות שנכללו בתשובת מדינת ישראל אשר הוצגה בפני בית המשפט העליון.

חפץ קדוש לא נעשה טרף כשנוגעת בו אשה. מעשים קדושים לא הופכים לטרפים

כשמבצעת אותם אשה. כל הצעה להפך היא שינאת נשים המתחפשת לתורה: חילול הקודש, ועלבון לתורה ולכבוד האשה היהודית.

הכותל המערבי הינו המקום בו באו אבותינו ואמותינו לחפש את הקדוש ברוך הוא. הכותל הינו פיסגת הזכרון היהודי הקדוש של אלפי שנות געגועים וקשר. לא ייתכן שנוותר על זכותנו לגשת לכותל לפי מנהגנו, כקבוצה ועם ספר התורה, בדיוק כפי שלא ייתכן שאלה המתנגדים אלינו יוותרו על זכותם לגשת לשם.

וכך, לפי המנדט המוטל על ועדתכם מאת הנשיא שמגר ומאת מדינת ישראל, השאלה הנשאלת היא לא האם בזכותנו לגשת לכותל כקבוצה, בקול רם ועם ספר תורה, אלא באיזה אופן ניתן ליישב את זכותנו לגשת לכותל באופן עם רגישות המתנגדים לה. אין ברצוננו להעליב אף אחד. קיימות אי-ידיעה ואי-הבנה רבה בקשר אלינו ומטרתנו. אנו מזועזעות שהאחרים על הנהלת רחבת הכותל לקחו על עצמם לקבוע קביעות בקשר לאופיינו ומניעינו מבלי לפגוש אותנו ולהכיר אותנו, ושלא השתמשו הם במישרתם כדי להפיג כעס ואי-הבנה. אנו מבקשות מכם, מחברי הוועדה, להשתמש במנדט שניתן לכם כדי לעודד הבנה וכבוד הדדי ביננו לבין המתנגדים אלינו, כי בהם - בכבוד ההדדי ובהבנה - נמצא הבסיס לסובלנות, עליה נצטוו בדברי הנשיא שמגר.

בשם מליוני היהודים ששלחו אותי, תודה ששמעתם לדברי. יברך אלהים את מאמצנו בהצלחה, שנלמד לשמוע ולהקשיב אחד לשני ושישרור השלום בירושלים.

סוזן ארנוף - ממנהלי הוועד הבין לאומי למען נשות הכותל אינק.

ד"ר סוזן ארנוף

מרים בנסון, עו"ד

ד"ר פיליס צ'סלר

הרב הלין פריס

שולה גלפוס

רבקה האוט

נורמה באומל יוסף

הרב גייל לבוביץ

ד"ר שולמית מגנס

ד"ר ונסה אוכס

הצהרת נשות הכותל

מוגשת לוועדה הממשלתית בעניין התפילה בכותל המערבי

אמר שופט ביהמ"ש העליון מנחם אלון שהכותל המערבי מהווה מרכז לאומי, דתי ורוחני לכלל ישראל, הן אלו שבמדינת ישראל והן אלו שבתפוצות.

אנו, נשות הכותל, הננו קבוצה של ישראליות דתיות שעורכות תפילה על פי ההלכה מזה שש שנים ויותר בעזרת הנשים ברחבת הכותל המערבי.

לא יעלה על הדעת שלתושבות עיר הקודש לא יתאפשר לגשת בדרך קבע לכותל המערבי, מקום שדורות של יהודים נכספו להתפלל בו.

אנו בין הנשים היהודיות שבדור האחרון רכשו ידע מעמיק במקורות היהודיים, ותפסו עמדות מפתח בקהילות יהודיות בקרב כל העולם.

למעלה משש שנים, אנו נוהגות להתפלל בשעות הבוקר. תפילתנו כוללת את הנדרש על פי ההלכה: שחרית בתוספת קריאת התורה בימי שני וחמישי, ובתוספת הלל ומוסף במועדים ובראשי חדשים.

מתוך כבוד למוסדות המדינה ולחוקיה, ולקדושת המקום, יזמנו פנייה לבג"ץ, ואנו מופיעות בפניכם היום. וזאת בניגוד לבריונות ולאלימות שהופגנו בתחילה נגדינו במקום.

מאז עתירתנו ועד עתה, הקפדנו שלא נחרוג מן ההוראות שנתנו בעניינינו: הן מבג"צ, הן ממשרד הדתות והן מרב הכותל.

יש ניגוד גמור בין קיומה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי ובין העובדה שמצאנו את עצמנו נרדפות על היותנו מקיימות מצוות ליד הכותל המערבי.

אנו מצטרפות לתהליך שהתחילה את הציונות שפעלה ועשתה למען שינוי ה"סטטוס קוו" ב"מצב היהודי", ולהחייאת העם היהודי בארץ מולדתה. לא ניתן להשתמש ב טיעון ה"סטטוס קוו" למנוע מיהודים לקיים מצוות ומנהגים יהודיים דתיים במדינת ישראל.

מגוון הטקסים, האירועים והפעילויות המתנהלים ליד הכותל המערבי מאז 1967 הולך וגדל ומתבטא בשינוי מתמיד של הנעשה ברחבת הכותל. אנו שותפות מלאות לרבגוניות זו.

אנו מברכות אתכם כשותפים עמנו בתהליך היסטורי שהתכנסות הועדה מהווה חלק ממנו, ונתפלל ליד הכותל המערבי בנחת רוח וביראת שמים, כמו שכתוב:
בשפה ברורה ובנעימה קדושה כאחד, כולם עונים ואומרים ביראה.

(נוסח התפילה)

Handwritten text in the bottom left corner, oriented vertically: "Page 1 of 1" and "1999".

מתוך פסק-דינו של המשנה לנשיא השופט אלון, בבג"צ 2410/90, 257/89 הופמן נ' הממונה על הכותל ואח' (טרם פורסם) (בעמ' 68-69 של פס"ד המודפס):

כאמור, העותרות בבג"צ 2410/90 מקיימות "קבוצות תפילה" של נשים, שאינה נחשבת כ"תפילה במנין", אין בה אמירת "ברכו", "קדושה", "חזרת הש"ץ", ואין בה פגם הלכתי פורמלי כלשהוא. אך לדעת הרב שכטר אין לקיים "קבוצת תפילה" לנשים, משום כדבריו - "אילו היו מתפללות בבית הכנסת במנין הרגיל, היו מקיימות מצוות התפילה בשלמותה (היינו עם אמירת "ברכו", קדיש וכו'), ובמה שעושות 'מנין' לעצמן, הרי הן מחסרות ומגרעות בקיום התפילה שלהן" (שם, עמ' 118).

נימוק זה קשה להולמו. כאמור לעיל, נשים אכן מצוות, לפי ההלכה, להתפלל באופן פרטי, אך אינן מחויבות להתפלל בציבור, ומשום כך אינן נוטלות חלק בהרכבת "מנין" מבחינה הלכתית. מה חסרון יש, איפוא, לאשה שאינה מתפללת - בעזרת נשים - במנין של גברים, אלא בקבוצת תפילה של נשים, בעובדה שאינה שומעת 'ברכו' וכיוצא בזה, שהיא אינה חייבת בהם? (ווייס, שם, עמ' 55-56). זאת ועוד. "קבוצת תפילה" של נשים (ללא אמירת "דברים שבקדושה"), נהוגה בבתי ספר ובמכללות לבנות של כל מערכות החינוך האורתודוקסיות, ומעולם לא נהגו להביא לתפילתן "מנין" של גברים לצורך אמירת "ברכו" וכדומה;

WOMEN AT PRAYER

A HALAKHIC ANALYSIS OF
WOMEN'S PRAYER GROUPS

Avraham Weiss

KTAU PUBLISHING HOUSE, INC.

Hoboken, New Jersey

1990 5750

Conclusion

The conclusion is clear. Within halakhic guidelines, women may participate in women's prayer groups, as long as these groups fall into the halakhic category of tefillah and not minyan. Rabbinic and lay leaders, in synagogues and yeshivot, have a responsibility to organize and sustain women's tefillah groups, providing logistical support (e.g., making available synagogue facilities and *Sifrei Torah*). Classes teaching women to read the Torah and Haftarah, and to lead the services, should be arranged for those who seek this type of learning and religious experience.¹

One should not infer from this conclusion, however, that women's prayer groups are suited for everyone. Within halakhic guidelines, there are many stylistic possibilities in public prayer. Some men, for example, enjoy Bnei Akiva or Young Israel type davening, while others are more comfortable in an Agudah, shteibel, or Hasidic setting. Some opt to pray in a homogeneous atmosphere; others in a more open and heterogeneous community. These preferences are all valid halakhic options. The Ba'al Shem Tov noted that in the Amidah, we acknowledge "the God of Abraham, the God of Isaac, and the God of Jacob" (not "the God of Abraham, Isaac, and Jacob"), because, although praying to the same Deity, each Patriarch approached God differently; their pathways to God were not identical. Similarly, the "atmosphere" of public prayer need not be the same at all services.

This principle would obviously apply to women as well. Women who wish to pray at home or in the regular public prayer service should be blessed, and those who feel more religiously inspired in the women's tefillah group have every halakhic right to pray there.

Prayer is a dialogue, a rendezvous with God. It is a song, a tear, a meditative thought, a joyful smile which helps bridge the tremen-

1. In some synagogues, trop, the method of cantillation for chanting from the Torah scroll and the Haftarah, is taught to women. For example, trop classes are offered at the Hebrew Institute of Riverdale and the Lincoln Square Synagogue.

dous chasm between the mortal human and the infinite God. That distance is not easily spanned. Every fiber of intellectual concentration and emotional strength is needed to achieve that instant when we feel the spark of God and breathe that spirituality into our being. For many women, the moment becomes more possible, the experience more intense, through women's tefillah groups.

Participants in such groups are not rebelling against Torah Judaism. Quite the contrary. They are seeking to instill greater religious meaning in their lives. Their purpose is not to diminish the Torah, but to enhance their Jewish commitment and halakhic observance.² It would be a great disservice to our communities if we were to deny these women the right to participate in women's tefillah groups, a right which has a clear basis in the halakhah, and a right which, for many, heightens the prayer experience. Their quest to reach nobly to attain this lofty objective should be applauded.³

2. It is not unusual for the leaders of those seeking greater involvement in synagogue ritual to be observant (often with yeshiva background), meticulously concerned with every detail of halakhah.

3. Rabbi J. David Bleich, a critic of women's prayer groups, made a comment in a different context which seems to lend support to women's tefillah groups. He wrote: "I frankly confess that when the *Lubavitch* movement began erecting *menorahs* on public property my reaction was, *vos darf man dos?* (Why do we need this?) Such *menorahs* serve no halakhic function, either obligatory or discretionary. . . . Now I applaud those efforts. . . . I discovered that the sight of the *menorah* prominently displayed in a public place has stirred feelings of pride and has kindled a spark of Jewish consciousness in countless numbers of otherwise disaffected Jews. I need not explain, or even understand, that phenomenon. It is sufficient to say that it is real and it is salutary." (Rabbi J. David Bleich, "The Constitution and the Jewish Problem," p. 125.)

From my perspective, women's tefillah groups serve a very real halakhic function. But even from the perspective of those who disagree, Rabbi Bleich's comment on the *menorah* could apply equally to women's tefillah groups.

Indeed, the growth in Torah and prayer that flows from women's prayer groups is real and salutary. As more people realize this, they too will come to applaud these efforts.

Agur. 1
15th
Akedat
(Spai
Arukh
(Belo
Ba'al h
of Ma
Ba'al h
Isaac
Ba'al Si
and r
Ba'er I
Ashk
Bah (B
Joel
Be'er h
Rivke
Behag
Gedo
(8th-
Beit Yo
Karo
Besam
attrit
Be'ur h
Solor
Be'ur h
(Lith
Binyan
of Art

הכבוד
- מר
ד"ר
דב
דב
דב
דב
דב

מדברי כבוד המשנה לנשיא מ' אילון בבג"צ 41850/90 נאמני הר הבית נ' היועץ המשפטי לממשלה,
תקדין-עליון, 2005 :

"...אך בהסטוריה של האומה העברית עמד בנין הבית השני - מעת בנייתו עם שיבת ציון מבבל, בשנת
515 לפנה"ס, ועד לחורבנו על ידי השלטון הרומי בשנת 70 לספירה - במרכזם של ארועים לאומיים
גדולים, הן מבחינתו של עם ישראל והן מבחינתו של בית המקדש עצמו. הבית השני היה למרכז דתי
ולאומי גם ליהודי הגולה..."

ובעמ' 2006 : "... לא גברים בלבד היו עולים אלא לוקחים היו איתם גם את נשיהם וילדיהם."

miss
pre
stand
Lib 210
2137
3022

מדברי הנשיא שמגר בבג"צ 2410/90, 2579/89 הופמן נ' הממונה על הכותל ואח' (טרם פורסם) (בעמ' 121 לפס"ד המודפס):

"לטעמי, יש להוסיף ולחפש אחר דרכים מעשיות, לפיהן כל אדם המבקש לפנות לבוראו בתפילה יהיה רשאי לעשות כן בסגנונו ובדרכו, ובלבד שלא יהא בכך כדי להוות פגיעה של ממש בתפילתם של אחרים. נקודת המוצא המשפטית היא אכן המצב הקיים. אך אין לסגור את הדלת בפני קיומה של זכותו בתום לב של כל מי שמבקש לשטוח תפילתו בדרכו, וכך עולה ברורות מן הקביעות שבחוקים הנ"ל."

מדברי השופט ש' לוי בבג"צ 2410/90, 257/89 הופמן נ' הממונה על הכותל ואח' (טרם פורסם) (בעמ' 123-125 בפס"ד המודפס):

"לדידי המכנה המשותף שיש להביאו בחשבון בסוגיה שלפנינו - ואני מסכים שאפשר לעשות שימוש במבחן כזה - הוא המכנה המשותף של כל החוגים והאנשים השוחרים בתום לב לפתחו של אתר הכותל ולרחבתו בין לצורך תפילה והן למטרות לגיטימיות אחרות. אם לא תאמר כן נמצאת נותן מונופול בלעדי להשקפה פלונית בדבר חופש הביטוי על פני רעותיה ויצאה הזכות לפולחן ולחופש הביטוי לקויה בחסר..."

ה. פועל היוצא מן האמור לעיל הוא שאין להציב איסור טוטאלי על קיום טקסי תפילה באתר הכותל - אך בשל כך שקיימים חוגים המתנגדים לקיומם ואין שיקולים של סכנה ודאית וקרובה של הפרת השלום חייבים, בהכרח, להצדיק הטלת איסור כאמור; אלא שומה על הרשויות הנוגעות בדבר לגבש את התנאים המתאימים כדי לאזן בין כל האינטרסים הנוגעים בדבר, כדי שכל השוחרים להתכנס ליד הכותל ורחבתו יוכלו להביא לכלל מיצוי את זכויותיהם מבלי לפגוע יתר על המידה ברגשותיהם של אחרים.

ו. אני מסכים עם חברי הנכבד המשנה לנשיא שאין תקנה 2 (א1) לתקנות השמירה על מקומות הקדושים ליהודים, תשמ"א-1891 חורגת מגדר החוק; אך לדידי אין הדיבור "מנהג המקום" צריך להתפרש דווקא לפי ההלכה או לפי המצב הקיים. טיבו של מנהג שהוא משתנה לפי שינויי העתים ובגדרו יש ליתן ביטוי לגישה פלורליסטית וסובלנית לדעותיהם ולמנהגיהם של אחרים, באותם סייגים אותם כבר הזכרתי לעיל.

בנסיבות אלו נחה דעתי שדי בשלב זה במתן פסק דין עקרוני המכיר בזכותן בתום לב של העותרות להתפלל ברחבת הכותל כשהן עטופות בטלית ובידן ספרי תורה, הכל בכפיפות לסייגים אותם כבר הזכרתי לעיל..."

מדברי הנשיא שמגר בבג"צ 2410/90, 2579/89 הופמן נ' הממונה הכותל ואחי (טרם
פורסם)
(בע"מ 121 לפס"ד המודפס):

"על כן דעתי היא, כי אין להכריע בסוגיה שבפנינו, בשלב הנוכחי, בדרך בה
נחתך סכסוך משפטי מן השורה. הנני מציע לממשלה לשקול מינוייה של ועדה שתוסיף
ותבדוק את הנושא לעומקו כדי להגיע לפתרון שיקיים את חופש הגישה לכותל ויצמצם
פגיעה ברגשות המתפללים."

בקשה לקיום דיון נוסף

ה ח ל ט ה

בפני בקשה להורות על קיומו של דיון נוסף בפסק-דינו של בית-המשפט העליון, בשבתו כבית משפט גבוה לצדק. לדעתי, דין המבקשת להדחות. ביסוד השקפתי מונחים דבריו של הנשיא שמגר בפסק-הדין נשוא הבקשה. בפסק-דינו ציין הנשיא כי בשלב זה, אין הוא מכריע בעתירה. תחת זאת, הוא הציע לממשלה לשקול מינוייה של ועדה שתוסיף ותבדוק את הנושא לעומקו, כדי להגיע לפתרון שיקיים את חופש הגישה לכותל ויצמצם פגיעה ברגשות המתפללים. בעקבות המלצה זו החליטה הממשלה (ביום 18.5.94) כדלקמן:

"בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נגד הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה אל הכותל המערבי:...

ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום.

ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חודשים מהיום".

על יסוד השתלשלות דברים זו, נראה לי כי יש להמתין להמלצות הוועדה (אשר אמורות להנתן בתוך ששה חודשים מיום הקמת הוועדה). אם המלצות אלה לא ייראו למבקשים, הרשות בידיהם לחזור ולפנות לבית משפט זה (בשבתו כבית משפט גבוה לצדק). בפסק דינו ציין הנשיא, בעניין זה, כי "שערי בית המשפט פתוחים תמיד, אך, כאמור, ראוי תחילה למצות דרכים פתוחות אחרות".

הבקשה נדחת.

ניתנה היום, ג' בתמוז תשנ"ד (12.6.94).

המשנה לנשיא

פ' 2'8
2'8
2'8

מדברי הנשיא שמגר בבג"צ 2579/89, 2410/90 הופמן נ' הממונה על הכותל ואח' (טרם פורסם) (בעמ' 120 לפס"ד המודפס):

"...אינני משוכנע כי לא הופרז מצד המשיבים בהצגת הניגודים והפערים. כך, דרך משל, יצא הקצף על שירת העותרות למרות שמדובר על שירתם של דברי תפילה; וכי חל כלל איסור על שירה ליד הכותל? הרי רוקדים ושרים שם לא אחת, ואין להעלות על הדעת שימנעו שירת עולי רגל, ישראלים או נכרים, חיילים או חיילות, אזרחים או אזרחיות, הנעשית בצורה מכובדת. ייתכן, ואני מדגיש את התיבה "ייתכן", כי למתנגדים נתערבבה בהתנגדות לזהות השרים גם התנגדות לעצם השירה, וכך לא ייעשה."

משפט הכותל

דין וחשבון ועדת הכותל המערבי
הבין-לאומית

השתלשלות הענין; החקירות והעדויות בירושלים;
התזכיר היהודי; פסק הדין; דבר המלך

עם תמונות

תל-אביב, תרצ"א

יצא לאור על-ידי הוצאת ספרים "תל-אביב", ת.ד. 373, ת"א

לעזבה ולהפרד ממנה משום דררא דממונא ולהניחה ח"ו שכולה וגלמודה?". ובסוף כותבים חכמי ירושלים:

"ואנחנו לא נחשה מהעתיר לאלהינו, הנה זה עומד אחר כתלנו, ישלח עורכם מקדש ומציון יסעד אתכם".

הקראי ר' משה ירושלמי (1655) כותב: "וכתל המערבי של בית המקדש עדיין עומד, הוא שבנה שלמה המלך ע"ה. והוא יראה מכל גגות בית ההקדשות שלנו, ועלינו על הגגות וראינוהו וכן הלכנו אצלו ועשינו השתחויה ורצינו את אבניה ואת עפרה התחבקנו".

קראי אחר, ר' בנימין ב"ר אליהו ירושלמי, שבקר את עיר הקודש בשנת 1886 כותב: "אח"כ הלכנו לכתל המערבי להתפלל שם והוא תוך ירושלים אצל בתי ישמעאלים, והוא מוזמן שלמה המלך ע"ה, ובנוי אבנים גדולות ארכן כמו עשר זרתות ורחבן כמו שמונה זרתות, והתפללנו שם. ואם ירצה אדם ללכת בכל יום לכתל המערבי להתפלל שם מניחים אותו הישמעאלים, ע"כ הרבה פעמים היינו הולכים שמה להתפלל אבל הישמעאלים אינם מניחים שום נכרי (נוצרי) ללכת קרוב לרחובות הקרובים לכתל המערבי לראות אותן (לראותו).

רבי משה חגיז (1651-1750) בספרו "פרשת אלה מסעי" כותב על אביו

זקנו, הגאון מוה"ה משה גלאנטי (1628-1680), ראש רבני ירושלים, ש"בערב פסחים וערב יוה"כ היה הולך לכתל המערבי עם היות כוין פתיחין ליה בעליה סמוכות ונראות אל הכתל שבר פסיעות היה מרויח ללכת שמה, והיה קורא שם בערב פסח מסכת פסחים ובערב יוה"כ מסכת יומא, ועל שאר התפלה היה מוסיף וקורא תפלת דניאל סימן ט' עד סופו, ותפלת עזרא סימן ט' מפסוק ו' עד גמר הסימן, ותפלה קצרה של נחמיה סימן א' מפסוק ה' עד סוף הסימן כמו שאעתיק לקמן. וקורא מאמר בזוהר חלק ג', דף ק"ד ע"ב: פתח ר' יצחק ואמר דומה דודי לצבי וגו' הנה זה עומד אחר כתלנו בבתי כנסיות וגו', והיה אומר "ברוך אלהינו שבראנו לכבודו", ואומר "עלינו לשבח ועל כן נקוה לך".

"והנשים הצדקניות הולכות בכל ערב שבת ומכבדין לפני כתל המערבי

ואין דובר דבר.

"וביום שבת וי"ט אחרי יציאת ביהכנ"ס יש מהבעלי בתים שיש להם בתים שהחלונות פתוחות לכתל המערבי קרוב ונראה כאלו היו סמוכים שם ומתפללים תפלה קצרה. וזה נוסחה בקצור: מתחילים "ואני ברוב חסדך וגו', ואח"כ אומרים מזמור קכ"ד: "שמחתי באומרים לי וגו' ואח"כ פרשת התמיד ומוסף היום ו"פסום הקסרת" ו"ברוך אלהינו שבראנו לכבודו וכו'" ו"אין

כאלהינו" ו"עלינו לשבח" ואומרים קדיש והולכים כאר"א לביתו. ויש מהם שלאחר מנחה הולכים לכתל מערבי עצמו ומתפללין תפלה זו ואין מי שיצפצף פה להם. ואם איזה קטן שיוצא מן המקדש כדרך כל השועלים קטנים שרוצים לנשוך ואומרים בפיהם לשם כנוי "יהודי", יש שם מהגדולים שמוחין בהם". ובספרו "שפת אמת" כותב ר' משה חגיו: "ועם כל זה ממכון שבתו השגיה מציץ בין החרכים ועונה לעמו בעת צרה, כמו שאמרנו: "קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו סלה", כי לעולם לא זזה שכינה מכתל-המערבי" וכו'. ולהלן: "נשאר הרשימו בקדושה ולא זזה שכינה מכתל המערבי".

ר' גדליהו מהעיר סמיאטיטש, אשר בפלך גרודנה, בא לירושלים בסוף

שנת 1699.

הוא מתאר את מדת האבנים, עתיקותן, המראה הטבעי של המקום, החצרות שמסביב, בית הקאדי (הדיין) המושלמי בקצה השני, ומוסיף: "וכשאנו הולכין לכתל להתפלל אנו עומדין אחרי כתלינו ממש סמוך לו. ובערב ר"ח וכן ט' באב ובשאר תענית הולכין שם להתפלל, אף שהנשים בוכים בקול מר אין מוחה בידם, אף שהדין ישמעאלי הנ"ל דר סמוך לו ממש כנ"ל ושומע את קול הבכיה הנ"ל אין מוחה ולא גוער בהם כלל ולפעמים בא ערבי קטן ורוצה לעשות איזה רשעות ליהודים נותנים מחט [שוחד] והוא חלף והלך לו ואם בא על זה איזה ישמעאל או ערבי נכבד גוער בגויפה בזה הקטן. מעשה שמעתי שבימי' קדמוני' היה פעם עזיר' גשמים ביותר וגזרו היהודים תענית והלכו עם ספר תורה לכותל מערבי להתפלל ויעתר להם ה' עד שירדו גשמים כ"כ עד שהוכרחו לעטוף הספר תורה בחזירתן לבה"כ בבגדיהם". בתזכיר זה לעיל מובא קטע ממכתב לקרפי ב" 1626 שבו נזכרות "תפלות מסודרות" וישנו מעין קטלוג של תפלות שנערכו לפני 1689. לא ידוע לנו מאיזה זמנים ישנם סדרי תפלה כאלה בכתב-יד, אולם מתחלת המאה השמונה עשרה ואילך אנו מוצאים סדורים מודפסים או תפלות שיש לאמרו על-יד הכתל. על שער הספרים האלה כתוב: "תפלות שיש לאמרו על-יד כתל מערבי שהשכינה לא זזה משם לעולם".

בספריה של בית המדרש היהודי ללמודי הדת בניו-יורק נמצאים סדורים המכילים תפלת הכותל: קישטא 1740, אמסטרדם 1759, ירושלים 1849 (נדפס עם אידיש ב" 1877) ירושלים 1861; סלוניק 1890 (בספניולית), ירושלים 1880-1890 (עם תרגום באידיש).

גם מצאתי בספריה הבודלינית סדור שנדפס בוונציה ב" 1702 והוא עתיק מהסדורים שבספריה שבניו-יורק, גם בספרית בית-המדרש בלונדון יש כתב-

„כמו כן אני זוכר את שארית האבנים הגדולות שהיו מונחות שם לשבת, אשר אחר-כך נעלמו גם הן והיו כלא היו.

גם זאת אזכר, כי בשנת תרל"ח, בהלחם רוסיה בתורגמא, בקשה הממשלה מהיהודים להתפלל להצלחתה אצל כתל המערבי וילכו תלמידי הת"ת של הספרדים והאשכנזים להכתל המערבי והממשלה שלחה אנשי חיל אשר לוו אותם בהליכה ובחזרה, לכבוד.

„שיך רחמים, הרב החסיד המקובל ר' רחמים ענתבי ז"ל היה מ"אבלי ציון": נעלים לא שם לרגליו, כי אם סנדל המסמר (קאבקאב בערבית) בלי גרבים; בשר לא אכל ויין לא שתה; הוא היה נוהג ללכת בכל חצות לילה לכתל המערבי גם בקיץ וגם בחרף, לומר תקון חצות ולבכות. גשמים ורוחות לא עצרוהו מלכת שמה עד יום מותו (שבט תרל"ו). המושלמים היו מכבדים אותו ולא עצבוהו מעולם. הוא היה נקרא בפי היהודים והערבים בשם „שיך רחמים“.

בהמשך לזכרונותיהם של ה' יהודה וה' לונץ אנו מוסיפים בזה הודעות אחדות שהגיעו לידינו, אם כי לא השתדלנו כלל להשיגן.

אלקן נ. אדלר, עו"ד אנגלי, כותב כדלקמן:

„לעורך ה„דילי טלגרף“. (11 ספטמבר 1929).

א. נ.

ה„דילי טלגרף“ פרסם הרבה ידיעות והערות חשובות על המאורעות

האחרונים בא"י.

טוענים שהמאורעות פרצו בגלל השתמשות בלתי נכונה מצד היהודים בזכויותיהם להתפלל על-יד הכתל המערבי. אני בקרתי את ירושלים פעמים אחדות בין השנים 1885 ו 1925. בכל פעם הייתי משתתף בערבי שבתות בתפלת קבלת שבת על-יד הכתל עם מתפללים שמספרם היה למעלה ממנין עשרה. מעולם לא היתה שום הפרעה, מניעה או התנגדות.

מענינת היא עדותה של גב' ה. פ. לנדוי, תושבת ירושלים מזה שלשים

שנה ומנהלת ביה"ס אולינה דה רוטשילד בירושלים. ע"ד המנהגים על-יד

הכתל: „בחדש פברואר 1929 מלאו שלשים שנה לעבודתי כאן. מהשבוע הראשון לבואי הנה הייתי מבקרת בקביעות במשך שנים רבות על-יד הכתל לשם תפלה בכל ערבי שבתות וחגים ומועדים. לפני המלחמה לא ראיתי ולא שמעתי מעולם שיש איזה סכסוך על-יד הכתל בין היהודים ובין שכנינו המושלמים. אני בעצמי שלמתי ליהודי אחד שני פיאסטרים תורכים ליום, במשך השנה הראשונה לבואי הנה, לשטף ולכבד את הסמטא המוליכה ישר לכתל, אולם

בטלתי אח"כ את המנהג הזה, היות והיהודי התאונן לפני על מנהגם הפרוע של השכנים הערבים להשליך את האשפה מביתם אל הסמטא לאחר שנקה אותה. היהודיות החרדות, ואני בתוכן, נכנסו פעמים רבות לתוך החצר הקטנה להתפלל שם, הואיל והיהודים האדוקים התנגדו בכל חוקף, בעבר כמו בהווה, להתפלל ביחד עם נשים. מעולם לא עורר מי שהוא שום התנגדות לשמוש כזה בחצר הסמוכה הזאת. נשים רבות רצו להתפלל עלייד המקום ששם עמד השלחן של השמש ושעליו הדליקו נרות לזכרון נשמות. לפעמים קרה שמתפלל אדוק מאד, מבני העדה או אורח חשוב, למשל, רב גאון, לא רצה שהנשים תראינה בשעת התפלה ואז היו מעמידים מחיצה להפריד בין הגברים והנשים, מעולם לא שמעתי ע"ד התנגדות מצד מושלמים לכך. זוכרת אני היטב שבשנת 1902, כשלא ירדו די גשמים במשך עונות אחדות, נתבקשו כל העדות הדתיות לערוך תפלות מיוחדות. החסידים אמרו אז כי התפלה לגשם לא תתקבל ברצון, אם עלייד הכתל לא ישמר המנהג של הפרדה בין הגברים והנשים בתפלה, מכיון שהמנהג הזה נשמר בבתי הכנסת. העמידו מחיצה ומאות אנשים נהרו אל הכתל לערך תפלה מיוחדת לגשם.

"עמדו שם תמיד אי-אלה ספסלים רעועים לשמוש המתפללים הזקנים והחלשים".

ה' י. ו. סלוטקי כותב במכתבו ששלח ממנצסטר ביום 19.1.30 אל הד"ר וייצמן, כדלקמן:

"זוכר אני היטב שלפני 40 שנה, בהיותי ילד, השתמשו המתפללים על-יד הכתל בספסלים וכסאות קטנים. זכורני היטב מקרה מיוחד כשרציתי לשבת על-אחד הספסלים האלה חסביר לי אבי שהיות והמקום הוא מלא אנשים וא"א לשים שם מקומות ישיבה בשביל כלם, הרי זה מחובתם של ילדים קטנים כמוני לתת את המקומות לאנשים הזקנים".

אולי יהיה למותר להוסיף עוד על משקל כל העדות הזאת בנוגע למנהגי התפלה של היהודים עלייד הכתל, שאין אנו מתכוונים לתפלת יחיד הנאמרת בשקט, כי אם לתפלה קבועה בקבוץ של אנשים, שאך היא נקראת תפלה בצבור. אנו באים עכשיו למקורות העת החדשה, ספורים או ספרי מסע, שנוכרים לפעמים רק בשמם ותאריכם, היות והתאורים שהם מכילים דומים כמעט כלם זה לזה; ונביא רק אותם הקטעים הנוגעים ישר ובאופן מיוחד לענינים המבוררים בסכום דלהלן. רוב הספרים הם ספרי נוסעים אנגלים, מלבד ספר אחד או שנים של נוסעים צרפתים, מפני שחמר זה לוקט מספריה אמריקאית שספרי הנוסעים האנגלים מרובים בה על ספרי נוסעים אחרים.

יש כ"כ להעיר כי את רוב הספרים האלה מצאנו בספריה אחת ולא התאמצנו מאד להגדיל את מספר הקטעים האלה. אין ספק שהרבה מסמכים מסוג זה אפשר למצא במקורות צרפתיים, גרמניים, איטלקים, הולנדים, שווייצרים ושוודים.

נתחיל בהודעתו של אדוארד רובינזון, מלומד אמריקאי, שאין להטיל ספק בדבריו, מי שהיה מיסד החקירות הארכיאולוגיות המודרניות בארץ-ישראל. הוא כותב: "באותו יום אחר הצהרים הלכתי עם א' לנאו אל המקום שהורשה ליהודים לרכוש להם את הזכות לגשת למקום מקדשם ולהתפלל ולבכות על חורבנו ועל מפלת עמם. המקום נמצא בגבול הקיצוני המערבי של המסגד הגדול ודרומית, במרחק הגון, מאמצעיתו. אפשר להגיע אליו רק דרך סמטא צרה ועקומה, המסתיימת עלייד הכתל ברחבה קטנה מאד.

"החלק התחתון של הכתל במקום הזה הוא מאותו מין האבנים הקדושות שראינו קודם בצד המזרחי. שני אנשים זקנים, יהודים, ישבו שם על הארץ. קוראים יחד מספר תפלה יהודי. ביום הששי בשבוע הם מתקבצים כאן במספר יותר גדול, זהו המקום שבו הם יכולים להתקרב ביותר אל מקום מקדשם העתיק. ולאשרם נסתר המקום מעיני רואים לרגלי צרות הרחבה והחומות העומדות מסביב. כאן, מתפלשים בעפר, הם יכולים לפחות לבכות באין מפריע על זהר גזעם שעומם ולהרטיב בדמעותיהם את האדמה שאלפים מאבותיהם הרווה לפנים בדמם".

"מנהג זה של היהודים הנוגע אל הלב איננו חדש. בנימין מטודילא מזכירו, כנראה, בקשר את המקום הזה, במאה השתים-עשרה; וקרוב לודאי שמנהג זה היה נוהג בזמנים עוד יותר קדומים".

אללן קונינגהם, עורך היומן והמכתבים של סיר דוד וילקי, מביא את הדברים הבאים:

יומן 13 בינואר 1841: "מענין מאד לראות את האנשים האלה, דלים, אבל נאים בצורתם, השוכנים גם כיום על אותה גבעה קדושה ששכנו עליה בימי היבוסי. הרובע שנקבע להם הוא סמוך לכתל העתיק של המקדש, שאליו הם באים כל יום ששי בשבת לבכות, לקונן, לגפף ולנשק את האבנים הגדולות של ההיכל, קוראים וחוזרים בתהלים פרק י"ג...

ובמכתבו ללורד לָוֶן, ב־1841, הוא נותן את אותו התאור של המקום. ברטלט כותב ב־1842: "כמאה יארד לצד צפונית ישנו מקום סמוך לכתל ונסתר מעיני רואים, שבו קנו להם (היהודים) מהתורכים רשות להתקרב אל גבול ההיכל לבכות על שממות יהודה ולהעתיר לרחמי אלהים וחסדיו.

באנו למקום הזה ביום הששי בשעה שהמון גדול מתקבץ שם בקביעות. בצל הכתל לצד ימין היו יושבים ישישים רבים, קוראים בתורה, ומבלים שארית ימיהם בעיר אבותיהם ועומדים להאסף אליהם במהרה בעמק יהושפט הקודר. היו שם גם נשים רבות בבגדי לבן ארוכים שבשעת כניסתן לרחבת הכתל היו מהלכות לארכו ומנשקות אבניו העתיקות ומתפללות דרך הבקעים בכונה עמוקה.

רידלי ה. הרשל כותב ב־1843:

„ביום הששי אחה״צ לקחני מר קלמן אל מקום הבכי של היהודים. קרוב לודאי שהחלק התחתון של הכתל הוא עתיק מאד, וישנן תעודות היסטוריות שעוד במאה ה־12 ראו היהודים בכתל הזה חלק מחצר מקדשם העתיק. המראה שנגול לפני במקום הזה היה המראה הנפלא ביותר שראיתי בירושלים. כשלשים גברים וכמחצית המספר נשים התקבצו שמה, כלם בלי נעלים לרגליהם, היות ולפי אמונתם קדוש הוא המקום שעליו הם דורכים. ולטר קיטינג קללי, ב־1844, חוזר על תאורו של רובינסון ומוסיף: „בכל פעם כשהייתי מבקר במקום הבכי של היהודים הייתי מוצא שם אי־אלה יהודים.”

ב־1845 כותב יוהן פ. דורבין:

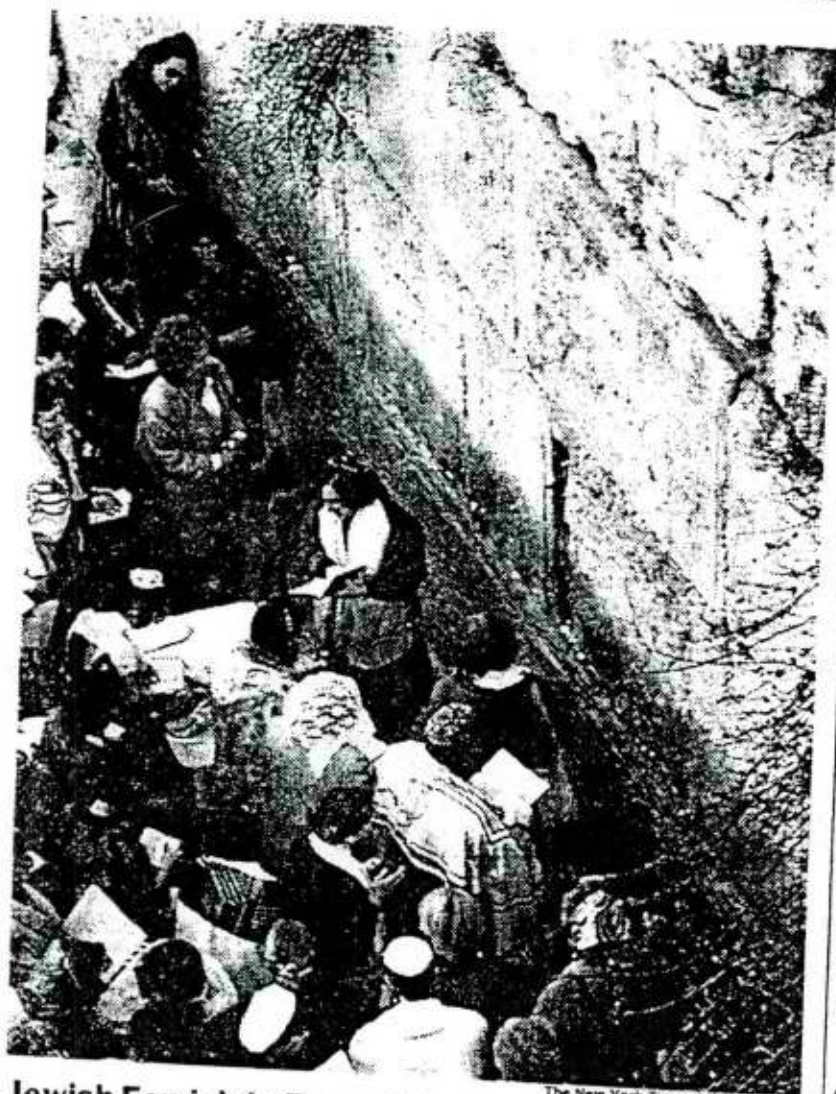
„סמטא צרה ועקומה מובילה משכונת היהודים למקם קטן בצד צפונית של חומת ההיכל, נעלם כליל מעיני רואים, שבו מקימים בכל יום ששי מנהג נוגע מאד עד הלב, והנשמר על־ידי היהודים מימים קדומים. הם קנו מהתורכים את הזכות להתקרב לחומת מקדשם העתיק במקום הזה, הנקרא בשם „מקום הבכי”, לבכות על מפלת עמם ועל חרבות מקדשם שהיה מפואר בזמנו. האבנים של הכתל במקום הזה הם מאותו סוג האבנים של הגשר הקדמון, והיהודים מאמינים שהוא חלק מכתל המקדש. ביום הששי בשבוע הם מתקבצים כאן במספר גדול ומקוננים: „נחלתנו נהפכה לזרים בתינו לזכרים”; זקנים קוראים בתורה ונשים עולות ויורדות ברחבה הקטנה בצד הכתל, נגשות לעתים לכתל ומנשקות אותו מתוך בכי ויללה.”

גב' רומר, לאחר שהיא מתארת את הכתל, כותבת ב־46 – 1845 כדלקמן: „מימים קדומים האמינו היהודים, שהתפללות לאל עליון ממקום כתלי המקדש עולות מיד לכסא הכבוד, ומגלגלות רחמי השם; וכמו שאר עקרי דתם, לא נשתנתה גם אמונה זו עד היום הזה; כי אע״פ שלוחציהם סגרו בפני שרידי העם הנחרב את הגישה לכתלים, הם מתקבצים על יד המקום האסור ובנגעם בשפתותיהם באבנים העתיקות הם משיבים דרך הבקעים את כמיהת לבותיהם

1/10/12
1/13/12
Done!
1/18/12

Dec 2, 1988

THE NEW YORK TIMES,

The New York Times/Micha Bar-Am

Jewish Feminists Prompt Protests at Wailing Wall

Some of more than 50 Jewish feminists who prayed yesterday at the Wailing Wall in Jerusalem, clad in prayer shawls and yarmulkes and carrying a Torah. They drew furious protests from rigorously Orthodox rabbis, including Rabbi Meir Yehuda Getz, who is in charge of the site. "A woman carrying a Torah is like a pig at the Wailing Wall," he said. In Orthodox Judaism, the only form officially recognized in Israel, women may not become rabbis or lead prayers.

U.S. Declines to Reverse Decision on Arafat

UNITED NATIONS, Dec. 1 (AP) — The United States today refused an appeal to reverse its decision to deny a visa to Yasir Arafat, a United Nations spokesman said.

Arab diplomats said they would introduce a resolution Friday morning to convene the General Assembly in Geneva so Mr. Arafat, chairman of the Palestine Liberation Organization, can address the assembly.

"The Secretary General has received from the United States a reply to the resolution adopted by the General Assembly asking the United States

to be included in a report by the Secretary General to come out tomorrow morning."

The letter of refusal was "extremely negative," said a diplomat who saw it.

On Wednesday, the General Assembly denounced the United States for refusing to give Mr. Arafat the visa, giving Washington until midnight tonight to provide it. Only the United States and Israel voted against the resolution, and Britain abstained.

Mr. Arafat wanted to speak today, which was to have been his last day in

Switches by

By JOEL BRINKLEY

Special to The New York Times

JERUSALEM, Dec. 1 — Israel's political schematic grew even more tangled today as the religious parties split between Labor and Likud, leaving neither with enough seats to form a government.

On Wednesday the Labor Party's central bureau voted not to join a coalition with Likud, and most members said they wanted to become a vocal opposition party.

But instead, the Labor Party leader, Shimon Peres, signed a formal coalition agreement with Agudat Israel, a party representing rigorously observant Jews, while the Shas party signed with Likud.

The two seats of Degel HaTorah, another party of the religious right, remained uncommitted, though leaning toward Likud. And when all the obligations were counted, the two large parties were locked in a near tie — 60 Parliament seats for Labor and 58 for Likud. At least 61 seats are needed to form a government.

Even if Degel HaTorah eventually decided to join Labor, giving that party 62 seats, Mr. Peres would not be able to form a government because five of the Parliament members who have pledged to support him belong to far left-wing Arab parties that Labor finds it politically impossible to accept as coalition partners.

Some Labor Gloating

Still, Labor officials were gloating today that they had stymied Likud. "Now they can't form a government," a senior Labor strategist said.

Asked if he was in the running for Prime Minister again, Mr. Peres said: "Why not? The results of the elections are not decidedly on one side."

At Prime Minister Yitzhak Shamir's office, officials were glum.

"It's chaos, complete chaos," a senior aide to Mr. Shamir said. "Shas signed with Likud today, but then they went over to meet with Labor. Agudat Israel signed with Labor, but they've been calling over here trying to schedule a meeting."

No one from either camp was willing to predict how it would all turn out.

"I really don't know," a senior Labor leader said. "I didn't anticipate this."

Roni Milo, a close adviser to Mr. Shamir, said, "The truth at this level is that it is difficult to fix an estimate of the situation." Still, he also predicted that Likud would be able to woo Agudat Israel back.

But in an interview, Rabbi Menachem Porush, a leader of Agudat Israel, said: "What will happen in the future I can't say, but I don't see it. We have signed with Labor."

Likud has three more days to form a governing coalition before Mr. Shamir

Women Attacked at the Wailing Wall

Special to The New York Times

JERUSALEM, March 20 — A group of Jewish women trying to hold a prayer service at the Wailing Wall were attacked today by rigorously Orthodox men and forced to flee when the police fired tear gas to disperse the attackers.

Several women were knocked to the ground and one suffered a gash on her neck when a Hasidic man threw a heavy metal chair at the heads of the praying women. The Wailing Wall, which Israelis call the Western Wall, is the holiest site in Judaism.

The 40 or so women infuriated the rigorously Orthodox men by trying to hold morning prayers while reading from a Torah and wearing prayer shawls. Orthodox Jewish men insist that women are forbidden even to carry a Torah scroll, and that only males have the right to don the shawls.

Anat Hoffman, a Jerusalem city councilwoman who helped organize the three previous prayer services by the women's group, said, "The wall has seen new traditions in the last 40 years — soldiers coming there with guns, Kurdish Jews playing musical instruments at bar mitzvahs — and we hope in a few years no one will think twice about women praying with the Torah."

But Zevulun Or-Lev, the director general of the Ministry of Religious Affairs, defended the Orthodox position, saying the prohibition on women holding prayer services "is tradition in Israel, and this tradition is law and can't be changed."

Earlier Warning From Police

The police last week told the women that their prayer service would be considered a threat to public safety and that they might face arrest. At the women's last prayer service, in February, they were also attacked by Orthodox men.

Fear of igniting a riot caused the women to abandon their plan to carry the Torah scroll this morning, and only a few of them wore prayer shawls, though rabbinical scholars say there is nothing in Jewish religious law that prohibits women from either action.

Just after 7 A.M., as the women walked past soldiers guarding the gates to the Wailing Wall plaza, an elderly Hasidic man with a bushy beard began waving a prayer book and shouting, "Go to the churches and pray there where you belong!"

He was joined by dozens of Orthodox men and boys in black hats and long black coats. They cursed and screamed at the women and linked arms, forming a human chain to block the women's progress toward the wall.

The women, dressed in long-sleeved sweaters and long full skirts, — stopped while several of their husbands tried to explain to the protesting men and to a ushers that the group planned only regular worship.

Scuffling Breaks Out

After a few minutes, the women, pale and clutching each other, moved forward as one until they reached the short metal partitions separating the women's prayer section from the larger plaza facing the wall. There, fierce scuffling broke out between the authorities, who tried to clear the path, and the Orthodox men, who tried to block it. The women stood by silently.

Once the entrance was clear, the women moved near the wall in the section closed to men and began quietly singing the morning prayer service. The singing contrasted sharply with the sound of metal scraping on the pavement as the Orthodox men and the police continued to scuffle.

Many of the Orthodox men ran to the adjacent men's section and began throwing metal chairs over the short wall toward the singing women. But the women were not at all

dragged out of the women's section but then released.

The worshipping women were forced to flee before finishing their prayers when they were overcome by tear gas fired at the Orthodox men by the police.

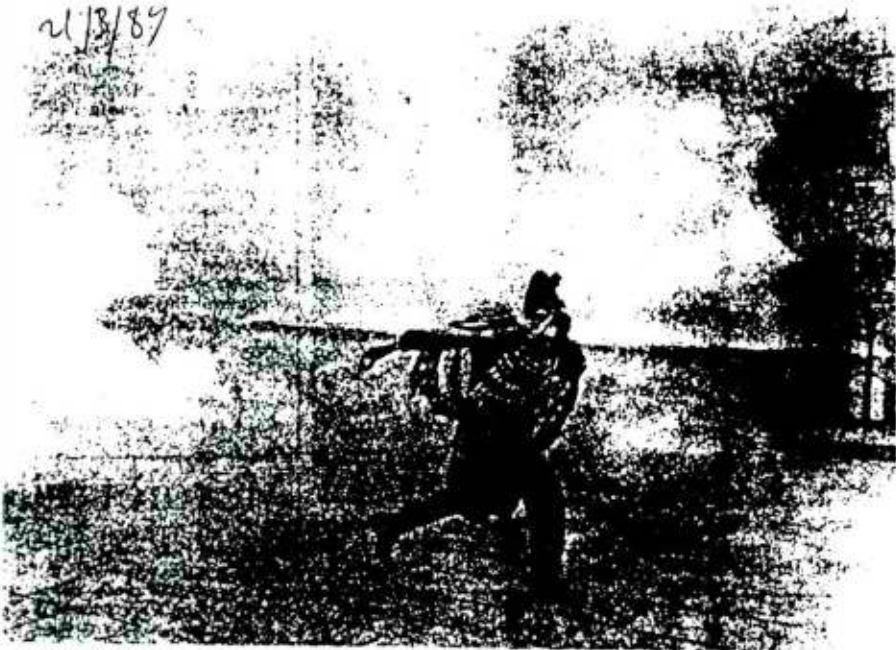
"I keep coming back," said Susan Kahn, who runs a women's Torah school in Jerusalem. "I believe that women have the right to express themselves spiritually at the wall. Men, Hasidic men, don't own the wall."

The New York Times/Micha Horowitz

Women covering their noses and mouths against tear gas as they abandoned a prayer service at the Wailing Wall in Jerusalem. The police fired the gas at Orthodox Jewish men who tried to break up the service.

21/8/87

An ultra-Orthodox man prepares to throw an exploding tear gas grenade at women trying to pray at the Wall yesterday. (Brian Hendler)

21/7/1989

Police rout worshippers with tear gas

Extremists attack women holding Fast of Esther prayer at Wall

By HADM SHAPIRO
and ANDY COURT
Jerusalem Post Reporters

A women's Fast of Esther prayer at the Western Wall ended abruptly yesterday when police, acting against extremists who were attacking the women, let off tear gas grenades which routed all worshippers, male and female. One worshipper was injured when an ultra-Orthodox man threw a chair at her.

Western Wall Rabbi Yehuda Getz told *The Jerusalem Post* that this was the first time since 1967 that tear gas had been used at the Wall.

Some of the ultra-Orthodox male worshippers involved in the incident were apparently incensed that the women sang aloud, in defiance of the principle that "the voice of a woman is lascivious." Others had evidently been drawn by articles in the ultra-Orthodox press referring to a "Reform" women's prayer

meeting, although women from the Orthodox, Conservative and Reform movements participated.

The extremists tried to block the women from reaching the women's section at the Wall and then kept up an uninterrupted barrage of curses and insults.

Ushers of the Religious Affairs Ministry carried on a running battle with the protesters, grabbing ultra-Orthodox men who broke into the women's section and in one case, flinging back chairs thrown at the women from over the partition.

Getz, who had promised the women they would be protected, stood in *tallit* and *tefillin* and blocked the path of the extremists.

But the ushers were unable to prevent a chair from hitting Rachel Levin, a 20-year-old student from the U.S., who was injured in the head and neck. She was treated for cuts and bruises at Hadassah Hospi-

tal on Mt. Scopus and then released.

Police watched from the roof of their station in the Western Wall Plaza, but did not intervene until Religious Affairs Ministry Director-General Zevulun Orlev called for help. They did not arrest the man who threw the chair that injured Levin, although he was apprehended by male supporters of the women's group and brought to the nearby police station.

"There were six policemen standing there, but they refused to arrest him," said Bonna Haberman, a leader of the women's group. "And they had been watching the whole time. They knew that he was a criminal."

The suspect eventually broke away and fled the area.

Jerusalem police chief Yosef Yehuda's said his men are not allowed to intervene at the Western Wall

(Continued on Back Page)

Jerusalem Post

(Continued from Page One)

unless Religious Ministry officials ask for their help.

When the police did move in, Yair Most, police chief of the Old City, ordered the extremists to disperse. He then lobbed two tear gas grenades. An ultra-Orthodox man picked up one of the grenades and threw it back in the direction of the police and the women.

The women left the Wall crying

WOMEN

and coughing, with police separating them from the protesters. Not far away, some of the extremists began dancing in a circle, as if to celebrate a victory.

But Orlev, speaking after the incident, was critical of the women. It would be an exaggeration, he said, to say that they had come "in all innocence."

Apparently under the impression

that the women had finished praying before the police moved in, Orlev said that if he had brought the police in earlier, they would have dispersed the gathering before the women had finished praying. If he had any reservations about the use of tear gas, Orlev said, he would express them to the police and not through the media.

Getz described the incident as "a Purim game, except that it wasn't funny."

Devar Torah

Parshat Pinchas: Tzelozechad's Daughters and Women's Rights

By Marsha Cohen

When women talk, God listens. The living God who speaks to us from the Torah is not a male chauvinist. "Do everything that Sarah tells you," God commands Abraham (Genesis 21:12). It is the independent-minded Rebecca, not the acquiescent Isaac, to whom God confides that two nations, as well as two sons, will come from her womb (Genesis 25:21-22).

Miriam is first mentioned in the Torah by name and identified as a prophet when she sings, after the crossing of the Red Sea. Not content to let her brothers, Moses and Aaron, praise God on her behalf, she and the women who join her play drums and dance exuberantly (Exodus 15:20).

In this week's parsha, Pinchas, the five daughters of Tzelozechad post themselves at the entrance of the Tent of Meeting and confront the male power structure with their demand for a share in the Promised Land: "Tnah lanu achuzah!" (Numbers 27:1-4). Machla, Noa, Chagla, Milka, and Tirtza challenge the traditional laws of inheritance, generally reserved for males only.

You know very well what they are up against and they choose their strategy carefully. Working their way up the bureaucracy, these five clever young women make their case in terms that the men of the patriarchal power structure can relate to. "Our father," they explain, "did not receive the share of the Land to which he was entitled because he died. Why should he be disadvantaged, just because he didn't have a son?"

Ostensibly, this is not an argument about the right of women to inherit. Tzelozechad's daughters ask for an "achuzah" (share), not a "nachalah" (inheritance). Rather than encountering outright refusal at any point along the way, the Midrash suggests that an unwillingness to make a decision made its way up the chain of command, until Moses himself, stumped, brings the matter before God — which is precisely what the women had hoped would happen.

God explicitly declares that Tzelozechad's daughters are right! "Give them a hereditary share (achuzat nachalah) alongside their father's brothers," Moses is commanded.

How beautifully simple it must have been — to ask God a question, get a straight answer, and have the matter resolved. Thirteen hundred years later, however, the Sages declared that the final religious authority no longer resided in heaven, but with the rabbis, and we have had no end to conflict and confusion ever since, particularly concerning the rights and role of women.

Women are still asking Judaism's male power structure, "Give us our share!" Pirke Ayot (6:2) teaches us, "There is no truly free person except one who involves himself in the study of Torah." How can Jewish women be free if they do not have the same rights and opportunities to study Torah as men? Over the course of the past 1900 years, halachic opinion has always included the view (not

Orthodox rabbis today who are willing to teach women the way they would teach men is relatively small. And the number willing to concede to a woman any formal acknowledgement of halachic expertise, even in an area concerned with "women's mitzvot," is smaller still.

"Give us our share!" Women are exempt from seven time-bound positive commandments (Kiddushin 29a): the recitation of the Shema, the counting of the omer, hearing the shofar, dwelling in the sukkah, taking of the lulav, the wearing of tefillin and the wearing of tzitzit. If they are permitted, even encouraged to do the first five, why should the latter two provoke outrage among many in the observant community? The answer is the circular logic of minhag — custom. Since the Halacha in these cases follows custom, rather than explicit prohibition, women are discouraged from observing the commandment of tefillin and tallit in order to keep the custom intact.

"Give us our share!" According to Maimonides (Hil. Tefillah 1:1-3), women and men have the same degree of obligation in prayer. Yet women praying at the Western Wall in Jerusalem have been physically attacked by men and women who claim they are defending Jewish tradition. Separated from men during prayer over the course of 15 centuries, women are told that they do not make up a separate *edah*, a community of prayer, even with each other, and they are forbidden to constitute themselves into prayer groups. Self-appointed enforcement squads, untroubled by the rampant hucksterism surrounding the Wall but infuriated to the point of frenzy by davening women, shriek curses at the women, throw chairs over the mechitzah, and provoke sufficient violence to occasion the use of teargas by police.

This is not a problem of "the Orthodox" versus more liberal versions of Judaism. The women at the Wall represent all four branches of Judaism, including Orthodoxy. And while the Ministry of Religion shows little interest in controlling the Haredim, the concern shown by various Jewish interests who so eloquently opposed "Who is a Jew" legislation is not impressive either. If the right to study Torah and Talmud, the right to wear symbols mandated by the Torah, and the right to daven are not part of being a Jew, what is?

The "Who is a Jew" question in the Knesset dealt with the rights of a handful of non-Orthodox converts who might choose to move to Israel and wish to claim Israeli citizenship. The "Who is a Jew" question at the Western Wall affects half the Jewish people.

"Give us our share!" Today, in the State of Israel, a petition asks that the High Court order the Ministry of Religious Affairs to show cause why it will not grant women such basic Jewish rights as reading the Torah at the Western Wall, praying aloud or wearing a tallit, and protect women trying to exercise such rights.

What would God say?

Marsha Cohen is a freelance writer and Jewish educa-

TOPIC OF THE WEEK

MARSHA COHEN

Numbers 26:10-30:1

Tselafchad's daughters
and the demand for a share

When women talk, God listens.

Living God who speaks to us from the Torah is not a male chauvinist. Everything that Sarah tells you, "God commands Abraham (Genesis 12:1). It is the independent-minded Rebecca, not the acquiescent Isaac, to whom God confides that two nations, as well as two sons, will come from her womb (Genesis 29:21-22).

Miriam is first mentioned in the Torah by name when she sings after the crossing of the Red Sea. Not content to let her brothers, Moses and Aaron, praise God on her behalf, she and the women who join her play drums and dance exuberantly (Exodus 15:20).

That her song might one day be cited as a "proof-text" that women's voices should be inaudible during prayer would no doubt have evoked from Miriam a verbal reaction meriting more than a single week's affliction with leprosy.

In Pinchas, this week's *parashah*, the five daughters of Tselafchad post themselves at the entrance of the Tent of Meeting and confront the all-male power structure with their demand for a share in the Promised Land: "*Tnah lanu achuzah!*" (Numbers 27:1-4).

Machla, Noa, Chagla, Milka and Tirtza challenge not only the traditional laws and customs of inheritance, but the authority of the leaders, the tribal princes, the High Priest Eleazar, Moses and the entire community.

They choose their strategy carefully. Working their way up the bureaucracy, these five clever young ladies make their case in terms to which the men of the patriarchal power structure can relate.

"Our father," they explain, "did not receive the share of the land to which he was entitled, because he died. Why should he be disadvantaged, just because he didn't have a son?" Ostensibly, this is not an argument about the right of women to inherit. Tselafchad's daughters ask for an "*achuzah*" (a share), not a "*nachalah*" (an inheritance).

An unwillingness to make a decision in the matter rises up the chain of command until Moses himself, stumped, brings the matter before God — which is precisely what the women had hoped would happen.

God explicitly declares that Tselafchad's daughters are right! "Give them a hereditary share (*achuzat nachalah*) alongside their father's brothers," Moses is commanded.

How beautifully simple it must have been — to ask God a question, get a straight answer and have the matter resolved. Thirteen-hundred years later, however, the sages declared that the final religious authority no longer resided in heaven, but with the rabbis, and we have had conflict and confusion ever since, particularly concerning the rights and role of women.

Women are still saying to Judaism's male power structure, "Give us our share!" Pirke Avot (6:2) teaches us, "There is no truly free person except one who involves himself in the study of Torah." How can Jewish women be free if they do not have the same rights and opportunities to study Torah as men? Over the course of the past 1,900 years, halachic opinion has always included the view, not necessarily uncontested, that the mitzvah of Talmud Torah applies to women.

Nevertheless, the number of Orthodox rabbis today who are willing to teach women the way they would teach men is relatively small. And the number willing to concede to a woman any formal acknowledgement of halachic expertise, even in an area concerned with "women's mitzvot," is smaller still.

"Give us our share!" Women are exempt from seven time-bound positive commandments (Kiddushin 29a): the recitation of the Shema, the counting of the omer, hearing the shofar, dwelling in the sukkah, taking of the lulav, the wearing of tefillin and the wearing of tsitsit.

If they are permitted, even encouraged, to do the first five, why should the latter two provoke outrage in the observant community? The answer is the circular logic of *minhag* — custom.

Since the halacha in these cases follows custom, rather than explicit prohibition, women are discouraged from observing the commandment of tefillin and tsitsit so the custom can be kept intact.

"Give us our share!" According to Maimonides, women and men have the same degree of obligation in prayer. Yet women praying at the Western Wall in Jerusalem are being physically attacked by men and women who claim they are defending Jewish tradition.

Separated from men during prayer over the course of 15 centuries, women are told they do not make up a separate *edah*, a community of prayer, even with each other, and they are forbidden to constitute themselves into prayer groups.

Self-appointed enforcement squads, untroubled by the rampant hucksterism surrounding the Western Wall but infuriated to the point of frenzy by davening women, shriek curses at the women, throw chairs over the "mechitzah," and provoke enough violence to cause the police to use tear gas.

This is not a problem of "the Orthodox" versus more liberal versions of Judaism. The women at the Wall represent all four branches of Judaism, including Orthodoxy.

"Give us our share!" Today, in the State of Israel, a petition asks that the High Court order the Ministry of Religious Affairs to show cause why it will not grant women such basic Jewish rights as reading the Torah at the Western Wall, praying aloud or wearing a tallit, and to protect them as they exercise such rights.

What would God say?

Marsha Cohen is a freelance writer and Jewish educator in Miami, Fla. *National Havurah Committee, 270 W. 89th St., New York, N.Y. 10024.

RABBIS

from preceding page

man, religious leader of Temple Israel in Stroudsburg, Pa.; Jonathan Kligler, religious leader of the Woodstock Jewish Congregation in Woodstock, N.Y.; Jané Litman, Western region outreach director of FRCH; and Shana Margolin, religious leader of the Jewish Community Center of Belle Mead, N.J.

Also, Marc Margolin, religious leader of Congregation Beth Am Israel in Penn Valley; Marcia Prager, who plans to pursue a degree in counseling; Jeffrey Roth, who will continue to serve as the director of

the P'nai Or Religious Fellowship in Philadelphia; Marna Sapsowitz, religious leader of Temple Beth Haim in Olympia, Wash.; Yocheved Woolf, former student rabbi at Beth Israel of Media, will serve as the religious leader of Temple Beth Torah in Holliston, Mass.

During the graduation exercises, Samuel Blumenthal, chairman of the board of governors of the RRC, awarded the Keter Shem Tov (Crown of the Good Name) for a lifetime service to Reconstructionism.

SPECIAL SAVINGS OF
NEW COLE OFFICE FURNITURE
BACKED BY MY SPECIAL
PRICE GUARANTEE

\$151⁵⁰
50% Off

List \$303
NEW COLE
HIGH-SIDED
VERTICAL FILE
Four drawer, letter
size, ball-bearing
cradle suspension,
thumb latch,
enclosed bottom.
Colors: Putty,
Champagne.

\$231⁵⁰
50% Off

List \$463
CHAMP
STEEL DESK
Date top,
central lock,
with level
back panel.

LIMITED QUANTITIES
PRICES SUBJECT TO
IN-STOCK INVENTORY

\$327⁵⁰
50% Off
List \$655

CHAMP SINGLE PEDESTAL DESK WITH
RETURN 60 x 30 Desk and 42 x 20 Return
same features as Executive Desk. CHAMP
COLORS: Dove Gray & Dove Gray, Walnut
Light Oak & Champagne.

NOBODY
AAA
Within 30
days
bought from
Office Furniture

OFFICE FURNITURE
A Division of TransAmerican Office Furniture

3798 Main St., Manayunk, Philadelphia
3501 Haddonfield Rd., Pennsauken, N.J.

Hours: 9-5 Monday-Friday, 10-3 Sat.
Angus Accepts Visa & MasterCard

Hasidim Attack Women at Prayers

Special to The New York Times

JERUSALEM, March 20 — A group of Jewish women trying to hold a prayer service at the Wailing Wall were attacked today by rigorously Orthodox men and forced to flee when the police fired tear gas to disperse the attackers.

Several women were knocked to the ground and one suffered a gash on her neck when a Hasidic man threw a heavy metal chair at the heads of the praying women. The Wailing Wall, which Israelis call the Western Wall, is the holiest site in Judaism.

The 40 or so women infuriated the rigorously Orthodox men by trying to hold morning prayers while reading from a Torah and wearing prayer shawls. Orthodox Jewish men insist that women are forbidden even to carry a Torah scroll, and that only males have the right to don the shawls.

Anat Hoffman, a Jerusalem city councilwoman who helped organize the three previous prayer services by the women's group, said, "The wall has seen new traditions in the last 40 years — soldiers coming their with guns, Kurdish Jews playing musical instruments at bar mitzvahs — and we hope in a few years no one will think twice about women praying with the Torah."

But Zevulun Or-Lev, the director general of the Ministry of Religious Affairs, defended the Orthodox position, saying the prohibition on women holding prayer services "is tradition in Israel, and this tradition is law and can't be changed."

Earlier Warning From Police

The police last week told the women that their prayer service would be considered a threat to public safety and that they might face arrest. At the women's last prayer service, in February, they were also attacked by Orthodox men.

Fear of igniting a riot caused the women to abandon their plan to carry the Torah scroll this morning, and only a few of them wore prayer shawls, though rabbinical scholars say there is nothing in Jewish religious law that prohibits women from either action.

Just after 7 A.M., as the women walked past soldiers guarding the gates to the Wailing Wall plaza, an elderly Hasidic man with a bushy beard began waving a prayer book and shouting, "Go to the churches and pray there where you belong!"

He was joined by dozens of Orthodox men and boys in black hats and long black coats. They cursed and screamed at the women and linked arms, forming a human chain to block the women's progress toward the wall.

The women, dressed in long-sleeved sweaters and long full skirts, stopped while several of their husbands tried to explain to the protesting men and to a ushers that the group planned only regular worship.

Scuffling Breaks Out

After a few minutes, the women, pale and clutching each other, moved forward as one until they reached the short metal partitions separating the

dragged out of the women's section but then released.

The worshiping women were forced to flee before finishing their prayers when they were overcome by tear gas fired at the Orthodox men by the police.

"I keep coming back," said Susan Kahn, who runs a women's Torah school in Jerusalem. "I believe that women have the right to express themselves spiritually at the wall. Men, Hasidic men, don't own the wall."

The Gift of Time

Eighteen karat gold strap watch by Audemars Piguet, from Tiffany's collection of fine timepieces. Swiss-made, with automatic movement, day, date and phases of the moon, \$8,950.

TIFFANY & Co.

NEW YORK • FIFTH AVENUE AND 57TH STREET • 800-526-0649 • © T & CO. 1989

larger plaza facing the wall. There, fierce scuffling broke out between the authorities, who tried to clear the path, and the Orthodox men, who tried to block it. The women stood by silently.

Once the entrance was clear, the women moved near the wall in the section closed to men and began quietly singing the morning prayer service. The singing contrasted sharply with the sound of metal scraping on the pavement as the Orthodox men and the police continued to scuffle.

Many of the Orthodox men ran to the adjacent men's section and began throwing metal chairs over the short wall toward the singing women. But the women were out of range.

An Orthodox man then broke free of a policeman and dashed across the plaza. He picked up a heavy metal chair and threw it onto the heads of the praying women. Several of them were struck down by the chair.

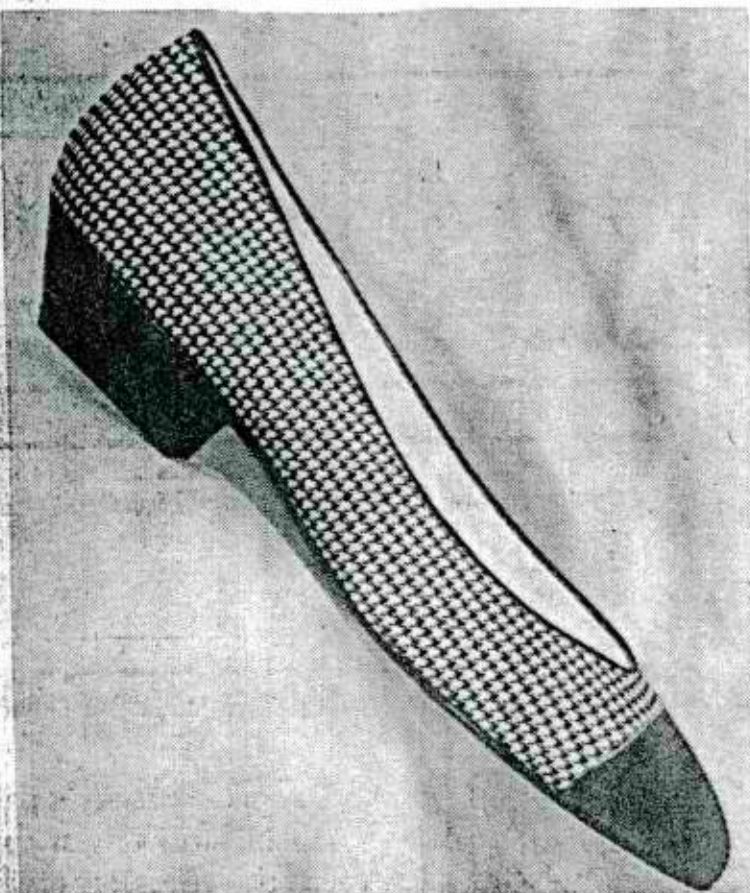
The man was tackled by policemen,

rule matterly:

Our softspoken suit
in blushing pink and
richest taupe

Spring pantsuiting
tailored with simplicity,
Glen plaid cardigan, 182.00
crepe T, 50.00
belted, pleated twill
trousers, 92.00
By JH Collectibles,
sizes 4 to 16 in
rayon and polyester.
Fifth Floor, Lord & Taylor,
Fifth Avenue —
(212) 391-1199 And at
Lord & Taylor, Westchester,
Ridgewood-Paramus
and Stamford.

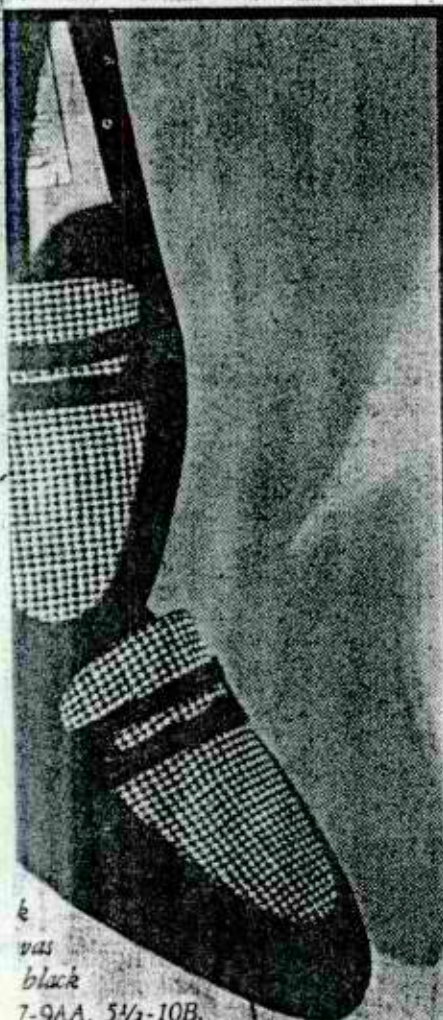
A LADYLIKE STANCE

Bruno Magli

Understated style on the heels of houndstooth. The low, stacked-heel pump in black/white fabric with a patent leather toe. In sizes 6-10M and 7-9N, \$185. Just one from a cultured collection. Call Linda Lee and the fashion consultants at Macy's By Appointment for details: 212/560-4181. Use your Macy's charge.

macy's

was
black
7-9AA, 5 1/2-10B.
Fifth Floor, 872-8780

GDORF
DMAN
IN NEW YORK

A dark, abstract, high-contrast image, possibly a close-up of a textured surface or a heavily shadowed object, with a grainy, almost painterly quality. The image is dominated by deep blacks and dark greys, with some lighter, textured areas that suggest a rough or organic surface. The overall effect is mysterious and moody.

(Berthold Christoph)

MU board has opposed the closing of 14 MDA first-aid stations and substations; most of them in development town, as a budget-cutting measure.

MDA has repeatedly been forced to delay the payment of salaries to its 900 workers because of Treasury attachment of its bank accounts due to debts to the income tax authorities.

Fawzi al-Khur and Fayez al-Khur of Gaza are accused of knowing that Ahmad Abu Maden of Rahat intended to assassinate Stanner, who was about to visit the village during his election campaign. Abu Maden is in jail awaiting trial.

Two members were taken from the Polish Army engineering department have been dismissed and two more reprimanded following the accidental demolition of a residential house last month.

A court order had been issued for demolition of a hut erected without a license. A city bulldozer then upon flattened both hut and adjacent house despite the owner's protestations that was a mistake.

Attorneys for the city and the owners have reached an agreement over the rebuilding of the home.

[illegible]

This program is recognized by nongovernmental, financial institutions, government organizations and professional associations for contributing education benefits. For details, please consult your personnel department.

Now accepting applications for Fall Semester 1989
starting September 3rd

For CIS Program Information and Applications, call or write

Boston University/Ben-Gurion University of the Negev
P.O.B. 653, Beer Sheva 64120, Israel.
Telephonic: (057)31144, Fax: (057)35670

Discerning guests
deserve
the best.

A Song So Brave

Text By Phyllis Chesler

Photos By Joan Roth

On December 1, 1988 I was one of the women who prayed aloud with a Torah at the Western Wall for the first time in history. (*On the Issues*, Volume XI-1989). On November 25, 1989 I returned to Jerusalem as part of a mission to present a Torah to the women of Jerusalem from the women in the Diaspora.

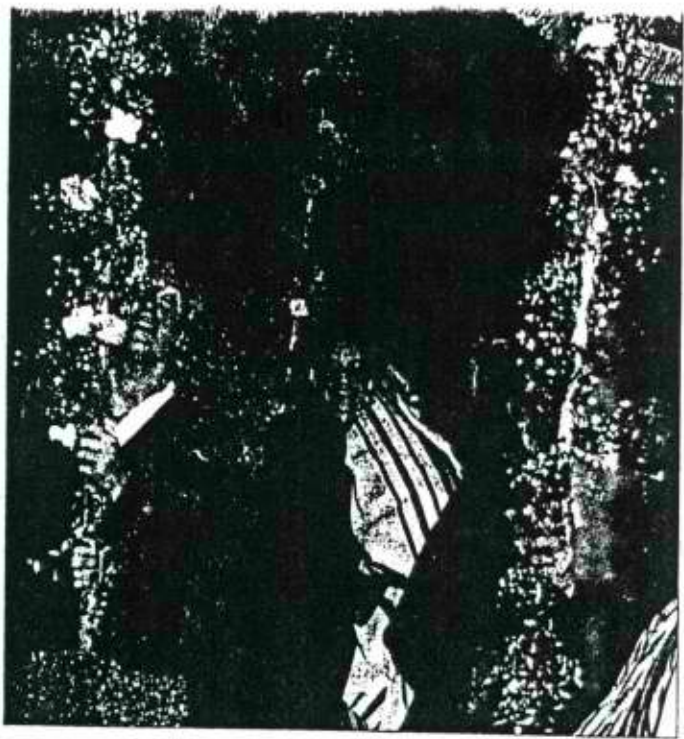

1. I heard a "new song" coming from Jacob's tent, the place of my childhood, the place of my heart, a song so brave and so sweet that it enfolded me, like a tallis (prayer shawl), like a mother, in glory and in grace, and now, a year has passed.

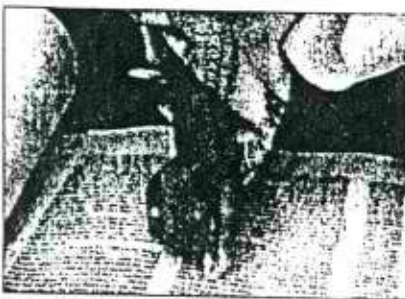
2. The flight is utterly uneventful — that is, until we got up to pray as a group (of women). Then, and literally only then, does the plane begin to shudder and yes, plunge through the skies. Afterwards, someone jokes and says that maybe God really isn't on our side. "No," I say, "It's a fine opportunity, a rehearsal really, for learning how to focus, intensely, when you're afraid and think you might die."

Other signs and coincidences: two of our participants, Ruth Laibson and Naomi Seigel are identical twins. The Torah reading — which itself is about the twins, Jacob and Esau — is also exactly what our twins read on their joint Bat Mitzvah more than 35 years ago. As we are about to leave the Old City, a group of about 20 elderly North African Jews, men and women, enter through the gates, take one look at us, come right over, and one by one, kiss the Torah. Here is our missing Sephardic contingent — and they act like it was an everyday event to meet a group of

3. We carry the Torah through the streets, wrapped in a tallis, under a chuppah (marriage canopy), supported by four flower-garlanded poles, and accompanied by more than 150 people.

4. Shulamit Magnus reads from the Torah for us. As we each finish speaking, we hold the Torah and pass it slowly from woman to woman. Then, we hand it over to the Jerusalem women. Israeli Bonna Haberman says: "The first time we received the Torah it was from 'Chutz La'Aretz' (outside the land) at Mt. Sinai, and now as women, we again receive our Torah from outside the land." Bonna and Anat Hoffman have brought their young and wide-eyed children along. They help them hold the Torah. Rabbi Shlomo Carlebach has come to serenade "you noble ladies whom all of Israel should be here to greet."

5. The weather forecast said rain, terrible rain and it rains all night, until a little after dawn, when it suddenly stops. We can go! Rabbi Leah Novick leads the service; Rabbi Helene Ferris interprets the Torah reading for us; we celebrate Ann Lewis' marriage of a few days ago. Then, the rain begins again — but not until we complete our Torah reading.

women holding a Torah at the Jerusalem Gates. Perhaps they're angels, I think, because our chance meeting illuminates our souls.

More than a thousand people contributed to the Torah purchase; however the Mission would not have been possible without the generosity of Linda Bronfman, Jonathan Jacoby, Francine Klagsbrun, Harriet Kurlander, Michelle Landsberg, Lynda Levinson, Belda and Marcel Lindenbaum and Virginia Snitow.

Jewish World

A Scroll of Their Own

Women mount a challenge to Orthodoxy — from within

The most moving, and controversial, part of the *tefillah* experience: A congregant reads from the Torah at a Rosh Hodesh (New Moon) service in Brooklyn, New York

SALLY BERKOVIC New York

Anna Freilich learned to read from the Torah at the age of 16, when she asked a male friend at an Orthodox summer camp to teach her the traditional melody. That lesson started a spiritual journey that eventually forced her to confront the tensions between modernity and Orthodoxy.

Today, 20 years later, Freilich is one of the key organizers of the Women's Tefillah Group at Lincoln Square Synagogue, an Orthodox congregation in Manhattan. The group is part of the small but growing movement of women who meet for their own services and Torah readings, mounting a challenge from within to Orthodox Judaism's traditional exclusion of women from conducting congregational prayers.

The first group of Orthodox women began meeting for services 15 years ago in Baltimore. Today *tefillah*, or prayer, groups meet in nearly 20 communities in North America and Australia, with one in Israel. To avoid creating separate congregations, most gather once a month on Shabbat morning and on some holidays. In late February, about 100 representatives of these groups met in New York for the third Women's Tefillah conference, as some *tefillah* groups continue to face resistance with-

in their own communities — and many are becoming increasingly well established.

In traditional synagogues, a partition separates women from men, and women neither lead prayers nor read from the Torah. By meeting on their own, members of the *tefillah* groups both accept that convention — and challenge it. The groups strictly adhere to Jewish law, or halakhah; prayers that can only be recited with a minyan of 10 men are omitted. The greatest cause of controversy is the women's use of Torah scrolls, a subject that has sparked complex rabbinic responses. Yet for most women, reading from the Torah is clearly the most moving part of the service.

At nearly every prayer group, there is a grandmother who has never touched a Torah before, a young girl who stares with wonder as her mother holds a scroll just before it is placed in the Ark, a woman who has never heard the melodious chanting of a female cantor. Women often express satisfaction that they are role models for their daughters.

In the *tefillah* services, women who have just given birth or are about to be married can receive an aliyah to the Torah, as new fathers and grooms do in Orthodox congregations. Girls can observe their bat

mitzvah by reading the *haftarah*, just like their brothers. Rivka Haut's *tefillah* group in Flatbush, Brooklyn, has introduced a prayer for *agunot*, women whose husbands refuse to give them a religious divorce.

The movement has caused conflict within the Orthodox rabbinate. In 1985, a response from five Talmudic scholars at Yeshiva University condemned the groups. Their reasons: although they do not recite prayers that require a minyan, it appears as if they are imitating a minyan; the groups represent a significant change in tradition that cannot be justified; and the women are imitating the ways of the non-Jews.

But there are supporting male voices within Orthodoxy. Says Rabbi Simcha Weinberg of Lincoln Square Synagogue, who has been a counterweight to the opposition of many of his congregants: "I'm convinced these women are strongly committed to using the *tefillah* group as a springboard for further education, for exploring their role as Jewish women." And the Hebrew Institute's Rabbi Avi Weiss (the political activist known for campaigning against the Auschwitz convent) is the halakhic adviser to several groups. Israel's ex-chief rabbi, Shlomo Goren, reportedly supported establishment of the original Baltimore group, but has never published a halakhic opinion on the matter.

Behind the push by Orthodox women to reexamine their status in Jewish law are both growing opportunities to study Talmud, once a male reserve, and their active participation in the secular professional world. A particular challenge comes from the increased number of single women in their 30s, who are asserting their need for a legitimate place within Orthodoxy outside the traditional roles of wife and mother.

The movement is also improving relations between Orthodox and non-Orthodox women. Susan Weidman Schneider, editor-in-chief of the Jewish feminist magazine *Lilith*, notes that many of her readers are puzzled by Orthodox women's loyalty to tradition. "Some of the brightest women in Orthodox circles are expending an enormous amount of effort for what seems a small gain," she says. "But I have tremendous respect for these women, who are determined to stay within halakhah."

Balancing the demands of tradition and the enticements of the modern world is just what excites some Orthodox women. "We live in two different worlds, and we find both compelling and attractive," explains Chaya Hirsh, who has been attending *tefillah* groups for several years. The Western world appreciates the idea that men and women have the same need to express their spiritual yearnings. "I'm able to take this notion and reconcile it with Orthodoxy in order to come closer to God."

Religious Pluralism at the Western Wall

Faxes will be flying almost until Hanukkah, as proponents of religious pluralism in Israel enter what many hope is the final phase of a six-year legal battle for the right of Jewish women to pray aloud collectively, with Torah and *tallit*, at the Western Wall (the Kotel).

The goal of the eleventh-hour fax phalanx is to persuade members of a specially appointed Israel government commission to find a way to accommodate the women while respecting the sensibilities of worshipers who object to their practice.

As noted by Vanessa L. Ochs, CLAL fellow and a director of the International Committee for Women at the Kotel, Jewish women are free to approach the Wall strumming "Row, Row, Row Your Boat" on guitars, to appear dressed as nuns, or even to approach with copies of the Koran or the New Testament. But if they appear wearing *tallit* and carrying a Torah scroll, or using their own voices to sing *Shema Yisrael*, they will be considered in contempt of the Israel Supreme Court and may well be heckled or even assaulted.

An international group of women, including adherents of Orthodoxy as well as most other movements, first conducted a relatively undisturbed prayer service in the women's section at the Wall in December 1988. But when prayer groups returned on several occasions in 1989, they experienced harassment and even violence, as well as the refusal of attendants and police to intervene. When the police later intervened with tear gas directed at the victims as well as their attackers, prayer-group members submitted a petition to the High Court of Justice asking for orders against obstruction and for protection from violence.

Legal delays and more violence from ultra-Orthodox men and women followed, until the Court issued a temporary injunction ordering a continuation of the "custom of the place"—no women's prayer with Torah and *tallit*—until its decision was rendered. The protection promised the women in return for compliance was not forthcoming; in fact, more violence and harassment soon came their way at the hands of female guards hired by the Ministry of

Religious Affairs. Urgent requests that the deadline for the Court's decision be moved up were met with a reiteration of the temporary injunction, including the gratuitous addition of the State's *halakic* position that "a woman's voice is lewd" and must therefore not be heard aloud. (Ironically, as U.S. attorney and legal liaison Miriam Benson reports, it was the duty of a young female lawyer who heads the High Court of Justice Department in the State Attorney General's Office to stand up in the Supreme Court of Israel and declare this official position.)

In January 1994, after three years of deliberation and the imposition of new restrictive regulations and threats from the Ministry of Religion and the Jerusalem Rabbinat, the Israel Supreme Court announced its decision. While the prayer groups' requests were denied 2 to 1, the presiding judge, Justice Meir Shamgar, recognized that the requests lay within the bounds of Jewish law (*halakha*) and recommended that a government commission be established to propose ways in which different religious sensibilities can all be accommodated at the Wall.

The six-member commission appointed in May did not include even one woman, nor were any of the activist groups consulted about its composition or deliberations. Under pressure, the government belatedly named Ms. Navah Arad, the prime minister's advisor on the status of women, as a nonvoting observer. At the same time, the request for an appeal of the original decision was denied.

Hundreds of supportive letters and faxes urging the commission to reach a fair solution have come not only from American Jewish women's organizations, distinguished authors and scholars, and lay leaders, but also from most non-Orthodox rabbinical bodies and seminaries.

Ironically, support from the women's movement in Israel has been spotty, probably because of attempts to marginalize the issue by labeling it "Reform" or "feminist" in origin. Some observers see this as yet another case in which issues of religious pluralism, core concerns to Diaspora Jewry, fail to evoke a similar response among Israelis.

American Jewish Congress
Fall 1994

Op-Ed

We, too, should be able to lead our prayers at the Wall

By Vanessa L. Ochs

Being a Jew has always been hard, but hard I could live with. Being a Jewish woman has become painfully oppressive, and that is too disturbing to tolerate.

Consider my current lot, as a Jewish woman, if I were to choose to pray at that site that is moving and holy for all Jews: the Western Wall, or in Hebrew, the Kotel.

If I were to appear dressed as a nun at the Wall, I would get funny stares, but nothing would happen to me. I would be allowed to pray in peace. If, however, I approached the Wall dressed as I do each Sabbath morning: wearing a modest dress, a head covering and a white *tallit* — I would be stoned and cursed by ultra-Orthodox women and men defending their own style of prayer. I would be escorted away by the authorities.

If I were to approach the Wall with a group of my Jewish women friends and we were to strum "Row, Row, Row Your Boat" on guitars, this might pass muster. If, however, my Jewish friends and I were to use our natural instruments: our voices — and sing *Sh'ma Yisrael* aloud, we would again, experience a violent assault and would be told we were in contempt of the Israeli Supreme Court.

Vanessa L. Ochs, author of *Words on Fire: One Woman's Journey into the Sacred*, teaches both religion and writing at Drew University. She is a director of the International Committee for Women at the Kotel (ICWK).

Finally — and this conundrum is the most difficult of all — if I were to approach the Wall with the Koran or the New Testament in my hands, chances are no one would give a fig. But if I were to carry a Torah scroll to the Wall, and wish to read those words that my ancestors cherished and honored, I would be subjected to physical violence at the hands of the ultra-orthodox who have determined that Jewish men have the right to worship, pray and celebrate at the Wall with a Torah, but I, as a Jewish woman, do not. Keep that in mind — any Jewish man — even one who is irreligious and non-observant — has the right to pray aloud at the Wall with a Torah and *tallit*. The most pious Jewish woman has no such rights.

Is this an outlandish, hypothetical idea — Jewish women wanting to pray at the Wall wearing prayer shawls, praying aloud as a group, and reading from the Torah? Just last week, on Jan. 27, members of Hadassah's board were meeting in Jerusalem and yearned to stand in the presence of the Wall and pray. Their reasonable expectation was that they would be able to offer their sincere prayers, fulfilling longings that were both private and communal. What happened was this: Ultra-

Orthodox women threw stones and dirt and spat on them. Ultra-Orthodox men and women cursed them. The women were led away by the police and guards of the Religious Affairs Ministry.

Note who was led away. Not those who stoned. Not those who cursed. It was the Jewish women, who had come to pray

improved status of women — could never happen in our times.

In fact, right now, Jewish women find ourselves poised between having our voices restored and being silenced.

On Jan. 26, after three years of deliberation, the Israeli Supreme Court finally offered its decision in the lawsuits brought by the Israeli Women of the Wall and the International Committee for Women at the Kotel who wished to pray together at the Wall with Torah and prayer shawls. While their request was denied — there is a smidgen of victory. The court, recognizing that the women's request is within

Halacha, and recognizing that a holy site should, in theory, be able to accommodate the sensibilities of different worshippers, has recommended that a governmental committee be established to look into the matter. But will the committee be established promptly? Will the women who wish to pray be allowed to state their claims or have their claims fairly represented? Will religious pluralism be made possible?

In the meantime, and keep this in mind if you were thinking that perhaps you and your daughter could mark her becoming a bat

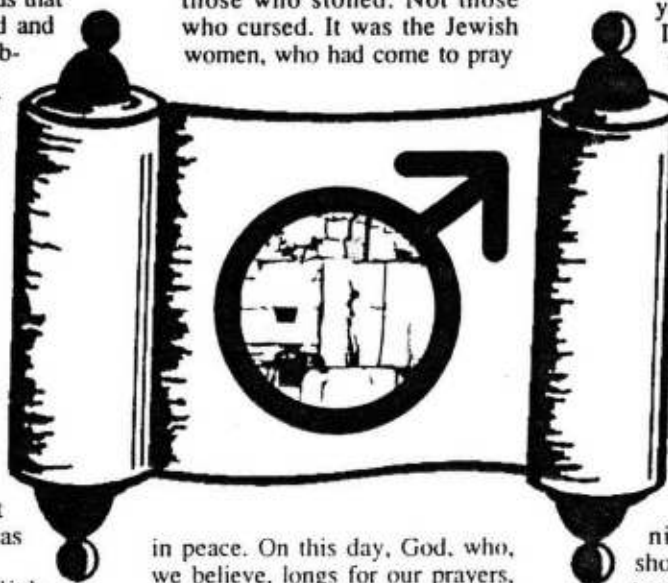
mitzva at the Wall — *no Jewish women may hold prayer services at the Wall*. Not Orthodox, not Reform, not Reconstructionist, not Conservative. Nothing. You are silenced. Your daughter is silenced.

The custom of the place — for the ultra-Orthodox to pray in their own manner — is being upheld. Their violence against Jewish women, in effect, is being sanctioned.

Some of us in America, particularly if limited in Jewish knowledge or lapsed in Jewish practice, have a tendency to excuse or overlook the disproportionate political power and influence the ultra-Orthodox have in Israel. For such American Jewish, the ultra-Orthodox are the real thing, authentic, the last link with tradition, the most certain recipients of God's favor.

Any practice that affirms the subjugation of women is not the real thing. If it were, 50 per cent of all Jews would have dropped out long ago.

Kol ha'neshama tehelel Ya — every living soul — male souls, female souls — praises God. I cannot believe for a minute that the muzzling and degradation of women that is the "hallowed" 27-year-old custom (since the Six Day War) at the Wall is the wish of God. I cannot believe that the God who commanded Jewish women to pray would tolerate the curtailment of religious expression Jewish women now endure. □

in peace. On this day, God, who, we believe, longs for our prayers, was denied what Torah scholar Rivka Haut calls "the sweetest sounds of women praying together."

As a scholar in the field of women and religion, I know that one of the goals of women's studies in all fields is to ask: Where are the women? Where are the women whose voices, experiences and perspectives have effectively been silenced? Our students sometimes imagine that such silencing — given what they assume to be the

Women of the Wall: Struggling for empowerment

By Paula Steen

Special to the Ledger

Two thousand years ago, the Temple stood in Jerusalem. Now only the Western Wall, the Kotel, remains. It is a holy site where Jewish men and women pray, albeit on opposite sides of a partition where men and women are distinctly divided. Men hold prayer services and bar mitzvahs and read from the Torah. Traditionally, women have not formed their own prayer groups.

New Haven resident Miriam Benson wants to change that tradition. A lawyer and founding member of the International Committee for Women at the Kotel (ICWK), Benson, along with other ICWK members, brought a lawsuit before the Israeli court petitioning that women be allowed to gather in prayer groups at the wall, to sing prayers out loud, to wear prayer shawls and to read from the Torah. They were joined in that suit by the Israeli Women of the Wall (IWW), ICWK's affiliate for Israeli residents.

further incensed by briefs submitted to the court by the religious ministry in which the members of ICWK were referred to in derogatory terms.

ICWK and IWW have vowed to "continue the fight," Benson said. On Feb. 9 the groups filed a request for an appeal.

The Supreme Court's decision was a complicated one, Benson stated, with each justice submitting a separate opinion. "It is from the language of those opinions that we draw hope," she said.

Both of the justices who decided against the ICWK petition noted that the women's demand was within the bounds of Jewish law. Justice Menachem Elon denied their petition on the grounds that women's prayer groups were against the traditional custom of the Kotel site.

The presiding justice, Meir Shamgar, "agreed in principle," Benson said, that (women) should be allowed to pray in a group out loud at the Kotel, but he felt the decision belonged first in the political rather than the le-

gal place." That custom, she insists, "has only been defined by the ministry of religion since 1967, and the history before that is in dispute. There are documented cases in the past where women's prayer groups took place."

Benson and her family moved to New Haven recently when her husband, Rabbi Jon-Jay Tilsen, was named spiritual leader of Congregation Beth El-Keser Israel. A native of Havertown, Pennsylvania, Benson earned a degree in economics at the University of Pennsylvania. From 1983 to 1989 she lived in Israel where she studied law at Hebrew University in Jerusalem.

During her stay in Israel, Benson became involved with civil rights and women's organizations. In Dec. 1988, while Benson was visiting the U.S., several of her friends attended a conference on the Empowerment of Jewish Women. During that conference, a group of women decided to pray at the Kotel. According to some commentaries, Orthodox Jewish law forbids men to listen to

On Rosh Hodesh Av, August 1989, women guards hired by Rabbi Getz of the Kotel dragged women away from their prayers on the women's side at the Kotel. New Haven resident Miriam Benson is in the white shirt with briefcase.

place, Benson recalled. "Both years.

joined in that suit by the Israeli Women of the Wall (IWW), ICWK's affiliate for Israeli residents.

On Jan. 26, in a 2 to 1 decision, the Israeli Supreme Court upheld the "Custom of the Place," under which women may only pray without *tallesim* or *Sifrei Torah*.

"We are dismayed by the fact that we lost," Benson said, in a voice brimming with indignation. "It is an outrage that (our right to pray together) is denied, if you step back and look at what is right and what is just." She was

should be allowed to pray in a group out loud at the Kotel, but he felt the decision belonged first in the political rather than the legal arena. He recommended the formation of a government commission to study the issue.

Justice Shlomo Levine, who accepted ICWK's petition, recommended the women wait one year before implementing their prayer services at the Kotel, in order to give the public time to adjust.

Benson particularly objects to the idea that women's prayer groups go "against the custom of

a group of women decided to pray at the Kotel. According to some commentaries, Orthodox Jewish law forbids men to listen to women singing. When conference participants began praying aloud, ultra-Orthodox men and women tried to shush them.

The women continued to hold services at the Kotel on Fridays and on Rosh Chodesh, the first day of the Jewish month. Resistance to the group "escalated," Benson said.

During early 1989 negotiations for a compromise took

place, Benson recalled. "Both sides tried to find a peaceful solution." But those negotiations broke down and the groups became polarized. It was also in that period that IWW was founded.

On a Rosh Chodesh, the women's group brought a Torah scroll to read from during their prayer service. "There was a violent reaction against us," Benson said. "Some of them (other men and women praying at the Kotel) spit at us, threw dirt at us and ripped away our prayer books."

During that spring, the Israeli women filed a lawsuit demanding they be allowed to pray as a group at the Kotel with a Torah and prayer shawls. "The Kotel does not belong solely to the Orthodox or ultra-Orthodox," Benson said.

In July 1989, Benson and her friends attempted to hold another service at the Kotel, this time without a Sefer Torah. Female guards hired by the rabbi in charge of the Kotel ejected them.

In fall 1990, ICWK was incorporated by women who had become acquainted with each other through their participation in a variety of Jewish women's organizations. They include academics, professionals and businesswomen and include the entire spectrum of Jewish thought, Benson said. The majority are American and Canadian women. IWW consists of Israeli citizens, a majority of whom are Americans who have lived in Israel many

years.

Benson, by then in the U.S., became a member of ICWK's board of directors. She serves as the group's liaison with its attorney in Israel and has helped determine the language of the appeal submitted by ICWK and IWW.

Although ICWK has focused recently on its lawsuit, "our goals extend beyond access to the Kotel," Benson emphasized. "In addition to securing the right of all Jewish women to pray at the Kotel, our aim is also to encourage women's study and learning and to enable women to function as religious authorities."

So far, however, ICWK and IWW have received little support from most Israelis.

"Women's prayer groups at the Kotel is a low priority issue for native Israelis," Benson said. She attributes that lack of interest to the fact that "Israel is very polarized on religious issues. The religious don't take women's issues seriously and the secularists don't take religious issues seriously. This is both a women's and a religious issue."

Benson would like to see women have access to the same places and means of worship as men currently do. "I am a Conservative Jew. I pray in egalitarian settings. I recognize that (the Kotel) is not an egalitarian setting, but I personally value that setting."

You on?

petition by women to conduct

exist peaceful ways to initiate any method that is common to women at the Wall." Rabbi

the Supreme Court decision, the practice of Israel." Rabbi

express themselves ritualistically James Rosen, Beth El

country, finally arriving in Jerusalem, could not come with the boys. It is simply not a modality for generating their Judaism as they through peaceful means." (Box).

tted by Jews against Jews. It is simply not a modality for generating their Judaism as they through peaceful means." (Box).

of
selves
in

Rabbi Asher is the spiritual leader of the Young Israel of Stamford.

h family or individual could touch an individual and bring them a little closer to Jewish living, we would then be a very different Jewish people. It would be a people that we could be proud of, and not one whose very existence remains in question.

There is no trait more desirable than humility. Nevertheless, the story of Moshe comes to remind us, that when the salvation of the Jewish people is at stake, it is not a time for false modesty, it is a time for action.

Some-
just an af-
ectly or indi-
ecious legacy be-
h.
en will also have the
n a most unique manner.
comes and share our precious
a chance to show our children
are.

Women at Wall fight for right to pray freely

By VANESSA L. OCHS
Metrowest Jewish News

Being a Jew has always been hard, but hard I could live with. Being a Jewish woman has become painfully oppressive, and that is too disturbing to tolerate.

Consider my current lot, as a Jewish woman, if I were to choose to pray at that site that is moving and holy for all Jews — the Western Wall, or in Hebrew, the Kotel.

If I were to appear dressed as a nun at the Wall, I would get funny stares, but nothing would happen to me. I would be allowed to pray in peace.

If, however, I approached the Wall dressed as I do each Sabbath morning — wearing a modest dress, a head covering and a white tallit — I would be stoned and cursed by ultra-Orthodox women and men defending their own style of prayer. I would be escorted away by the authorities.

If I were to approach the Wall with a group of my Jewish women friends and we were to strum "Row, Row, Row Your Boat" on guitars, this might pass muster. If, however, my Jewish friends and I were to use our natural instruments — our voices — and sing *Sh'ma Yisrael* aloud, we would again experience a violent assault and would be told we were in contempt of the Israeli Supreme Court.

Finally — and this conundrum is the most difficult of all — if I were to approach the Wall with the Koran or the New Testament in my hands, chances are no one would give a fig. But if I were to carry a Torah scroll to the Wall, and wish to read those words that my ancestors cherished and honored, I

Vanessa L. Ochs, author of Words on Fire: One Woman's Journey Into the Sacred, teaches both religion and writing at Drew University. She is a director of the International Committee for Women at the Kotel.

there is a smidgen of victory. The court, recognizing that the women's request is within halacha, and recognizing that a holy site should, in

Illustration by Marshall Presbury

would be subjected to physical violence at the hands of the ultra-Orthodox who have determined that Jewish men have the right to worship, pray and celebrate at the Wall with a Torah, but I, as a Jewish woman, do not.

Keep that in mind. Any Jewish man — even one who is irreligious and non-observant — has the right to pray aloud at the Wall with a Torah and tallit. The most pious Jewish woman has no such rights.

Is this an outlandish, hypothetical idea — Jewish women wanting to pray at the Wall wearing prayer shawls, praying aloud as a group, and reading from the Torah? On Jan. 22, members of Hadassah's board were meeting in Jerusalem and yearned to stand in the presence of the Wall and pray. Their

See **WOMEN** page 53

retrospective, 20th
divided into panels that — though the
needed for purposes of support — gave the
approximately hexagonal exterior a pleas-
ing multiplicity of surfaces, like the folds in
drapery. The tripod itself rested on a cradle c-
oncrete, from which a reverse angle thrust of the legs
sprang at a reverse angle.

reasonable expectation was that they would be able to offer their sincere prayers, fulfilling longings that were both private and communal.

What happened was this: Ultra-Orthodox women threw stones and dirt and spat on them. Ultra-Orthodox men and women cursed them. The women of Hadassah were led away by the police and guards of the Religious Affairs Ministry.

Note who was led away. Not those who stoned. Not those who cursed. It was the Jewish women who had come to pray in peace. On this day, God, who, we believe, longs for our prayers, was denied what Torah scholar Rivka Haut calls "the sweetest sounds of women praying together."

As a scholar in the field of women and religion, I know that one of the goals of women's studies in all fields is to ask: Where are the women? Where are the women whose voices, experiences and perspectives have effectively been silenced?

Our students sometimes imagine that such silencing — given what they assume to be the improved status of women — could never happen in our times. In fact, right now, we Jewish women find ourselves poised between having our voices restored and being silenced.

On Jan. 26, after three years of deliberation, the Israeli Supreme Court finally offered its decision in the lawsuits brought by the Israeli Women of the Wall and the International Committee for Women at the Kotel who wished to pray together at the Wall with Torah and prayer shawls.

While their request was denied, there is a smidgen of victory. The court, recognizing that the women's request is within halachah, and recognizing that a holy site should, in

theory, be able to accommodate the sensibilities of different worshipers, has recommended that a governmental committee be established to look into the matter.

But will the committee be established promptly? Will the women who wish to pray be allowed to state their claims or have their claims fairly represented? Will religious pluralism be made possible?

In the meantime — and keep this in mind if you were thinking that perhaps you and your daughter could mark her becoming a Bat Mitzvah at the Wall — no Jewish women may hold prayer services at the Wall. Not Orthodox, not Reform, not Reconstructionist, not Conservative. Nothing. You are silenced. Your daughter is silenced.

The custom of the place — for the ultra-Orthodox to pray in their own manner — is being upheld. Their violence against Jewish women, in effect, is being sanctioned.

Some of us in America, particu-

larly if limited in Jewish knowledge or lapsed in Jewish practice, have a tendency to excuse or overlook the disproportionate political power and influence the ultra-Orthodox have in Israel. For such American Jews, the ultra-Orthodox are the real thing, authentic, the last link with tradition, the most certain recipients of God's favor.

Any practice that affirms the subjugation of women is not the real thing. If it were, 50 percent of all Jews would have dropped out long ago.

Kol haneshamah te halel Ya — every living soul, male souls, female souls — praises God. I cannot believe for a minute that the muzzling and degradation of women that is the "hallowed" 27-year-old custom (since the Six-Day War) at the Wall is the wish of God. I cannot believe that the God who commanded Jewish women to pray would tolerate the curtailment of religious expression Jewish women now endure. ■

EDITORIAL

Why can't women pray?

Are Jewish women Jews?

Not according to Israel's ministers of religions and justice. Last month they signed a law essentially making it a criminal act for a woman to read from the Torah, wear a *tallit* (prayer shawl), or even raise her voice in prayer at the Western Wall.

Since that is how Jews pray — especially at their holiest site — clearly women are something else. In addition, women praying at the Western Wall have been accused of disrupting "the worshippers." Apparently, women do not qualify as worshippers, while men who attack them do.

The women have been more than patient. When asked, while awaiting a court decision, to read their Torah away from the Wall, they found a nearby garden. They also refrained from wearing the *tallitot* and raising their voices, and have never challenged the *mechitza* (barrier between the sexes), a structure alien to all non-Orthodox Jews, women and men. What's more, although the Women of the Wall come from all four branches of Judaism, they pray according to Orthodox norms.

Despite their efforts, and the presence of scholars and rabbis among them, the Women of the Wall are continually attacked and painted with a very telling label: "Reformist" — Reform — an insult that in Israel is tantamount to "apostate."

So why should we care?

Because the Israeli religious parties have arrogated the right to define who is a Jew and what is proper Jewish worship. Here in the Bay Area, we can ignore them, praying together, reading from the Torah, wearing *tallitot*, welcoming who we will to our services. But if we set foot at Judaism's holiest site — which supposedly belongs to the entire Jewish people — we enter their private domain. And if we take seriously Israel's pleas for *aliyah* (immigration), we have even bigger problems.

Primarily due to a history of capitulation by Israeli authorities, Reform and Conservative rabbis cannot preside at weddings in Israel, non-Orthodox divorcees cannot remarry, and non-Orthodox converts have to fight for citizenship.

The Jewish state, with the acquiescence of a predominantly non-Orthodox diaspora leadership, has betrayed the promise of its own Declaration of Independence, which, among other things, guarantees freedom of worship and the safeguarding "of the shrines and holy places of all religions." Except, apparently, the Jewish religion.

The Women of the Wall are the vanguard in a long-overdue effort to demand equal rights for all Jews. They deserve our unstinting support.

Religious Affairs Minister Zevulun Hammer changed the regulation governing conduct at Jewish holy sites, on December 27, 1989.

After Justice Minister Dan Meridor approved the change, the government requested more time to respond to the women's petition.

Government ordered to pay court costs

Women to challenge new Wall regulation

SURIE ACKERMAN
For In Jerusalem

Government stalling is behind the latest developments in the nearly year-old petition by the Women of the Wall for permission to hold a full Orthodox service with singing, a Tora scroll and tallitot, women's counsel Herzl Kadesh charged this week.

Last May, the High Court of Justice gave the government until December 31 to show cause why the women could not pray at the Wall as they wished. On the crucial date, the government was able to "show cause": four days before, Religious Affairs Minister Zevulun Hammer had changed the regulation governing conduct at Jewish holy sites, with the approval of Justice Minister Dan Meridor.

The change restricts the holding of any religious ceremony at a holy place "that is not according to the custom of the place, that will offend the sensitivities of the praying public towards the place."

The government then asked for additional time to respond to the women's original petition, pending the women's response to the change in the regulation. In effect, the government's position was that a new legal situation had been created which rendered the women's original petition obsolete.

On February 5, the women's counsel, Kadesh and Ganor Law Office, filed a brief demanding an immediate response to the original petition, but also requesting permission to amend the original petition.

'The government acted in bad faith, like thieves in the night... changing the rules.'

**Herzl Kadesh,
for Women of the Wall**

faith, like thieves in the night," said Kadesh. "If they had really wanted more time to respond, they could have asked for it long before. Instead, they dragged out the process, changing the rules at the last minute, without telling us or the court anything. Clearly, they didn't want the petitioners to generate any support for themselves or exert any pressure on the Religious Affairs Minister." Kadesh added that changing this regulation exceeded Hammer's authority and that the change limited freedom of religion.

Nonetheless, on February 16 the court, citing the women's willingness to amend the petition, granted the government an extension. The women were ordered to refile within 15 days, and the government to respond within 30 days after that. The

prayers were not acceptable halachically, but were offensive because of the "custom of the place," "a concept which evolved only in the course of our legal action," she said. "They're trying to claim that a 'custom' is fixed. Custom isn't law; customs change."

A spokeswoman for the Israel Women's Network said it would be offering its support to the women, and had plans to meet with minister Hammer in an effort to have the by-law changed. In the event persuasion fails, Dr. Frances Raday, chairperson of the Network's legal centre, and Orit Kamir, its director, are preparing a petition to be submitted to the court in support of the Women of the Wall.

The petition, the spokeswoman said, would be of a general nature. It would ask the court to force the rabbinate to recognize equality between men and women when it can be proven that halachic opinions support equality. This may be applicable in the case of the Women of the Wall, she noted, because there are halachic decisions by Orthodox rabbis permitting women's prayer groups.

Meanwhile prayers by the Women of the Wall took place without incident Sunday, Rosh Hodesh Adar. According to Fagie Fein, spokeswoman for the group, Sunday had been designated by the U.S.-based International Committee for the Women of the Kotel as a day of solidarity with the Women of the Wall. Solidarity prayer services were scheduled to be held in 10 U.S. cities, Australia, Sweden, England

court backs women in right to pray

By JACQUELINE LANDAU
Jerusalem (JTA)

The right of Jewish woman to pray where and how they choose, within the bounds of halacha, or religious law, made an advance this week against determined opposition by the ultra-Orthodox religious establishment.

A Jerusalem magistrates court decided Tuesday that a group called Women of the Wall could hold prayer services at the Laromme Hotel in Jerusalem this Saturday.

The Jerusalem Religious Council had threatened to revoke the hotel's kashrut license if it allowed them to do so. The court did not rule on whether it was appropriate for the Jerusalem Religious Council to make such a threat.

The group, organized a year ago during the First International Jewish Feminist Conference, also held a women's Rosh Chodesh (New Moon) prayer service at the Western Wall Tuesday morning.

It went off smoothly, despite rabbinical and judicial restraints pending a decision by the High Court of Justice on whether the women

may conduct organized prayer services at the Wall, known in Hebrew as the Kotel.

There was no intervention by female orderlies employed by the Orthodox-controlled Religious Affairs Ministry to keep the worshippers under surveillance.

Cancellation Not Reversed

But the women were less successful in getting a court injunction against the hotel to reverse its cancellation of a Torah scroll dedication ceremony to have been held there Monday evening.

The ceremony was scheduled months in advance. The Religious Council intervened at the last minute.

The hotel management, fearing it would lose its kosher certification, succumbed to the pressure. The dedication ceremony was held instead in the gymnasium of a nearby school.

The Torah scroll was donated by the International Committee for Women at the Kotel, a support group of some 500 Jewish women from the Diaspora, many of them religiously observant.

A delegation of 30 women came to Israel under the auspices of the American Jewish

Congress to present the Torah to the Israeli group.

AJCongress reacted angrily to the obstructionism of the Orthodox religious authorities in Jerusalem.

Siegman Criticizes Rabbinate

Henry Siegman, the organization's executive director, issued a statement in New York on Tuesday, saying, "It is sad that the rabbinate in Israel should not hesitate to resort to ugly tactics to deny Jews the privilege of dedicating a Torah scroll."

The failure of the hotel to permit the dedication ceremony did not prevent the group from conducting a Torah procession through the streets of Jerusalem on Monday evening.

About 100 women and a handful of men marched from the hotel to the Yemen Moshe quarter, where the women recited evening prayers under a balmy autumn skyscape within sight of Mount Zion.

Torah processions are a familiar sight in Jerusalem. But in this case, it was women who were carrying the scroll and female voices

See WOMEN PRAY, Page 11

WOMEN PRAY

singing the traditional Hebrew hymns.

The only discordant note was struck by a solitary Orthodox woman bystander, who shouted, "You're a bunch of weirdos," as the group stood by.

The Torah will be housed with the liberal Orthodox Yedidya congregation, in the Baka neighborhood of Jerusalem, and will be used in the women's monthly Rosh Chodesh services.

Curses Fill the Air

Women of the Wall scrupulously observes both halachic injunctions and the orders of the High Court, where its case is still under judicial consideration.

The Rosh Chodesh services Tuesday at the Western Wall angered the religious authorities, who objected especially to women reading from a Torah scroll and chanting prayers.

WOMEN PRAY TO THE JEWS OF EUROPE.

Continued from Page 1

Violence erupted on several occasions, as ultra-Orthodox men and not a few women spewed curses and tried forcibly to wrest the Torahs from the women worshipers.

The Torah readings at the Wall were suspended pending a court hearing next month of conflicting petitions from the women and the Religious Affairs Ministry.

The women have been praying at the wall, but are under temporary court orders to recite the prayers instead of chanting them. To read the Torah, they retire to a nearby archaeological garden site.

International
New York City

1000 WORLD
ALBANY, N. Y.
W-5,000

NOV-30-89

FOR YOUR IMMEDIATE ATTENTION

February 15, 1990

TO: REGION/BIG CHAPTER PRESIDENTS
REGION/BIG CHAPTER AMERICAN AFFAIRS CHAIRS

FROM: TOBEY R. OLKEN, ESQ.
NATIONAL AMERICAN AFFAIRS CHAIR

RE: THE WOMEN OF THE WALL

The National Board of Hadassah, at its February 15 meeting, overwhelmingly adopted the following statement; in addition the Board voted that it be released for immediate publication:

Hadassah, the Women's Zionist Organization of America, believes that every Jew has the right individually and collectively to pray openly and freely at the Kotel, the Western Wall.

We are saddened and disturbed by the actions of the Israel Ministry of Religion which has enacted a new regulation aimed against the "Women of the Wall" which would bar "the holding of a religious ceremony which is not in accordance with the custom of a (holy) place and which offends the sensibilities of the worshippers toward the place."

We call upon the government of Israel to protect the rights of the "Women of the Wall" to pray collectively at the Kotel without harassment.

***

H A D A S S A H • The Women's Zionist Organization of America, Inc.
50 West 58th Street, New York, N.Y. 10019
HADASSAH • The Women's Zionist Organization of America, Inc.
50 West 58th Street, New York, N.Y. 10019

Bay Area group forming to support Women of the Wall

By TAMAR KAUFMAN
Of the Bulletin Staff

A Bay Area solidarity group is forming to support Israel's Women of the Wall in that group's legal battle to win the right to pray together, wear prayer shawls and read from the Torah at Judaism's holiest site.

Leah Novick of Berkeley, who holds rabbinic ordination from P'nai Or Religious Fellowship, is organizing the local group. She also is a member of the International Committee for the Women of the Kotel, Inc., which is in the process of preparing a suit for the High Court of Justice on behalf of diaspora women's right to pray at the Western Wall.

That second suit stems from an incident last November when a group of North American women, Novick among them, was denied access to the Wall.

"They barred us from the whole square," Novick recalled, noting that the North Americans were in Jerusalem to present a Torah scroll to the Women of the Wall and to discuss the problem — among others affecting Jewish women — with Israeli officials.

The denial of their right to pray at a religious site gave the North Americans the legal standing to bring their own case, according to Rivka Haut, a leader of the Orthodox women's prayer group movement and one of the women named in the suit.

Some ultra-religious men, including Rabbi Yehuda Mayer Getz, who oversees the Wall, assert that women are forbidden to read from the Torah, wear prayer shawls or raise their voices in prayer. A woman's voice is considered a sexual distraction by some Orthodox men.

As a result, some of the more extreme men have verbally and physically assaulted women attempting to pray at the Western Wall. The women asked for protection, but instead have been asked to refrain from "offending" the men while the courts study the question.

Both groups suffered a setback Dec. 31, when the ministries of Religion and Justice announced a new regulation making it illegal for women to hold communal prayers, read from the Torah or wear tallitot (prayer shawls) at the Western Wall, which is known in Hebrew as *HaKotel HaMa'aravi*, or the Kotel for short.

"It rewards the violent," Novick said of the new regulation. "It makes us the criminals instead of the ones who were beating women up. It's very surrealistic."

Novick will discuss the issue and the Bay Area solidarity group — one of several around the country — at a private home in Berkeley Sunday, Feb. 18. Anyone interested in getting involved can call her at 273-2431.

In addition, Novick is asking supporters to write Minister of Religion Zevulun Hammer and Minister of Justice Dan Meridor, c/o Consulate of Israel, 220 Bush St., Suite 550, San Francisco, CA 94102. Both men signed the regulation criminalizing women's prayer at the Wall.

"I'm also speaking to rabbis here to see if they can put it on the agenda of the various rabbinical groups and if they will bring it up in their congregations," Novick said.

In addition, she is planning a solidarity Rosh Chodesh service to be held Sunday, Feb. 25, in coordination with similar services in New York, Philadelphia and Israel.

Rivka Haut said the committee's

Photo by Barbara Gingold

Israelis and North Americans representing all four branches of Judaism carry Torah scroll to Western Wall, where they subsequently were denied access because they are women.

Israeli attorney, Arnold Spaer, is researching *minhag hamakom* — literally, the custom of the place — because that is what the women have been accused of violating.

"He feels a minhag shouldn't be defined in the negative," Haut said from her home in Brooklyn, "that just because something hasn't been done before doesn't mean it can't be done now."

What's more, she claimed, none of the women's activities is new.

"We're coming from wor-

ship groups that have the custom of praying this way for 15 years, and it's sanctioned by numerous Orthodox rabbis in the United States and Canada," Haut said.

In fact, legal decisions by two respected Orthodox rabbis in favor of women's prayer and Torah reading have been submitted to the court.

The late Rabbi Moshe Feinstein "wrote that women are permitted to pray together and read from the Torah as long as it is clear that there's not a minyan [quorum requir-

ing 10 men]," Haut said.

Rabbi Shlomo Goren went even further when he was Ashkenazi chief rabbi of Israel in the 1970s.

"A women's group is a minyan," Haut said. His reply to an unequivocal "yes."

Nevertheless, she added, Women of the Wall have consistently abided by Feinstein's decision, offering prayers that only can be said in an all-male minyan.

Women's Torah readings are even new at the Wall, Haut asserted. "Someone showed us a picture of such an event that took place about eight years ago. We also have pictures of women wearing tallitot."

The attorney has asked for photo and personal testimony about similar services and Haut asks people to send them to her at 652 E. 13th St., Brooklyn, NY 11230.

Haut, whose book, *Daughters of King: Women and the Synagogue*, will be published by the Jewish Publication Society this fall, stressed halacha as her case's strongest point.

Novick, however, also spoke of civil rights. "People have a right to pray without being attacked."

Despite the emphasis on halacha (Jewish law) and Orthodox prayer at the Wall, women from all four branches of Judaism are involved in the lawsuit and in the international committee. In fact, Novick would like to broaden that still further.

"The extreme Orthodox have made the Wall their shul and they have to be their guests," she asserted. "I'm looking to the future when Conservative, Reform and Reconstructionist Jews can bring their daughters to the Wall for bat mitzvah, just like we brought our son."

Women of the Wall Dedicate Tórah

By Jacqueline Landau

JERUSALEM (JTA) — The right of Jewish women in Israel to pray where and how they choose received one setback and one small advance this week as it confronted opposition from the religious establishment.

A group called Women of the Wall failed to persuade the Jerusalem Magistrates Court to force Jerusalem's Laromme Hotel to allow it to conduct a Torah scroll dedication ceremony Monday night at the hotel.

But the same court ruled Tuesday that the hotel had to allow the women to conduct prayer services inside the hotel this Saturday.

The Jerusalem Religious

Council had threatened to revoke the hotel's *kashrut* license if it allowed the Torah dedication to take place. It intervened at the last moment, although the ceremony had been scheduled months in advance.

The hotel management, fearing it would lose its kosher certification, succumbed to the pressure. The dedication ceremony was held instead in the gymnasium of a nearby school.

The Women of the Wall group, organized a year ago during the First International Jewish Feminist Conference, also held a women's Rosh Chodesh (New Moon) prayer service Tuesday morning at the Kotel, the

Western Wall.

The Torah scroll was donated by the International Committee for Women at the Kotel, a support group of some 500 Jewish women from the diaspora, many of them religiously observant.

A delegation of 30 women came to Israel under the auspices of the American Jewish Congress to present the Torah to the Israeli group.

The Torah will be housed with the liberal Orthodox Yedidya congregation, in the Baka neighborhood of Jerusalem, and will be used in the

women's monthly Rosh Chodesh services.

AJ Congress reacted angrily to the obstructionism of the religious authorities in Jerusalem.

Henry Siegman, the organization's executive director, issued a statement in New York on Tuesday, saying, "It is sad that the rabbinate in Israel should not hesitate to resort to such ugly tactics to deny Jews the privilege of dedicating a Torah scroll."

The failure of the hotel to permit the dedication cere-

(Continued on Page 3)

Women of the Wall

(Continued from Page 3)

mony did not prevent the group from conducting a Torah procession through the streets of Jerusalem on Monday evening.

About 100 women and a handful of men marched from the hotel to the Yemen Moshe quarter, where the women recited evening prayers under a balmy autumn skyline within sight of Mount Zion.

Torah processions are a familiar sight in Jerusalem. But in this case, it was women who were carrying the scroll and female voices singing the traditional Hebrew hymns.

The only discordant note was struck by a solitary Orthodox woman bystander, who shouted, "You're a bunch of weirdos," as the group stood by.

The Tuesday morning service at the Kotel went off smoothly, despite rabbinical and judicial restraints pending a decision by the High Court of Justice on whether the women may conduct organized prayer services at the Kotel.

There was no intervention by female orderlies employed by the Religious Affairs Ministry to keep the worshipers

under surveillance.

But the women's services at the Kotel are known to anger the religious authorities, who object especially to women reading from a Torah scroll and chanting prayers.

Violence has erupted during similar Rosh Chodesh services in the past, as right-wing Orthodox men and not a few women spewed curses and tried forcibly to wrest the Torahs from the women worshipers.

The women are now banned from reading the Torah at the Wall, pending a court hearing next month of conflicting petitions from the women and the Religious Affairs Ministry.

The women are also under temporary court orders to recite their prayers, instead of chanting them. To read the Torah, they retire to a nearby archaeological garden site.

Women of the Wall has scrupulously observed both halachic injunctions and the orders of the High Court, where its case is still under judicial consideration.

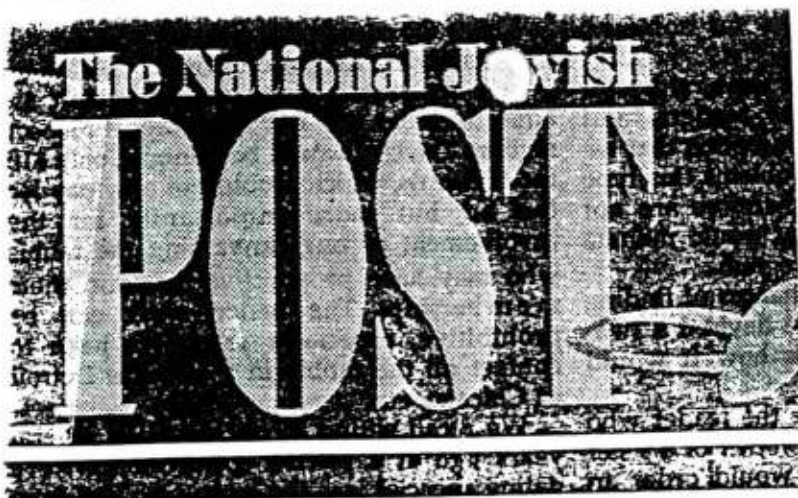
But sources in New York said the group may attempt to hold a prayer service at the Wall later this week.

International
New York City

JEWISH ADVOCATE
BOSTON, MASS.
W-25,000

NOV-30-89

International

WOMEN'S world

Torah for Women of Wall

By MIRIAM L. ZIMMERMAN

Granted, some issues of feminism are controversial: abortion rights, government subsidized child care, affirmative action, comparable

worth. Such notions are guaranteed to liven the duller dinner party.

One issue that shouldn't be controversial but that has erupted into physical violence will soon be decided by the Israeli Supreme Court: the

right of Jewish women to pray.

Last year in Jerusalem on December 1st, I had the incomparable experience of participating in a halakhic prayer service, the first time in history that women prayed with a Torah at Judaism's holiest site, the Western Wall, or Kotel. Since then, a grassroots group of women from all Jewish denominations has continued to pray together every Friday and every Rosh Chodesh (New Month), despite harassment from ultra right-wing men.

The following excerpt is from an appeal by the International Committee for Women of the Kotel:

"In recent months, the Rabbi of the Kotel, Meir

Yehuda Getz, hired women security guards who shove our women while they were attempting to conduct the halakhic prayer service on the women's side of the mehitzah. They were even dragged along the ground and expelled from the Kotel area. Our women's privately hired male security guards could not enter this area. They are the male police who did protect our women afterwards as they read the Torah in the Archaeological Garden which overlooks the Kotel plaza.

"On Rosh Chodesh August 2, Rabbi Getz announced that the women will no longer be permitted to approach the Kotel to pray together aloud. Despite the obstacles, the group will continue to pray every Friday morning and Rosh Chodesh until the Supreme Court decides the case.

"As a symbol of solidarity we are asking Jewish women of the Diaspora to contribute toward the purchase of a Torah scroll, to be presented to the Women of the Kotel. The

DEC- 8-89

AJCong Women Pray At Wall, Give Torah

By Jacqueline Landau

JERUSALEM (JTA)— The right of Jewish women in Israel to pray where and how they choose received one setback and one small advance this week as it confronted opposition from the ultra-Orthodox religious establishment.

A group called Women of the Wall failed to persuade the Jerusalem Magistrates Court to force Jerusalem's Laromme Hotel to allow it to conduct a Torah scroll dedication ceremony Monday night at the hotel.

But the same court ruled Tuesday that the hotel had to allow the women to conduct prayer services inside the hotel this Saturday.

The Jerusalem Religious Council had threatened to revoke the hotel's kashrut license if it allowed the Torah dedication to take place. It intervened at the last moment, although the ceremony had been scheduled months in advance.

The hotel management, fearing it would lose its kosher certification, succumbed to the pressure. The dedication ceremony was held instead in the gymnasium of a nearby school.

The Women of the Wall group, organized a year ago during the First International Jewish Feminist Conference, also held a women's Rosh Chodesh (New Moon) prayer service Tuesday morning at the Western Wall, which is known in Hebrew as the Kotel.

The Torah scroll was donated by the International Committee for Women at the Kotel, a support group of some 500 Jewish women from the Diaspora, many of them religiously observant.

A delegation of 30 women came to Israel under the auspices of the American Jewish Congress to present the Torah to the Israeli group.

AJCongress reacted angrily to the obstructionism of the Orthodox religious authorities in Jerusalem.

Henry Siegman, the organization's executive director, issued a statement in New York on Tuesday, saying, "It is sad that the rabbinate in Israel should not hesitate to resort to such ugly tactics to deny Jews the privilege of de-

dicating a Torah scroll."

Torah Procession Through Streets

The failure of the hotel to permit the dedication ceremony did not prevent the group from conducting a Torah procession through the streets of Jerusalem on Monday evening.

About 100 women and a handful of men marched from the hotel to the Yemen Moshe quarter, where the women recited evening prayers under a balmy autumn skyscape within sight of Mount Zion.

Torah processions are a familiar sight in Jerusalem. But in this case, it was women who were carrying the scroll and female voices singing the traditional Hebrew hymns.

The only discordant note was struck by a solitary Orthodox women bystander, who shouted at the group, "You're bunch of weirdos."

The Tuesday morning service at the Kotel went off smoothly, despite rabbinical and judicial restraints pending a decision by the High Court of Justice on whether the women may conduct organized prayer services at the Kotel.

There was no intervention by female orderlies employed by the Orthodox-controlled Religious Affairs Ministry to keep the worshipers under surveillance.

But the women's services at the Kotel are known to anger the religious authorities, who object especially to women reading from a Torah scroll and chanting prayers.

The women are now banned from reading the Torah at the Wall, pending a court hearing next month of conflicting petitions from the women and the Religious Affairs Ministry.

The women are also under temporary court orders to recite their prayers, instead of chanting them. To read the Torah, they retire to a nearby archaeological garden site.

Women of the Wall has scrupulously observed both halachic injunctions and the orders of the High Court, where its case is still under judicial consideration.

But sources in New York said the group may attempt to hold a Torah service at the Wall later this week.

Kollek hints his opposition to separation of sexes for prayers at Western Wall

By DAVID HOROVITZ
Jerusalem Post Reporter

Mayor Teddy Kollek has hinted that he opposes the *mehitza* at the Western Wall, pointing out that no such partition separated women from men praying there in the middle to late 19th century.

While stressing that he has no desire "to enter into the religious questions regarding the use of a *mehitza*", Kollek nevertheless contacted *The Jerusalem Post* to contest the claim, carried in a recent letter in the newspaper, that there were *mehitzot* at the Wall in some periods before the unification of Jerusalem. The letter, written by Rabbi Yitzchok Brandriss of the Agudat Yisrael of America, asserted that when Jews had no *mehitza*, it was only "because the oppression of Moslem authorities prevented them from having one."

Providing photographs of "authentic sketches" of the Wall, dating from the second half of the 19th century - in which there is no sign of a *mehitza* - Kollek stated: "I feel these sketches speak for themselves."

Municipal sources said yesterday that Kollek did not want to provoke an argument over this issue, but that the mayor has always felt strongly that Jerusalem should be a capital for all Jews, not only the Orthodox community.

Professor Yehoshua Ben-Arie, author of *Jerusalem in the Nineteenth Century*, told *The Post* that the area available for prayer at the Wall in the 1800s was relatively small and that the question of a *mehitza* did not, therefore, arise. "Whoever made their way to the small alley there, prayed. When men gathered to pray in a *minyan*, however, the women moved away."

In the early part of the 20th century, temporary barriers were constructed, and the British authorities' heavy-handed removal of one such *mehitza*, on Yom Kippur in 1928, is well documented.

According to Lee Levine, professor of Jewish history and archeology at Jerusalem's Hebrew University, there is no archeological evidence of a division between men and women in the Second Temple. "It's an open question," he said, adding that the general consensus was that "some sort of partition was introduced only in the very last years of the Second Temple."

Let us, too, lead our prayers at the Wall

Vanessa L. Ochs

Being a Jew has always been hard, but hard I could live with. Being a Jewish woman has become painfully oppressive, and that is too disturbing to tolerate.

Consider my current lot, as a Jewish woman, if I were to choose to pray at that site that is moving and holy for all Jews: the Western Wall, or in Hebrew, the Kotel. If I were to appear dressed as a nun at the Wall, I would get funny stares, but nothing would happen to me.

I would be allowed to pray in peace. If, however, I approached the Wall dressed as I do each Sabbath morning — wearing a modest dress, a head-covering, and a white *tallit* — I would be stoned and cursed by ultra-Orthodox women and men defending their own style of prayer. I would be escorted away by the authorities.

If I were to approach the Wall with a group of my Jewish women friends and we were to strum "Row, Row Your Boat" on guitars, this might pass muster. If, however, my Jewish friends and I were to use our natural instruments — our voices — and sing *Sh'ma Yisrael* aloud, we would, again, experience a violent assault and would be told we were in contempt of the Israeli Supreme Court.

Finally — and this conundrum is the most difficult of all — if I were to approach the Wall with the Koran or the

cherished and honored, I would be subjected to physical violence at the hands of the ultra-Orthodox who have determined that Jewish men have the right to worship, pray, and celebrate at the Wall with a Torah, but I, as a Jewish woman, do not. Keep that in mind: Any Jewish man — even one who is irreligious and non-observant — has the right to pray aloud at the Wall with a Torah and *tallit*. The most

sweetest sounds of women praying together." As a scholar in the field of women and religion, I know that one of the goals of women's studies in all fields is to ask: Where are the women? Where are the women whose voices, experiences, and perspectives have effectively been silenced? Our students sometimes imagine that such silencing — given what they assume to be the improved status of

---

'If I were to approach the Wall with the Koran or the New Testament in my hands, chances are no one would give a fig. But if I were to carry a Torah scroll to the Wall, and wish to read those words that my ancestors cherished and honored, I would be subjected to physical violence.'

---

pious Jewish woman has no such rights.

Is this an outlandish, hypothetical idea — Jewish women wanting to pray at the Wall wearing prayer shawls, praying aloud as a group, and reading from the Torah? Just two weeks ago, on Jan. 27, members of Hadassah's board were meeting in Jerusalem and yearned to stand in the presence of the Wall and pray. Their reasonable expectation was that they would be able to offer their sincere prayers, fulfilling longings that were both private and communal. What happened was this: Ultra-Orthodox women threw stones and dirt and spat on

women — could never happen in our times. In fact, right now, Jewish women find ourselves poised between having our voices restored and being silenced.

On Jan. 26, after three years of deliberation, the Israeli Supreme Court finally offered its decision in the lawsuits brought by the Israeli Women of the Wall and the International Committee for Women at the Kotel who wished to pray together at the Wall with Torah and prayer shawls. While their request was denied, there is a smidgen of victory. The court, recognizing that the women's request is within

made possible?

In the meantime — and keep this in mind if you were thinking that perhaps you and your daughter could mark her becoming a bat mitzvah at the Wall — no Jewish women may hold prayer services at the Wall. Not Orthodox, not Reform, not Reconstructionist, not Conservative. Nothing. You are silenced. Your daughter is silenced. The custom of the place — for the ultra-Orthodox to pray in their own manner — is being upheld. Their violence against Jewish women, in effect, is being sanctioned. Some of us in America, particularly if limited in Jewish knowledge or

lapsed in Jewish practice, have a tendency to excuse or overlook the disproportionate political power and influence the ultra-Orthodox have in Israel. For such American Jewish, the ultra-Orthodox are the real thing, authentic, the last link with tradition, the most certain recipients of God's favor.

Any practice that affirms the subjugation of women is not the real thing. If it were, 50 per cent of all Jews would have dropped out long ago.

Kol ha'neshama tehelel Ya — every living soul, male souls, female souls —

Israel Supreme Court

Finally — and this conundrum is the most difficult of all — if I were to approach the Wall with the Koran or the New Testament in my hands, chances are no one would give a fig. But if I were to carry a Torah scroll to the Wall, and wish to read those words that my ancestors

Vanessa L. Ochs, author of "Words on Fire: One Woman's Journey into the Sacred," teaches both religion and writing at Drew University. She is a director of the International Committee for Women at the Kotel (ICWK).

said in their sincere prayers, running along the walls that were both private and communal. What happened was this: Ultra-Orthodox women threw stones and dirt and spat on them. Ultra-Orthodox men and women cursed them. The women were led away by the police and guards of the Religious Affairs Ministry.

Note who was led away: not those who stoned; not those who cursed. It was the Jewish women, who had come to pray in peace. On this day, God, who, we believe, longs for our prayers, was denied what Torah scholar Rivka Haut calls "the

their request was denied, there is a smidgen of victory. The court, recognizing that the women's request is within *halacha*, Jewish law, and recognizing that a holy site should, in theory, be able to accommodate the sensibilities of different worshippers, has recommended that a governmental committee be established to look into the matter. But will the committee be established promptly? Will the women who wish to pray be allowed to state their claims or have their claims fairly represented? Will religious pluralism be

dropped out long ago.

Kol ha'neshama tehalet Ya — every living soul, male souls, female souls — praises God. I cannot believe for a minute that the muzzling and degradation of women that is the "hallowed" 27-year-old custom (since the Six Day War) at the Wall is the wish of God. I cannot believe that the God who commanded Jewish women to pray would tolerate the curtailment of religious expression Jewish women now endure.

MetroWest Jewish News

Where was God in the earthquake?

Rabbi Harold M. Schulweis

Editor's note: Rabbi Schulweis dictated this piece to The Jewish Journal of Los Angeles on Jan 18 from his home in Encino, Calif., which, like that of many of his synagogue's 1,700 families, had had havoc wreaked on it by the previous day's earthquake. He told the Journal the quake "was a like a dybbuk, full of sound and fury." Signifying what? is the question. This piece is an effort to make sense of what he calls a perennial theological issue made immediate by personal crisis. The rabbi was surrounded by the 1,500 books that had lined his walls, every one of which he now would personally replace. The floor was littered with shattered glass, from antiques to dishes. "I've been trying to convince my wife Malka to buy plastics exclusively, on the condition that I buy no more books," he said.

The Los Angeles earthquake offers an opportunity to address a matter of great urgency for Jews and spiritually-minded people everywhere. The question of *where is God?* is

our tragedies? Can we really say that the earthquake, which killed people and caused untold devastation, was an "act of God"? Does God act? And does God act in personal ways?

The term an "act of God" is a lawyer's term used in courts and legal contracts. Theologically, it is an obscenity. It implies punishment. And yet, both religious and non-religious people use the term casually, as if throwing up their hands at a fate that is otherwise inexplicable.

Who today would say that the devastation that took place in Los Angeles is an intentional act of a good and merciful God whose essence is found in compassion and kindness? Particularly in a post-Holocaust age, sensitive and thoughtful human beings would flinch from attributing a motivation of punishment ascribed to the alleged sins of victims. Where then is God in the earthquake?

Jews have two key terms for God which we use in our prayers. One is "Elohim," which is generally understood as the God of what is given, or the Reality Principle. Elohim is the God who is the author of nature, the God of gravitation of physi-

cal laws, who defines how the world is. To make a point of it after what we've all been through, the Elohim aspect of God is not only soft breezes and sunlight but also fires, earthquakes, and natural physical destructiveness. It's no accident that Elohim is the way God is referred to exclusively throughout the first chapter of the book of Genesis, where the rules and story of Creation are spelled out. Here we find the world as it is, beyond Good and Evil and beyond human ability to interpose.

The other name of God is "Adonai" (literally, Lord) defined as the God of what ought to be. It is the name we use in facing the challenges that nature presents. Adonai is the God who allows us to respond to adversity by calling upon the divine powers within the human community, in particular in the Jewish community, and within ourselves. This aspect of ourselves enables us to reach out to others in relief and aid, helping the frightened, homeless, and the hungry.

Our response to the earthquake is so shattering because we face both aspects of God simultaneously, Elohim who creates the laws of plate tectonics leading to earthquakes, and, Adonai who creates compas-

sion within ourselves to get us from tragedy to recovery. But repeatedly we hear only one part addressed: an "act of God" theology that allows us to abandon our responsibility and initiative to help others and throw it all upon God. In this "act of God" theology we flirt with magic. Magic is concerned with ends. Prayer is concerned with means.

Before a crisis, we treat God as a celestial bellboy, carrying our luggage and answering to our will. After a tragedy, we're disappointed and angry at being unable to move him to do our bidding. But this is a caricature of authentic Jewish faith. Elohim acts autonomously, beyond human standards of good and bad, and clearly is not dependent upon our favors.

God is in nature as it played itself out in the earthquake. And I accept Elohim as an author of nature. But if I were limited to that conception, I'd be a pantheist, and whatever happened in nature would be divine. This pantheistic notion perverts the unique character of Judaism.

As a Jew I face reality, but I also have a vested interest in using that reality for moral ends. Whatever is is, but I don't stop there. I transform it. God works within me and within the community to improve, enhance, and repair the world.

Continued on page 33

Commentary

Hadassah supports Women of Wall

By Cynthia Mann

Jewish Telegraphic Agency

JERUSALEM — Hadassah's leadership has come out in support of the Women of the Wall, whose petition to pray aloud at the Western Wall wearing prayer shawls was rejected by the Israeli Supreme Court last week.

The women's Zionist organization called on the Israeli government to protect the rights of all women in all aspects of religious and secular life.

The call came in the form of an official resolution passed after heated and emotional discussion during the organization's mid-winter conference here.

Seventeen Hadassah members who went to the Western Wall last week to pray were escorted away

by police after some fervently Orthodox worshipers spat on them, threw stones and shouted epithets.

The Hadassah women had brought a Torah with them, and one woman wore a prayer shawl.

The incident occurred the day after the Supreme Court rejected the petition of the Women of the Wall, as the Israeli women's group is known.

The Hadassah women said they had not known at the time of the court's ruling, which upheld current, Orthodox regulations governing worship at the Western Wall that call for women to pray silently and without a Torah or prayer shawls. Despite their not knowing about the ruling, the director of the Ministry of Religious Affairs said the women were in "contempt of court."

Since then, several of the Hadassah women's group said the incident galvanized them to forge closer ties to Israeli women's groups.

Hadassah "believes that every Jew has the right individually and collectively to pray openly and freely at the Kotel, the Western Wall," their resolution reads.

"We are saddened and disturbed by the actions of the Israel Supreme Court, which has affirmed the regulations aimed against the Women of the Wall.

"We are angered and disturbed by any abusive behavior directed at women who wish to pray at the Kotel. We call upon the government of Israel to protect the rights of all women to pray in their own way at the Kotel," the resolution reads. □

The spiritual fate of Jewish women awaits Israeli commission's decision

by Vanessa L. Ochs

Being inscribed in a heavenly book of life or book of death is a compelling symbol of fate-in-progress that seizes the imagination of many a Jew. It is still the month of Elul — with relief, we gauge that time remains for gaining moral altitude before cruising into the Days of Awe.

On more mortal, but still lofty turf, in the office of the prime minister of Israel, the spiritual fate of Jewish women awaits inscription, too, for life, or for what is akin to death. And just as we now have a shot at influencing the heavenly inscription, we are given — if we choose to take it — opportunity to do some scribal work of our own to address the brokenness in the spiritual lives of Jewish women.

It strikes me that you may have no idea what I am talking about. Issues concerning the status of Jewish women generally find themselves dropped to the bottom of the agenda and are squished into the margins of the media. Here then, is what's happening. The Israeli government has appointed a governmental commission to determine how the right of women to pray collectively and out loud at the

Western Wall, with Torah and *tallit*, can be accommodated, while also respecting the sensibilities of other worshippers who may object to this practice, which is in full accordance with Jewish law. The establishment of this commission was recommended last January by the chief justice of the Israeli Supreme Court.

I try to imagine what kinds of solutions the commission might toss around. In an ideal world, the commission might decide that just as any group of Jewish men acting in accordance with Jewish law might approach the Wall for a prayer service on a week day or holy day, so might any group of Jewish women have full access to the Wall. Police protection would be necessary, considering the past actions of the small group of violent extremists who have attacked the Jewish women.

I imagine, therefore, that the commission may come up with a compromise: police-protected access for women at the Wall during specified periods, say, a few hours each morning. Following this initial period of adjustment, after a women's prayer would become a regularized activity at the Wall, divine protection would, I hope, suffice for any group of Jewish women, at any time of day.

It is, of course, possible that the commission will decide that female Jews do not merit the same kind of access to sacred sites that male Jews are granted. Call me a Pollyanna, but I cannot believe this decision will be made. Surely the six gentlemen who have been assigned to this commission recognize that no solution is not just an unacceptable solution, but an impossible one.

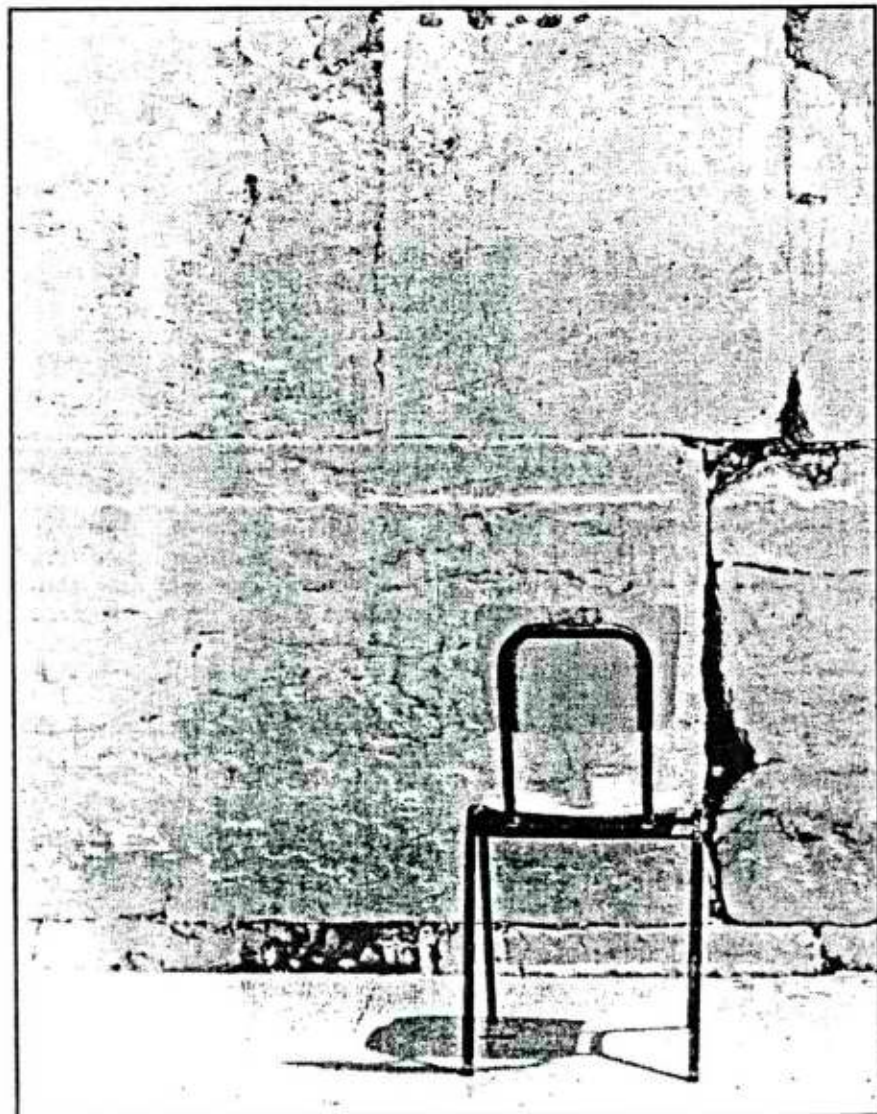
I understand that the commission has until November to work out a solution, which still gives us some more time to influence this earthly tribunal in the office of the prime minister in Jerusalem.

What is called for? A most genteel form of activism: We must let Shmuel Hollander, commission chair and the legal adviser to the prime minister, know that women are Jews, too, and not a subordinate species.

If this claim is as obvious to you as breathing, remember, it remains a criminal offense for female Jews to raise their voices in prayer at the Wall, a criminal offense for female Jews to read from the Torah at the Wall. We need to tell the commission that Jewish identity and Jewish continuity rest on all of us having access to God and Torah.

Should we cling to the symbol of a book of life, let us use our own pens to ensure that the name "Jewish Women" is inscribed in a bold hand.

Vanessa L. Ochs, author of Words on Fire: One Woman's Journey into the Sacred, teaches both religion and writing at Drew University in Madison. She is a director of the International Committee for Women at the Kotel.

Some women wait to pray collectively at the Western Wall.

The women charged publicly that the police and the state were remiss in not protecting them. They've insisted that the authorities lack sympathy for them, hoping the extremist violence will drive them out.

Getz denies this. He maintains that a quiet solution could have been arrived at if the women had not summoned politicians and announced their intentions in the newspapers.

"We have a way of handling issues quietly at the *Kotel*, and they caused themselves problems by forcing a confrontation," says Getz. "In 22 years at the *Kotel* we never had to use tear gas to quiet crowds before this problem erupted."

Zevulun Orlev, the director general of the Ministry of Religious Affairs, accused the women of being provocative, claiming the violence was a result of "their own demonstrativeness." "I learned quickly that they didn't want to pray, but that they wanted a media event," he says.

Haberman, Jerusalem councilman Anat Hoffman, archeologist Judith Green and Jewish educator Gila Robinson brought suit against Getz, the Minister of Religious Affairs, the Chief Rabbinate, the local police chief and the Jerusalem police chief.

While the case is pending, a temporary injunction has been issued ordering the women to conform to "local custom." That means no prayer shawls, no Torah scrolls and—as a new restriction was articulated—no singing.

Getz has warned that the prohibition against a man hearing a woman's voice in song (based on the religious idea that a woman's voice is sensual) would be stringently upheld.

On a typical Rosh Hodesh today anywhere from 10 to 70 women gather at the *Kotel* to pray. After their morning prayers the Women of the Wall retire to a small park off the stairs that lead to the Jewish Quarter or the archeological garden. Several women don prayer shawls. The Torah scroll is opened. Four women are called up to make the blessings and one or two women chant the Torah reading for Rosh Hodesh.

Haberman believes that she and the other Women of the Wall have already had an impact. "Women often join in to pray with us," she notes. "Even our women antagonists now nod hello and seem to accept us better."

"We've been through some pretty awful times," says Green. "But if we've opened up the space for other women, it was all worth it."

Although the Women of the Wall have received little support from Israel's religious community, Jewish women and numerous organizations in the diaspora have issued statements of support. Branches of the International Committee for the Women of the Wall have been set up in New York, Washington, Boston, Berkeley, Chicago, Montreal and Stockholm. The International Committee raised funds to buy the women their own Torah scroll. (For information about the committee write to Women of the Wall, 1356 Coney Island Ave., Suite 130, Brooklyn, N.Y. 11230.)

Representative of sentiment abroad is Ann F. Lewis, who chairs the commission on women's equality of the American Jewish Congress. "American women are saying this situation is outrageous," she says. "It never occurred to

them that they might be denied their rights at the *Kotel*."

Sue Mizrahi, a national vice president of Hadassah—which has urged the Israeli government to protect the rights of women to conduct religious ceremonies at the Western Wall—was a delegate to the 1988 conference. "We came seeking spirituality and sisterhood," she recalls, "and we found both. But we learned, too, what it feels like to be in physical danger in a holy place."

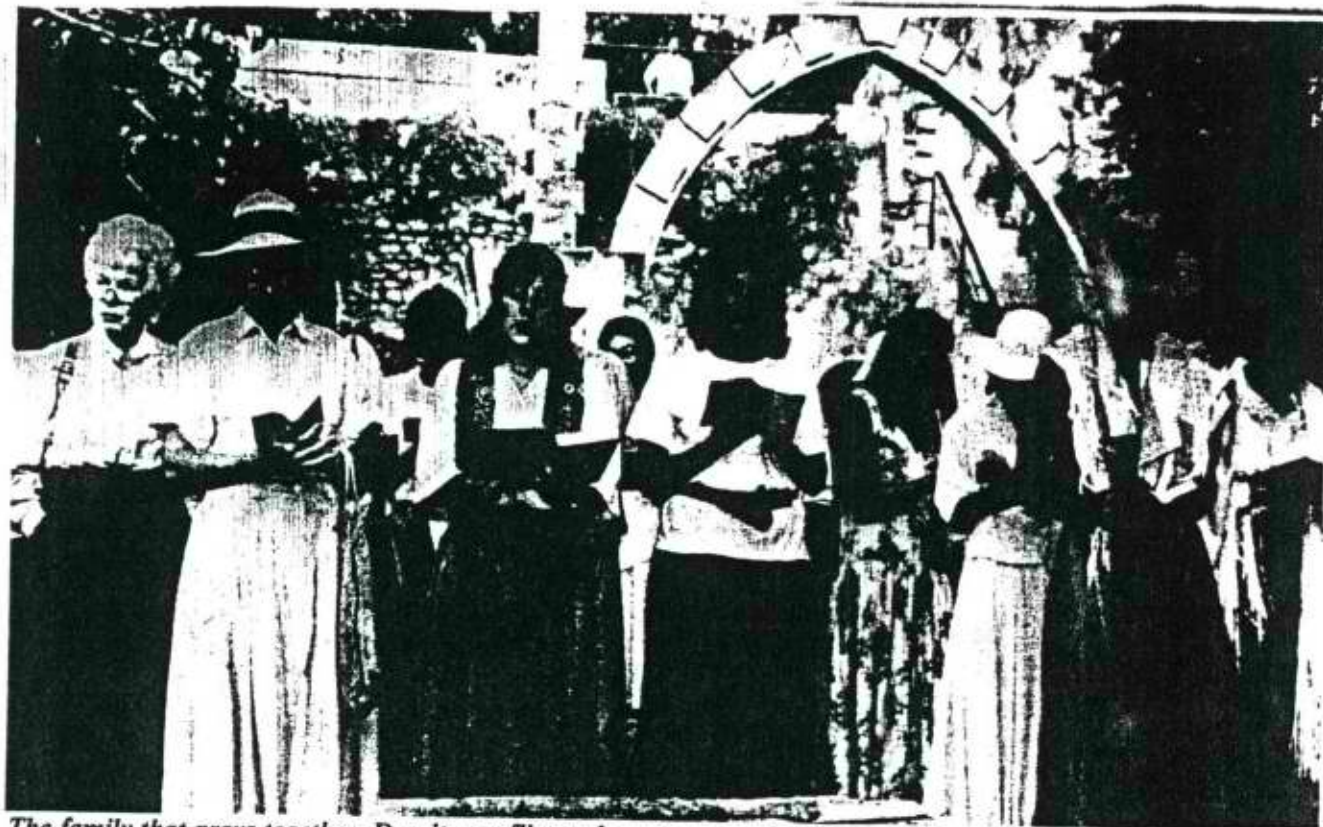
But in a lengthy report defending the state from the petition's charges the Ministry of Justice did not agree that women's rights are being violated. "The practice of the petitioners stands in absolute contrast to the accepted halakhic decisions on acceptable prayer ritual in synagogues, and particularly at the *Kotel*," wrote Nili Arad in summing up the Justice Ministry's case. "As a result of that, the sensibilities of those who pray at the *Kotel* were offended. Whenever they came to the *Kotel* public order was disturbed."

It will be up to the High Court to decide if, as Haberman claims, "Rabbi Getz has gone way beyond his empowerment as a religious official" or if he has acted within his authority. And in this country with its unique blend of religion and state, the judges will have to determine what must yield when freedom and tradition collide.

Differing world views: The High Court must resolve a conflict between freedom and religious tradition

Barbara Klinggold

Barbara Einzel

The family that prays together: Despite conflict and controversy, the Women of the Wall group brings together worshipers from every Jewish denomination at its regular Rosh Hodesh service

organized over the last decade, even among the Orthodox. In Israel, however, such groups are rare. While in the last decade Israeli women activists pressed successfully for vastly expanded Torah-study opportunities, they did not pursue the establishment of a network of prayer groups. Haut's suggestion generated both excitement and controversy. The Orthodox women did not want to alter their usual morning prayers. Other women felt ideologically committed not to pray where men and women are divided by a barrier. Haut suggested that if Orthodox, Conservative, Reform and Reconstructionist women could bury their differences and join in prayer they could achieve a great religious experience and a sense of unity.

"She was right," says Magnes. "I was one of those with strong reservations about submitting to the restrictions of a halakhic women's prayer service. But I think I would probably speak for all of us in saying that it permanently changed our lives."

Getz says the day the women at the conference held a prayer service at the Wall changed his life too, but not in the same way. He had received an anonymous phone call the night before warning him "that feminist women will come to the *Kotel* to overturn the fence that separates the women's and men's sections."

"I didn't believe it, but in any case I notified the police to increase its forces the following morning," he recalls. "When the women arrived with the Torah it immediately incited the feelings of the men and women who were praying. I didn't prevent their entrance. I calmed down the angry feelings with the reminder that from a halakhic point of view, there was no prohibition except national custom. . . . I like people who come to the *Kotel* to enjoy. I didn't want to spoil their event."

Although there were tense moments, that prayer service went off without incident. "I thought this was a one-time happening and would disappear from the face of the

earth," remarks Getz.

Getz found he was wrong. A group of women carrying a Torah scroll appeared again early on December 9. It was Rosh Hodesh, the first day of the month of Tevet. Traditionally, the celebration of the new moon has always been a half-holiday for women because of their refusal to participate in the worship of the golden calf after the Exodus. For that reason Rosh Hodesh was often the choice of women's prayer groups in the diaspora. Rosh Hodesh Tevet also coincides each year with Hanukka.

"I felt there could be no more appropriate way to celebrate Hanukka, the holiday of the rededication of the Temple," says Haberman. "I didn't expect us to be greeted with open arms, but I couldn't have predicted the violence that would ensue."

But there was worse in the months to come. In response to the December 9 violence the Women of the Wall decided to pray at the Wall each Friday and Rosh Hodesh.

"That was a very heavy commitment for those of us with jobs and families," Haberman adds. "We felt the Torah belonged to us as women too and that we'd keep going to the *Kotel* until our presence was accepted."

Eager to avoid further outbreaks, the women reached an agreement with the Ministry of Religious Affairs in which they would refrain from wearing prayer shawls and bringing a Torah scroll in return for protection at the site. Nonetheless, over the course of the year they were often physically and verbally abused while they prayed. One woman was hit over the head with a chair. When the police blocked attacks from the men's section, other women shouted abuse, bit and pushed the women as they tried to pray. In one incident the police used tear gas to break up the violence and the women petitioned the Supreme Court to protect their rights. In another the Ministry of Religious Affairs had the Women of the Wall removed by women guards because they refused to leave the area on their own.

JEWISH TELEGRAPHIC AGENCY New York, NY
January 31, 1994**U.S. WOMEN ARE STONED
AT PRAYERS AT THE WALL**
By Cynthia Mann

JERUSALEM, Jan. 30 (JTA) — A group of American Hadassah board members was stoned by some Orthodox worshippers after trying to pray at the Western Wall with a Torah and later were escorted away by police.

The women decided to go to the Wall last Thursday, the day after the Supreme Court rejected a petition by an Israeli women's group seeking to pray aloud at the Wall with a Torah and prayer shawls.

The Hadassah women said they had not heard about the court decision. One of them wore a prayer shawl and a yarmulke, while a Torah they brought stayed wrapped in a prayer shawl on a table, said Barbara Goldstein, a vice president of Hadassah.

According to Goldstein, some of the ardently Orthodox women at the Wall began throwing stones and dirt and spitting at the Hadassah women, while both men and women cursed them. Ultimately, the women were led away by police and guards from the Religious Affairs Ministry.

Ze'ev Rosenberg, director general of the Ministry of Religious Affairs, first charged the women were in "contempt of court." But when told the women said they had not heard of the court's decision, he was surprised and referred to their action as a mistake.

The Hadassah "women can pray there, but they must pray according to the rules and customs" at the Wall, he said. Those customs call for women to pray silently in the women's section, without prayer shawls or Torah.

"If they want to do it at home, no one will say anything," said Rosenberg. "But this is not the way to behave" in a place where "99 percent of the Jews come" to pray in a traditional way.

"Everyone understands, even non-Jews," he said, "that all men need a kippah (yarmulke)" to pray in the men's section, even though Reform Jews don't wear them in their synagogues.

Meanwhile, said Goldstein, "we were looking for a spiritual experience and had no idea the court had issued anything."

She called it a "crazy thing" to come to Israel and be barred "from fulfilling the very thing you come to fulfill, the highest expression of Judaism."

"I may understand it, but that doesn't excuse it," said Goldstein.

She said the issue will be taken up by the board of Hadassah, which includes women from all streams of Judaism and is based on religious pluralism. She said it was likely the organization would move to forge closer ties with Israeli women's groups.

Deputy Foreign Minister Yoel Beilin told the group that he regretted the incident. He said the government has long focused exclusively on national security and not paid enough attention to social issues such as pluralism and tolerance.

SEARCHED	INDEXED	SERIALIZED	FILED
JAN 31 1994			
FBI - NEW YORK			
RECEIVED			
213-303-4133			
213-303-4835			
201-408-5457			
Vanessa Ochs			

Behind the Bar

The Connecticut Law Tribune 3/7/94

At the Wall

Many Jewish feminists have struggled to reconcile their religion with their politics. It hasn't always been easy.

Customs that discriminate against women, not set out anywhere in Judaism's body of religious law, have sprung up over the years. One of them is that while men and women pray separately at the Western Wall of the Temple in Jerusalem, the men are allowed to pray aloud in groups, with Torah scrolls, while the women are not.

Miriam Benson, who attended law school at Hebrew University in Jerusalem and lived in Israel for six years, joined a group of women who were determined to change this practice. The group started by negotiating with the rabbi in charge of the site, got dragged away from the wall by female guards as the group prayed there, and ended up suing in Israel.

Benson, a civil litigator with New Haven's Fabiani, Kone & McGraw, is a board member for the International Committee for Women at the Kotel (the Kotel is the Hebrew name for the Western Wall). She was one of the women dragged away from the wall while they prayed.

Israel's legal system was modeled on Great Britain's. As a result, it has no written constitution, a fact that makes civil-rights litigation a challenge. The country does, however, have a declaration of independence, which is the Israeli equivalent of the Magna Carta. The declaration of independence guarantees equal rights for men and women.

The women at the wall lost their first round of litigation. The case is now on appeal.

—Ellen Simon

Solomon in New Haven

In a Solomonic decision that doesn't fully satisfy either party, a superior-court judge has refused to set aside a jury's vexatious-litigation verdict against a former Old Saybrook solo, but has reduced the jury's award by \$300,000.

A New Haven jury awarded \$750,000 to Helen Yatsenick last December, three days before Christmas, in her suit against Charles Tighe, now practicing in North Carolina. After deliberating for three hours, the jurors found that Tighe acted with malice and without probable cause when he sued Yatsenick's son, Robert, in 1990.

In a Feb. 1 ruling, New Haven Superior Court Judge Bernard D. Gaffney denied Tighe's motions to set aside the verdict and for judgment notwithstanding the verdict. But Gaffney did conclude that the verdict was excessive and that the jury must have been swayed by sympathy for Robert Yatsenick, who committed suicide while Tighe's suit was pending.

Tighe's lawyer, Katherine C. Callahan, of Hartford's Updike, Kelly & Spellacy, has appealed Gaffney's decision. Yatsenick, meanwhile, has grudgingly decided to accept the reduced, \$450,000, judgment rather than take Gaffney up on his offer of a new trial on the damages.

Robert Yatsenick was a janitor at Cryodyne Technologies, a chemical factory in Chester. Alarmed that his employer told him to bury what he thought was hazardous waste, he notified the state Department of Environmental Protection and some of the factory's neighbors. When Cryodyne found out, it fired him.

The company also sued Yatsenick for allegedly violating a confidentiality agreement that he had signed when he started work. Cryodyne claimed that the

ex-janitor
proprietary
state and

While
ing, Yats
dyne sui
dant. Th
Kenneth
son, Ben
tersued
vexatious

In ruling
Gaffney l
ably have
senick ha
practice;
dyne's se
him in re
ing. "I
dyne, si
client's n
of simply
assertion
confidenti

But Gaf
have befor
tify its aw
state law
acted with
claimed n
only. "Th
those inj
the judg
dict . . .
fair and

Tosca Burns With a Mad Love

Two writers defend the Women of the Wall New voice in a chorus of praise

Saul P. Wachs

WHEN I FINISHED reading the article by Moshe Kohn entitled "Whose Wall" (*The Jerusalem Post*, July 21), I was saddened and angered. How could intelligent, responsible individuals respond in such uninformed and irresponsible ways to his questions about "the Women of the Wall"?

I would therefore suggest that Mr. Kohn repeat his interviews after supplying the interviewees with the answers to the following questions.

Who are the women?

Orthodox, Conservative, Reform, Reconstructionist, religious, traditional, liberal women, Israelis and Diaspora Jews. About three-quarters of those who regularly pray together are observant.

Why do they come to the Wall?

To pray. They have found that a dimension of spirituality emerges through their common bond as women. They say they derive much from praying as a group, finding communal worship very fulfilling.

Why do they wear tallitot and read the Tora at the Wall?

They don't. Some would like to be able to do both. The last time they did either was on the Fast of Esther (March 20). On that occasion, they were attacked, and the Tora scroll they were reading from was thrown on the ground by men who entered the women's section.

Four women, speaking in the name of the group, have petitioned the High Court of Justice to require the authorities responsible for the rules of conduct at the Wall to permit the women to carry on with their prayers (including the use of tallitot by those women who wish to wear them and the reading of the Tora). The request will be formally heard in December. The current position is that they have permission to pray as a group but are not allowed to wear tallitot or to read from the Tora. Meanwhile, the rabbi of the Wall is required to protect them from verbal and physical assault.

The women have honoured the ruling *in toto*. They have stopped wearing tallitot and have not

brought a Tora to the Kotel since the Fast of Esther. Thus, the picture atop the article is misleading, as is the statement accusing the women of "...coming to the women's section of the Wall compound on that day (10 days before July 13) wearing prayer shawls and with a Tora scroll to hold a fully fledged 'male-type' congregational prayers service."

What is the nature of the women's service?

They use the traditional prayer book. The service omits all sections that involve a *davur shehikedusha* (*kaddish, kedusha, hallel*) out of respect for a halachic ruling that these are not appropriate for a women-only prayer group.

What, then, is their crime?

At times during the service they sing sections of the liturgy. This is common in Orthodox synagogues throughout the world. (The practices they follow are authorized by leading halachic authorities in Israel and in the Diaspora.)

What happens when they begin to sing?

At times, they have been attacked physically, bitten, punched, spat upon and dragged away from the Kotel (the last of these by the very security guards, who are supposed to protect them from attack). They have been accused of bringing about the Holocaust and the intifada, and are assured that God does not hear their prayers.

What has been the response of those responsible for keeping order in the area?

The attackers have not been restrained except in one instance when actual blood was spilled and the victim left the Kotel area to show her injuries to the police. (In that instance, a court suit is now pending.) In one infamous case, a woman guard wearing pants forcibly removed one of the worshippers in the middle of her recitation of the *amida*.

How have the women been affected by the experience of praying together?

They report that they derive great meaning from their prayers. In the process, the women, representing different backgrounds and commitments, have developed personal relationships and a heightened sense

of respect and empathy for each other's ideas and perspectives on Judaism.

Why do they wish to pray at the Wall?

The presence of the Kotel adds a dimension of meaning to the praying. The Kotel belongs to the Jewish People. At the Kotel, every group of Jews feels free to express its own ethnic and cultural forms in prayer. These women consider their form of expression to be legitimate and halachic. They see themselves as standing in the tradition of pious women in Jewish history. They honour Halacha in their conduct of the service. At a time when *ahavat Yisrael* is in short supply and Jews are increasingly polarized into intolerant sub-groupings, such sharing of a religious experience by a heterogeneous group is valuable in itself.

Why has there been such a violent reaction by some Haredim?

I suspect that they are afraid. When women take control of their own religious experience, this is disquieting to some. In addition, some Haredim at the Kotel seek to invalidate any form of praying that differs from their own.

THIS LEADS TO the ultimate question - ironically, the question that constitutes the headline in the distortive article that is the focus of this response. The question is, indeed, "Whose Wall?"

Right now, the answer is that the Kotel belongs to the Haredim. They control it and decide which rules of the Ministry of Religious Affairs are to be observed and which are not. Adjustments have been made to take into account the sensibilities of Orthodox Jews. Apparently, this is insufficient for some Haredim. They will not be satisfied until all forms of worship that differ from their own are curtailed.

Why haven't the religious leaders spoken out against the violence and the *hillul hashem*, the sacrilege committed by those who attack Jewish women at prayer and endanger Tora scrolls? With some significant exceptions, the silence has been deafening. I'd like to know the answer to that question myself.

IN LIGHT of the problems faced by the State of Israel, and even granting the legitimacy of the viewpoint that the women have a right to pray at the Kotel, is this the right time to raise the issue?

Even when occupied with that which is urgent, it is always necessary to make room for that which is important. For some Haredim, the time will never be right for the women to pray as a group at the Wall. Moreover, the issues at stake, which include the right of religious expression, the right of all Jews to claim a share of the Kotel, standing up to intolerance and consideration of the rights of women to control their own religious experience, touch on and reflect the highest ethical standards of the Jewish tradition and thus of the soul of the State of Israel.

In sum: The women are not going to the Wall to "exploit their feminism." They are not going "...to make an ideological demonstration." They do not go in order to turn the Kotel... "into a masquerade demonstration in violation of Jewish tradition." They go for religious reasons, to pray together, as a microcosm of the female Jewish community.

I would suggest that those who were interviewed take the trouble to be present on a Friday morning or Rosh Hodesh to see what actually happens at the Kotel when the women try to pray there. Let them also sit with these women to hear how they understand themselves. Then, let them decide whether it is fair to say that the women are offering "...a clear provocation, not religiously motivated."

I would also suggest that those given responsibility for carrying out the laws of the State at the Kotel also study Leviticus 19:16, since blood has already been spilled while some have stood by idly.

All that the women ask is that they be left alone to pray as they do and to blend their own melodies into the chorus of polyphonic praise that reaches out each day to the God of Israel from the place that is holiest to His people.

Dr. Wachs is Rosaline B. Feinstein Professor of Jewish Education at Gratz College, Philadelphia, at present on sabbatical in Israel.

WMS
5 NOV
2013

ה'ס"ה ישיבת מנחם פתחיה. ניתן לזמן המכתב.

RE

trim(first)+' '+trim(last)

Hesha & Jeff Abrams

Ruth Abrams

Pearl Achmor

Martha Ackelberg

Amelia Franklin Adams

Alan Ades

Elaine Adler

Sylvia Adler

Rabbi Ronald Aigen

Harriet Ainbinder

Honey Kessler Amado

Carol M. Anshien

Susan Appel

Dr. Isa Aron

Bonnie Askorvitz

Joyce Aster, Reg. Co-ord.

V. Atlas

Debbie Lee Averitt

*Adele G. Azar

Toby ticklin Back

Nancy Baider

Peggy Baker

Rosalie Baker

Rosalyn Baker

Barbara Balahan

Trudy Balch

Shirley Barish

Lorraine Barnes

Gloria Barnett

Patricia A. Barr

Rabbi Samuel Barth, Dean

Karen A. Barth

Rabbi Lia Bass

Susann Bauman

Steven Bayme, Director

Debbie Becker

Denis Becker

Patricia A. & Dan Becker

B. Beckin

Rozelle Bederman

Janet Bell

Jewel Bellush, Chair

Dr. Morton Benson, Professor

Evelyn Benson

Rabbi Philip Bentley

Judy Bercuvitz

Regina Berghel

Ilana Bergher

Leslie Bergson

Reena Bernards

Anna Bin

Marly Bin

Sherrie Binder

Judith Blair

Judith E. Gurland Blaker

Jeanette Bleir

Diane Bletter

L. Blonder

street

3008 SW Wilbard

22 Lovell #1

8 Biltmore Ave

75-75 Utopia Parkway

Attorney at Law

International Pres., USCJ

910 Franklin Lk Rd

1519 Laureledele Dr

Congregation Dorshei Emet

1300 Grinnell Road

AJ Congress, Pacific SW Region

700 Columbus Ave., #17A

345 E 81

AJ Congress, Pacific SW Region

12101 SW 93 Ave

B'Nai Brith Canada, 7330 Goreway Dr

825 NE 199th, #108

1715 Banbury Rd

200 Greenwood Road

295 Middlesex Road

3 Cary Rd

76 Galloping Hill Rd

212-30 23rd Ave

2012 Girard Ave South

428 Carrol Canal

414 W. 121 St. #1

5227 Dumfries

11 Lenox Terr

2375 NE 199 Ct

The Academy for Jewish Religion

McKinsey & Co., Inc

487 West End Avenue #3A

921 Westwood Blvd #235

Institute/Amer Jew-Israeli Relation

2600 Kingsley Rd

3410 Executive

2600 Kingsley Road

67-44 181 St.

1513 Wedgeland Drive

189 Pinecrest Rd

US/Israel Women to Women

U of PA, Dept of Slavic Languages

219 Myrtle Avenue

Temple Shalom

786 Upper Lansdowne

Rio de Janeiro, BRAZIL

Rio de Janeiro, BRAZIL

678 East 24th Street

1555 Connecticut Ave., 3rd Fl

Rio de Janeiro, BRAZIL

1205 Cliffside Circle

56 S. Roosevelt Ave

3117 Palisade Ave

715 King St

POB 220

9 Beaver Hill Rd

fax7_94

Y

Y

Y-AJ Congress petition

Y

Y

Y-w/Jerome Epstein

Y-AJ Congress petition

Y-Temple Beth Or petition

Y-on RRA stat(he is pres)

Y

Y AJC stat.

Y-Chevrat Sarah/Anche He

Y-AJ Congress petition

Y - AJCongress stat

Y-AJ Congress petition

Y on B'Nai Brith stat.

Y-AJ Congress petition

Y-Temple Beth Or petition

Y

Y

Y-AJ Congress petition

Y-Monmouth Temple pet.

Y-AJ Congress petition

Y

Y - AJC petition

Y-Chevrat Sarah/Anche He

Y

Y-AJ Congress petition

Y-AJ Congress petition

Y

Y

Y

Y

Y - AJC petition

Y

Y-Temple Beth Or petition

Y-Temple Beth Or petition

Y-Temple Beth Or petition

Y-AJ Congress petition

Y-Temple Beth Or petition

Y-Monmouth Temple pet.

Y-for Board of Directors

Y

Y- also replies

Y - on Cong stat.

Y

Y

Y

Y - rabbinic student

Y

Y

Y

Y-Temple Beth Or petition

Y

Y

Y-AJ Congress petition

Y

Y-Monmouth Temple pet.

Annette Blum	21 W. 74th St	Y-AJ Congress petition
Howard Blum	22757 Marbella Circle	Y-AJ Congress petition
Hope Blumenthal	20 Acorn Road	Y
Dale Bodenstein	1121 Spaulding Avenue	Y
Suzanne & Louis Bodian	48 Fairmount Ave	Y
Helen Boehm	45 Sutton Place South	Y-AJ Congress petition
Gerald Bohen	76 Galloping Hill Rd	Y-Monmouth Temple pet.
H. Boline	9715 Lockford Dr.	Y - AJC petition
Rabbi Stephen Booth	430 W. Hanna	Y - nice
Rabbi Barbara Borts	6 Deer Run Road	Y - nice
P. Boss	Claridge I	Y-AJ Congress petition
Deborah Botnick	3146 Lander	Y AJC petition
Rivka Libby Bottero	2811 Alder St.	Y
Elaine Bräffman	55 Brookwood Drive	Y-Magistrate Sup Court CT
Frances Brandt	112 Ivy Lane	Y-AJ Congress petition
Bernard Brandwene	1466 Gleniffer Hill Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Sarah Brandwene	1466 Gleniffer Hill Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Annie Brasson	25 Garden Pl	Y-Monmouth Temple pet.
Jewish Congregation of Brazil	Rio de Janeiro, BRAZIL	Y
Paul Breitner	12525 SW 69 Ct	Y-AJ Congress petition
Susan & Paul Brenner	929 Sycamore	Y-Monmouth Temple pet.
Toby Brooks	1-202 Flora St	Y (Toby)
Debbie Brous	27 Cayuga Way	Y-AJ Congress petition
Susan E. Brown-Gutloff	2340 Buford Ave	Y - strong!!!
Alan R Brown	157 West 79th Street, Apt 1E	Y
Diane Bunim-Fabian	120 Fox Hollow #206	Y AJC petition
Mark Burger	1042 South Gunderson Ave	Y - plus reply
Marcus L. Burstein	228 Livingston Ave	Y
Miriam Campanini	14 Rehov HaMalakh	YES!!!!
Aviva Cantor	225 W. 106 St., Apt. 3J	Y
Jean Caplan	1035 St. Mary's St	Y-Temple Beth Or petition
Sara Cass	90 RSD	Y-AJ Congress petition
Susan Cazary	Cong. Beth El	Y
Barbara Chalef	81 Players Circle	Y-Monmouth Temple pet.
Dorothy Chaney	P.O. Box 53 0872	Y-AJ Congress petition
Howard Charish	901 Route 10	Y-AJ Congress petition
Joanna Charulk	6 Hampton Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Sharon Chass	30 Central Park South	Y-AJ Congress petition
Miriam Chernick	1599 Sussex Road	Y
Haim Chertok	1015/1 Ben Gurion	Y-cited his articles (89)
Alma Chervin	7 Old Lyme Rd	Y-AJ Congress petition
Lilian Chesler	2470 West 1st St	Y
Judy Chicago	Through the Flower	Y
Joyce Christie	263 Fair Haven Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Audrey Citak, President	Women's League for Conservative	Y- S. Lepelstat
Fannette Clarman	308 Dunstable Ct	Y-Temple Beth Or petition
Sandra Climan	61 Aberdeen	Y & reply
Tamar Climan	235 East 95th Street, 3A	Y & reply
Rabbi Jody Ruth Cohen-Gavarian	Temple Beth Hillel	Y-good-Pst Pres WomenRabb
Eva Cohen	615 Fort Washington Ave	Y
Florence Cohen	158 Cloverdale Circle	Y-Monmouth Temple pet.
Harriet Cohen	16-22 160 St	Y-AJ Congress petition
Maya Cohen		Y-from Norma - no address
Mina Cohen	P.O. Box 38	Y
Pamela Cohen	219 North Main St	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Micheal Cohen	Israel Congregation	Y-Synagogue stat.
Rabbi Norman M. Cohen	Bet Shalom Congregation	Y
Sandra Cohen	185 Beaver Dam Rd	Y-AJ Congress petition
Sara-Jane M. Cohen	Cohen & Cohen, Attorneys at Law	Y
Sylvia Cohen	7224-5 Stonecliff Dr	Y-Temple Beth Or petition

Pamela Cohn Allen
 Georgina F. Collins
 The Sisterhood Cong. Eitz Chaim
 Eloise Cooke
 Frayda Myers Cooper
 Vivian Corn
 Marjorie Cramer, MD
 Sylva Crystal
 Alessandra D'Azvanni
 Meredith Delglis
 Baldwin Davidson, President
 Jacob A. Davidson
 Mark Davidson
 Sharon J. Davis
 Liana Judith Dayan
 Shirley DeBoer
 Deborah
 Sandra Deckerbaum
 Rachel Denny
 *Miss Desmond
 Irene Devine, Ph.D
 Donna Robinson Devine, Prof of Govt
 Rabbi Gail Diamond
 Rita Diamond
 Rabbi Lucy H F Dinner
 Rosaland Dorsky
 Roslyn Dresner, President
 David Dreuch
 Matthew Drexler
 Silvia Droge
 Jeanette Dromskin
 Annette Dunlap
 Andrea Dworkin
 Rabbi Lisa Edwards
 G. Ehrenprein
 Rabbi Stephen Einstein
 Jacqueline Eisen
 Ruth Eisenberg
 Arthur G. Eisenstadt
 Jacqueline Eise
 Rabbi Jerome Epstein
 Sheila Erlbaum
 Karen L. Erlichman
 Harriet Esienstadt
 A. Etman
 Joanne Factor
 Janet Zerlin Fagan
 Rita Falbel
 Kellie Falk-Tillett
 Jean Falk
 Esther Farber
 S Fein
 William Feinberg
 Beverly & Theodore Fettman
 Charlotte Feuer
 E Fidlarczyk
 Claudia Fine
 Grace Finkle
 Mindy Fischer
 Dorothy Miller Flippen

Hearts of PAM Tours Ltd
 100-1H Walsingham Lane
 Monroe Woodbury Jewish Comm. Ctr
 19751 Whispering Pines Rd
 P.O. Box 225
 75-36 Bell Blvd
 800-A Fifth Ave
 56-39 219 St
 35 Winthrop Ave
 1040 NE 119th St.
 Monmouth Reform Temple
 WJC - American Section
 1495 Sherbrook
 6335 New Market Way
 Av. Epitacio Pessoa
 312 So. Allen St
 Box 696
 1920 Topsfield Ct
 9605 Waterline Dr.
 3150 NW 135 Street, Suite One
 Ryerson Polytechnical Institute
 Smith College
 57 Westchester Drive
 80-19 250th St
 1900 Wilton Circle
 4113 Bushall
 Women's League for Conserv. Judaism
 12 Sherwood Dr
 1025 Monmouth Ave., Apt 4
 Rio de Janeiro, BRAZIL
 7334 Blythdale
 P.O. Box 146
 44 Greenwich Ave
 A J Congress, Pacific SW Region
 3 Island Ave
 Congregation B'nai Tzedek
 308 Northfield Dr
 24 Curtis Ave
 807 N. Bloodworth St.
 23-20 Bill Blvd
 Exec VP, USCJ
 7314 Bryan Street
 112 Ripley St
 69 White Oak Dr
 98 Cayuga Rd
 413 NW 100th Place
 64 Erie Ave
 23 W 68th
 2431-137 Spring Forest
 7500-201 Dartford Dr
 4625 Delafield Ave
 21 Buele Lane
 218 Belmont Ave
 5700 Arlington Ave - 6U
 1800 Avalon Ct
 Rua Prof Gastao Bahiana 50/903
 300 W. 108th St
 306 Trimble Ave
 609 Columbus Ave
 200 Old Mill Lane

Y-also us re 7/94 tour
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y- knows Sheves
 Y AJC petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y
 Y
 Y
 Y-Cong. Agudus Achim stat
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y AJC petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y - AJC stat
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-u/ Alan Ades
 Y
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y
 Y-Chevrat Sarah/Anche He
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-Monmouth Temple pet.
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y-Chevrat Sarah/Anche He
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Chevrat Sarah/Anche He
 Y

Jackie Fox
 Glenda Frank
 Leslie Frank
 Pamela Frank
 Tamar Frankel, Prof of Law
 Laren Frankel
 Ruth Fraster
 Rabbi Helen Freeman
 Ruth Friedberg
 Roger M. Friedensen
 Beth Friedland
 Ariel Judith Friedlander
 Heidi Friedman
 Henrietta Friedman
 Rhonda M. From
 Sarah Fuerst
 Cindy & Jack Gabriel
 Lori & Jeff Gehn
 Etta Jean Galler
 Shirley Ganshen
 Shirley Gardy
 Judith Garson
 Rabbi Laura Geller
 Stella Geller
 Judith R. Gelman
 Debbie Gerber
 Shiela Gerber
 Alyson Gershenson
 Dr. Shoshanna Gershenzon
 J. Pesner & D. Gershon
 Sylvia Gerson
 Sara Gilbert
 Enid Glabman
 Julie Glaser
 Joani Glasser
 Dr. Patricia Glatt
 Dr. Glazer
 Rabbi Jeffrey Glickman
 Aileen Gluck
 Stanley Gluck
 Cassy Goldberg
 Debra Goldberg
 Ethel Goldberg
 Roz Goldberg
 Yehudit & Reuven Goldfarb
 Randi Goldsmith
 Rabbi Jordan Goldson
 Deborah Goldstein
 Eleanor Goldstein
 Susan Grandis Goldstein
 Diane Goldstick
 Ruth Goldston
 Eleanor Goodman
 Jill Goodman
 R. A. Goodman
 Diane Gordon
 Lillian Gordon
 David Goyen
 Jonathon Green
 Tamara M. Green

7531 Teal Run
 50 W. 97th St.
 181 Hudson St
 33 Union Ave
 Boston University
 250 E. 87th St
 1589 Clifton Park Road
 The Liberal Jewish Synagogue
 1706 Merrywood Drive
 1405 Morningsdale Dr
 3608 Alamance Dr
 390 Fifth St
 59 Winslow Ave
 3 Island Ave, 5G
 6008 Tenter Banks Square
 7032 Valley Lake Drive
 1701 W Stuart St
 2178 Glenkirk Dr.
 2101 Nancy Ann Dr
 212-30 23rd Ave
 215 Edgemont Dr.
 325 West End Ave
 10552 Putney Rd.
 28 Nance Road
 4636 Broad Branch Rd., NW
 Wahrendorffsgatan 3B Box 7427,

7305 Whispering Pines
 AJCongress, Pacific SW Region
 509 Amsterdam Ave, Apt 4R
 2334 Jefferson La
 Jewish Women's Resource Center
 3332 Bay Ct
 3248 Provon Lane
 9601 SW 130 St
 P.O. Box 998
 141 Beach 136 Street
 Temple Adath Joseph
 615 Millwood Rd
 615 Millwood Rd
 7 Oyster Bay Dr
 10033 Warden Rd
 7400-104 Stonecliff Dr
 110 East End Ave
 2020 Essex St
 461 CPU #14G
 Temple B'Nai Tikvah
 247 E. 28th St., #9E
 1299 Mercedes St
 8208 Marion Road
 161 W. 75th Street #7E
 125 Clover Lane
 35 Faith Lane
 3 Ann Dr
 35 Faith Lane
 16a N.E. 191 St
 2801 N.E. 183rd St.
 P.O. Box 138
 315 RSD, #5D
 609 W. 114th St

Y
 Y-Chevrat Sarah/Anche He
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-on Synagogue stat.
 Y-rep women Conserv.Templ
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y Rabbinic student
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-Monmouth Temple pet.
 Y
 Y-Temple Emanuel stat.
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y - AJ Congress stat
 Y
 Y-Temple Beth Or petition
 Y
 Y
 Y - AJC petition
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-AJ Congress petition
 Y on congregation stat.
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-Monmouth Temple pet.
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y-Chevrat Sarah/Anche He
 Y - on Temple stat.
 Y-AJ Congress petition
 Y
 Y
 Y
 Y
 Y-Monmouth Temple pet.
 Y-AJ Congress petition
 Y-Monmouth Temple pet.
 Y-AJ Congress petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-Temple Beth Or petition
 Y-AJ Congress petition
 Y-Chevrat Sarah/Anche He

Julie Greenberg	359 Degrau	Y-AJ Congress petition
Emily Greenspan	42 Montgomery Pl	Y
Judi Greenspan	20560 Shelburne	Y AJC petition
Elihu Devison & Sheira Greenwald	39 West Lake Blvd	Y
Tamar & Gregory Grinshper	108-10 Arbor Way	Y-Temple Beth Or petition
Bat Kol Rosh Hodesh Group,	Rio de Janeiro BRAZIL	Y
Robin Gruber	315 Riverside Dr	Y-AJ Congress petition
Marcia Gutman		Y - no address
J. HaLevy	6233 Wilkshire	Y - AJC petition
Mrs. Lee Haas	6925 Highland Park Dr	Y
Helen Hadeb	612 Carlyle Pl	Y-AJ Congress petition
Linda Hahn	1891 John F. Kennedy Blvd #1007	Y
Louise Halpern	1497 Wensford Court	Y-Temple Beth Or petition
Dorothy Hamburger	3275 E. Wood Valley Rd NW	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Shoshana Hantman	29 Moseman Ave	Y
Cantor Rhoda Harrison	Har Sinai Congregation	Y - on Cong. stat.
Margaret Harvey	38 Cameron Rd	Y-AJ Congress petition
The Hellerstein/Stern	Family c/o Makar-Limanov	Y
Rebecca E. Henderson	4320 Sprague Rd	Y-Temple Beth Or petition
Florence Herman, President	Sisterhood of Keneseth Israel	Y on sisterhood stat.
Rabbi Floyd L. Herman	Har Sinai Congregation	Y
Dr. Susannah Meschel	Dept. of Religion	Y
George Hess, Jr.	Joseph Meyerhoff Fund, Inc.	Y
Madge Hessel	7904 Sagewood Ct	Y-Temple Beth Or petition
David Hirsch	145 E 63rd	Y-AJ Congress petition
Merle Hoffman, Publisher	On the Issues	Y - on magazine stat.
Ruth Hollander	68-30 Springfield Blvd	Y-AJ Congress petition
G. Horowitz	356 Marbledale Rd	Y-AJ Congress petition
Rabbi David Horowitz	Temple Israel	Y - on Cong stat.
Susan Hubel	2644 Purdue Drive	Y
Karen Indy		Y-from Norma - no address
Nancy Isen	401 E 80, #4E	Y-AJ Congress petition
Sherry Israel	38 Ballard St	Y-Brandeis U. stat.
Robert L. Israeloff	Israeloff, Trattner & Co	Y
Harriet Jablonover	1305 Briar Patch Lane	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Dr. Margaret Jacobi	80 High Point, Richmond Hill Road	Y
Jack Jacobs	2980 Pt E. Dr	Y-AJ Congress petition
Judye & Martin Jacobs	3107 Morningside Dr	Y-Temple Beth Or petition
Sarah Jacobs	215 W 98th St., #6E	Y-Chevrat Sarah/Anche He
*Dorothy Jacobson	82 Troy Road	Y-AJ Congress petition
E. Jacoby	73-40 183 St.	Y-AJ Congress petition
Ilana Janovich	7408 Old Hundred Rd	Y-Temple Beth Or petition
Ronnie Jardstein	31 Maple Ave	Y-Monmouth Temple pet.
Rahel Jaskow	58 Elro'i St #9	Y
Barbara B. Jenkins	116 E. Cornwall Dr.	Y
Richard Jones	25832 Fairmount Blvd	Y
Richard Jones	25832 Fairmount Blvd	Y AJC petition
Kenneth Burrows & Erica Jong	150 East 69th St., Apt 27G	Y
Marcia Josephy	450 N. Highland Ave	Y - AJC petition
Raachel N. Jurovics	4826 Rembert Dr	Y-Temple Beth Or petition
Gloria Kahas	3486 Rolling Hills	Y AJC petition
Joan Kamen, President	Sisterhood of Keneseth Israel	Y on sisterhood stat.
Gail Kein Kanefsky	18891 NW 11 St	Y-AJ Congress petition
Avlene B. Kannel	7739 Crown Crest Ct	Y-Temple Beth Or petition
Gloria Kantor	105 Augusta Drive	Y-Monmouth Temple pet.
A. Kaplan	222 Pinecroft Dr	Y-Temple Beth Or petition
Deborah Kaplan	Hadassah	Y-National President
I. Kaplan	16 Israno Ave	Y-AJ Congress petition
Judith Kaplan	2118 San Francisco	Y-AJ Congress petition
Shirley Kaplan	945 West Broadway Road #2017	Y

Rosalyn Kaplan	19910 NE 19th Ct.	Y-AJ Congress petition
Corinne Kaplowitz	1541 Woodcroft Dr	Y-Temple Beth Or petition
Karen Beth Karl	220 Little Silver Pt Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Jeanne Karp	5 Summit St	Y-AJ Congress petition
Pearl R. Karp	10215 Falconbridge	Y-Temple Beth Or petition
Monty Kary	10 Muller Drive	Y
Judith N. M. Kass	118 York Terrace	Y
Diane Kaston	The Jewish Home & Hospital for Aged	Y
Judith Kates	10 Beech Rd	Y & reply
Joan Katz	1 Cove Lane	Y
Steven Katz	5100 Wiclebran Rd	Y-Temple Beth Or petition
L. Katzenberg	2930 Pt East 404	Y-AJ Congress petition
Lawrence F. Katzin	324 Westridge Dr	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Jan Kaufman	215 W. 101 St. #10F	Y
Yolanda & Jacques Kaufman	419 Gregory Rd	Y-AJ Congress petition
R. Kaufmann	2980 P.E. Drive	Y-AJ Congress petition
Edyle & Irving Kayne	220-07-73 Ave	Y-AJ Congress petition
Elizabeth Keenan	125 Hawthorne Rd	Y-Temple Beth Or petition
Aurie Kerguelen	P.O. Box 61238	Y-Temple Beth Or petition
Miriam G. Kessler	77 E. Andrews	Y-Temple Beth Or petition
Bette Kettner	4901 Henry Hudson Pkway #BM	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Rabbi Myron Kinberg	Temple Beth Israel	Y - on congregation stat
Allison Kingberg	7620 Sutcliffe Dr	Y-Temple Beth Or petition
Kim Kittner	1200 Glendale Dr	Y-Temple Beth Or petition
Francine Klagsbrun	941 Park Ave	Y
Fannie Klein	55 Vista Drive	Y-Monmouth Temple pet.
Hannah Klein	120 Majestic South	Y-Monmouth Temple pet.
Leslie Klein	4301 Monroe St	Y-AJ Congress petition
Marty Klein	881 Thornwood Drive	Y
Rabbi Sharon Kleinbaum	198 St. James Pl	Y-Cong Beth Simchat Torah
Ruth Klepper	4 Wilay Lane	Y-AJ Congress petition
Marion Klug	1499 E. Terrace Circle	Y
Gail Koch	300 E. 55th St	Y-AJ Congress petition
Rabbi Daniel Kohn	110-55 72nd Rd, Apt #503	Y
Florence C Korchin	32 Friendship Ct	Y-Monmouth Temple pet.
Rabbi Douglas E. Krantz	Cong. B'Nai Yisrael of Armonk	Y on congregation stat
Haviva Krasner-Davidson	4410 Cayuga Ave., Apt. 20	Y
Rabbi Yaacov Kravitz	7827 Montgomery Avenue	Y
Elaine Kreiger	277A South Trail	Y
Mina Kreimer	Rio de Janeiro, BRAZIL	Y
Dr. S. Lillian Kremer	Dept. of English	Y
Rose Kriss	141 Milner Ave	Y-AJ Congress petition
Rabbi Charles A. Kroloff	Temple Emanu-El	Y- on congregation stat
Marion R. H. Krug	1499 East Terrace Circle	Y
Sherrill Kushner	409 19th St	Y - AJC petition
Dr. Laura Lake	10558 Kinnard Ave	Y - AJC petition
Linda Landau	1800 Pony Run Rd	Y-Temple Beth Or petition
Libby Lynch Landman	15 Lookout Circle	Y & reply
Frances Fairman Lando	1411 Fifth Ave	Y
Michele Landsberg	6 Montclair Ave	Y
Rachel Lawrence	1417 White Pine Circle	Y
Ruth Leder	7112-1 Woodbend Dr	Y-Temple Beth Or petition
Sharon Lee	41 Dorest Drive	Y
David Leipziger	128 West 81st St. Apt #8	Y
Sandy Lepelstat	1884 N. Jerusalem Road	Y
Michael Lerner, Editor &	Publisher Tikkun	Y on magazine stat.
Harriet Lerner	The Menninger Clinic	Y
Harriet Lerner	The Menninger Clinic	Y
Eve Lettvin	151 W. 16th St	Y-AJ Congress petition
C.K. Leverett	P.O. Box 367	Y-Temple Beth Or petition

Margaret & Theodore Leverett	P.O. Box 367	Y-Temple Beth Or petition
Adina Levin	20 Banks St	Y
S. Carol Levin	244 Benner Street	Y
Sheila Levin	23 Marr Ct	Y-Monmouth Temple pet.
Barbara Hoberman Levine	204 Ridgeview Ave	Y
Ellen Frankel & Herb Levine	6670 Lincoln Dr	Y-Ellen on JPS stat.
Lee Levine	221 Executive Drive	Y-AJ Congress petition
Lori Levine	2/4 Bodenheimer St	Y-AJ Congress petition
Sheila Levine	110 Skylark Way	Y-Temple Beth Or petition
Beatrice Levinson	23-20 Bill Blvd	Y-AJ Congress petition
Wendy Levinson	328 West 83 Street	Y
Barbara Levy	310 East 44th Street, Apt. 1017	Y
Fern Levy	2632 E. 130	Y AJC petition
Adina Lewis	21 W. Main St	Y-AJ Congress petition
Rabbi Mordechai Liebling	FRCH	Y - Ex Dir FRCH
Neusa Lins	Jewish Congregation of Brazil	Y
Annetta & Kennard Lipman	750 35th Avenue	Y
Rochelle Lisher	67-71 Yellowstone Blvd	Y-AJ Congress petition
Ruth Littman	18081 Bescayne Blvd	Y-AJ Congress petition
Phyllis Littman	2780 NE 183 St.	Y-AJ Congress petition
Daniel J. Lowell	911 Postwood Lane	Y
J. Lowenstein	19 Page Dr	Y-Monmouth Temple pet.
Shirley Lowenstein	15A Stony Run	Y
Zlida Lowenstein	14 Beech Rd	Y-AJ Congress petition
Dr. Sandra Lubarsky	409 W. Havasupai	Y-sent our info to 16more
Freda Macy	140 Hepburn Rd #12E	Y-AJ Congress petition
Ruth Macy	33 Fairfield Rd	Y-AJ Congress petition
Steve Mahom	18 Mohawk Dr	Y-Monmouth Temple pet.
Zelde-Miryam Malevitz	112 N. Hayworth Ave., Apt. 1	Y
David Mallach	535 Summit Ave	Y-AJ Congress petition
Millie Mandel	25805 Fairmount Blvd	Y AJC petition
Llana Manspeizer		Y
Ronni Marblestone	604 Cheviot Ct	Y-Temple Beth Or petition
Naomi Marcus	5640 Netherland Ave #6E	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Rabbi Sanford Marcus	Tree of Life Congregation	Y - on Congregation stat.
Viven Chaya E. Marks	140-02 Erdman Place #2E	Y
Or & Sharon Mara	3265 Military Ave	Y
Bernard Marson	John Jay Coll. of Criminal Justice	Y
Jacqueline Marx	210 W 94 #2C	Y
Trudy Mason	205 E. 78th St	Y-AJ Congress petition
Jane Mattson-Princ	300 E. 75th St., Apt. 310	Y-AJ Congress petition
Claire Mausner	44 Knollwood Dr	Y-Monmouth Temple pet.
Egon Mayer	Ctr for Jewish Studies, CUNY	Y
Sharon Mayer	821 Green Ridge Drive	Y-Temple Beth Or petition
Leonard Maynard	17 Quinen Rd	Y-AJ Congress petition
Rita McWilliams	335 Branch Ave	Y-Monmouth Temple pet.
Barbara J. Meislin	PO Box 257	Y
Myra Memis		Y
Rabbi Amy L. Memis	Cong. B'nai Jehoshua Beth Elohim	Y on congregation stat
David Lowenfeld & Sally Mendelsohn	50 Berkeley Ave	Y
Karen Menis	1125 Park Ave	Y-AJ Congress petition
Betsy & Bruce Merenbloom	7700 Limehouse Ct	Y-Temple Beth Or petition
I. Meyer	124 Lewis Lane	Y-Monmouth Temple pet.
Dr. Rochelle L. Millen, Dept of Rel	Wittenberg University	Y-received reply, not ltr
Steven E. Miller	92 Henry St	Y
Rosanne Minick	6004 Stratton Pl	Y-Temple Beth Or petition
Michal & Rabbi David Mivsaair	513 McCormick	Y-Cong. Brit Shalom
Naomi Moessinger	6 Fieldcrest Ct	Y-Monmouth Temple pet.
Shirley Morrison	67 Briarwood Dr	Y
Lois Mosesohn	1029-G Hunting Ridge Rd	Y-Temple Beth Or petition

Ester B. & Louis Moskowitz	119-04 Audley Street	Y
Karen and Arthur Moss Family	2415 Granby Road	Y
Mrs. D.L. Kauffman, Mrs. L. kauffman,	Mrs. C. G. Salomon, & Mrs. Feller	Y
Mary Lou Murrock	35 Winthrop Ave	Y-AJ Congress petition
Nohmie Myers	26 Bittersweet La	Y-AJ Congress petition
Dr. Pamela S. Nadell	11306 Cushman Road	Y
Jill Nathanson	160 West 77th St, 8B	Y
M. E. Newman	650 Pillsbury Center	Y
Bonita G. Nichols	4604 Woodridge Dr	Y-Temple Beth Or petition
Ailene Cohen Nusbacher, Ph.D.	732 Cedar Lawn Ave	Y
Edith Nussbaum	16-20 160 St	Y-AJ Congress petition
Michale Nutkiewicz	3419 Blanche Ave	Y AJC petition
Diane Okrent	505 East 79th St	Y
Rita Opas		Y-AJ Congress petition
Temple Samu-El/ Or Olom	9353 SW 152 Ave	Y
Rabbi Debra Orenstein	1025 South Holt Ave., apt 305	Y
Alicia Ostriker	33 Philip Drive	Y
S. Pados-Unkenmeyer	950 Park Ave	Y-AJ Congress petition
Dara Paft	17 Spruce St.	Y-Monmouth Temple pet.
Eleanor Pam	106 Hemlock Road	Y
Edis & Sid Parkans	6105 Inwood #D	Y
Margaret Parkhurst	1714 Cleveland Rd	Y - AJC petition
Rabbi Michele Paskow	Congregation B'nai Emet	Y
Stephen Pearlman	2404 S. Voss Rd #205	Y
Rabbi Carl Perkins	1719 Central Ave	Y - Temple Aliyah stat
Karen Greenberg Perkus	71 West 89th St. (2B)	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Joy S. Perla	155 5th Ave	Y
Debbi Perlman	Simma Graphics	Y
Steve Eisdorfer & Judy Petsonk	149 N. Fifth Ave	Y- from Judy
Dolores Phillips	16 Williams Lane	Y-Monmouth Temple pet.
Marge Piercy	P.O. Box 1473	Y
Judith Plaskow	75-75 Utopia Parkway	Y
Carol Plotkin	12601 Hortense St	Y - AJC petition
Joan Plotnick	6601-F Lake Hill Dr	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Marcia Plumb	North London Progressive Synagogue	Y - on Syn. stat.
Letty Cottin Pogrebin	33 West 67 Street	Y
Gertrude Polster	2111 Acacia Pt Dr #323	Y AJC petition
Dr. Natalie C. Polzer	McGill U., Wm & Henry Birks Bldg	Y
Rabbi Janise Poticha	Temple Shaaray Tefila	Y - on Temple stat.
Rabbi Sally Priesand	10 Wedgewood Circle	Y-Monmouth Temple pet.
Karen Primack	1217 Edgevale Road	Y
Jill S. Rabbino	119 Corwin St., #3	Y
Adelyn Raich	1230 Jackie Lane	Y
Bonnie Raik	600 W. 111 St	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Debra Rand	285 Riverside Dr	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Geela Razel Raphael	6357 Wayne Ave. #B4	Y Rabbi Center City Cong.
Phyllis Rapkin	2625 Iman Dr	Y-Temple Beth Or petition
Joyce Rappeport	79 Laurel Road	Y-but didn't send copies
Cheryl Ratner	775 Donning St	Y-AJ Congress petition
Dr. Paula Rayman, Director	Radcliffe Public Policy Institute	Y
Shulamit Reinharz	Brandeis University	Y-Nat Com Amer Jewish Wom
Elaine Reuben	1901 Wyoming Ave NW	Y - permission to quote
Laurie Riback	6655-F Lake Hill Dr	Y-Temple Beth Or petition
Lenora F. Richman	1768 Quail Ridge Rd	Y-Temple Beth Or petition
Sylvia Richun	1670 NE 191 St	Y-AJ Congress petition
Amy Riesner, Staff Assoc	Commission for Women's Equality	Y-Ann Lewis for Comm
Amy Riesner	15 E. 84th St.	Y-AJ Congress petition
Pat Risom	15889 Preston Road, #1046	Y-AJ Congress petition
Phyllis Ritter	10312 Grafton Rd	Y-Temple Beth Or petition
Lilly Rivlin	463 West St. Apt 510A	Y

Leon Roberts	1211 Gulf of Mexico Dr	Y-AJ Congress petition
Rabbi Alexis Roberts	6001 Babbitt Ave	Y-Kehillath Israel (CA)
Molly Roche	1001 Spring St., #724	Y
Leonard Rogoff	329 Burlage Circle	Y
Rhonna Rogol	118 Idelwood Dr.	Y-
Michelle Roos	Box 95496	Y-Temple Beth Or petition
Sherry Rosen	AJC-Inst.Amer Jewish-Israeli Relat.	Y -AJC stat. good
Ellen Rosenberg, Exec Dir	Women of Reform Judaism	Y- w/ J. Rosenkranz
Meta Rosenberg-Levi	125 Broadview Ave	Y-Chevrat Sarah/Anche He
Siddy N. Rosenberg	7102 Wood Briar Rd	Y
Theresa Rosenberg	2742 Rue Sans Famille	Y-Temple Beth Or petition
Judith O. Rosenkranz, Pres.	Women of Reform Judaism	Y- w/ E. Rosenberg
Marlene S. Rosol	45020 Queenstown Court	Y-Temple Beth Or petition
Flo & Ben Rothstein	2 Bay Club Drive	Y-AJ Congress petition
Jane H. Rothstein	2540 Overlook Rd., Apt 14	Y-AJC Comm/Women's Equal.
Edward Rovner	104 Oak Hollow Ct	Y-Temple Beth Or petition
Sonia Kiang Rovner	104 Oak Hollow Ct	Y-Temple Beth Or petition
Alvin Rudnick	75-29 187 St.	Y-AJ Congress petition
Myrna Ryder, Dir. Fam.	Life Educa., Jewish Fam. Svc of DE.	Y - on JFS of DE stat.
B Sabo	40 Buckber Road	Y-AJ Congress petition
Ruth Sabo	40 BuckBee Rd	Y-AJ Congress petition
Barbara Sack	Hadassah National Office	Y-Nat. Chair, Jewish Ed
Prisalla Sager	8809 Gotherstone Ct	Y-Temple Beth Or petition
Shawn Sager	1809 Sunset Dr	Y-Temple Beth Or petition
Edith Samuels	1511 Albemarle Ave	Y
Lynn Sanberg	504 Grosvenor Dr	Y-Temple Beth Or petition
Susan Sapinsley	4538 Mill Village Road	Y- organized petition
Silma Sapir	60 Biltmore Ave	Y-AJ Congress petition
Rabbi Elbert & Susan Sapisley	4538 Mill Village Rd	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Marna Sapsowitz Sapsowitz	Temple Beth Hatfiloh	Y - on Temple stat.
Rabbi Sandy Sasso	Congregation Beth-El Zedeck	Y- on Synagogue stat.
Sandra Savett	446 San Vichete B1	Y - AJC petition
Michael Savitt	4505 Wilkes St	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Zalman Schachter-Shalomi	Aleph Alliance for Jewish Renewal	Y
Robert K. Schaffer	4615 Southwest Freeway, Suite 600	Y - on law office stat.
Shirley D. Schein	114 Oxford Road	Y
Irene Scheinman	111 East 85 St.	Y-AJ Congress petition
Greta Schiffman	7804 Sandy Bottom Way	Y-Temple Beth Or petition
Alexander Schindler, President	Union of Amer Hebrew Congregations	Y
Ruth Schindler	171-03 84 Rd	Y-AJ Congress petition
Hedy Schleifer	Hedy Schleifer & Associates	Y
Janet Schlein	106 Lothrop St	Y
Jackie Schlesinger	5007 N. Hills Dr	Y-Temple Beth Or petition
Susan Weidman Schneider	LILITH Magazine	Y
Sylvia Schneiderman	226-26 Union Tpke	Y-AJ Congress petition
Andrea Schrag	2109 Ridge Rd	Y-Temple Beth Or petition
Susan Schrag	2109 Ridge Rd	Y-Temple Beth Or petition
Dr. Maeera Schreiber	AJ Congress, Pacific SW Region	Y - AJ Congress stat
Judy Schrieffer	3720 Stewart	Y-AJ Congress petition
Myra Schub	Mead Pt	Y-AJ Congress petition
Sandra Schulberg		Y-didn't give address
Pauline Schuldhrant	240 Garth Rd	Y-AJ Congress petition
Ruth Schulman	124 Snowden Lane	Y
Jean Schwartz	2324 Ridge Rd	Y-Temple Beth Or petition
Judith Schwartzman	156 W. 86th St	Y-Chevrat Sarah/Anche He
O. Sdumbier	1075 Park Ave	Y-AJ Congress petition
Judith Seed	43-24 Greenpoint Ave	Y
Phyllis Lapon Segal	2901 Sunset	Y
Rabbi Chaim & Doreen Seidler-Feller	1100 Glendon Ave, Suite 2034	Y-Hillel Jewish Stud. Ctr
Joan Seittelman	416 4th Street #3	Y

Ruth Seldin	Scarborough Manor, SH-1	Y
Libby Seligson	2717 Bedford Ave	Y-Temple Beth Or petition
Libby Seligson	2717 Bedford Ave	Y-Temple Beth Or petition
Eileen Senft	2801 NE 183 St. 1817	Y-AJ Congress petition
Dorothy Serotta	5014 Lakeview Drive	Y-AJ Congress petition
Daryl Shapiro	1 Bay Club Drive	Y-AJ Congress petition
Rabbi Mark Dov Shapiro	Sinai Temple	Y
Rabbi Richard J. Shapiro	Congregation B'nai B'rith	Y- & reply
Holly-Dale Shapiro	600 W. 111th St	Y-AJ Congress petition
Anne Shearer	2804 Glen Burnie Dr	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Charles Sheer	Columbia U., Off of Jewish Chaplain	Y
Joan Shenkman	141-16 25 Rd	Y-AJ Congress petition
Ian Shine, MD	444 Central Park West	Y
Sandra Shulberg	c/o Playhouse	Y
Rabbi Marion Shulevitz	15 West 81 Street #11F	Y
Yael Shuman, Director	Reconstructionist Rabbinical Assoc.	Y on RRA stat.
Franchon Shur, Director	Growth in Motion Center	Y
Katherine Side	23-1650 Bathurst St	Y
Naomi Siegel	63 Taylor Rd	Y-AJ Congress petition
Rachel Josefowitz Siegel	11 Spruce Lane	Y
Doreen Silber	6904 North Ridge Dr	Y-Temple Beth Or petition
Dr. Shoshana Silberman, Ed. Dir	The Jewish Center	Y on Jewish Ctr stat.
Rabbi Alan Silverstein, Pres.	The Rabbinical Assembly	Y-U/Rabbi Joel Meyers
Cynthia Lacher Singer, Esq.	909 Fairfield Beach Rd	Y
Don Singer	3707 Serra Rd	Y - AJC petition
Lila Singer	24 Wyckham Rd	Y-Monmouth Temple pet.
Rabbi Beth Singer	Westchester Reform Temple	Y - faxed 10/11/94
Steven Sirbu	9025 Alcott St., #203	Y
Shirley Sivitz, President	Sisterhood of Keneseth Israel	Y on Sisterhood stat
Anna Small	212-30 23rd Ave	Y-AJ Congress petition
Maxine M. & Baylen Smith	906-3 Shellbrook Court	Y-Temple Beth Or petition
Nancy Sogy	10720 Ohio Ave #1	Y - AJC petition
Rachel, Mark & Lynn Somerstein	240 East 93rd St	Y
Robert W. Southron	413 NW 100th Place	Y
Cynthia Spiegel	4629 Timberhurst Dr	Y-Temple Beth Or petition
Alfred & Ruth Sporer	1812 Kirkmont Drive	Y
Cantor Deborah Staiman	18-7A Max Drive	Y
Rabbi Mark Staitman	Rodef Shalom Temple	Y-"largest Cong in PA"
Barbara & Robert Starr	48 Wardell Rd	Y-AJ Congress petition
Dr. Devora Steinmetz, Director	Beit Rabban	Y on Beit Rabban stat
Rabbi Chaim Stern	45 Old Roaring Brook Rd	Y-AJ Congress petition
Roanne Nelson Stern	5139 Loch Lomond	Y
Leon Sternberg	2501 S. Ocean Dr	Y-AJ Congress petition
Rachel & Adam Stock Spilker	50 East 8th Street, Apt 2W	Y - HUC students
Rachel Strauss	8609 Cold Springs Rd	Y-Temple Beth Or petition
Irene Stundel	7911 Seaview Ave	Y
Bernice & Ronald Sturtz	27 Badger Dr	Y-AJ Congress petition
Rabbi Brooks R. Susman	Temple Israel	Y - on Temple Stat.
B. Switzen	165 W. 66th St	Y-AJ Congress petition
Celia Szterenfeld	Rio de Janeiro, BRAZIL	Y
Esther Bin Szterenfeld	Rio de Janeiro, BRAZIL	Y
Dr. Emily Taitz	2 Sycamore Dr.	Y
Nancy Imberman Tamler	833 East Meadow Drive	Y
Pauline Tanzer	226-26 Union Tpke	Y-AJ Congress petition
Carol Taralow	24 Rimwood Dr	Y-Monmouth Temple pet.
Anne-Renee Testa	860 Fifth Ave	Y-AJ Congress petition
Savina Teubal	541 Stassi Lane	Y
Betsy & David Teutsch	629 Cliveden Street	Y-David as RRC Pres.
Peggy Tishman	1095 Park Ave	Y
Leslie Tjerks	3978 Tamarac Dr	Y

Brad Torgan	700A W. Hargett	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Betsy Torop	Temple Beth Israel	Y - on temple stat.
Gale Touger	231 Glascock St	Y-Temple Beth Or petition
Amy & Drew Trachtenberg	109 Thoreau Drive	Y
Valrie Trossbach	RD 2 105 North Road	Y-AJ Congress petition
Marilyn Tryper	400 East 56th St	Y-AJ Congress petition
C. Tuchband	11 Mitchel Pl	Y-Monmouth Temple pet.
Nancy & Henry Unger	207 O'Kelly Lane	Y-Temple Beth Or petition
Rundid & Henry Vogelhut	1401 Hedgelawn Way	Y-Temple Beth Or petition
Betty Wagman	4504 Pamlico Dr	Y-Temple Beth Or petition
Silma Waldman	5 Seven Bridges Rd	Y-AJ Congress petition
Jerome Waldor	72 Crest Dr	Y-AJ Congress petition
Maggie Wallace	13400 Cordory Ave #8	Y - AJC petition
Andrea Warner	2309 Elmen	Y
David Waskow	1647 S. Shenandoah	Y - AJC petition
Rabbi Donald Weber	38 Longfellow Terrace	Y-for K"K Rodeph Torah
Emily Wechster	200 Rector Pl	Y-AJ Congress petition
Rabbi Sheila Peltz Weinberg	Jewish Community of Amherst	Y-Jewish Comm Amherst sta
Beryl Weiner	3226 Rilman Dr NW	Y-Temple Beth Or petition
Deborah R. Weiner	724 Monongalia Ave	Y-Temple Beth Or petition
Eleanor Weiner	3226 Rilman Dr NW	Y-Temple Beth Or petition
Dr. Yaffa Weisman	3077 University Ave	Y - AJC petition
Harriet Weiss	415 E. 52 St	Y-AJ Congress petition
Jessie & Saul Weitz	160-36 84 Ave	Y-AJ Congress petition
Charles Willette	Apt 1H Washington La	Y-Temple Beth Or petition
Lisa Wise	1826 Bagley Ave	Y - AJC petition
Harci Wiseman	3351 Warr Ctr Rd #102	Y AJC petition
Hortense B. Wolf	4308 Kensington Ave	Y-Temple Beth Or petition
M. Wolf	740 NE 199 St (G204)	Y-AJ Congress petition
Paula A. Wolf	616 Weathergreen Dr	Y-Temple Beth Or petition
Richard Wolfson	630 University Dr	Y-AJ Congress petition
Jacqueline & Joseph Woodland	426 Van Thomas Dr	Y-Temple Beth Or petition
Nina Wouk	1259 El Camino Real #215	Y- under Merrill Barkham
Rabbi Bridget Wynne	AJ Congress, Pacific SW Region	Y - AJCongress stat
Rabbi Cary David Yales	Temple Isaiah	Y
Rabbi Albert Yanow	Temple B'Nai Israel	Y
Abigail Yasgur	1135 S. Lapeer Dr	Y - AJC petition
Violet Zeitlin	28 Walsingham	Y
Norma Zendels	7805 Harps Mill Rd	Y-Temple Beth Or petition
Rabbi Sheldon Zimmerman, Pres	Central Conference of Amer. Rabbis	Y-for CCAR
Dr. Miriam L. Zimmerman	3927 Kingridge Drive	Y & piece in Nat Jev O&P
Sherrill & Theodore Zoller	10705 Cahill Rd	Y-Temple Beth Or petition
Debra Zukof	7404 Keisler Way	Y
Sonia Zylberberg	2287 Old Orchard #26	Y
Clarisse Edery de Dayan	Rio de Janeiro, BRAZIL	Y
Sarah deRis	363 Massapoag Ave.	Y
Shifra penzias	300 Mercer St 23H	Y

מזכיר הממשלה

ירושלים, ז' בתמוז התשנ"ה
5 ביולי 1995

ש מ ר

אל : ראש הממשלה
השר לענייני דתות

שלום רב,

הנני מתכבד להביא לתשומת-לבכם את החלטה מס. 5806 של הממשלה מישיבתה ביום א', ד' בתמוז התשנ"ה (2.7.95):

"5806. הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מ ח ל י ט י ס, בהמשך להחלטות הממשלה מס. 3123 מיום ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94), ומס. 4221 מיום י"ז בכסלו התשנ"ה (20.11.94) להאריך את המועד להגשת המלצות ועדת המנכ"לים לענין מציאת פתרון להסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי בששה חודשים נוספים."

ב ב ר כ ה,

שמאל הולנדר

העתק: המנהל הכללי, משרד ראש הממשלה
היועץ המשפטי, משרד ראש הממשלה

ה צ ע ה ל ה ח ל ט ה

מחליטים:

בהמשך להחלטות הממשלה מס' 3123 מיום ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94) ומס' 4221 מיום י"ז בכסלו התשנ"ד (20.11.94), להאריך את המועד להגשת המלצות ועדת המנכ"לים לענין מציאת פתרון להסדרי התפילה ברחבת הכותל המערבי בששה חודשים נוספים.

דברי הסבר

ועדת המנכ"לים שהוקמה ע"י הממשלה (בהחלטה מס' 3123) בעקבות בג"צ 257/89, כדי לבדוק את הסדרי התפילה בכותל המערבי וברחבתו ולהציע פתרון שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום, השקיעה מאמץ בפגישות עם הצדדים המעוניינים, ובחיפוש אחר פתרונות מציאותיים.

חשוב להדגיש, כי במהלך עבודתה, פנתה אל ועדת המנכ"לים גם התנועה ליהדות מתקדמת, המבקשת אף היא להסדיר את זכות התפילה של חבריה. ההמלצות שתגיש הוועדה תצטרכנה להתחשב, מטבע הדברים, גם בצרכיה של תנועה זו.

הואיל והפתרון המתגבש ע"י הוועדה, קרי - הקצאת מקום ספציפי, מצריך תאום בין מספר משרדי ממשלה וגורמים נוספים, מתבקשת הממשלה להאריך את המועד להגשת הצעות הוועדה בששה חדשים נוספים.

יצוין, כי לפי החלטת הממשלה מס' 4221, אמורה היתה הוועדה להגיש את מסקנותיה - לאחר שקיבלה הארכה - עד ליום 17.5.95. מאחר שהמלצות אלה לא הוגשו עדיין, פנו נשות הכותל בעתירה נוספת לביהמ"ש (בג"ץ 3358/95) על-מנת שיכפה על הממשלה לאפשר להן לקיים תפילות בכותל המערבי.

מוגש על ידי ראש הממשלה.

מצורפות החלטות הממשלה הנזכרות.

הצעת החלטה לממשלה בענין הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מחליטים:

בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נ. הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה על הכותל המערבי:

- א. על מינוי ועדת מנכ"לים בראשותו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה ובהשתתפות מנכ"ל המשרד לעניני דתות, מנכ"ל משרד הפנים, מנכ"ל משרד המשטרה והיועץ המשפטי למשרד ראש הממשלה;
- ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום;
- ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חדשים מהיום.

דברי הסבר

1. קבוצת נשים מהארץ ומחו"ל ביקשה לקיים תפילות ברחבת הכותל המערבי כשהן עטופות בטליתות, קוראות בספר תורה ושרות באתר. נסיונותיהן לממש את רצונן גרמו למתח ולמהומות במקום ונדרשה התערבות המשטרה.
2. המבקשות עתרו לבג"ץ ועתירתן נדחתה ברוב דעות. יחד עם זאת, הנשיא שמגר הציע לממשלה "לשקול מינויה של ועדה שתוסיף ותבדוק את הנושא לעומקו כדי להגיע לפתרון שיקיים את חופש הגישה לכותל ויצמצם פגיעה ברגשות המתפללים".
3. לאחרונה הגישו העותרות בקשה לדיון נוסף בבג"ץ וביקשו את ביהמ"ש לדון, בין היתר, בסמכויות להסדיר את סדרי התפילה והפולחן ליד הכותל המערבי בכלל, וזכותן של העותרות להתפלל בכותל כרצונן בפרט.
4. בהתאם לפסיקת ביהמ"ש, כאמור, מוצע למנות את הועדה לנושא הנ"ל בהרכב המפורט בהצעת ההחלטה.

מוגש על ידי ראש הממשלה והשר לעניני דתות

ה צ ע ה ל ה ח ל ט ה

מחליטים:

בהמשך להחלטות הממשלה מס' 3123 מיום ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94) ומס' 4221 מיום י"ז בכסלו התשנ"ד (20.11.94), להאריך את המועד להגשת המלצות ועדת המנכ"לים לענין מציאת פתרון להסדרי התפילה ברחבת הכותל המערבי בששה חודשים נוספים.

דברי הסבר

ועדת המנכ"לים שהוקמה ע"י הממשלה (בהחלטה מס' 3123) בעקבות בג"צ 257/89, כדי לבדוק את הסדרי התפילה בכותל המערבי וברחבתו ולהציע פתרון שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום, השקיעה מאמץ בפגישות עם הצדדים המעוניינים, ובחיפוש אחר פתרונות מציאותיים.

חשוב להדגיש, כי במהלך עבודתה, פנתה אל ועדת המנכ"לים גם התנועה ליהדות מתקדמת, המבקשת אף היא להסדיר את זכות התפילה של חבריה. ההמלצות שתגיש הוועדה תצטרכנה להתחשב, מטבע הדברים, גם בצרכיה של תנועה זו.

הואיל והפתרון המתגבש ע"י הוועדה, קרי - הקצאת מקום ספציפי, מצריך תאום בין מספר משרדי ממשלה וגורמים נוספים, מתבקשת הממשלה להאריך את המועד להגשת הצעות הוועדה בששה חודשים נוספים.

יצוין, כי לפי החלטת הממשלה מס' 4221, אמורה היתה הוועדה להגיש את מסקנותיה - לאחר שקיבלה הארכה - עד ליום 17.5.95. מאחר שהמלצות אלה לא הוגשו עדיין, פנו נשות הכותל בעתירה נוספת לביהמ"ש (בג"ץ 3358/95) על-מנת שיכפה על הממשלה לאפשר להן לקיים תפילות בכותל המערבי.

מוגש על ידי ראש הממשלה.

מצורפות החלטות הממשלה הנזכרות.

ל' בסיון התשנ"ה
28.06.95

משרד ראש הממשלה היועץ המשפטי

הצעת החלטה לממשלה בעניין הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מחליטים:

בהמשך להחלטת הממשלה, מס' 3123 מיום ז' בסיוון התשנ"ד (17.5.94), בה הוקמה ועדת מנכ"לים לעניין מציאת פתרון להסדרי התפילה ברחבת הכותל המערבי, להאריך את המועד להגשת הצעות הוועדה בששה חדשים נוספים.

דברי הסבר

בעקבות בג"ץ 257/89, החליטה הממשלה (בהחלטה מס' 3123) להקים ועדת מנכ"לים שתפקידה לבדוק את סדרי התפילה בכותל המערבי וברחבתו, ולהציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום. הנושא לשמו הוקמה הוועדה, הינו מורכב ביותר וראוי לתשומת הלב המירבית.

1. עד כה, קיבלה הוועדה את חוות-דעתם של הרבנים הראשיים לישראל, סיירה ברחבת הכותל המערבי, קיימה מספר ישיבות והקימה שתי ועדות משנה. האחת - בראשות היועץ המשפטי של משרד רה"מ, ומתפקידה לאסוף את כל החומר המשפטי הנוגע לעניין. השניה - בראשות יועצת רה"מ למעמד האשה, ומתפקידה לברר את עמדות הצדדים ואת הפשרות להן הם נכונים ומה הן אבני הנגף העיקריות.

2. כמו כן, התקבלו פניות נוספות מהציבור, המבקשות לכלול עניינים שונים במסגרת ההסדר אותו מתבקשת הוועדה להציע.

3. לאור מורכבותו של הנושא, והבעיות הכרוכות בו, ובהתחשב בנסיונות הנעשים כדי להגיע לפתרון שיתקבל על דעת הצדדים המעורבים במידת האפשר, נדרש לוועדה זמן נוסף לפי הערכתנו, של כ- 6 חדשים, כאשר בעוד 3 חדשים תמסור הוועדה דיווח נוסף על מצב העניינים.

מכל הטעמים האלה, מתבקשת הממשלה להאריך את המועד להגשת הצעות הוועדה בששה חדשים נוספים.

מוגש ע"י ראש הממשלה

החלטה מס. 4221 של הממשלה מיום 20.11.94.

הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי - הארכת המועד
להגשת המלצות

"4221.

מ ח ל י ט י ס , בהמשך להחלטת הממשלה, מס. 3123 מיום
ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94), בה הוקמה ועדת מנכ"לים
לעניין מציאת פתרון להסדרי התפילה ברחבת הכותל
המערבי, להאריך את המועד להגשת הצעות הועדה בששה
חדשים נוספים, עד ליום 17.5.95.

הצעת החלטה לממשלה בענין הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מחליטים:

בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נ. הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה על הכותל המערבי:

- א. על מינוי ועדת מנכ"לים בראשותו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה ובהשתתפות מנכ"ל המשרד לעניני דתות, מנכ"ל משרד הפנים, מנכ"ל משרד המשטרה והיחיד המשפטי למשרד ראש הממשלה;
- ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום;
- ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חדשים מהיום.

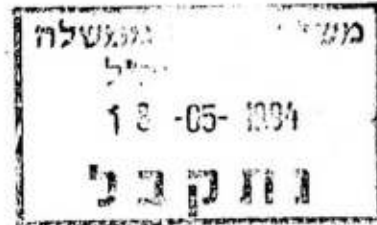
דברי הסבר

1. קבוצת נשים מהארץ ומחו"ל ביקשה לקיים תפילות ברחבת הכותל המערבי כשהן עטופות בטליתות, קוראות בספר תורה ושרות באתר. נסיונותיהן לממש את רצונן גרמו למתח ולמהומות במקום ונדרשה התערבות המשטרה.
2. המבקשות עתרו לבג"ץ ועתירתן נדחתה ברוב דעות. יחד עם זאת, הנשיא שמגר הציע לממשלה "לשקול מינויה של ועדה שתוסיף ותבדוק את הנושא לעומקו כדי להגיע לפתרון שיקיים את חופש הגישה לכותל ויצמצם פגיעה ברגשות המתפללים".
3. לאחרונה הגישו העותרות בקשה לדיון נוסף בבג"ץ וביקשו את ביהמ"ש לדון, בין היתר, בסמכויות להסדיר את סדרי התפילה והפולחן ליד הכותל המערבי בכלל, וזכותן של העותרות להתפלל בכותל כרצונן בפרט.
4. בהתאם לפסיקת ביהמ"ש, כאמור, מוצע למנות את הועדה לנושא הנ"ל בהרכב המפורט בהצעת ההחלטה.

מוגש על ידי ראש הממשלה והשר לעניני דתות

מוכירות הממשלה

ירושלים, ח' בסיון התשנ"ד
18 במאי 1994

ש מ ו ר

אל : ראש הממשלה והשר לענייני דתות

מאת : ממלא-מקום מזכיר הממשלה

שלום רב,

הנני מתכבד להביא לתשומת-לבך את החלטה מס. 3123 של הממשלה מישיבתה ביום ג', ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94):

3123". הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מ ח ל י ט י ס :

בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נגד הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה על הכותל המערבי:

א. על מינוי ועדת מנכ"לים בראשותו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה ובהשתתפות מנכ"ל המשרד לענייני דתות, מנכ"ל משרד הפנים, מנכ"ל משרד המשטרה והיועץ המשפטי למשרד ראש הממשלה.

יועצת ראש הממשלה למעמד האשה תצורף כמשקיפה לוועדה.

ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום.

ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חדשים מהיום."

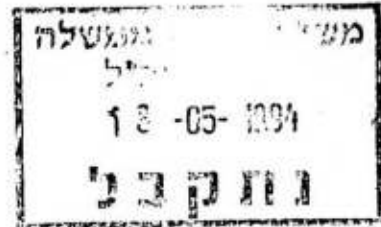
ב ב ר כ ה,

מ י כ א ל נ י ר

העתק: המנהל הכללי, משרד ראש הממשלה
המנהל הכללי, המשרד לענייני דתות
המנהל הכללי, משרד הפנים
המנהל הכללי, משרד המשטרה
היועץ המשפטי, משרד ראש הממשלה
לשכת השר לענייני דתות

מוכירות הממשלה

ירושלים, ח' בסיון התשנ"ד
18 במאי 1994

ש מ ו ר

אל : ראש הממשלה והשר לענייני דתות

מאת : ממלא-מקום מזכיר הממשלה

שלום רב,

"הנני מתכבד להביא לתשומת-לבך את החלטה מס. 3123 של הממשלה מישיבתה ביום ג', ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94):

"3123. הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מ ח ל י ט י ס :

בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נגד הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה על הכותל המערבי:

א. על מינוי ועדת מנכ"לים בראשותו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה ובהשתתפות מנכ"ל המשרד לענייני דתות, מנכ"ל משרד הפנים, מנכ"ל משרד המשטרה והיועץ המשפטי למשרד ראש הממשלה.

יועצת ראש הממשלה למעמד האשה תצורף כמשקיפה לוועדה.

ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום.

ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חדשים מהיום."

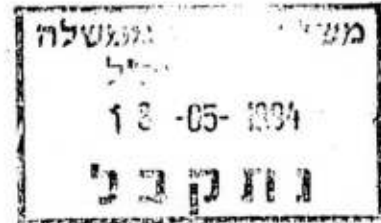
ב ב ר כ ה,

מ י כ א ל נ י ר

העתק: המנהל הכללי, משרד ראש הממשלה
המנהל הכללי, המשרד לענייני דתות
המנהל הכללי, משרד הפנים
המנהל הכללי, משרד המשטרה
היועץ המשפטי, משרד ראש הממשלה
לשכת השר לענייני דתות

מזכירות הממשלה

ירושלים, ח' בסיון התשנ"ד
18 במאי 1994

ש מ ו ר

אל : ראש הממשלה והשר לענייני דתות

מאת : ממלא-מקום מזכיר הממשלה

שלום רב,

"הנני מתכבד להביא לתשומת-לבך את החלטה מס. 3123 של הממשלה מישיבתה ביום ג', ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94):

3123". הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מ ח ל י ט י ס :

בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נגד הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה על הכותל המערבי:

א. על מינוי ועדת מנכ"לים בראשותו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה ובהשתתפות מנכ"ל המשרד לענייני דתות, מנכ"ל משרד הפנים, מנכ"ל משרד המשטרה והיועץ המשפטי למשרד ראש הממשלה.

יועצת ראש הממשלה למעמד האשה תצורף כמשקיפה לועדה.

ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום.

ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חדשים מהיום.

ב ב ר כ ה,

מ י כ א ל נ י ר

העתק: המנהל הכללי, משרד ראש הממשלה
המנהל הכללי, המשרד לענייני דתות
המנהל הכללי, משרד הפנים
המנהל הכללי, משרד המשטרה
היועץ המשפטי, משרד ראש הממשלה
לשכת השר לענייני דתות

יחיד ממשלתי
ליקבל
תעודת זהות ישראל

הרבנות הראשית לישראל THE CHIEF RABBINATE OF ISRAEL

בס"ד, כ"ז בתשרי תשנ"ה

2 אוקטובר 1994

מק' - 727/94

לכבוד

הוועדה להסדרי התפילה ליד הכותל המערבי

שלום רב,

הנדון: הסדרי תפילה ליד הכותל המערבי

הננו להביע דעתנו בנושא הנדון.

לאחר עיון מעמיק הגענו למסקנה, היות וההצעה לערוך את התפילה במתכונת כפי שמבקשות "נשות ראש חדש" הינה שינוי מהמסורת המסורה לנו מדור דור, ומהווה פירצה באפיה של התפילה כפי שהיה מקובל עד היום, מורים אנו שאין לשנות את ה"סטטוס-קוו" הקיים ויש להמשיך ולהתפלל בכותל המערבי כפי שהיה נהוג ומקובל עד היום.

איננו חושבים שיש מקום לנהל ויכוח הלכתי עם גורמים שמנסים לקבוע נורמות חדשות גם באופן התפילה, כבר ידוע שיש אפשרות לטהר את השרץ בק"ן טעמים. ולכן אנו פוסקים שיש לשמור על מסורת התפילה כפי שהיתה עד היום מבלי לשנותה.

בכבוד רב,

אליהו בקשי דורנן

ראשון לציון הרב הראשי לישראל

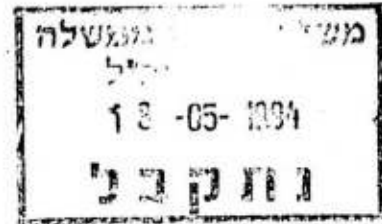
ישראל מאיר לאו

הרב הראשי לישראל

על פי החוק אשר
יורד ועל המסמך
אשר ימזין לו
תעמ

מוכירות הממשלה

ירושלים, ח' בסיון התשנ"ד
18 במאי 1994

ש מ ו ר

אל : ראש הממשלה והשר לענייני דתות

מאת : ממלא-מקום מזכיר הממשלה

שלום רב,

"הנני מתכבד להביא לתשומת-לבך את החלטה מס. 3123 של הממשלה מישיבתה ביום ג', ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94):

"3123. הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מ ח ל י ט י ס :

בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נגד הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה על הכותל המערבי:

א. על מינוי ועדת מנכ"לים בראשותו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה ובהשתתפות מנכ"ל המשרד לענייני דתות, מנכ"ל משרד הפנים, מנכ"ל משרד המשטרה והיועץ המשפטי למשרד ראש הממשלה.

יועצת ראש הממשלה למעמד האשה תצורף כמשקיפה לוועדה.

ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום.

ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חדשים מהיום.

ב ב ר כ ה,

מ י כ א ל נ י ר

העתק: המנהל הכללי, משרד ראש הממשלה
המנהל הכללי, המשרד לענייני דתות
המנהל הכללי, משרד הפנים
המנהל הכללי, משרד המשטרה
היועץ המשפטי, משרד ראש הממשלה
לשכת השר לענייני דתות

יחידת מסמכים
לעסק
תחזוקת יסודות

הרבנות הראשית לישראל THE CHIEF RABBINATE OF ISRAEL

בס"ד, כ"ז בתשרי תשנ"ה

2 אוקטובר 1994

מק' - 727/94

לכבוד

הועדה להסדרי התפילה ליד הכותל המערבי

שלום רב,

הנדון: הסדרי תפילה ליד הכותל המערבי

הננו להביע דעתנו בנושא הנדון.

לאחר עיון מעמיק הגענו למסקנה, היות וההצעה לערוך את התפילה במתכונת כפי שמבקשות "נשות ראש חדש" הינה שינוי מהמסורת המסורה לנו מדור דור, ומהווה פירצה באפיה של התפילה כפי שהיה מקובל עד היום, מורים אנו שאין לשנות את הסטטוס-קוו הקיים ויש להמשיך ולהתפלל בכותל המערבי כפי שהיה נהוג ומקובל עד היום.

איננו חושבים שיש מקום לנהל ויכוח הלכתי עם גורמים שמנסים לקבוע נורמות חדשות גם באופן התפילה, כבר ידוע שיש אפשרות לטהר את השרץ בק"ן טעמים. ולכן אנו פוסקים שיש לשמור על מסורת התפילה כפי שהיתה עד היום מבלי לשנותה.

בכבוד רב,

אליהו בקשי דורון
ראשון לציון הרב הראשי לישראל

ראשון לציון הרב הראשי לישראל

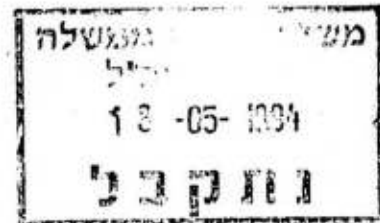
ישראל מאיר לאו
הרב הראשי לישראל

הרב הראשי לישראל

על פי החוקה אשר
יורד וכל המסמך
אשר ימרו לו
העם

מזכירות הממשלה

ירושלים, ח' בסיון התשנ"ד
18 במאי 1994

ש מ ו ר

אל : ראש הממשלה והשר לענייני דתות

מאת : ממלא-מקום מזכיר הממשלה

שלום רב,

"הנני מתכבד להביא לתשומת-לבך את החלטה מס. 3123 של הממשלה משיבתה ביום ג', ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94):

3123". הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מ ח ל י ט י ס :

בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נגד הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה על הכותל המערבי:

א. על מינוי ועדת מנכ"לים בראשותו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה ובהשתתפות מנכ"ל המשרד לענייני דתות, מנכ"ל משרד הפנים, מנכ"ל משרד המשטרה והיועץ המשפטי למשרד ראש הממשלה.

יועצת ראש הממשלה למעמד האשה תצורף כמשקיפה לועדה.

ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום.

ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חדשים מהיום.

ב ב ר כ ה,

מ י כ א ל נ י ר

העתק: המנהל הכללי, משרד ראש הממשלה
המנהל הכללי, המשרד לענייני דתות
המנהל הכללי, משרד הפנים
המנהל הכללי, משרד המשטרה
היועץ המשפטי, משרד ראש הממשלה
לשכת השר לענייני דתות

יחיד משרד
לתיאום
תחומי לימוד

הרבנות הראשית לישראל THE CHIEF RABBINATE OF ISRAEL

בס"ד, כ"ז בתשרי תשנ"ה

2 אוקטובר 1994

מק' - 727/94

לכבוד

הועדה להסדרי התפילה ליד הכותל המערבי

שלום רב,

הנדון: הסדרי תפילה ליד הכותל המערבי

הננו להביע דעתנו בנושא הנדון.

לאחר עיון מעמיק הגענו למסקנה, היות וההצעה לערוך את התפילה במתכונת כפי שמבקשות "נשות ראש חדש" הינה שינוי מהמסורת המסורה לנו מדור דור, ומהווה פירצה באפיה של התפילה כפי שהיה מקובל עד היום, מורים אנו שאין לשנות את ה"טטוס-קו" הקיים ויש להמשיך ולהתפלל בכותל המערבי כפי שהיה נהוג ומקובל עד היום.

איננו חושבים שיש מקום לנהל ויכוח הלכתי עם גורמים שמנסים לקבוע נורמות חדשות גם באופן התפילה, כבר ידוע שיש אפשרות לטהר את השרץ בק"ן טעמים. ולכן אנו פוסקים שיש לשמור על מסורת התפילה כפי שהיתה עד היום מבלי לשנותה.

בכבוד רב,

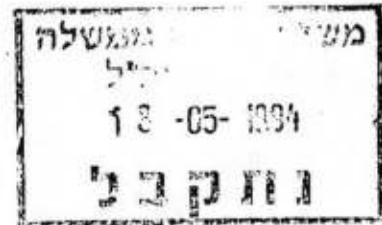
אליהו בקשי דורון
ראשון לציון הרב הראשי לישראל

ישראל מאיר לאו
הרב הראשי לישראל

על פי החוקה
יורד ועל המסמך
אשר יאמרו לו
העשה

מזכירות הממשלה

ירושלים, ח' בסיון התשנ"ד
18 במאי 1994

ש מ ו ר

אל : ראש הממשלה והשר לענייני דתות

מאת : ממלא-מקום מזכיר הממשלה

שלום רב,

"הנני מתכבד להביא לתשומת-לבך את החלטה מס. 3123 של הממשלה מישיבתה ביום ג', ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94):

3123". הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מ ח ל י ט י ס :

בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נגד הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה על הכותל המערבי:

א. על מינוי ועדת מנכ"לים בראשותו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה ובהשתתפות מנכ"ל המשרד לענייני דתות, מנכ"ל משרד הפנים, מנכ"ל משרד המשטרה והיועץ המשפטי למשרד ראש הממשלה.

יועצת ראש הממשלה למעמד האשה תצורף כמשקיפה לוועדה.

ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום.

ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חדשים מהיום.

ב ב ר כ ה,

מ י כ א ל נ י ר

העתק: המנהל הכללי, משרד ראש הממשלה
המנהל הכללי, המשרד לענייני דתות
המנהל הכללי, משרד הפנים
המנהל הכללי, משרד המשטרה
היועץ המשפטי, משרד ראש הממשלה
לשכת השר לענייני דתות

הרבנות הראשית לישראל THE CHIEF RABBINATE OF ISRAEL

בס"ד, כ"ז בתשרי תשנ"ה

2 אוקטובר 1994

מק' - 727/94

לכבוד

הועדה להסדרי התפילה ליד הכותל המערבי

שלום רב,

הנדון: הסדרי תפילה ליד הכותל המערבי

הננו להביע דעתנו בנושא הנדון.

לאחר עיון מעמיק הגענו למסקנה, היות וההצעה לערוך את התפילה במתכונת כפי שמבקשות "נשות ראש חדש" הינה שינוי מהמסורת המסורה לנו מדור דור, ומהווה פירצה באפיה של התפילה כפי שהיה מקובל עד היום, מורים אנו שאין לשנות את ה"סטטוס-קוו" הקיים ויש להמשיך ולהתפלל בכותל המערבי כפי שהיה נהוג ומקובל עד היום.

איננו חושבים שיש מקום לנהל ויכוח הלכתי עם גורמים שמנסים לקבוע נורמות חדשות גם באופן התפילה, כבר ידוע שיש אפשרות לטהר את השרץ בק"ן טעמים. ולכן אנו פוסקים שיש לשמור על מסורת התפילה כפי שהיתה עד היום מבלי לשנותה.

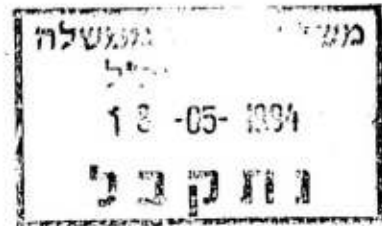
בכבוד רב,

אליהו בקשי דורון
ראשון לציון הרב הראשי לישראל

ישראל מאיר לאו
הרב הראשי לישראל

מוכירות הממשלה

ירושלים, ח' בסיון התשנ"ד
18 במאי 1994

ש מ ו ר

אל : ראש הממשלה והשר לענייני דתות

מאת : ממלא-מקום מזכיר הממשלה

שלום רב,

"הנני מתכבד להביא לתשומת-לבך את החלטה מס. 3123 של הממשלה מישיבתה ביום ג', ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94):

"3123. הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מ ח ל י ט י ס :

בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נגד הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה על הכותל המערבי:

א. על מינוי ועדת מנכ"לים בראשותו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה ובהשתתפות מנכ"ל המשרד לענייני דתות, מנכ"ל משרד הפנים, מנכ"ל משרד המשטרה והיועץ המשפטי למשרד ראש הממשלה.

יועצת ראש הממשלה למעמד האשה תצורף כמשקיפה לועדה.

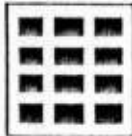
ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום.

ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חדשים מהיום."

ב ב ר כ ה,

מ י כ א ל נ י ר

העתק: המנהל הכללי, משרד ראש הממשלה
המנהל הכללי, המשרד לענייני דתות
המנהל הכללי, משרד הפנים
המנהל הכללי, משרד המשטרה
היועץ המשפטי, משרד ראש הממשלה
לשכת השר לענייני דתות

יו"ר ממשלה
לענין
תורת ישראל

הרבנות הראשית לישראל THE CHIEF RABBINATE OF ISRAEL

בס"ד, כ"ז בתשרי תשנ"ה

2 אוקטובר 1994

מק' - 727/94

לכבוד

הועדה להסדרי התפילה ליד הכותל המערבי

שלום רב,

הנדון: הסדרי תפילה ליד הכותל המערבי

הננו להביע דעתנו בנושא הנדון.

לאחר עיון מעמיק הגענו למסקנה, היות וההצעה לערוך את התפילה במתכונת כפי שמבקשות "נשות ראש חדש" הינה שינוי מהמסורת המסורה לנו מדור דור, ומהווה פירצה באפיה של התפילה כפי שהיה מקובל עד היום, מורים אנו שאין לשנות את חסטוס-קו"ה הקיים ויש להמשיך ולהתפלל בכותל המערבי כפי שהיה נהוג ומקובל עד היום.

איננו חושבים שיש מקום לנהל ויכוח הלכתי עם גורמים שמנסים לקבוע נורמות חדשות גם באופן התפילה, כבר ידוע שיש אפשרות לטהר את השרץ בק"ן טעמים. ולכן אנו פוסקים שיש לשמור על מסורת התפילה כפי שהיתה עד היום מבלי לשנותה.

בכבוד רב,

אליהו בקשי דורגן

ראשון לציון הרב הראשי לישראל

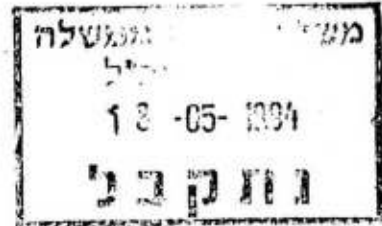
ישראל מאיר לאו

הרב הראשי לישראל

על פי החוקה
יו"ר ועל הממשלה
אשר יאמרו לו
העצה

מוכירות הממשלה

ירושלים, ח' בסיון התשנ"ד
18 במאי 1994

ש מ ו ר

אל : ראש הממשלה והשר לענייני דתות

מאת : ממלא-מקום מזכיר הממשלה

שלום רב,

"הנני מתכבד להביא לתשומת-לבך את החלטה מס. 3123 של הממשלה מישיבתה ביום ג', ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94):

"3123. הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מ ח ל י ט י ס :

בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נגד הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה על הכותל המערבי:

א. על מינוי ועדת מנכ"לים בראשותו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה ובהשתתפות מנכ"ל המשרד לענייני דתות, מנכ"ל משרד הפנים, מנכ"ל משרד המשטרה והיועץ המשפטי למשרד ראש הממשלה.

יועצת ראש הממשלה למעמד האשה תצורף כמשקיפה לועדה.

ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום.

ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חדשים מהיום."

ב ב ר כ ה,

מ י כ א ל נ י ר

העתק: המנהל הכללי, משרד ראש הממשלה
המנהל הכללי, המשרד לענייני דתות
המנהל הכללי, משרד הפנים
המנהל הכללי, משרד המשטרה
היועץ המשפטי, משרד ראש הממשלה
לשכת השר לענייני דתות

יחיד ממשלתי
ליטכב
תחנת לישראל

הרבנות הראשית לישראל THE CHIEF RABBINATE OF ISRAEL

בס"ד, כ"ז בתשרי תשנ"ה

2 אוקטובר 1994

מק' - 727/94

לכבוד

הועדה להסדרי התפילה ליד הכותל המערבי

שלום רב,

הנדון: הסדרי תפילה ליד הכותל המערבי

הננו להביע דעתנו בנושא הנדון.

לאחר עיון מעמיק הגענו למסקנה, היות וההצעה לערוך את התפילה במתכונת כפי שמבקשות "נשות ראש חדש" הינה שינוי מהמסורת המסורה לנו מדור דור, ומהווה פירצה באפיה של התפילה כפי שהיה מקובל עד היום, מורים אנו שאין לשנות את ה"סטוס-קו" הקיים ויש להמשיך ולהתפלל בכותל המערבי כפי שהיה נהוג ומקובל עד היום.

איננו חושבים שיש מקום לנהל ויכוח הלכתי עם גורמים שמנסים לקבוע נורמות חדשות גם באופן התפילה, כבר ידוע שיש אפשרות לטהר את השרץ בק"ן טעמים. ולכן אנו פוסקים שיש לשמור על מסורת התפילה כפי שהיתה עד היום מבלי לשנותה.

בכבוד רב,

אליהו בקשי דורון
ראשון לציון

ראשון לציון הרב הראשי לישראל

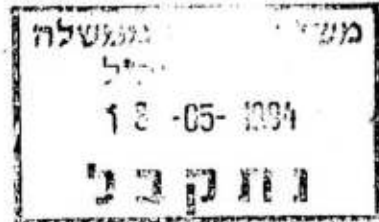
ישראל מאיר לאו
הרב הראשי לישראל

הרב הראשי לישראל

על פי החוקה אשר
חוקק ועל המסמך
אשר יאמרו לו
העם

מוכירות הממשלה

ירושלים, ח' בסיון התשנ"ד
18 במאי 1994

ש מ ו ר

אל : ראש הממשלה והשר לענייני דתות

מאת : ממלא-מקום מזכיר הממשלה

שלום רב,

"הנני מתכבד להביא לתשומת-לבך את החלטה מס. 3123 של הממשלה מישיבתה ביום ג', ז' בסיון התשנ"ד (17.5.94):

3123". הסדרי תפילה ברחבת הכותל המערבי

מ ח ל י ט י ס :

בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון בבג"צ 257/89, הופמן ואח' נגד-הממונה על הכותל המערבי ואח', בנושא היקף זכות הגישה על הכותל המערבי:

א. על מינוי ועדת מנכ"לים בראשותו של מנכ"ל משרד ראש הממשלה ובהשתתפות מנכ"ל המשרד לענייני דתות, מנכ"ל משרד הפנים, מנכ"ל משרד המשטרה והיועץ המשפטי למשרד ראש הממשלה.

יועצת ראש הממשלה למעמד האשה תצורף כמשקיפה לוועדה.

ב. הועדה תתבקש להציע פתרון אפשרי שיקיים את חופש הגישה לכותל המערבי ואת חופש התפילה ברחבתו, תוך צמצום הפגיעה ברגשות המתפללים במקום.

ג. הועדה תגיש הצעותיה לממשלה בתוך ששה חדשים מהיום."

ב ב ר כ ה,

מ י כ א ל נ י ר

העתק: המנהל הכללי, משרד ראש הממשלה
המנהל הכללי, המשרד לענייני דתות
המנהל הכללי, משרד הפנים
המנהל הכללי, משרד המשטרה
היועץ המשפטי, משרד ראש הממשלה
לשכת השר לענייני דתות